

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**КОРЕНИ
МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ
БОСНЕ У ФРАЊЕВАЧКОМ
РЕДУ ЗА ВРЕМЕ
БОСАНСКИХ БАНОВА**
ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
проф. др Милица Кисић

Кандидат:
МА Ана Вујковић
Шакановић

Нови Сад, 2023. године

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА¹

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Ана Вујковић Шакановић, МА
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Др Милица Кисић, ванредни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
Наслов рада:	Корени мултикултуралности Босне у фрањевачком реду за време босанских банова
Језик публикације (писмо):	Српски (ћирилица) или (навести ћирилица или латиница) _____
Физички опис рада:	Унети број: Страница <u> 397 </u> Поглавља <u> 8 </u> Референци <u> 942 </u> Табела <u> 2 </u> Слика <u> 17 </u> Графикона <u> 0 </u> Прилога <u> 21 </u>
Научна област:	Историја
Ужа научна област (научна дисциплина):	Медијевистика
Кључне речи / предметна одредница:	Црквена историја, историја Римокатоличке цркве, фрањевачки ред, средњовековна Босна, самостани, родне студије, историјска географија
Резиме на језику рада:	Фрањевачки ред у средњовековној босанској држави од својих почетака па до проглашења Босне краљевином прешао је турбулентан пут, од првих контаката половином XIII века, па до успостављања самостана у свим политички и привредним средиштима земље. Босанско средњовековље карактерисале су специфичности које су је изоловале од других земаља, првенствено питање јереси. Краљу Драгутину, који је управљао суседним областима и деловима Босне, је била блиска литургијска пракса римокатолика, насупротив крстјана и њихових веровања. Промена положаја Римокатоличке цркве десила се са доласком фрањеваца и оснивањем њихових самостана у босанским градовима. Угарска круна пружила је подршку и на неки начин иницирала оснивање Босанске викарије и осамостаљивање фрањеваца у Босни. Доказе за ширење угарског утицаја на босанску територију путем фрањеваштва налазимо у годинама пре оснивања Босанске викарије. Оснивањем Босанске викарије фрањевачки ред је добио структуру и репрезента у виду босанског викара. Од личности босанских викара и

¹ Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:

5б – Изјава о ауторству;

5в – Изјава о истоветности штапане и електронске верзије и о личним подацима;

5г – Изјава о коришћењу.

Ове Изјаве се чувају на факултету у штапаном и електронском облику и не кориче се са тезом.

	<p>њихове сарадње са босанским бановима зависила је спољнополитичка слика средњовековне босанске државе. Латинска писменост фрањеваца оставила је трага у босанском средњовековљу кроз дипломатију, религијску структуру, списатељску делатност, међународне контакте, контакте са угарским краљем, приморским градима, како и папом. Став фрањевачког реда према другима, шизматичима и јеретичима, био је несвакидашњи за подручје Западне Европе и може се објаснити подручјем мисијске земље какву је средњовековна Босна имала. Фрањевачки однос према женама у средњовековној Босни описан је кроз три типске слике: молитељице, стидљиве госпође племенитог рода и конкубине. Фрањевачки самостани подизани су при урбаним центрима, полтичким и привредним средиштима. За градитељство самостана фрањевци су ангажовали мајсторе из Дубровника, а финансирање градње финансирани су и сами дубровачки трговци. Количина неубицираних фрањевачких самостана који су познати из писаних извора навела је на редефинисање методологије убикације и фокусирање на учовање потенцијалних места фрањеваштва. Извршена је компарација наративних, документарних и археолошких извора на основу којих су препознате три категорије потенцијалних места фрањеваштва: археолошки локалитети фрањевачких самостана који корелирају са пописом Бартоломеа Пизанског, археолошки локалитети фрањевачких самостана који се нису нашли на попису Бартоломеа Пизанског, али се помињу у другим изворима и сакрални археолошки локалитети за које постоји могућност да су потенцијална места фрањеваштва. Фрањевачки ред имао је интензивну комуникацију са приморским градовима, размену добара, вештина и идеја. Ред се позиционирао између страних привредника који су имали своје делатности у Босни и босанских владара што се нарочито огледало у позиционирању самостана и његовој улози коју је он имао у средњовековном босанском граду. Значај фрањевачког реда у средњовековној Босни је за развој међународне дипломатије, привреде, уметности (развој готичког стила и сликарство) и медицине.</p>
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	06.02.2023.
Датум одбране: (Попуњава одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	Председник: др Ненад Лемајић, редовни професор, Филозофски факултет Нови Сад Члан: др Снежана Божанић, редовни професор, Филозофски факултет Нови Сад Члан: др Катарина Митровић, виши научни сарадник, Филозофски факултет Београд Члан: др Дејана Васић, доцент, Филозофски факултет Пале Члан: др Милица Кисић, ванредни професор, Филозофски факултет Нови Сад
Напомена:	

KEY WORD DOCUMENTATION²

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Ana Vujković Šakanović, MA
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Dr. Milica Kisić, associate professor, Faculty of Philosophy in Novi Sad
Thesis title:	The foundations of Bosnia's multiculturalism in the Franciscan order during the Bosnian bans
Language of text (script):	Serbian language (_____ cyrillic _____) or (cyrillic or latin script) _____ language
Physical description:	Number of: Pages _____ 397 _____ Chapters _____ 8 _____ References _____ 942 _____ Tables _____ 2 _____ Illustrations _____ 17 _____ Graphs _____ 0 _____ Appendices _____ 21 _____
Scientific field:	History
Scientific subfield (scientific discipline):	Medieval studies
Subject, Key words:	Church history, history of the Roman Catholic Church, Franciscan order, medieval Bosnia, monasteries, gender studies, historical geography
Abstract in English language:	<p>From its beginnings to the declaration of Bosnia as a kingdom, the Franciscan order in the medieval Bosnian state went through a turbulent path, from the first contact in the middle of the 13th century to the establishment of monasteries in all political and economic centres of the country. The Bosnian Middle Ages were characterized by specific features that isolated it from other countries, primarily the issue of heresy. King Dragutin, who governed neighbouring areas and parts of Bosnia, was close to the liturgical practice of Roman Catholics, as opposed to Christians and their beliefs. The position of the Roman Catholic Church changed with the arrival of the Franciscans and the establishment of their monasteries in Bosnian cities. The Hungarian crown provided support and, in some way, initiated the establishment of the Bosnian Vicarage and the independence of the Franciscans in Bosnia. We find evidence for the spread of Hungarian influence on Bosnian territory through Franciscanism in the years before the foundation of the Bosnian Vicarage. With the establishment of the Bosnian Vicarage, the Franciscan order gained structure and representation as a Bosnian vicar. The medieval Bosnian state's foreign policy image depended on the Bosnian vicars' personality and their</p>

² The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:

56 – Statement on the authority,

5b – Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and about personal data,

5r – Statement on copyright licenses.

The paper and e-versions of Statements are held at the faculty and are not included into the printed thesis.

	<p>cooperation with the Bosnian bans. The Latin literacy of the Franciscans left its mark in the Bosnian Middle Ages through diplomacy, religious structure, literacy, international contacts, and contacts with the Hungarian king, coastal cities, and the Pope. The attitude of the Franciscan order towards others, schismatics and heretics, was unusual for Western Europe and can be explained by the area of mission land that medieval Bosnia had. The Franciscan attitude towards women in medieval Bosnia is described through three typical images: suppliant, shy ladies of noble birth and concubines. Franciscan monasteries were built near urban centres and political and economic centres. For the monastery's construction, the Franciscans hired artisans from Dubrovnik, and the Dubrovnik merchants themselves financed the construction. The amount of uninhabited Franciscan monasteries known from written sources led to a redefinition of the methodology of ubiquity and a focus on spotting potential places of Franciscanism. A comparison of narrative, documentary and archaeological sources was made, based on which three categories of potential places of Franciscanism were recognized: archaeological sites of Franciscan monasteries that correlate with the list of Bartolomeo of Pisa, archaeological sites of Franciscan monasteries that were not found in the list of Bartolomeo of Pisa, but are mentioned in other sources and sacral archaeological sites that have the possibility of being potential places of Franciscanism.</p> <p>The Franciscan order had intensive communication with coastal cities, exchanging goods, skills and ideas. The order positioned itself between foreign business people who had their activities in Bosnia and Bosnian rulers, mainly reflected in the positioning of the monastery and its role in the medieval Bosnian city. The importance of the Franciscan order in medieval Bosnia is for the development of international diplomacy, economy, art (development of the Gothic style and painting) and medicine.</p>
Accepted on Scientific Board on:	February 6 th , 2023
Defended: (Filled by the faculty service)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	<p>President: Dr. Nenad Lemajić, professor, Faculty of Philosophy, Novi Sad Member: Dr. Snežana Božanić, professor, Faculty of Philosophy, Novi Sad Member: Dr. Katarina Mitrović, senior research associate, Faculty of Philosophy, Belgrade Member: Dr. Dejana Vasić, assistant professor, Faculty of Philosophy, Pale Member: Dr. Milica Kisić, associate professor, Faculty of Philosophy, Novi Sad</p>
Note:	

Садржај

I Увод	8
1. 1. О досадашњим дометима и историографије и проблемима истраживања.....	9
1.2. Географски и хронолошки оквир истраживања – територијални домети.....	16
1.3. Предуслови за појаву фрањевачког реда у Босни – настанак и развој фрањевачког реда	29
Структура фрањевачког реда	39
II Долазак фрањеваца у Босну	46
2. 1. Религијска слика средњовековне Босне пре доласка фрањевачког реда.....	47
2.2. Улога и утицај провинције Славоније на долазак фрањевачког реда у Босну.....	65
2. 3. Положај <i>земље Усоре</i> и <i>Соли</i> и њена улога у доласку фрањеваца	81
2. 4. Стање у Римокатоличкој цркви у време доласка фрањеваца у Босну	97
2. 5. Улога краљевине Угарске у доласку фрањевачког реда у Босну.....	114
III Оснивање Босанске викарије.....	137
3.1. Делатност фрањеваца у Босни до оснивања викарије	138
3.2. Мисија фрањевачког генерала Герарда Одониса.....	157
3.3. Перегрин Саксонски – формативне године Босанске викарије.....	168
IV Делатност босанских фратара током друге половине XIV века	188
4.1. Босански викари друге половине XIV века	189
4.2. Делатност викара Бартоломеа из Алверна.....	200
4.3. Фрањеваштво и формирање нове владарске идеологије.....	214
V Фрањевци – носиоци западне културе и писмености у Босни	226
5.1. Људи од пера – писменост и списатељство босанских фрањеваца.....	227
5.2. Судар две културе – босански фрањевци о крстјанима	240
5.3. Фрањевци о Босанкама	252
Монахиње.....	252
<i>Стидљиве госпође</i>	256
Конкубине	261

VI Утицај фрањевачког реда на развој босанске бановине	267
6.1. Самостани Босанске викарије	268
Први самостани у Босни	268
Процес градње фрањевачких самостана у средњовековној Босни.....	272
Територијална распрострањеност фрањевачких самостана у средњовековној Босни	280
6.2. Привреда средњовековне босанске државе и фрањеваштво	294
VII Закључак.....	303
VIII Прилози.....	313
Преводи документарних извора о босанских фрањевцима	314
Графички и фотодокументарни прилози	339
Коришћени извори.....	349
Коришћена литература.....	358

I Увод

1. 1. О досадашњим донетима и историографије и проблемима истраживања

*Наука није, нити може бити, окоштала, непромењива структура, већ је, напротив, простор изузетно динамичне размене идеја. То се подједнако односи на природне и на друштвене науке, а самим тим и на историјску науку.*¹

Још је седамдесетих година XX века велики историчар, академик Сима Ћирковић закључио да необјављена изворна грађа која постоји и доноси податке о средњем веку, неће донети епохална открића у српској медиевистици.² Ипак, медиевистика, као грана историографије, опстала је до данас. Напредак науке о средњем веку, према овом научнику, имао је два правца. Један је систематичније и критичко објављивање извора, док други правац представљају методолошки помаци и нови приступи проучавању историје.³ Стога, медиевистици, као грани историографије, посебно је битно да константно преиспитује своје методе, буде отворена за новине, да сарађује са другим наукама, да прати њихове методе и покушава да их примењује и упоређује са својом праксом.⁴

Циљ науке је утврђивање објективне истине о стварности.⁵ О самом појму истине филозофи су током година расплели читав низ разних теорија. Поставља се питање, шта је и како се може утврдити истина у историји? Већ смо утврдили да историјске чињенице постоје независно од историчара који их путем научног прегнућа настоји открити. У начелу, историјску науку и одређује *хтење за историјском истином*. Историчари често истичу жељу да утврде историјску истину и ова жеља за утврђивањем истине је наслеђена, налазимо је још у антици, код Тацита који наводи да пише без мржње и наклоности. Међутим, између историјске науке и историје постоји дистанца и то толика да је једино

¹ М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009, 8.

² С. Ћирковић, *Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје*, Историјски гласник 1–2 (1978) 63–68.

³ Исто.

⁴ А. Вујковић, *Метод на испиту – перспективе бављења средњим веком у XXI веку*, у: Наративи и политичка истина у контексту хуманистике, зборник радова, ур. А. Вучковић, М. Галић, Бања Лука 2018, 58-60.

⁵ М. Марковић, *Филозофски основи науке*, Београд 1981, 13.

исправно историју схватати и узимати као објективност. Она може бити истраживана и сазнавана, она постоји независно од историчара и он није њен део.⁶ Самим тим, појам историјске истине представља нешто чему сваки историчар тежи – да утврди шта се у историји заиста десило, она је његов циљ ка коме стреми, најчешће недостижан циљ. Чињеница да историјску истину не можемо у потпуности спознати, не значи да су напори истраживача узалудни, а сама наука бесмислена. То једино значи да истраживачи своме делу, покушају реконструкције неког догађаја, треба да приступе скрушено, увек пропитујући како своје закључке, тако и закључке других.

Сагледавајући целокупну историографију Босне аутор Срећко Џаја закључује да се разне историографске школе могу сложити једино по питању периодизације босанске историје на: босанско средњовековље, османско раздобље, аустроугарско раздобље и југословенско раздобље са цензуром Другог светског рата.⁷ Време анационалне босанскохерцеговачке историографије које он предвиђа да ће доћи после 1992. године⁸ и данас нажалост чекамо. Међутим, досадашње искуство показало је да се за то доба морамо борити, те да оно неће само доћи.

Недостатак извора створио је простора за малициозне испуне празнина који су нека врста дискурса чија тенденциозност најчешће бежи од жеље за историјском истином. Најчешће, дошло је до тога да се и они малобројни историјски извори прећуткују науштрб неке теорије. Овакве теорије, националистички заводљиве олако се преузимају и постају делови већих синтеза и дела која претендују да буду монументална. Питање доласка фрањевачког реда у средњовековну Босну, тачније у земљу Усору и Соли представља контраверзну тему. Та тема садржински повезује повијест, хисторију и историју, како бисмо укратко могли звати хрватску, бошњачку и српску историографију. Ипак, њоме се ове историје баве делимично, или индиректно. Повјесничари се баве темама везаним за фрањевце, хисторичари историјом подручја на коју су они дошли, а историчари се баве овом темом највећма у склопу владавине краља Стефана Драгутина. Та парцијалност и одсуство дијалога међу њима довело је до инклинације ка главној теми њихових

⁶ А. Митровић, *Расправљање са Клио*, Сарајево 1991, 152-155.

⁷ S. Džaja, *Tri kulturno-političke sastavnice Bosne i Hercegovine i moderna historiografija*, Forum Bosnae : kultura-znanost-društvo-politika 18 (2002) 48-59.

⁸ S. Džaja, *Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća*. Croatica Christiana periodica, 16 (1992) 33-41.

истраживања, те у складу са тим долази до намерног или ненамерног прећуткивања изворних података.

Нада Клаић у свом делу Средњовјековна Босна, не спомиње писмо папског легата о постојању шизматичког епископа у Београду. У овом случају то се може оправдати одступањем од теме. Она спомиње краља Драгутина коме се папа обратио када су му били потребни савезници. Истовремено, она претпоставља да је и Драгутину био потребан савезник како би сео на шураков престо. Ипак, Драгутин је ову прилику искористио да позове фрањевце у делове Босне којима је владао. Тамо, по његовим речима, има јеретика. Папа је пак искористио позив пославши писмо провинцијалу Славоније у коме је рекао да двојици фрањеваца да инквизиторску власт и пошаље их у читаву Босну. Ипак она сматра да у Босни нема јеретика и да је жеља за унијом потакла папу да пошаље двојицу фрањеваца да раде на обраћању „шизматика“ на праву римску веру.⁹ Контра те тезе говори чињеница да се православни епископ налази у Београду и да би фратри, да су у том својству дошли, били позвани у Мачву и Београд да раде на унији.¹⁰ Како оцењује аутор Срећко Џаја, Нада Клаић је показала добро познавање средњовековних повеља, али над њима је извршила прекомерне и натегнуте шпекулације потпуно занемарујући шири политички контекст.¹¹ У овом делу се минимализира политичка сарадња и културни утицај фрањевачког реда са династијом Котроманић. Њено потпуно неразумевање и занемаривање фрањевачке историје средњовековне Босне огледа се у тумачењу односа бана Стјепана II Котроманића и првог викара босанске викарије, Перегрини Саксонца. Његово постављање за босанског бискупа ова ауторка тумачи као дистанцирање сметње коју је он наводно оличавао, притом пренебрегавајући претходне дипломатске мисије које је обављао у име босанског бана.

У делу Андрије Зирдума, *Повијест кришћанства у Босни и Херцеговини*, износи се мишљење да је краљ Драгутин прихватио јединство са римокатоличком црквом.¹² Оно је изнето у форми претпоставке, док се у делу Анђелка Баруна *Свјedoци и учитељи*, то тумачење износи као тврдња. Па се наводи да је Драгутин, прихвативши јединство с

⁹ N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb 1994.

¹⁰ J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.

¹¹ S. Džaja, *Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća*. *Croatica Christiana periodica*, 16 (1992) 39.

¹² A. Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*. Plehan 2007..

Католичком црквом дао на сузбијање кривоверја.¹³ Сам Зирдум је своје тврдње ублажио после дугогодишњег бављења овом тематиком. Наиме, он је у свом ранијем делу *Фрањевачки самостан Скакаве (Дубрава)* деценију раније тврдио као и Анђелко Барун, да је краљ Драгутин прихватио католичку веру.¹⁴ Ова тврдње базирају се на чињеници да је на самом почетку свог понтификата, 1288. године, папа Никола IV послао писмо краљици Јелени да утиче на своје синове како би прешли у јединство вере, али и писмо краљу Милутину у коме му подробно казује разлоге због којих је једини прави пут под окриљем римокатоличке цркве.¹⁵ Већина истраживача претпоставља да је слично писмо, које није сачувано, послато и краљу Драгутину. Ипак, то са сигурношћу не можемо тврдити. Претпоставку отежава чињеница да је испод сваког писма у папским регистрима писало коме се још шаље писмо исте садржине. У случају писма које је послато краљу Милутину, није ништа писало. Драгутину је стога морало бити послато писмо другачије садржине које је притом изгубљено. Но, не знамо да ли је до тога дошло. Чак и да је поменуто писмо послато, то ништа не говори да је краљ Драгутин прешао на католичанство. С друге стране, имамо више доказа који говоре супротно. У житију краља Драгутина наводи се да се он пред смрт замонашио и умро као монах Теоктист.¹⁶ Када су после смрти Андрије III Млечића поново избиле борбе за угарски престо, нови папа је као присталица Анжујаца рекао да се брак са шизматичким краљем не рачуна као законит.¹⁷ То се односило на претензије Драгутиновог сина Владислава на угарски трон. Да је краљ Драгутин прешао на католичанство, папин аргумент не би био ваљан. Сем тога, Аноним који је сачинио *Опис источне Европе* боравио је на двору краља Драгутина те о њему записао да се краљ у својој вери сматра правим свецем. Како су се данашњи истраживачи сложили да је Аноним припадник доминиканског реда, сматрамо да је примарни извор који је о краљу Драгутину остављен, меродаван да одреди религиозну припадност “сремског” краља.¹⁸

¹³ A. Barun, *Svjedoci i učitelji: povijest franjevaca Bosne Srebrene*. Sarajevo 2003.

¹⁴ A. Zirdum, *Franjevački samostan Skakava (Dubrava)*. Croatica Christiana periodica, 6 (1982) 37-43.

¹⁵ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia: Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis: Depromta et collecta*. Tomus I. Zagrabiae 1859.

¹⁶ *Животи краљева и архиепископа српских: Службе*. прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 2008.

¹⁷ П. Рокаи, З. Ђере, Т.Пал, А.Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

¹⁸ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis/ Anonimov Opis istočne Evrope*. (prir.) S. Rudić, Beograd 2013.

Питање доласка фрањевачког реда у Босну у литератури различито је датовано од 1221-1222,¹⁹ 1248,²⁰ 1260,²¹ преко 1291,²² 1340-1342.²³ и 1349.²⁴ године. Овај рад ће настојати да покаже вишедимензионалност и сложеност доласка фрањевачког реда у средњовековну Босну те ће о овим годинама бити више речи у самом раду.

Питање доласка фрањеваца у Босну обрађивано је и у оквиру синтеза попут *Историје Бошњака*, чији је аутор правник Мустафе Имамовић је у целини ненаучног типа, написана без и једне фусноте. Ипак, као таква, она представља добар приказ искривљених погледа на долазак фрањеваца у Босну. Он наводи да је краљ Драгутин, непрестано заокупљен питањем јеретика у Босни, суочен са полувековном безуспешном мисионарском делатношћу доминиканаца, тражио од папе да се доминиканци замене фрањевцима у Босни.²⁵ Колико је ова теза погрешна говори у прилог чињеница да су доминиканци наставили своју делатност у Босни, те су се пола века касније жестоко спорили са фрањевцима око ингеренција над Босном.²⁶ Сем погрешке у вези доминиканаца, доводи се у питање и „мука“ краља Драгутина око проверавања босанских јеретика. Дело *Поријекло и припадност становништва Босне и Херцеговине археолога* Енвера Имамовића.²⁷ Наиме, он фрањевце у средњовековној Босни не спомиње. Помињући пак наводно протеривање православног становништва из средњовековног Хума током владавине Стјепана II Котроманића, он ни једном речју не спомиње улогу фрањевачког реда на челу са Перегрином Саксонцем у владавини овог владара. Не спомиње ни градњу самостана која се дешавала у том периоду. Штавише, фрањевачки ред се не спомиње до 1871. године када овај ред према његовом

¹⁹ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I Svezak, Sarajevo 1912, 29.

²⁰ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 39.

²¹ L. Wadding, *Annales Minnorum II*, Lugduni 1708, 1260, br 14, 204. То је заправо Псеудо Бонавентурски попис (Series Bonaventuriana) који се датује у 1272, односно код Вадинга у 1260, као и у попису каталога светих Реда Мале браће из 1335. године спомиње Босанска викарија (Series ex catalogo Sanctorum FF. Minorum), али се она не спомиње у Попису провинција Фрањевачког реда из 1340. године који као званични документ показује да нема основа за званично оснивање Босанске викарије пре 1340. године. В. Р. Џошкић, *Osnutak bosanske vikarije kao historijski problem*, Svjetlo riječi 1/2006, 65.

²² I. Lovrenović, *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991*, Sarajevo 1991, 36; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 168; S. Antoljak, *“Heretici” u srednjovjekovnom Zadru i njegovoj okolini*, Radovi Centra Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti u Zadru vol. 21 (1974) 17. Ova godina je najfrekventnija među autorima kao godina dolaska franjevačkog reda na teritoriju srednjovekovne bosanske države.

²³ Dž. Dautović, *Bosna i rimska kurija u srednjem vijeku*, Sarajevo 2017, neobjavljena doktorska disertacija, 165.

²⁴ М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 143.

²⁵ М. Имамовић, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998.

²⁶ S. Jalimam, *Dominikanci u Bosni u srednjem vijeku*, Tuzla 2009.

²⁷ E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998.

мишљењу стаје у одбрану бошњаштва.²⁸ Оваква тишина представља намерно прећуткивање, како извора, тако и бројне литературе која се бави овим питањем. Исто ћутање наилазимо и код филозофа Мухамеда Филиповића који пишући дело под називом Босна и Херцеговина: најважније географске, демографске, историјске, културне и поллитичке чињенице говори искључиво о “манихејима” о богумилској традицији, историји и култури те одатле врши деривацију данашње Босне.²⁹ Оно што је заједничко обојици аутора је унапред постављени циљ, кретање од садашњости ка прошлости у којој се тражи данашњица, са унапред постављеним ставовима. У тим ставовима није се нашло места и за фрањевце те се стога о њима ни не говори. Ради се о *Елиминацији Хрвата и Срба из Босне и Херцеговине* на псеудонаучни начин како је то у свом раду објаснио Анте Шкегро.³⁰ Ипак, ни историографије других двеју нација нису имуне на генерализацију, прећуткивање, или пак преувеличавање. Стога преостаје да се питање присутности фрањевачког реда за време босанских банова поново постави у условима међусобног дијалога и разумевања, где ће се расправљати о изворима и средњем веку, без учитавања садашњих политичких и идеолошких инклинација. Оваква прегнућа већ су остварена у делима Јозе Цамба,³¹ Младена Анчића,³² Срећка Цаје³³ и Емира О. Филиповића,³⁴ али она не покривају у потпуности тематику овог дела, или се њоме баве из шире перспективе унутар квалитетних синтеза.

Ово дело има за циљ је креирање новог научног дискурса који би пружио нови поглед на фрањевачко присуство у средњовековној Босни, са посебним освртом на долазак фрањевачког реда, његово етаблирање и уздизање у време викаријата фра Бартоломеа Алвернског, али и улогу фрањеваштва у развоју средњовековног босанског друштва, културе и привреде. Проглашење босанске државе краљевином сматрамо новом фазом у

²⁸ E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998; више о томе: D. Lovrenović, *Povijest i duh vremena: tri etnocentralna pogleda u bosansko srednjovjekovlje*, Forum Bosnae : kultura-znanost-društvo-politika 18 (2002), 60.

²⁹ M. Filipović, *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Sarajevo 1997.

³⁰ A. Škegro, *Eliminacija Hrvata (i Srba) iz Bosne i Hercegovine na pseudoznanstveni način*. Bosna franciscana 10 (1998) 216-236.

³¹ J. Džambo, *Franjevački red u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 2022, Džambo, *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Werl 1991.

³² M. Ančić, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001.

³³ S. Džaja, *Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća*. Croatica Christiana periodica, 16 (1992) 33-41.

³⁴ E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo: historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2017.

историји фрањеваштва, будући да се у тим тренутцима појављују нови актери, Османлије, чије појављивање на сцену захтева другачији приступ и истраживање које ће бити посебно обрађено. Као што смо навели, другачије тумачење доласка фрањеваца у Босну, али и друге неусклађености у литератури налажу да се догађаји поново сагледају у складу са развојем методологије, пре свега питање рода и развоја просторне историјске географије.

Како је једна од мана ранијих монографија на ову тему преобимност садржаја и нагомилавање извора који се посебно групишу у XV веку, ми ћемо се концентрисати на раније догађаје, од првог помена фрањевачког реда у средњовековним босанским земљама, до проглашења Босне краљевином. Како се скори рад Павела Чолевицког бави фрањевачким редом у Босни током XV века,³⁵ са посебним акцентом на владавину краља Стјепана Томаша, те је то питање детаљно обрађено, садашњој науци потребна је обрада догађаја из XIV века везаних за фрањевачку историју. Тиме ће се ова студија и бавити.

³⁵ P. Cholewicki, *The role of the Franciscans in the kingdom of Bosnia during the rein of King Stjepan Tomaš (1443-1461)*, *Annual of Medieval Studies at CEU* 25 (2019) 107-120.

1.2. Географски и хронолошки оквир истраживања – територијални домети

Човека, који је кључно полазиште историографије, потребно је сместити у контекст времена и простора из кога долази. Без тога би сагледавање историјских процеса и појава било непотпуно. Човек у свом материјалном животу зависи од услова, утицаја и могућности које му околина пружа, стога је главно полазиште антропогеографије, физичка географија, те је њено познавање потребно за утврђивање утицаја природних услова на људски живот, његову дисперзију, систем привређивања, као и материјалну културу.³⁶ Човек у свом животу, ослоњен је на природу, али то ослањање умногоме зависи од статуса и положаја који обавља.

Разлика је очита у поимању и савладавању природе у перспективи средњовековног владара и властеле, те перспективи работника- сељака. Једни и други су другачије поимали проток времена и процесе у природи. Сељаци су акумулирали искуство стицано путем генерација и њихово поимање света није се драстично променило ни преласком са паганства на хришћанство. Паганство је наставило да живи на пољу народне културе, па се тако одређени пољопривредни радови везују за одређене празнике који имају корена у паганству, попут сејања проса које се везује за култ Вида, односно паганског Световида.³⁷ Насупрот том акумулираном искуству, средњовековни владари са својом свитом, у коју убрајамо и представнике религијских скупина такозване – *oratores*, поимали су природу нешто другачије. Преко места становања, начина путовања, режима исхране, начина одевања, преко наметања законских ограничења природним ресурсима садржаних институцијама *забрана* и *забела*, они су лакше савлађивали природне препреке са којима су били суочени. Они су оградајивали читаве планине, те из задржавали за искључиво коришћење, далеко од домета обичних кметова. Ова пракса уочена је и у даровницама манастирским властелиштвима у средњовековној Србији.³⁸ Сходно томе, потребно је

³⁶ Д. Васин, *Погранични српски и угарски градови на Сави и Дунаву у средњем веку, докторска дисертација у рукопису*, Нови Сад 2017, 13-14.

³⁷ Ј. Мргић, *Zemlja i ljudi*, Београд 2013, 34-35.

³⁸ М. Благојевић, *Средњовековни забел*, Историјски часопис 14-15 (1966) 1-17; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији*, 24; М. Благојевић, *Забел*, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Р. Михаљчић, С. Ћирковић, Београд 1999, 212.

испитати како је природа и простирање средњовековне босанске државе утицало на развој фрањевачког реда у Босни. Први корак на том путу представљаће омеђавање простора истраживања коме ће потом бити додато по Броделовој периодизацији, време средњег и време кратког трајања.³⁹

У X веку, под термином Босна подразумевала се мала територијална језгра из које се ширила на околна подручја којима је даље наметала своје име. Та језгра састојала се од горњег и средњег тока реке Босне, горњег тока Врбаса, затим реке Лашве, дела средњовековне босанске државе који је и у каснијим годинама потпадао под директну банску власт. У каснијим дубровачким изворима, ова територија позната је под називом „краљева земља“. Територија под управом краља састојала се од више жупа које су биле груписане око владарског комплекса и државног центра смештеног у Високом, са градом, подграђем и другим владарским грађевинама базираним у местима Мили, Бискупићи, Моиштре, Сутјесци, Бобовцу, Крешеву, Фојници, Водгошћи. Део земље Босне после X века постале су и жупе Ускопље, Неретва, Прача са градом Борач, затим жупе Рама и Криваја. За нашу тему, ова област је посебно значајна јер ће се из ње ширити фрањевачка присутност на остатак средњовековне босанске државе. Са земљом Босном граничиле су се на северу земље Усора и Соли, које су се територијално простирале на доњи ток реке Босне, те њене притоке Усору и Спречу, а на северу се простирале до реке Саве. Ове области наизменично су биле део босанског и угарског владарског домена те као такве задржале територијално-политичке особености.⁴⁰ Северозападно од земље Босне простирала се земља Доњи Краји која се до краја XII века нашла у саставу босанске државе. Западно од земље Босне простирале су се земље Ливно, Имота и Плива, у почетку под контролом хрватске властеле док се у XIV веку нису нашле у босанској држави под заједничким именом Западне стране. Јужно од земље Босне налазила се Хумска земља која се простирала током реке Неретве и у XIII веку се налазила под влашћу династије Немањића.

Током XII века процес феудализације у Босни је знатно напредовао, томе је поред савремених европских процеса, доприносиле честе смене феудалних господара, при чему је сваки настојао да што више подјарами и смањи број слободних сељака. Један од

³⁹ F. Brodel, *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, том I, Beograd 2001, 15-24.

⁴⁰ P. Anđelić, *Problem naselja i užeg teritorija pod imenom Bosna*, u: *Studije o teritorijalnopoličkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1992, 25-34.

продуката све веће феудализације био је раст трговине са приморским градовима, оличен у првом у изворима познатом трговачком уговору између босанског бана Кулина и Дубровника из 1189. На основу овог документа видљив је већ изграђен државни апарат везан за личност владара. Помињу се „часници“, а уговор је сачинио „дијак“ Радоје, који је припадао дворској владарској канцеларији. Поред тога, забележен је и културни раст, те делатност златара из Задра, Матеја и Аристодија, који су радили у Босни.⁴¹

Босански XIII век кроз призму дугог трајања прошао је у дефинисању вазалских односа босанских банова према свом сениору, краљевини Угарској, као и позиционирању Босне у погледу религијских превирања на њеној територији. Спорадичне топло-хладне односе према Босни у XIII веку изазивали су спољнополитички фактори у виду Угарске и Шубића што се нарочито огледало у територијалној флукутацији током тог периода. Стога, границу Босне у XIII веку нарочито је тешко дефинисати.⁴²

Крајем XIII, почетком XIV века, босанска држава нашла се између краља Стефана Драгутина, на истоку и брибирских кнезова Шубића на западу, који су искористивши кризе у Угарској, проширили своје подручје и утицај. Под притиском Шубића ширење босанске државе било је не само суспрегнуто, него се она морала борити за очување своје територије, те очување династије Котроманића, која је пре 1314, смрћу Стјепана, а потом и изгоном његових потомака, постала упитна. Читава Босна пала је под власт Шубића. Шубићи су од 1303. контролисали и територију Хума.⁴³ Већ 1318. ситуација се мења у корист бана Стјепана II, коме Младен II Шубић из непознатих разлога постаје наклоњен те на папском двору у Авињону посредује у његово име. Том приликом се Младен II Шубић потписује и као „бан Хрвата и Босне“, а Стјепан II могао је имати искључиво подређену улогу, вазалску улогу наспрам бана Младена.⁴⁴

⁴¹ *Историја народа Југославије I*, Београд 1953, 516; М. Динић, *Босна од X до XV века*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 121.

⁴² Šehić, Terić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*, 19.

⁴³ В. Ћоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Глас СКА 167 (1935) 28; М. Динић, *Comes Constantinus*, Зборник радова Византолошког института 7 (1961) 5; S. Antoljak, *Ban Pavao Bribirski "Croatorum dominus"*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19 (1972) 44-45; D. Karbić, *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)*, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti* 22 (2004) 16; N. Rabić, *Stjepan II Kotromanić i njegovo doba – rukopis doktorske disertacije*, Sarajevo 2017, 34.

⁴⁴ Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridiolanum*, 135; Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, 20; E. Filipović, *Bosansko kraljevstvo: historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2017, 89.

Неколико година касније, променом односа центра, оличеног у држању угарског краља Карла Роберта, према периферији, тј. његовој властели, Шубићима, Бабонићима и Стјепану II Котроманићу, долази до промене снага у Босни и поновног успостављања династије Котроманића на власти, оличене у Стјепану II Котроманићу (1322-1353).⁴⁵ Он испрва није контролисао све територије под влашћу Шубића, али ће територија коју су они контролисали представљати тежишну тачку у предстојећим годинама владавине. После Доњих Краја, којима је завладао још у току борбе са Шубићима, а сигурно до 1323, када је својим поседима придодао и бановину Усору и Соли, чиме се граница његове државе протегла на север до реке Саве.⁴⁶ Три године касније завладао је подручјем између Цетине и Неретве па сломивши Бранивојевиће завладао је делом Хумске земље источно од реке Неретве. Сматра се да је пре овога освојио предео Раме, који се налази на размеђу Босне и Хумске земље, те би освајања била отежана да ова жупа није најпре покорена.⁴⁷ Најпосле, на основу недатираних повеље Вукославу Хрватинуићу, за коју ауторка Јелена Мргић претпоставља да је настала око 1326. види се да је бан Стјепан II под својом контролом држао у то време Загорје, Ускопље, Раму и Треботић.⁴⁸

У повељи коју је бан Стјепан II Котроманић крајем 1329, почетком 1330. издао Гргуру Стјепанићу наводи се да бан „држаше от Све до мор, от Цетине до Дрине“.⁴⁹ Северозападно, пак, босанска држава се у то време простирала до ушћа реке Врбас.⁵⁰ У оквиру тих граница долази до развоја рударства, трговине, занатства, што као продукт има и развој градских насеља, те емисије домаћег новца. Деценију касније, фрањевачки ред добио је подршку

⁴⁵ V. Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb 1897, 30-131; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 85; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 432; J. Mrgić, *The center of the periphery: the land of Bosnia in the heart of Bosnia*, in: V. Stanković (ed.), *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, Lexington Books 2016, 157.

⁴⁶ В. Ћоровић, *Територијални развој средњовековне босанске државе*, 32; J. Мргић-Радојичић, *Доњи Краји: крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 45.

⁴⁷ В. Ћоровић, *Територијални развој средњовековне босанске државе*, 33.

⁴⁸ J. Мргић, *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинуићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима*, Грађа о прошлости Босне 1 (2008), 11-14; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 88-90; С. Ћирковић, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 499-500; М. Благојевић, *Северна граница босанске државе у XIV веку*, у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, ур. С. Терзић, Београд 1995, 59.

⁴⁹ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 14-15; J. Мргић-Радојичић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепанићу*, *Стари српски архив* 3 (2004) 19-22.

⁵⁰ М. Благојевић, *Северна граница босанске државе у XIV веку*, 75.

босанског бана да се на поменутој територију насели. Стога је изузетно битно схватити стање у коме се босанска држава налазила у време оснивања Босанске викарије. Иако присутни и раније, у посланствима, неким земљама попут Усоре и Соли, те мисијама, они се структурално нису учврстили на босанском тлу до владавине бана Стјепана II Котроманића, а том учвршћивању је претходио вишеструки развој босанске државе и тај прогрес је потребно испитати како би се боље разумела потреба за етаблирањем фрањеваштва у босанским градовима и трговима.

Деценију касније, пре 1. марта 1342. године, бан Стјепан II добио је на управу од угарског краља Карла Роберта жупаније Толну и Фехер, те је на тај начин био укључен у феудалну хијерархију Угарске.⁵¹ Овај догађај временски се подудара са оснивањем босанске фрањевачке викарије, о чему ће бити речи у наредним поглављима. Ово је директан корелације територијалног ширења и предмета нашег проучавања. Још један пример је простирање првих фрањевачких самостана у Босанској викарији, који су ницали на домену босанског бана, у његовој стоном месту, Милима, подигнут је фрањевачки самостан св. Николе, а на стоном месту у Сутјесци подигнут је самостан са црквом посвећеном св. Гргуру, који уједно важи за заштитника босанске државе.⁵²

Почетак владавине Твртка I Котроманића (1353-1391) обележили су територијални губитци како корист угарског краља Лајоша (1342-1382), тако и у корист осамостаљене властеле. У периоду од 1353. до 1355. нема помена земље Усоре и Соли у интитулацији бана Твртка. Тек од 1. новембра 1356. бан се у повељи намењеној босанском бискупу Петру титулише као бан све Босне, као и целе Усоре и Соли. Да та титула није била само формална

⁵¹ DAB DL 766657 (1.3. 1342.) доступно на: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/35234/?list=eyJxdWVyeSI6ICI3NjY1NyJ9> (приступљено 25.8.2020.)
DAB DL 40919 (25.8.1343.) доступно на: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/36708/?list=eyJxdWVyeSI6ICI0MDkxOSAifQ> (приступљено: 25.8.2020.); Nagy, I. et al., *Hazai Okmánytar (Codex diplomaticus patrius)*, II, Győr — Budapest 1872. 6-7; P. Engel, *Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen, 14.-15. Jahrhundert*, Südost-forschungen. internationale zeitschrift für geschichte kultur und landeskunde südosteuropas 56 (1997) 28-29; Pal Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, 2001, 135; Мргић, *Северна Босна: 13-16. век*, Београд 2008, 73.

⁵² Solovjev, *Saint Gregoire, patron de Bosnie*, Byzantion 1 (1949) 261-262; P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska: stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, 259; D. Zadro, *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima*, Prilozi 33 (2004) 59-100; D. Lovrenović, *Sv. Grgur Čudotvorac – zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne*, U: Zbornik o Marku Dobretiću: Znanstveni skup Fra Marko Dobretić (1707-1784) i njegovo stoljeće, Dobretići, 8. i 9. lipnja 2007. Sarajevo 2008, 13-16. M. Ančić, , 93-103; M. Ančić, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 207-208.

потврђује и садржина повеље којом се Дубица, која се дарује цркви у Усори.⁵³ У повељи се изричито наводи како је повеља издата на молбу најсветлијег господара нашег Лајоша, кога малолетни Твртко и регенство на челу са његовом мајком Јелене наводи као свог сизерена. Ова повеља заједно са ранијом посетом угарском двору 1353/4. индикација је већег утицаја Угарске на прилике у Босни. Не зна се са сигурношћу ко је у периоду 1353-1356. управљао земљом Усором и Соли, али се претпоставља да је то био неко из угарског дворског миљеа са подобном локалном властелом. То се уосталом уклапа у општу слику угарске доминације која је већ крајем 1356. на име мираза Јелисавете Котроманић, присвојила Западни Хум са тргом Дријева. а урађено је уз сагласност бана Твртка, коме је заузврат поверена власт над Усором и Солима.

Угарски краљ се није зауставио на овоме па је следеће 1357. утицао на босаске великаше Гргура и Владислава Павловића, из рода Хрватинића, као и Гргура Стјепанића из Гламоча да признају врховну угарског краља, те су заузврат добили поседе у унутрашњости Угарске. Директни контакт угарског краља са босанским великашима настао је као последица угарско-млетачког ратовања. Бан Твртко се у том рату држао по страни.⁵⁴ Могуће да је као последица тог немешања, или пак позитивног односа са Млечанима настала војна угарског краља Лајоша I против босанског бана 1363. године. Те године, кнез Влатко Вукославић предао је угарском краљу град Кључ у замену за град Бршћановац, који се налазио у данашњој Славонији. Поред тога, почетком 1366. стизале су вести из Венеције и Дубровника о неповољном положају њихових трговаца у Босни, те се стиче утисак да бан Твртко у том тренутку није био у могућности да контролише властелу. Исте године, у фебруару, избила је побуна босанске властеле предвођене бановим братом Вуком. Бан Твртко био је збачен са власти. Ипак, месец дана касније, уз помоћ угарског краља Лајоша са којим је очигледно средно односе после неуспелог угарског похода на Босну, Твртко се

⁵³ L. Thalloczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva*, Glasnik Zemaljskog muzeja 18/4 (1906) 437; В. Ћоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Глас СКА 167 (1935) 38; D. Lovrenović, *Utjecaj Ugarske na odnos crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni*, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca: 1291-1991*, ur. M. Karamatić, Sarajevo 1991, 65; За убикацију Дубице погледати: М. Благојевић, *Северна граница босанске државе у XIV веку*, у: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, ур. С. Терзић, Београд 1995, 64; Ј. Мрغيћ, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 36.

⁵⁴ G. Wenzel, *Acta extera II*, 487; T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus XII*, 396-397; P. Enel, *Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen in XIV und XV Jahrhundert*, *Sudost-Forschungen* 56 (1997) 32; В. Ћоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, 38; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 2000, 369; .Ј. Мрغيћ-Радојичић, *Доњи Краји*, 63.

враћа на босански престо и већ 29. марта јавља Млечанима да се вратио у своју државу, иако не читаву те да због тога не може одмах казнити властелу за неправде нанете овој Републици. Он одатле наставља борбу са властелом настојећи да поврати преостале територије. Истовремено настоји да чвршће веже за себе ону властелу која је остала уз њега. Из тог разлога даровао је град Соко и жупу Пливу Вукцу Хрватинићу за држање у рату против Угарске 1363, али вероватно и за борбе које су биле у току. На основу ове повеље стичу се информације о територији коју је у том тренутку држао бан Твртко. Он је контролисао Раму, где је боравио, Доње Краје у којима поклања град и жупу, Хумске земље са дубровачким залеђем којима је господарио његов тадашњи казнац Санко Милтеновић, те земљу Усору одакле долази један од сведока ове повеље. На основу набројаних територија чини се да је центар побуне био град Бобовац, са властелом Дабишићима и остале источне области босанске државе.⁵⁵

Ипак, Тврткова борба за власт није ишла линеарном путањом јер се од њега крајем 1366. одметнуо поменути казнац Санко Милтеновић, а самим тим велика област Источног Хума више није била под његовом контролом. Пролећа 1367. ствари ће се окренути у корист бана Твртка. Извори бележе ратовање у дубровачком залеђу, што је значило потискивање брата Вука на југ све до самог Дубровника где је на крају потражио уточиште. Дубровчани се потом јављају као посредници међу браћом, што није уродило плодом јер се следеће, 1368. године Вук жали папи на свог јеретичког брата и моли га да агитује код угарског краља у његову корист зарад даље акције против Твртка. Крајем лета 1367. поменути властелин Санко Милтеновић одметнуо се од бана Твртка, још једном 1368. године, овај пут на наговор жупана Николе Алтомановића, синовца Војислава Војиновића. Како је бан Твртко био на супротној страни у рату за наслеђе Војиновића, те подржавао Воислављеву удовицу Гоиславу, која је ту битку изгубила, Алтомановић му се очигледно светио подбуњивањем властеле. Побуњени Санко Милтеновић склањао се у Дубровник и тражио од њих посредовање у помирењу још један пут 1369. године после чега нестаје са историјске сцене.⁵⁶

⁵⁵ Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 130-131; М. Динић, *Босна од X до XV века*, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 130-131;.

⁵⁶ М. Динић, *Босна од X до XV века*, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 131-132; *Историја српског народа I*, ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 591-592.

Вуку као претенденту остали су једино спољни чиниоци у које се могао поуздати како би поново освојио власт. Знамо да 1373. године бан Твртко налази у савезу са кнезом Лазаром и мачванским баном, Николом Горјанским који је био верни вазал угарског краља против Николе Алтомановића.⁵⁷ Стога, пре те године и спољнополитичка ситуација у Босни била је у корист бана Твртка. Вероватно као резултат окретања и спољнополитичке и унутрашње ситуације у држави у корист бана Твртка, браћа су се пре 1374. помирила. Вук спомиње у повељи коју Твртко издаје поводом свог венчања, као и у повељи бана Твртка за Стјепана Рајковића која се може само оквирно датирати у период 1370/1374. Стога, помирење је могло наступити и раније. На основу ових повеља могуће је закључити да су услови мира међу браћом били наклоњени Вуку који је задржао прилично велика права, попут појављивања у регалним повељама, те сениорски однос према једном броју властеле.⁵⁸ Оно што је нарочито занимљиво по питању свадбе босанског бана Твртка је да се иста догодила на имању босанског бискупа Петра, што је значило да су се бугарска принцеза Доротеја и бан Твртко венчали по римокатоличком обреду. Локација тог имања подлеже различитим тумачењима, а једни је смештају на подручје Усоре, недалеко од Модриче, док је други смештају у сремско село Илинци.⁵⁹ Ради се заправо о другачијој убикацији места Илија које се у повељи од 20. октобра 1374. спомиње као место где је била банова свадба.⁶⁰ У тој повељи босански бан поклања посед Јелшавицу (Jelsauicha), у околини Дубице, босанској бискупији.⁶¹ Логично је да се свадба одржала ближе босанским земљама јер је на њој била присутна босанска властела, банова мајка и брат, те се требала приказати реституисана контрола над поменутиим земљама и заједништво Котроманића,

⁵⁷ С. Ћирковић, *Сугуби венац, Прилог историји краљевства у Босни*, у: Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 284; Fine, *The Late Medieval Balkans*, 384.

⁵⁸ Ђ. Šurmin, *Hrvatski spomjenici I*, Zagreb 1898, 85–86; J. Šidak, *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrтка Stjepanu Rajkoviću*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2 (1954) 37-48; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 130-132; J. Šidak, *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrтка Stjepanu Rajkoviću*, у: *Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 259; *Codex diplomaticus Regni Bosnae*, ur. Dž. Dautović, E. Kurtović, L. Nakaš i dr, Sarajevo 2018, 312.

⁵⁹ Мрغيћ, *Северна Босна*, 81; S. Andrić, *Mjesto svadbe bana Tvrтка I i franjevački samostan „Sveti Ilija“*, Zbornik muzeja Đakovštine 7 (2005) 28; уп. V. Klaić, *Crtice o Vukovskoj županiji i Đakovu u srednjem vijeku*, 105-106; M. Ančić, *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV stoljeću*, Zadar-Mostar 1997, 186-187.

Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću (Zadar-Mostar, 1997.), 186. Ibid. 187

⁶⁰ *Quia solemnitates nostrarum nuptiarum in possessione dicte ecclesie, que vulgariter Zenthilie nuncupatur, ymo vero apud eandem sedem solemniter celebrate extiterunt*, цитат према: Fermendžin, *Acta Bosnae*, 41.

⁶¹ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 40-42; N. Radojčić, *Da li se ban Tvrтка venčao 8. decembra u Ilincima u Sremu*, у: *Iz prošlosti Vojvodine*, Novi Sad 1956, 7-16.

стога сматрамо да је теза о локалитету Црквине код Модриче, као могућој локацији банове свадбе вероватнија и њу ћемо у даљем тексту заступати.

Као резултат поменутог савеза против Николе Алтомановића 1373. године, бан Твртко се проширио на Горње Подриње, део Полимља са манастиром Милешевом, Гацко, а кнез Лазар источне крајеве пораженог жупана заједно са Рудником. Јужне крајеве Алтомановићеве узео је његов доскорашњи савезник Ђурађ Балшић. То је изазвало нови талас непријатељстава и рата који је бан Твртко предузео против Балшића што је резултовало новим проширењем босанске државе 26. октобра 1377. године на Требиње, Конавле и Драчевицу те добијањем приморске обале од Боке Которске до Дубровника. Поменута проширења заједно са нестанком Немањићке династије и пропашћу Српског царства инспирисала су проглашење Твртка за *краља Србљем, Босни, Поморју и Западним странама*.⁶² Место, датум, чинодејствујући коронације, као и број крунисања предмет су полемике чији актери потакнути недостатком већег броја историјских извора покрећу шпекулације које су често под утицајем садашњих националних осећаја аутора историографског дела.⁶³ Ова полемика, иако није безначајна за тему нашег рада, за само дело није пресудна те ћемо се њоме бавити искључиво онолико колико се она дотиче фрањеваштва на тлу босанске државе, што ће бити тема једног од наредних поглавља.

Године 1379. краљ Твртко боравио под Спужем у Зети, могуће у војној акцији против Балшића којима је још 1377. одузео Конавле, Требиње и Драчевицу. Након тих проширења,

⁶² М. Динић, *Зборник Константина Јуречка*, Београд 1959, 248; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 130-132; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011, 290; Šehić, Terić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*, 19.

⁶³ Ђ. Баслер, *Проглашење Босне краљевином 1377. године*, Прилози 11-12 (1975-1976) 49-61; Р. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 34 (1979) 238-239; Р. Anđelić, *Srednji vijek – doba stare države*. у: Visoko i okolina kroz historiju I: Prehistorija, antika i srednji vijek, ур: Р. Anđelić, Visoko 1984, 243-244; М. Ančić, *Putanja Klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar-Mostar 1997, 195-196; D. Lovrenović, *Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije)*, Forum Bosnae: kultura - znanost - društvo – politika 3-4 (1999) 228; D. Zadro, *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima*, Prilozi 33 (2004) 59-100; Dž. Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 192. ур: М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*, Глас 147 (1932) 133-145; Н. Радојичић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, у: Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку, Београд 1948, 77-82; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 137; С. Ћирковић, *Сугуби венац, Прилог историји краљевства у Босни*, у: Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 277-305; М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 305-316; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011, 287-296.

а после осујеђених покушаја присаједињења Котора босанској држави, краљ Твртко оснива град у жупи Драчевици, у Суторини 1382. године, познат под именом Нови. Град је био оријентисан од свога оснивања на трговину сољу. То је изазвало тензије према Дубровнику који је настојао да задржи монопол на извоз соли. Усред кризе са Дубровником, краљу Твртку су се указале могућности проширења на постојеће тргове сољу што је довело до помирења са Дубровчанима већ децембра 1382. Прилика које се створила била је последица смрти угарског краља Лајоша I који је умро у септембру 1382. без наследника. Тртко је до пролећа 1383. дошао у посед доњег тока Неретве, а са њим вероватно и трга Дријева којег је био принуђен предати угарском владару 1357. У то време основан је још један град у доњем току Неретве, Брштаник, близу данашњег Опузена.⁶⁴

Ипак, велико ћутање извора за овај период у вези поднебља читавог Западног Хума са Дријевима онемогућава нам да са великом сигурношћу говоримо о догађајима који су уследили после смрти краља Лајоша. Краљ Твртко није одрекао верност тадашњој угарској краљици Марији што се види у писму из 1385. године. Малолетна краљица Марија и њена мајка Јелисавета, Тврткова сестра од стрица, награђивале су верност привилегијама па су тако те 1385. године признале краљу Твртку право на Котор који је он некад раније преотео у борбама против Балше Балшића.⁶⁵ На тај начин, краљ Твртко је у својој држави имао важне привредне центре од којих је један имао јаке римокатоличке традиције, што је битно за развој фрањеваштва у босанској држави. Сам развој привреде потицао је из градова који су били средишта фрањевачког утицаја од самих њихових долазака, стога, развој босанске привреде реципрочном је утицао на развој фрањеваштва.

Даља Тврткова освајања, су и даље била на рачун угарске круне, условљена даљим немирима и борбама која је у Угарској проузроковала борба за престо која је потрајала наредних четврт века. У грађанском рату који је уследио, краљ Твртко заузео је страну предвођену загребачким бискупом у корист Ладислава Напуљског, а против Жигмунда

⁶⁴ Пирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 151; Fine, *The Late Medieval Balkans*, 394; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987, 52; С. Мишић, *Хумска земља*, Београд 1996, 72; Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV-XV вијек)*, Београд 2007, 179; уп: А. Караман, *Veze Dalmacije, Dubrovnika i Bosne tijekom Gotičkog razdoblja*, *Bosna Franciscana* 21 (2004) 206.

⁶⁵ V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 169; Fine, *The Late Medieval Balkans*, 396; *Историја Мађара*, прир. П. Рокаи и др, Београд 2002, 71; С. Б. Младеновић, *Поседи Римокатоличке цркве на Косову и Метохији у средњем веку*, *Баштина* 41 (2016) 104.

Луксембуршког. Будући да је био против центра у Будиму, Твртко је своје акције базирао на угарске територије у Далмацији. Јула 1387. под његовом влашћу нашао се град Клис који је и раније стајао уз побуњенике, а против Жигмунда Луксембуршког. Граду су потврђене све привилегије које је и раније имао. По освајању Клиса Сплит је остао одсечен од залеђа чиме је трасиран је пут даљих освајања. Ипак, сем пустошења градске околине, Сплит није освојен. До краја 1387. босански краљ присајединио је самостан у Врани, Омиш, Нин и Островицу, док су Трогирани одржавали неки вид комуникације са њим, али су има признавали власт Жигмунда. Ипак, угарски краљ Жигмунд није био у стању да помогне поморским градовима који су га признавали за краља, те је њихов отпор слабио и није им помогло ни то што су се Сплит, Скрадин и Шибеник удружили у савез. Пре 11. новембра 1388. босанска војска освојила је Книн. Под притиском босанског краља, а у недостатку помоћи из Угарске, далматински градови договарали су услове предаје те су један за другим признали босанску власт најкасније до 15. јуна 1389.⁶⁶

Ипак, ангажовање босанске војске на истоку, најпре у бици код Билеће, а потом и у битки на Косову довело је до смањивања притиска на далматинске градове и за последицу имала да договорене предаје остану мртво слово на папиру. Бан Ладислав Лошонци, који се борио на страни угарског краља Жигмунда заузео је Клис чиме је ојачао вољу приморских градова да се одупру освајању босанског краља. Ипак, савез босанског краља и Ивана Палижне довео је до пораза бана Лошонција под самостаном Врана. Као резултат тога пораза, босански краљ је вратио Клис и поново појачао притисак на далматинске градове. Априла 1390, расправљало се у Трогиру о условима предаје градова. Маја 1390. Сплит је донео одлуку о предаји, док је нешто касније уследила предаја Трогира, Шибеника и острва Брач, Хвар и Корчула. Краљ Твртко потврдио је пређашње аутономије градовима, које су имали за време покојног краља Лајоша I. Завладао је свим далматинским градовима осим Задра. Половином јуна 1390. краљ Твртко је издао у Сутјесци повеље далматинским градовима којим се регулишу како односи са њим, тако и границе и односи међу њима. Исте године, Твртко је својој титули додао освојене западне териотирије па се јавља као краљ

⁶⁶ V. Klaić, *Povijest Bosne*, 170; Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 156-157; M. Ančić, *Neuspjeh dualističke alternative. O recepciji bosanske "hereze" u komunalnim društvima Istočnog Jadrana*, Prilozi 22/23 (1987) 9; E. O. Filipović, *Босанско краљевство: историја средњовековне босанске државе*, Sarajevo 2018, 136-137; Н. Исаиловић, *Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића и борба за његово наслеђе*, *Историјски часопис* 54 (2007) 141.

Рашке, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја. Нова западна граница Тврткове краљевине кретала се на север до Зрмање, на југ до Котора изузев градова Задра и Дубровника. На истоку граница је ишла до река Дрине, Лима и Мораче, док је на северу граница ишла Савом и делимично Уном. Средњовековна босанска држава достигла је територијални врхунац. За време свог постојања, овом територијом није владала ни пре ни после краља Твртка.⁶⁷

Током његове деветомесечне владавине Далмацијом, бан Твртко показао се као заштитник католичке цркве на поменутој територији. У лето 1390. примио је у Сутјесци сплитског надбискупа Андрију Гвалда којом узима под краљевску заштиту поседе и приходе сплитске надбискупије. Док је тврдим градовима потврђивао привилегије, на периферији Далмације, према ранијим деловима босанске државе, краљ Твртко је настојао да спроведе интеграцију подручја наметајући босански порез од једног дуката годишње по домаћинству.⁶⁸

Пред крај свог живота, краљ Тврчко је прихватио иницијативу угарског краља Жигмунда за преговоре о миру. Јануара 1391, Жигмундов посланик боравио је на Твртковом двору. Није познат ток преговора ни могућа територијална прекрајања која би се десила тим поводом јер је смрт првог босанског краља у 10. марта 1391. спречила било какву реализацију ових преговора. Твртковом смрћу завршава се доба целовитости средњовековне босанске државе и јединства којој је пут исцртао бан Стјепан II Котроманић.⁶⁹ Настало је доба успона обласних господара који су номинално признавали или нису уопште признавали владара из династије Котроманића. Ова исцепканост допринела је тежој делатности фрањевачког реда, те настанку другачијег доба у историји овог реда у средњовековној Босни. Њоме се у овој студији нећемо бавити јер она представља изворима шаролику и територијално исцепану калеидоскопску слику која заслужује да се посебно тематски обради у оквиру неке друге монографије. Једна од мана

⁶⁷ В. Ћоровић, *Краљ Твртко I*, Београд-Земун 1925, 83-90; Ћоровић, *Територијални развој средњовековне босанске државе*, 41; Fine, *The Late Medieval Balkans*, 398; В. Ћоровић, *Историја Босне*, Београд 2018, 246-247.

⁶⁸ М. Brković, *Katoličanstvo bosansko-humskih vladara i velmoža*, *Croatica Christiana Periodica* 25/47 (2001) 34; А. Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Plehan, Slovoznak 2007, 230; Dž. Dautović, *Bosna i Rimska kurija*, neobjavljeni tekst doktorske disertacije, Sarajevo 2017, 201-202.

⁶⁹ *Историја српског народа II*, ур. Ј. Калић, Београд 1982, 50; *Историја Мађара*, 73; Е. О. Filipović, *Босанско краљевство*, 144.

досадашњих историографских радова на ову тему лежи управо у целовитости различитих етапа фрањеваштва у средњовековној Босни.

Мапа 1: Босна од X до XV века⁷⁰

⁷⁰ Извор: <https://www.dialogos.ba/srednjovjekovna-bosanska-drzava-u-vrijeme-kulina-bana-1180-1204/> (приступљено: 7. новембра 2020).

1.3. Предуслови за појаву фрањевачког реда у Босни – настанак и развој фрањевачког реда

Нека вас не уплаши, браћо, то што вас је мало и што сте простодушни јер, ето, ускоро ће многи приступити вашем Реду и начину живота, не само простодушни, него и мудри, племенити, богати и сиромашни, лаици, клирици и не само Италијани већ и Французи, Шпанци, Шкоти, Ирци, Немци, Словени, Мађари те припадници других народа. Ево, топот њихових корака одзвања ми у ушима.⁷¹

Тома Челански

Фрањевачки ред први век свога постојања провео је такорећи у тражењу себе, своје улоге у римокатоличанству, у свету, у урбаном и руралном друштву. Доводили су себе и сопствени поредак до подела, проглашења јеретика, или негирања папске непогрешивости, а све то захваљујући ревносној контемплацији над јеванђељем, последњом вољом Фрање Асишког, папским енклитикама и свакодневним световним догађајима. Наравно, захваљујући и појединцима који су о својим закључцима гласно проговорили и имали храбрости да се супротставе већини. Први век фрањеваштва, доба је обликовања и прављења темеља, тражења чврсте подлоге у песку пролазности и интрига. Развој фрањеваштва траје до данас, али су промене све спорије, локалније и мање радикалне. Први век фрањеваштва може се упоредити са новорођенчетом које се у току прве године свога живота промени несразмерно више него у преосталим годинама своје младости. Фрањевачки ред почео је као световни мисионарски ред, да би током првих пет деценија примат преузели клирици.⁷² Историјат и развој фрањевачког реда у овом периоду је од огромног значаја за перцепцију улоге и поступака фрањеваца на нивоу локалне историје. Политике које су се на глобалном нивоу спроводиле могу нам умногоме надопунити празнине настале недостатком историјских извора. С друге стране, морамо имати у виду однос центра и периферије, каква је Босна била у перспективи Рима и Авињона, те се са опрезом односити према папским одлукама и спорости којом су се оне шириле по

⁷¹Fra Andeo Klarenski, *Knjiga kronika ili nevolja Reda manje braće, Liber chronicarum sive tribulationum ordinis minorum (1323-1326)*, u: *Franjevački izvori: fontes franciscani*, ur. Pero Vrebač, Sarajevo/Zagreb 2012, 1221.

⁷²R. Brooke, *Early Franciscan Government: From Elias to Bonaventure*, Cambridge 1959, 4; B. Roest, *Medieval Franciscan Mission: History and Concept*, in: *Strategies of Medieval Communal Identity: Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Wout J. van Bekkum and Paul M. Cobb, Louvain 2004, 139.

хришћанској екумени. Стога ће имати нарочитог значаја поређење са другим фрањевачким мисијама попут Јерменије, Кине и Монголије.⁷³

Иако предуслови за настанак фрањеваштва и других религијских покрета леже у дубљим процесима попут слабљења феудалног поретка развојем аутономије градова која је посебно наглашена у италијанским комунама, те уздизањем писменог слоја трговаца и занатлија,⁷⁴ историја фрањевачког реда почела је са личној историјом једног појединца. Фрања Асишки рођен је око 1181/2.⁷⁵ у богатој трговачкој породици. Његово право име било је Ђовани Бернардоне. Надимак Фрања, добио је због привржености француској ритерској литератури које је обележило његову рану младост. Он је био писмен, али није имао универзитетско образовање јер је његова дужност била да помаже оцу и вероватно наследи породичну радњу. Његово преобраћење догодило се у пошто је чуо ретке из Матејевог јеванђеља (19, 21) који говори о дељењу имовине сиромасима који ће постати кредо Фрањиног живота.⁷⁶ Почео је да проповеда и стиче присталице, а када је број његових следбеника дошао до дванаест, попут Христових апостола, они су се упутили у Рим да траже дозволу од тадашњег папе Иноћентија III (1198-1216) за оснивање новог реда. Овај папа прекинуо је конзервативну политику и показао вољу за оснивањем нових редова још 1201. када је одобрио правило за Хумилијате који су претходно били осуђени на Веронском сабору 1184. године. Постојање фрањевачког реда одобрено је према једнима 1209, а према другима 1210. године.⁷⁷ Тада је припадницима овог реда дозвољено да проповедају и да сведоче о вери. Такође су сви прихватили тонзуру, што је тада била ознака за клер нижег ранга. Томе у прилог говори и чињеница да папа никоме од њих није доделио свештеничко звање те многи од првих фрањеваца, укључујући Фрању Асишког, никада нису постали свештеници.

⁷³ P. Berk, *Istorija i društvena teorija*, Beograd 2002, 30-34; 85-90.

⁷⁴ R. Fosije, *Ljudi srednjeg veka*, Novi Sad 2009, 312.

⁷⁵ J. Moorman, *A History of Franciscan Order From Its Origins to the Year of 1517*, Oxford 1968, 4; M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 10; A. Gajewski, S. Seeberg, *Art in Monastic Churches of Western Europe from the Twelfth Century*, in: *The Cambridge History of Medieval Monasticism*, ed. A. I. Beach, I. Cochelin, Cambridge 2020, 1023.

⁷⁶ M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 16.

⁷⁷ M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 17.

Ред је срећном околношћу одобрен пре 1215. када је на Четвртом латеранском концилу забрањено одобравање нових правила за редове.⁷⁸ До те године већ, ред је имао неколико стотина чланова и барем два покушаја мисије у муслиманске земље. Наиме 1212. Фрањо Асишки се упутио ка муслиманском свету да би њима проповедао реч о Исусу, али га је олуја зауставила на обали Далмације. Две године касније, он се поново отиснуо у мисију и овог пута заправо стигао на територију данашњег Марока где се сусрео са султаном. Иако ни једна од поменутих мисија није фактички била успешна, довела до све веће популарности реда па су се фрањевачки редовници могли наћи на сваком крају данашње Италије. То је захтевало структурализацију реда који је на генералној скупштини реда у Асизију 1217. године подељен на шест провинција: Тоскану, Ломбардију, Анконску марку, Кампанију, Апулију и Калабрију. Додатне мисије са циљем ширења реда планиране су у Немачкој, Француској и Јерусалиму па је одлучено да се и тамо формирају провинције. Свака провинција имала је на челу министра провинције који је био подложен директно оснивачу реда – Фрањи Асишком. Ипак, језичка баријера показала се као главна препрека у новим провинцијама и мисије у Немачкој и Мађарској су испрва пропале, да би биле обновљене 1221. у Немачкој и 1228. у Мађарској, када је лингвистичка компонента вероватно превазиђена. Још тада је у фрањевачком реду преовладала тежња да се уклопе у световно како би народу лакше приступили. То је укључивало и проповеди на народним језицима, на трговима, у градовима. Фрањевци су настали у италијанским градовима те су од самих својих постанака били везани за градове и њихово ширење умногоме је било условљено урбанизацијом. Овај елемент биће темељно испитан у неком од наредних поглавља, али је за историјат фрањеваштва битно истаћи ова два елемента – лингвистички и урбанистички оквир у коме су они функционисали.

Још на самом почетку ред се поделио по питању поседовања имовине. Једна група фрањеваца је у Болоњи добила на поклон кућу, док је Фрања Асишки био у далеком Египту, у мисији. По повратку се снажно успротивио прихватању овог поклона, те се упутио у Болоњу са намером да поменути браћу избаци одатле. Кардинал Уголино, који је био заштитник реда, решио је спор тако што је поменута кућа припала њему, али су је *de facto*

⁷⁸ M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 18; E. Duffy, *Saints and Sinners: A History of The Popes*, New Haven/London 2014, 148.

користили фрањевци.⁷⁹ Дакле, спор око апсолутног сиромаштва наступио је још за живота оснивача. Овај сукоб водиће се у различитим етапама током читавог средњег века и дефинисаће како односе унутар реда, тако и односе са папством и другим чиниоцима Римокатоличке цркве.

Свестан свога крхког здравља и мањка административних способности, Асишки сиромашак, поверио је управљање редом Петру Катанском 1221. године. Ипак, брат Петар је убрзо умро па је уместо њега за генерала реда именован брат Илија, дотадашњи управник провинције у Светој земљи. Он је управљао редом у период од 1232. до 1239. године.⁸⁰ Истовремено, Фрања Асишки радио је на новом правилу за овај ред. То правило, сачињено од 33 поглавља презентовано је на генералној скуштини реда у мају 1221. Иако је насловљено као „Прво правило“ са тврдњом да је то правило одобрио Иноћентије III, оно на поменутој скупштини није наишло на већинску подршку. Наредне две године Фрања је посветио преправљању правила које би било мање спиритуално, а више функционално за шта се залагала струја око Уголина, кардинала заштитника. На генералној скупштини 1223. године изнето под називом Друго правило, а много познатије као *Regula bulata* (правило које је папа одобрио). Одликовала га је мања строгост него код претходног правила, али се истовремено бавило са више практичних ствари и јасније дефинисало живот унутар реда. Сам оснивач реда био је прегласан у многим стварима, те су већ за његовог живота напуштене идеје за које се залагао. Попут идеје да правило почне и заврши се са ставком да фрањевци морају да буду послушни Јеванђељу и да фратар ако је у питању поштовање правила, има право противречити свом надређеном. Тадашњи папа Хонорије III (1216-1227) убедио га је да се ови редци избаце зарад јасније структурираности и милитантијег уређења реда. Фрањина стремљења показала су мањак смисла за администрацију, али и тежњу да свој ред базира на јеванђељу. Напуштање ових идеја значило је повлачење и напуштање свих положаја унутар реда. Последње дане Асишки сиромашак провео је са групом верних сапутника проживљавајући Исусову пасију, да би, као крешендо, примио стигму 1224.

⁷⁹ M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 18.

⁸⁰ J. F. Godet-Calogeras, „*Illi qui volunt religiose stare in eremis*“: *Eremitical practice in the Life of the Early Franciscans*, in: *Franciscans at Prayer*, ed. Timothy J. Johnson, Leiden/Boston 2007, 314; Arnald of Sarrant, *Chronicle of The Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, tr. Noel Muscat, Malta 2010, 10; B. Roest, *Franciscan Learning and Mission c. 1220-1650: Cium scientia sit donum Dei, armatura ad defendam sanctam fidem catholicam*, Leiden/Boston 2015, 24.

године на планини Алверни. Наредне две године Фрања је провео у болесничкој постељи подучавајући своју браћу да не прихватају никакве привилегије. Ови ретци могу се прочитати у његовом тестаменту који је био замишљен да се чита уз Правило, без икаквих додатака, на тестамент, или Правило. Био је ово последњи покушај Фрање Асишког да врати свој ред унутар идејних оквира. Умро је 3. октобра 1226 године.

Генерал реда након кратког хијата под управом брата Илије, постао је Јован Паренти. Након смрти свог оснивача, постојећи административни апарат на челу са генералом реда се посветио изградњи базилике у Асизију, као центру култа светог Фрање Асишког. У јулу 1228. папа Гргур IX (1227-1241), који је као кардинал био први заштитник фрањевачког реда, световног имена Уголино, дошао је у Асизи и освештао темеље цркве и прогласио канонизацију Фрање Асишког. Папа је том приликом доделио дужност Томи Челанском да напише биографију овог свеца. Та биографија јр постала главни извор за живот св. Фрање на који су наслоњени многи каснији животописи укључујући други животопис Фрање Асишког нешто касније написао Тома Челански. Исте 1228. године, папа је издао енклицу *Quo elongati* у којој се решава питање поседовања имовине, а вредност тестаента Фрање Асишког одбацује се као необавезујућа за ред. Изнесено је мишљење да фрањевци могу да користе поклоне док год власничко право остаје код донора. Одлуке донесене у тестаменту су према мишљењу овог папе личне и необавезујуће за ред, јер су донесене мимо скупштине и других представника реда. Познато је да су папске одлуке имале догматски карактер те је ова була пресудно утицала на формирање реда.

Јована Парентија наследио је 1232. некадашњи администратор реда, брат Илија за чијег је генералата фрањевачки ред доживео експанзију на Скандинавско полуострво, Чешку, Пољску и Пруску где су основане провинције, док су мисије послате у далеки Мароко, Тунис, Сирију, као и на територију данашњег Ирака, Грузије и Јерменије. Он је подржавао све папске одлуке и управљао као папска марионета. Како је редом управљао апсолутистички, раст опозиције је растао. Да би задржао што бољу контролу над редом, провинције су подељене па је њихов број до краја његовог генералата порастао са 17 на 32. Против Илијиног управљања устала је клерикална већина која је већ у његово доба преовладавала редом јер је била школованија и боље повезана. Његов генералат је обележило фаворизирање световног на штету клерика, те је њихова реакција чини се била

оправдана. Три опозициона лидера Хајмо од Фавершама, Александар од Хејла и Јован од Ла Рошела отишли су у Рим где их је папа Гргур IX саслушао те их саветовао да се врате назад у своје провинције, да документују оптужбе које су изнели и припреме их за генералну скуштину која је требала да се одржи у Риму следеће, 1239. године. Том приликом, папска подршка свом верном поданику Илији је изостала и он је због преваге опозиције замењен Албертом из Пизе, који је постао први генерал који је претходно произведен у свештеничко звање. Лаичка компонента од тада све више губи на важности. Албертов генералат завршио се пак, за мање од године дана услед његове смрти 1240. Он је замењен Хајмом од Фавершама, бившим професором теологије на Паришком универзитету и једним од покретача разговора о унији са православном црквом. Ова идеја обележила је фрањеваштво XIII века.⁸¹ Генерал Хајмо био је један од аутора додатка Правилу које је сачињено тако да идеолошки подупире енклитику *Quo elongati* истичући личну компоненту тестаментa Фрање Асишког заједно са разликом поседовања и употребе, која је оправдавала имовину код фрањеваца насупрот полазној идеји Фрање Асишког.

Хајмов генералат такође је прекинут његовом смрћу 1243. године, а на његово место изабран је 1244. Крешенције из Јеса, који је био лекар и адвокат. За време његовог генералата који је трајао до 1247. забележено је постојање фракције познате под именом Спиритуалци. У инаугурационом говору који је сачуван у белешкама са скупштине, он спомиње постојање непослушних фратора у Анконитанској марки где је он претходно био министар провинције. Белешке говоре о фратрима који су одбијали да живе унутар самостана, већ су настављали живот првобитних Фрањиних ученика, сиромашан и без крова над главом. Неки од њих и јесу били у првобитној Фрањиној дружини, док су други следили учење Јоакима из Фиоре. Тврдили су да су вођени Светим Духом и да их његово вођство даје право на непослушност вишим инстанцама у реду. Схвативши колико би опасан био овај преседан, Крешенције је дао све од себе да осуди њихово понашање пред целим редом 1244.године. Ипак, овај покрет се није дао угушити упркос осудама и представљаће компоненту поделе реда и у наредним годинама и вековима. Поред спиритуалаца, Крешенције се посветио обрачуна са јеванђељем, те је од папе Гргура IX на

⁸¹ В. Живковић, *Проповеднички редови у касносредњовековном Котору*, Историјски часопис 50 (2003) 79; Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, Јелена - краљица, монахиња, светитељка, Манастир Градац, Брвеник 2015, 123.

своју молбу добио одговор у оквиру енклитике *Ordinem vestrum* из 1245. у којој је дозвољено игнорисање редака из јеванђеља која нису у складу са Правилем. Имовина реда званично је постала папском имовином, а употреба новца и друге профане ствари биле су могуће припадницима фрањевачког реда преко заступника.⁸² Крешенције је објавио позив браћи да напишу сећања из живота св. Фрање, а као резултат тог позива написана је и друга биографија св. Фрање од Томе Челанског 1247. године, али и нека друга списа која су касније послужила као потпора спиритуализма. Стога је несвесно Крешенције пред сам крај свог генералата потпомогао оно што је од почетка решио да искорени. Његов генералат завршио се сломом апсолутизма генерала реда. Наиме, 1247. Крешенције је одбио да сазове Генералну скупштину реда, а папа Иноћентије IV (1243-1254) га је из тог разлога сменио.

Његов наследник Јован из Парме изабран је 1247. године подржаван од обе фрањевачке струје. Иако је био омиљен међу фрањевцима то није гарантовало универзалну подршку па се за време његовог генералата десио озбиљан сукоб на Паришком универзитету око постављања професора у који је и он сам био уплетен. Борба у тако профаним стварима нарушила му је углед, а овом приликом дошло је до једног занимљивог случаја у коме световни професори оптужују представнике фрањевачког реда у Паризу за јерес, оптужујући из да су лажни апостоли и следбеници антихриста те су стога опасност по универзитет и саму цркву. Овај напад на фрањеваштво из 1255. године представља занимљив пример оптужбе за јерес при постизању виших материјалних и световних циљева. Овакав напад у центру теолошке мисли, Паризу, потврђује да су прилике у Босни које су се дешавале нешто раније, биле инструктиране другим, материјалним мотивима, о чему ће бити речи у наредном поглављу.

Сматрајући да ситуација на Паришком универзитету доводи у опасност интегритет читавог реда, папа је замолио Јована из Парме да на генералној скупштини 1257. поднесе оставку. Браћа из реда покушала су на Генералној скупштини да га одговоре од овог наума, а када нису успели, замолили су га да изабере наследника па је тако, по избору Јована из Парме, за следећег генерала реда изабран Бонавентура, из Бањоређа који је у том тренутку

⁸²*Chronica XXIV Ministrorum Generalium Ordinis fratrum Minorum*, Quaracchi 1897, 261; Thomas of Eccleston, *De adventu fratrum minorum in Angliam*, Paris 1909, 142-43; Arnald of Sarrant, *Chronicle of The Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, tr. Noel Muscat, Malta 2010, 355; D. Burr, *The "Spiritual" Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis*, Pennsylvania 2001, 22-26.

имао само 40 година. Поставши седми генерал реда Бонавентура је постао најпознатији фрањевачки генерал што му је омогућила дуга владавина, до 1274. године,⁸³ и управљање без исхитрених дела. Једном речју, владао је умерено, поштући обе струје које су се у његово доба још јасније профилисале.

За време генерала Јеронима/Ђиролама из Асколија (1274-1279), Бонавентуриног наследника, донета је једна од најзначајнијих енциклика за фрањевачки ред *Exiit qui seminat* 1279. године која правно дефинише питање имовине унутар реда. Ова енциклика направила је јасну дистинкцију између власништва и коришћења дозвољавајући потоње фрањевачком реду, докле год је коришћење умерено. У овом периоду запажа се и раст опозиције унутар реда, познатије под именом спиритуалци. Кредо овог покрета било је строго поштовање *Правила*. Први термин који се користи у изворима за овај покрет су *zelanti*, а потекли су из уског круга Фрањиних пратилаца који су га упознали и са њиме делили апостолски занос.⁸⁴ Жаришта њиховог покрета била су у покрајини Марки, Тоскани и Умбрији, као и у Јужној Француској. Они су били окупљени око Петра од Мацерата и Петра од Фосомбронеа, који су као вође италијанских спиритуалаца притворени после Лионског концила 1274. године. Вођа спиритуалаца у Јужној Француској, Петар Жан Оливи избегао је затварање и због свог теолошког рада био је позван да учествује у стварању горепоменуте енциклике. Његов пријатељ и следбеник био је Хуго из Дигне. Њих двојица заједно били су квасац који је обликовао и ширио мисао Јоакима из Фиоре, узор будућим спиритуалцима и оно што ће их дефинисати јеретицима у очима конвентуалаца. Оно што ће спиритуалце одвајати од остатка зеланата биће управо јоакимизам.⁸⁵ Учење Јоакима из Фиоре није било јеретиучно у односу на оновремену доктрину цркве у којој је настало. Ипак се бавило *Откривењем* и заговарало је укидање црквене хијерархије у трећем добу, уместо које би Светог Духа на земљи представљао ред праведних. Опасност је представљало тумачење ове доктрине јер су спиритуалисти препознали почетак трећег доба 1260. године, након чега је било потребно

⁸³ Moorman, *A History of Franciscan Order*, 178.

⁸⁴ D. Burr, *The "Spiritual" Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis*, Pennsylvania 2001, 12-13; D. Patafta, *Opservancija 14. Stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju*, u: "Utile cum dulci." Zbornik u čast Pavlu Knezoviću, ur. R. Barišić, M. Jerković, T. Tvrtković, Zagreb 2019, 288.

⁸⁵ F. Andrews, *The Influence of Joachim in the 13th Century*, in: *A Companion to Joachim of Fiore*, ed. M. Riedl, Leiden-Boston 2013, 208; D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*, Zagreb 2018, 154-155.

укинути црквену структуру.⁸⁶ Други разлог због кога је покрет спиритуалаца био опасан по црквени поредак је заговарање апсолутног сиромаштва које је подразумевало одрицање од сваке врсте поседовања. Фрањевачки ред који је у међувремену нарастао не само бројчано, него и материјално сматрао је ово сувишним. Црквена хијерархија, пак, проналазила се у раскоши и луксузу те ово није могла да прихвати. Стога су се спиритуалисти замерили директно папској курији и као такви били осуђени на нестанак. Покрет опсерваната који се нешто касније формирао, такође од зелантског покрета није пратио ову мисао те је могао да расте унутар фрањевачког реда.

Нарочито значајна карактеристика спиритуалаца су њихове мисије. Наиме, како би се решили опозиције у близини центра, тамо где њихов бунт прети да се распламса у побуну против цркве, тадашњи позициони елементи, генерални министар, кардинал заштитник и папска курија, слали су присталице спиритуалаца и њихове вође у удаљене мисије у Јерменију, Персију и Кину.⁸⁷ То је било нарочито згодно јер су се њихова учења подударала са животом пуним одрицања какве би у мисији водили. Још 1234. године у Трогиру, у тестаменту великаша Десе спомињу се *filos spirituales*, као мала браћа за коју је он основао самостан две деценије раније. Овај самостан се може сматрати смелим искорак и првом мисијом коју су започели неки протоспиритуалци, можда још за живота оснивача.⁸⁸ Ове мисије постале су интензивније за време понтификата Николе IV (1288-1292) који је са претходног положаја, генерала реда, у то време под именом Јероним Масци, спознао опасност коју су спиритуалци представљали за Римокатоличанство. Папа је наредио 1288. године спровођење евангелизације Јевреја из околине Задра и слање мисије на подручје Татара.⁸⁹ Како нам је познато да су неки протоспиритуалци насељавали подручје суседног Трогира, могуће да је поменута мисија била поверена њима. Знамо да је следеће, 1289. године, генерал фрањевачког реда Рејмон Гауфреди послао скупину спиритуалаца из Марке у далеку Јерменију. Тројица од тих мисионара предводили су побуну спиритуалаца 1274.

⁸⁶D. S. Muzzey, *Were the Spiritual Franciscans Montanist Heretics?*, *The American Journal of Theology* 12- 4 (1908) 593; Burr, *The "Spiritual" Franciscans*, 201-211; B.E. Whalen, *Joachim of Fiore and the division of Christendom*, *Viator* 34 (2003) 92; G. Geltner, *Polemic: False Apostles, False Seemings, False Starts*, in: G. Geltner, *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012, 6-7; S. Marega, *Gioacchino da Fiore(1135 ca. – 1202)*, *Heliopolis* 13-1 (2015) 131.

⁸⁷D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*, 170-171.

⁸⁸Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 398; D. Farlati, *Illyricum Sacri IV*, 339; Ž. Tolić, *Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću*, *Služba Božja* 55 (2015) 243.

⁸⁹L. Wadding, *Annales Minorum V*, Roma 1733, 187,193-195.

године те су они послати у Јерменију као вид помиловања.⁹⁰ Ова пракса наставила се и после средњег века. Три века касније, 1521. године, дванаесторица фрањеваца са јоакимистичким склоностима послата су на мисију у Мексико.⁹¹ Наравно, у мисију су ишли и представници регуларног фрањевачког реда, попут мисије Јована из Монтекорвина у Кину 1291. који је отишао у пару са једним доминиканцем, тако да ни мисије мешовитог редовништва нису биле неуобичајена појава, поготову при започињању мисије.⁹² Поред тога, први осерванти под вођством Паола из Трниција, добилаи су дозволу од папе да именују своје поверенике, па је он послао браћу у све крајеве Италије, у Босну и на Корзику. Опсерванти су на неки начин настављали кредо спиритуалаца у строжем држању регуле св. Фрање, али су то чинили на мање радикалан начин и уз знатне уступке успели су да се одрже као братство унутар фрањевачког реда.⁹³

Папе и генерали реда, са промењивим интензитетом покретали су својеврсне хајке на вође спиритуалаца које су на крају водиле гушењу покрета. Јоакимистичка мисао је наставила да егзистира независно од ове групације, па је тако срећемо и у XVI веку. Потреба за строжим поштовањем правила опстала је у групацији опсерваната који ће постепеним осамостаљивањем доћи до потпуне аутономије унутар реда. Они су са спиритуалцима делили једину жељу за строжим поштовањем правила и груписањем унутар скромних места која се једва могу назвати самостанима. С друге стране, били су довољно промишљени да одустану од негирања црквене структуре и јоакимистичких тумачења стварности. Њихова правоверност, водила је даљем осамостаљивању које се догодило тек на крају средњег века и мимо тежишта нашег проучавања. Оно што је за потребе нашег рада кључно истаћи је да су опсерванти претендовали на све спиритуалистичке настамбе и у централној Италији до тог инкорпорирања дошло је још у току XIV века. Они ће се наметнути наметнути се као њихови неформални наследници.⁹⁴ Опсервантске претензије које су се током XV века

⁹⁰ Patafta, *Franjevačko stoljeće*, 170-171; S. La Porta, *Armeno-Latin Intellectual Exchange in the Fourteenth Century*, *Medieval Encounters* 21 (2015) 276.

⁹¹ B. Jeanne, *The Franciscans of Mexico. Tracing Tensions between Rome and Madrid in the provincia del Santo Evangelio (1454-1622)*, in: *Papacy, Religious Orders, and International Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. M. C. Giannini, Rome 2013, 19.

⁹² L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, Zagreb 2013, 156.

⁹³ D. Patafta, *Franjevački red u doba Nikole Tavelića*, u: *Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka*, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 37.

⁹⁴ M.P. Ritsema van Eck, *Genealogy as a Heuristic Device for Franciscan Order History in the Middle Ages and Early Modernity: Texts and Trees*, *Franciscan Studies* 77 (2019) 142.

испољиле ка Босанској викарији сведоче о одређеним спиритуалистичким, протоопсервантским и мисионарским коренима које је она баштинила. О овом проблему биће више речи у наредним поглављима.

Структура фрањевачког реда

У самим својим почетцима присталице Фрање Асишког биле су окупљене у неколико путујућих групица у близини Порцијункуле. За разлику од прецизних пописа провинција, викарија и кустодија, броју браће и сестара унутар фрањевачких редова није посвећивана пажња све до XVII века. Ипак, како је на основу генералне скупштине у Нарбони 1260. донет пропис да провинцијали подносе годишњи извештај о броју умрле браће, могуће је направити одређене процене о броју фрањеваца. Та претпоставка заснива се на претпоставци да је на стотину браће умирала просечно двојица. Оваква рачуница не може се применити на кужне године или друге године када је владала велика смртност. Ипак, претпоставка је да је ред у време смрти Фрање Асишког имао око 5000 браће, а већ 1260. било из је око 30.000, да би се тај број крајем XIII века попео на 40.000.⁹⁵

Повећањем броја браће јавила се потреба за структурисањем и његовим устројством са циљем организације непрегледних групица у функционалну целину. Године 1217. на сабору фрањеваца донесена је одлука о оснивању провинција. Те године основано је 11 провинција које су показивале не само мрежу фрањеваштва, него и инклинацију раста ка којој је ред тежио. Основано је шест италијанских провинција: Тоскана, Марка, Ломбардија, Напуљ, Пуља и Калабрија). Мимо Италије, основане су четири европске провинције (Немачка, Француска, Прованса, Шпанија) и провинција Сирија на Блиском Истоку. Године 1219. основана је провинција у Аквитанији (Југозападна Француска) којом је тада владала

⁹⁵ G. Golubović, *Le province dell' Ordine minoritico nei secoli XIII e XIV in Europa e nell'Oriente francescano*, in: Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese, tomo II (addenda al sec. XIII, e fonti per Sec. XIV), ed. G. Golubovich, Quaracchi presso Firenze 1913, 214-274; D. Cresi, *Statistica dell'Ordine minoritico all'anno 1282*, in: Archivum Franciscanum Historicum 56 (1963) 157-162; L. Pellegrini, *Gli insediamenti degli ordini mendicanti e la loro tipologia. Considerazioni metodologiche e piste de ricerche*, in: Mélanges d'École Française de Rome 89 (1977) 563-573, E. Guidoni, *Città e ordini mendicanti. Il ruolo dei conventi nella progettazione urbana del XIII e XIV secolo*, Quaderni Medievali 4 (1977) 69-106; E. Guidoni, *Espansione del francescanesimo tra occidente e oriente nel secolo XII*, in: Atti del VI convegno internazionale, Asissi 12-14 ottobre 1978, ed. R. Rusconi, Asizzi 1979. 292-316; Irijarte, *Povijest franjevaštva*, 95-100.

енглеска династија Плантагенета. То је отворило врата фрањевачком продору на острво па је провинција Енглеска основана 1224. године.⁹⁶

После смрти оснивача, због реформи у Реду, на капитолу (скупштини фрањевачког реда) 1230. године, већина провинцији је подељена на неколико мањих ради лакшег управљања, али су већ 1239. одустали од ове поделе па је број провинција враћен на старо. Године 1263. основане су нове провинције у Румунији, Грчкој (провинција одељена од провинције Свете земље) и Милану (одвојена од провинције Ломбардије). Даље оснивање провинција зауставила је енкликата папе Николе IV од 13. маја 1288. године, која је оснивање нових провинција ставила у руке будућих папа. У том тренутку фрањевачки ред био је подељен на 34 провинције. Оне су биле подељене на 17 цисалпинских и 17 трансалпинских. Од седамнаест цисалпинских само четири (Склавонија, Грчка, Сирија и Света земља) се нису налазиле на Апенинском полуострву. То показује извесну концентрисаност фрањеваца у месту и регији оснивања, око култа св. Фрање Асишког. Трансалпинске провинције биле су разуђеније – пет у Француској, четири у Немачкој, те провинције у Данској, Мађарској, Чешкој, Енглеској и Ирској. На челу сваке провинције стајао је министар (управник) провинције који је био директно подређен генералу (генералном министру) Реда. Даљи поступак дељења био је условљен величином поменутих провинција, али су постепено све биле подељене на кустодије које су обухватале одређени број самостана. На челу сваке кустодије био је кустод.

Организациона јединица која је од посебног значаја за наш рад је позната под именом *викарија*. Викарије представљају организационе јединице које су директно подређене генералу Реда који њима управља преко свог викара кога он лично поставља. Викарије су осниване у мисијским земљама и током средњег века било је укупно седам викарија и кустодија Свете земље која је такође била мисијска. Три од седам викарија налазиле су се на територији Монголског царства: Северна Татарија и кипчакски канат (на територији данашње јужне Русије), Источна Татарија у чији састав је улазила и Персија, Јерменија и Грузија, викарија Катај која је укључивала остатак Азије укључујући Кину. Остале четири викарије биле су разасуте по Европи и Африци: викарија Босна, Русија, Мароко или Северна

⁹⁶ Moorman, *A history of the Franciscan Order*, 62-72; Irijarte, *Povijest franjevaštva*, 95.

Африка и викарија на Канарским острвима (основана 1423. године).⁹⁷ Данашњи термин који корелира са средњовековним је апостолска викарија која означава област у којој дијецезе и парохије нису још формиране. Апостолски викар се додељује мисијским областима попут делова Африке или Латинске Америке. У моменту када је настала, Босанска викарија била је постављена на овим темељима. Она се током читавог средњег века постављала као мисијска викарија са центром у Босни, али са широким територијалним ингеренцијама, које су се у једном тренутку простирале до Црног мора и које нису били структурално уређене. О томе ће бити речи у неком од наредних поглавља.

Са растом опсервантског покрета унутар постојећих провинција осниване су опсервантске викарије подређене директно опсервантском викару који је од тих времена биран као управник и представник опсерваната, како пред генералом, тако и у односима са другим представницима духовних и световних власти. Једном речју, викар опсерваната био је генерал опсерваната који над собом имао једино генерала Реда, а под собом је имао све следбенике опсервантизма, али и женске конvente.⁹⁸ Ове опсервантске викарије територијално су се преклапале са конвентуалним провинцијама, али су обухватале само опсервантске самостане.

Иако оличена у једном човеку, за развој фрањевачког реда била је посебно значајна институција кардинала заштитника. Још од почетака реда, однос Фрање Асишког и кардинала Хуголина био је толико битан за развој реда да је у прво потврђено правило фрањевачког реда ушло да је Ред дужан увек имати кардинала заштитника кога би именовао папа.⁹⁹ О важности тог положаја у Римокатоличкој цркви говори и то да су током XIII века чак тројица кардинала заштитника била изабрана за папу. Положај кардинала заштитника представљао је гаранцију верности реда папству и као последица тога његове овласти нису биле јасно дефинисане, а ни ограничене до дубоко у XIV век. То је понекад резултовало раздорима унутар Реда и фракционисањем које је водило до даљих подела. Ограничење функција „заштитника, поправитеља и управитеља“ Реда спровео је папа Гргур XI

⁹⁷ M. A. Habig, *Marignolli and The Decline of Medieval Missions in China*, *Franciscan Studies*, New Series, 5, 1 (1945) 28. <http://www.jstor.org/stable/41974031>. Pristupljeno 2. decembra 2020.

⁹⁸ F. Andrews, *The Other Friars: The Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, The Boydell Press, Woodbridge 2006, 166-167.

⁹⁹ R. Brooke, *Early Franciscan Government: From Elias to Bonaventure*, Cambridge 1959, 61.

енклитиком донетом 27. маја 1373. године која је условила акције кардинала заштитника искључиво на три ситуације: када би се ред удаљио од Римокатоличанства, када би одрекао послушност папи, или када би кршио сопствено Правило. Овом одлуком искључено је било какво мешање у рад генералних министара (генерала Реда), или у рад генералног капитола (скупштине), или било какво мешање у унутрашњи поредак и дисциплину.¹⁰⁰

Функција генералног министра, или генерала Реда како се другачије називао у почетку је била везана за оснивача реда – Фрању Асишког. Самим тим, ова функција била доживотна, али је то с обзиром на количину моћи коју појединац има постало врло тешко оствариво па су недуго после смрти оснивача уследила бројна ограничења за ову позицију. Томе је допринела апсолутистичка владавина брата Илије који генералне скупштине није ни сазивао. Као последица тога, када је 1239. године скупштина коначно била сазвана, то резултовало значајним смањењем ауторитета генералног министра. Генерална скупштина стављена је изнад генерала у управном ланцу, а његова обавеза постала је сазивање капитола и управљање њиме, као и редом, али у складу са правилима Реда, као и да буде гарант поштовања правила Реда. Поред тога, генералу је била поверена визитација провинција било преко визитатора који би одредио капитал, било он лично и то сваку провинцију једном у три године је требало посећивати. Сваке три године, генерал би се формално одрицао свог положаја, а капитал би на самом почетку свог рада одлучио да ли се то прихвата, или ће му положај бити враћен. Уколико се његова оставка прихвати, капитал би одмах бирао наследника и тек потом настављао са даљим радом.

Ова институција, позната под именом генерални капитал или генерална скупштина фрањевачког реда своје корене проналази у окупљањима присталица Фрање Асишког. У почетку су се окупљања фрањеваца догађала једном у пола године, потом једном у годину дана. Учесници су у почетку били сви припадници фрањевачког реда, чак и они најмлађи. Тај тренд учесталости и свеобухватности није се лако уклапао у све веће територијално и бројчано ширење фрањеваштва па су нека ограничења морала бити направљена. Године 1223. донесена је одлука да сазивање капитола буде одговорност генералног министра који ће га сазивати у месту по својој вољи, отприлике на сваке три године, али могли су се

¹⁰⁰ M. Robson, *Franciscans in the Middle Ages*, Norfolk 2006, 108-109; D. Patafta, *Franciscan Order from Reform of Fr. Paolo a Trinci to the division of the Order in 1517. The evidence from the Franciscan Sources*, *Služba Božja* 61 (2021) 217.

састати и у краћем или дужем периоду, ако он тако одреди. Како је дошло до поменутих злоупотреба брата Илије, донета је одлука да се капитал састаје на сваке три године, на празник силазак Светог Духа на апостоле и да на овој институцији почива главни ауторитет управљања редом. То је потврђено конституцијама из Нарбоне 1240. године. Број учесника генералне скупштине је због пораста броја фрањеваца требало смањити. Одлучено је да из сваке провинције на скупштину буду послата три делегата: министар провинције, кустод над кустодима и делегат изабран на провинцијском капитолу – дискрет, који није могао да учествује у избору генерала реда. Дискрети су узимали учешћа у избору других функција у Реду, попут дефинитора капитала, који су се бавили организацијом следећег капитала и генералног прокуратора – представника реда пред папом, али и других служби које су осниване онако како је ред растао и за њима се јављала потреба.

Провинцијске скупштине или капитоли представљале су „мале сестре“ велике генералне скупштине. Оне су биле уређене са циљем делегирања представника на главну генералну скупштину, али и управљањем провинцијом. До 1239. године на провинцијску скупштину били су позвани сви припадници фрањевачког реда из те провинције. Након те године уведен је представнички систем који је укључивао све кустоде, дискрете који су бирани по кустодијама, а министар провинције имао је право да позове и одређени број гвардијана, учитеља теологије и проповедника. Провинцијска скупштина бирала је и слала четири дефинитора на генералну скупштину чији је задатак био да поднесу извештај о раду провинцијског министра. Капитол је на основу тог извештаја расправљао о смени министра провинције.

Министра провинције или провинцијала бирала је генерална скупштина фрањевачког реда, а избор је потврђивао генерал реда. Он је на тој служби остајао неодређено дуго, све док му генерална скупштина или генерал реда пружају подршку. Новог министра провинције бирали су на генералној скупштини уз потврду генерала реда. Министар провинције имао је право распоређивати фрањевце у својој провинцији, примати нове чланове у ред, посећивати самостане, постављати проповеднике у својој провинцији и сазивати провинцијску скупштину. Тек у XV веку начињени су одређени кораци ка ограничењу трајања ове службе. Тако је 1405. године папа Иноћентије VII наредио да се повуку сви министри провинција који су ту службу обављали дуже од деценију, а будуће

службе министрима ограничио је на шест година. Ипак, у пракси регуларних фрањеваца – конвентуалаца, ова служба је остала доживотна у највећем броју случајева. Опсервантска струја у реду настојала је са већом ревности ограничавање службе својим провинцијским викарима. Генерално, постојала је тенденција међу опсервантима да се свака служба преиспитује на годишњем капитолу те је провинцијски викар морао поднети оставку која би се на тој скупштини разматрала. На опсервантским скупштинама су са једнаким правима учествовали и гвардијани и дискрети из свих опсервантских самостана те су парадоксално, унутар веће дисциплине остварили већу демократију.

Провинције су биле подељене на мање територијалне јединице – кустодије. Кустоди, управници кустодија, имали су у почетку једнака права као министар провинције у оквиру своје кустодије, могли су посећивати самостане и именовати гвардијане у оквиру своје кустодије, имали су право одржавања кустодијских скупштина, а били су и учесници генералних скупштина. Њихова права редукована су 1230. године када им је забрањено право учешћа на генералној скупштини, потом су 1239. изгубили право да именују гвардијане унутар својих кустодија и да одржавају кустодијске скупштине чиме је њихов утицај потпуно умањен. Обрнуто сразмерно са смањењем утицаја кустода, растао је степен демократичности њиховог избора. Најпре је кустоде постављао министар провинције, потом су их бирали њихови подређени у кустодији и на крају их је бирао читав провинцијски капитол.

За разлику од кустода, чија је моћ током XIII века опадала, функција гвардијана доживела је узлет. Као управници фрањевачких кућа, гвардијани се јављају у тој улози још за живота Фрање Асишког. У почетку је сваки брат унутар самостана могао бити проглашен за гвардијана, али се са порастом броја школованих теолога у реду та функција ограничила 1239. године на клерике, да би 1260. године та функција била уздигнута на ранг прелатуре, што је његовој титули додало одговорност за душе подређених, али је суштински подразумевала много већу моћ над потчињеном браћом у самостану. Веће дискрета у самостану замишљено је као извршна власт која је помагала гвардијану у спровођењу управљачких делатности. Гвардијане су у почетку бирала браћа у самостану, али је од 1242. године та одлука поверена провинцијској скупштини.

Моћ гвардијана зависила је и од величине самостана којом је управљао. Самостани су се делили на:

- Генералне самостане, који су били изузети од остатка провинције и чији гвардијани су били директно подређени генералном министру. Такви самостани су били они у Асизију, Риму и Паризу.
- Конвентуалне самостане који су морали имати најмање тринаест браће и којима је управљао гвардијан
- Неконвентуална места која су имала мањи број браће и била подређена другом самостану. Њима је у име гвардијана већег самостана управљао викар подређен гвардијану којем наведено место припада.

Стога је од броја неконвентуалних места која су му подређена, броја браће која су у главном самостану, величине, положаја и утицаја самостана зависила моћ и углед коју је неки гвардијан могао да има. Током XIV и XV века развила се тенденција везивања за самостан заређења. Тако су браћа могла да изабере да остану у самостану у коме су приступили реду без обзира на жељу гвардијана, кустода, провинцијала, па чак и генералног министра. Присвајање одређеног самостана и имобилност браће постао је један од главних камена спотицања између конвентуалаца који су томе тежили и спиритуалаца и њихових наследника опсерваната који су се томе противили.

II Долазак фрањеваца у Босну

2. 1. Религијска слика средњовековне Босне пре доласка фрањевачког реда

Одређена религијска подвојеност постојала је на подручју Балкана и пре досељавања Словена у VI веку. На црквеним саборима у Салони, 530. и 533. забележено је присуство бискупа „ecclesie bosnensis“ са највероватнијим седиштем у месту Бишће (латински Bistua) код Зенице где су на основу археолошких ископавања пронађене рушевине велике базилике.¹⁰¹ Били су то представници правоверне никејско-цариградске догме. Насупрот њима, на територији Босне нађени су трагови аријанства које су оставили Остроготи, током свог кратког боравка у периоду с. 490-535.¹⁰² На основу неповољног географског положаја, планинске изолованости и недостатка путева, може се претпоставити да на проучаваном простору ни једна од поменутих религијских структура није у потпуности учвршћена до доласка Словена, који су у том тренутку били поштоваоци једног вида паганства.

Након досељавања, знамо да Словени постепено прихватају хришћанство на основу библијских имена њихових кнезова и старешина. Ипак, немамо јасне податке у изворима како је тај процес текао. Познат је глагољашки покрет који је започео мисијом солунске браће Константина и Методија у IX веку. Током X века ћирилица потискује глагољицу на подручју далматинског залеђа и остаје присутна у Истри и на острвима, стога се може претпоставити мисијско деловање и њихових охридских ученика, Климента и Наума, који су осмислили поменуто писмо.¹⁰³ Чињеница да је једно писмо успешно потиснуло друго сведочи о неуспеху успостављања образоване религијске структуре на тим подручјима. Успешност реформе неког писма најчешће лежи у чињеници да је велики проценат циљане

¹⁰¹ Ć. Truhelka, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja 4 (1892) 340-350; D. Sergejevski, *Equites bistuenses*, Glasnik Zemaljskog muzeja 17 (1962) 17-25; Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 125-135; M. Vanino, *Prve pojave kršćanstva u Bosni*, Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, HKD Napredak, Sarajevo 1942, 140-142; N. Cambi (ur.), *Antička Salona*, Književni krug – Biblioteka znanstvenih djela, Split 1991, 552; R. Dodig, A. Škegro, *Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni*, Povijesni prilozi 35 (2008) 18; V. Prozorov, *Salonitanski crkveni sabori iz šestog stoljeća*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 104 (2011) 309-337.

¹⁰² Vanino, *Prve pojave kršćanstva u Bosni*, 146; Đ. Basler, *Kasnoantičko doba*, u: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, ur. A. Benac, Veselin Masleša, Sarajevo 1984, 335; Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, 148.

¹⁰³ M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo 1982, 34; M. Hadžijahić, *Ćirilometodijevske tradicije Crkve bosanske*, Nova et vetera 1-2 (1985) 155-173; A. Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Plehan, Slovoznak 2007, 124.

популације неписмен, те се као такав неће опирати новинама. Глагољашки покрет опстао је тамо где је етаблиран одређени број свештеника који су научили ово писмо и преносили га на млађа поколења током читавог средњег века. Ове податке добијамо на основу епиграфских споменика и опште слике која је владала на балканском полуострву тог доба.

Најстарији директни помен Босне као словенске земље, потиче из X века из списка *De administrando imperio*, написаном за потребе византијског двора, у време византијског цара Константина VII Порфирогенита. У њему се Босна дефинише грчким појмом *хорион* (дословно земљица) са градовима Катером и Десником који се налазе у саставу Србије.¹⁰⁴ Иако овај податак сведочи извесну независност и аутономију. На основу других индиректних извора уочава се јак утицај и подложност Угарској или Византији, која се мењала у складу са геополитичком ситуацијом у којој су се велике силе налазиле. Колико је слаба била византијска власт на тим просторима, говори чињеница да је византијски цар морао да плаћа своје вазале у Дукљи како би извршили његову вољу. Дукљански владар Бодин поставио је у XI веку, првог именом познатог босанског владара, кнеза Стефана.¹⁰⁵ На основу имена – Стефан, које је било грчко, библијско, а не словенско и народно, закључујемо да је овај владар био хришћанин, што се не може са сигурношћу тврдити за све слојеве становништва.

Истовремено на далматинском обали, један део клера пружа отпор увођењу латинског богослужја. Спровођење грегоријанских реформи поверено је митрополијским саборима какав је одржан 1060. године у Сплиту, надбискупији којој је припадала у том тренутку и босанска бискупија. Радикалне промене читавале су се у увођењу латинског језика и подучавању клера том језику, те забрани брака са заређеним свештеницима. Реакција која је уследила довела је према тврђењу аутора Михе Бараде до проглашења независног хрватског бискупа. Наводно је то одметник Седех, чије је име сачувано на надгробном

¹⁰⁴ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 2, обр. Божидар Ферјанчић, Српска академија наука – Византолошки институт, Београд, 1959, 58; I. Goldstein, 'Zemljica' Bosna – to horion Bosona u 'De administrando imperio' Konstantina VII Porfirogeneta, u: Zbornik o Pavlu Anđeliću, ur. M. Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2008, 97-109; T. Živković et al, *The World of the Slavs. Studies on the East, West, and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th – 11th Centuries AD)*, The Institute of History: Monographs vol. 64, Beograd 2013, 30-31, 156; N. Isailović, *Pogled iznutra i pogled sa strane - percepcija srednjovekovne bosanske države i njenih stanovnika u domaćim i stranim izvorima*, u: Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive. Zbornik radova, ur. E. Đuranović, E. Dedić, N. Rabić, Historijski institut, Sarajevo 2019, 34-35.

¹⁰⁵ С. Пирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, СКЗ, Београд 1964, 41.

натпису.¹⁰⁶ Иако је ово тврђење посве спекулативно, остаје чињеница да су наредбе о нежењењу свештеника поновљене на сплитском сабору и 1185. године, што сведочи о извесном отпору спровођењу промена. Том приликом су осуђене и све кривоверне секте и њихови следбеници који нападају Римску цркву и њену догму.¹⁰⁷ Постојање дуалистичке цркве у Далмацији (ecclesia Dalmatiae) забележено је још 1167. године. Постоји могућност да се ова одлука сабора на њу и односи. Ипак, узевши у обзир и опозицију грегоријанској реформи, не можемо са сигурношћу одбацити могућност да су јеретцима сматрали и оне који би својевољно отпали од цркве. У изворима није забележен контакт између далматинских јеретика и босанских владара, или црквених великодостојника, те не можемо потврдити да је до контакта и дошло.

Прву директну вест о јереси у Босни бана Кулина налазимо у писму краља „Далмације и Дукље“ Вукана Немањића послатом папи Иноћентију III (1198-1216), 1199. године. У склопу преписке везане за ингеренције барског надбискупа, Вукан је успутно споменуо постојање јереси у Босни. Према његовој тврдњи, јерес је у толикој мери да је и бан Кулин заведен грехом са својом породицом превео на јерес више од 10000 хришћана. Њих је огорчени угарски краљ присилио да оду у Рим и да их онде испитају. Они су наводно отишли и вратили се са кривотвореним писмом по коме им је папа дозволио исповедање вере по њиховом правилу. Преписка краља Вукана догађала се у време када је он желео да се уз подршку папе и свог зета, угарског краља Емерика, заузме српски трон позивајући се на право првородства. С тим се у везу може довести и настојање да барском надбискупу, који је столовао на његовој територији, обезбеди што већу моћ. Не треба заборавити и ривалство две надбискупије, дубровачке и барске, те да је дубровачка у том тренутку била сизерен босанској бискупији.¹⁰⁸ Поред политичких интереса који се у овом случају могу

¹⁰⁶ M. Barada, *Episcopus Chroatensis*, Croatia sacra, (1931) 197.

¹⁰⁷ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagrabiae 1905, 192, 202–204; D. Farlati, *Ilyricum Sacri III. Ecclesiae sufraganae metropolis spalatensis*, Venetiis 1769, 213-214; S. Katona, *Historia critica regnum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide fomesicorum et externorum scriptorum soncinnata IV*, Posonii et Cassoviae 1781, 300-304; G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II*, Budae 1829, 220-224; G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus t. VI*, Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. vol. XI, Pest 1867, 154-157; I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagreb 1875, 130-132; G. Novak, *Povijest Splita I*, Split 1957, 92-95; P. Čošković, *Interpretacija Kniewaldova kritičkog izdanja Bilinopoljske izjave*, Prilozi 32 (2003) 82-83.

¹⁰⁸ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I*, Osnabruck 1968, 6; S. Katona, *Historia critica Regnum Hungariae IV*, Buda 1782., 578-579; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus II, Budae 1829, 370-372; I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus regni*

пронаћи, не сме се пренебрегнути постојање серије других, временски подударних информација о јереси у Босни.

Наиме, у житију великог жупана Стефана Немање, које је писао његов син Стефан Првовенчани и супарник своме брату Вукану у борби за престо, спомиње се постојање јереси на тлу државе великог жупана Стефана Немање која је делимично поистовећена са аријанском. Будући да је употребљена легенда о Петру Александријском (IV век) и његовом сну у коме му се појавио исцепани Христ који је том приликом изјавио да му је Арије поцепао одећу, може се закључити да је Арије споменут јер је најпознатији јеретик.¹⁰⁹ На основу овог записа можемо закључити једино да је готово истовремено постојала нека јерес на подручју средњовековне српске државе. Стефан Првовенчани има разлога да као политички наследник преувеличава делатност свога оца и евентуалну ефикасност у протеривању јеретика, али нема разлога да измишља читаву причу, поготово јер је писана за савременике који су о томе могли и сами имати сећање.

На наводе дукљанског краља Вукана у којима поменути препоручује обраћање угарском краљу Емерику, као сизерену поменутог бана Кулина, папа то заиста и чини, те се писмом од 11. октобра 1200. обраћа угарском краљу Емерику. Као додатни извор информација папа наводи сплитског надбискупа Бернарда (1197-1203) који је претходно протерао извесне јеретике из Сплита и Трогира, а бан Кулин их код себе прихватио и угостио их као католике, те моли даље угарског краља да протера босанског бана, уколико поменути не протера јеретике из земље којом управља.¹¹⁰

Потребно је споменути да је током две године 1200-1202 очигледно дошло до преписке на релацији угарски краљ-босански бан, јер прво следеће сачувано писмо од 22. новембра 1202. представља одговор папе на правдања бана Кулина која су уследила након неког потеза угарског краља. Бан Кулин је преко сплитске надбискупије и њеног надбискупа Бернарда изразио жељу да се новонастала ситуација изглади. У писму које је

Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, t. II, Zagreb 1876, 215-216; J. P. Migne, Inocentii III romani pontificis Opera omnia I, in: Patrologiae cursus completus, Series Latina, t. CCXV, Parisiis 1891, 725-726; Smičiklas, Codex diplomaticus II, 334; С. Ђирковић, Зета у држави Немањића, Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970, 6-8; 20-21.

¹⁰⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, ур. Д. Богдановић, СКЗ, Београд 1988, 70-71; 150-151.

¹¹⁰ Theiner, *Vetera monumenta Slavorum I*, 13; Fejer, *Codex diplomaticus II*, 351.

папа Иноћентије III упутио надбискупу Бернарду се износи тврдња бана Кулина да верници у његовој земљи нису јеретици него католици, те да папа упути прикладну особу која би то на лицу места и испитала. Исто писмо послато је том приликом именованом легату Јовану из Казамариса. Он је заједно са сплитским надбискупом требало да испита истину о вери и начину живота, како поменутог бана, тако и његове супруге и свих других житеља Босне.¹¹¹

Као продукт његове активности настала је изјава, у којој су се оптужени јеретици одрекли јереси. Билинопољска изјава дата је, како јој само име говори, на Билином пољу (могућа локација Бишће крај Зенице). Њено потписивање било извршено 30. априла 1203. у присуству угарског краља Емерика, на Краљевом острву Чепел, у близини Пеште. Потписници су били Драгич, Љубин, Дражета, Прибиш, Љубен, Радош, Владош и бан Кулин са босанске стране и дубровачки архиђакон Марин, као представник сплитског надбискупа. На основу имена потписника може се закључити да су босански хришћани имали народна, небиблијска имена. Та се традиција одржала и у потоњим годинама цркве босанске.¹¹²

На основу термина који су састављачи документа употребили, може се закључити да је поредак у том реду сличан каквој бенедиктинској провинцији тога доба.¹¹³ То не мора нужно да значи да су потписници изјаве бенедиктински монаси, него да је поредак у том реду, који се назива крстјанима, личио на бенедиктинце па су њихови називи послужили да се на латинском опише затечено стање при визитацији поменутог реда. У тренутку потписивања Билинопољске изјаве, седморица приора остала су без магистра, а та празнина у поглаварству поклапа се са смрћу бискупа “ecclessie bosnensis” који се такође у документу помиње као мртав, а бискупска столица упражњена. Истовремено, папски легат предлаже и да новоизабрани бискуп буде Латин, што сугерише да су дотадашњи бискупи били људи који се нису служили латинским језиком и који су вршили богослужје на народном

¹¹¹ Theiner, *Vetera monumenta Slavorum I*, 15.; F. Šanjek, „*Krstjan*“ *crkve bosanske*, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest 32-33 (1999-2000) 424.

¹¹² A. Theiner, *Monumenta Slavorum I*, 20; Katona, *Historia critica IV*, 677-680; Fejer, *Codex diplomaticus II*, 405-408; Migne, *Inocentii III Opera Omnia, II*, 154-155; Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 24-25; J. S. Assemani, *Kalendaria exlessiae universae V, Kalendaria ecclesiae slavicae sive graeco-mosce*, Romae 1755, 65; Farlati, *Ilyricum Sacri. IV*, 46; D. Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, 435-436; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, Zagreb 1949, 127-129; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15.)*, Barabat, Zagreb 2003, 81-83.

¹¹³ D. Burr, *Spiritual Franciscans. From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis*, Pennsylvania 2001, 2.

језику.¹¹⁴ Стиче се, дакле, утисак да су обе функције биле обједињене у једној, како она босанског бискупа, тако и она поглавара непознатог реда чији су приор и дали Билинопољску изјаву.¹¹⁵ Поменути изјава доноси и друге информације везане за живот и устројство реда. Они се нису састајали у црквама, нити су просторије где су се састајали имале олтаре. У заједницама поменутог реда мушкарци и жене живели су заједно, одећа им је била кратка и шарена. Читали су књиге Новог завета, барем више него оне Старог завета, или нису никакао читали Стари завет. Нису се причешћивали онолико често колико је било прописано у Римокатоличкој цркви тада. Такође, стиче се утисак да поменути ред није прослављао све празнике и свеце које је утврдила Римокатоличка црква, те се опомињу да то убудуће чине.¹¹⁶ Будућег поглавара реда требало је да одобри папа, али на основу извора не знамо да ли је до тога и дошло.

Свој ред, како је у документу окарактерисан називали су хришћанима. У латинском оргиналу искоришћен је термин термин *Christianos*. На овом месту потребно је истаћи да су припадници цркве босанске називали себе крстјанима (нпр. Хвал крстјанин, Радосав крстјанин). То је заправо дијалекатски облик општег хришћанског имена који је у то доба био и у другим местима у употреби. У житију св. Методија које је настало крајем 11. века користи се тај назив за хришћане. У повељи Хиландару 1198/99. коју је издао Стефан Немања помиње се “мир крстјански”. У купопродајном уговору на Светој Гори, монах Сава Немањић користи назив “вера правоверних крстјана”. У Рашкој од 13. века тај термин је замењен појмом христјани вероватно из теолошких разлога, будући да су хришћани добили

¹¹⁴ Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum I*, 19; Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 36.

¹¹⁵ A. Theiner, *Monumenta Slavorum I*, 20; Katona, *Historia critica IV*, 677-680; Fejer, *Codex diplomaticus II*, 405-408; Migne, *Inocentii III Opera Omnia, II*, 154-155; Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 24-25; Assemani, *Kalendarie exlessiae universae V*, 65; Farlati, *Ilyricum Sacri. IV*, 46; Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 127-129; Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, 81-83; J. Šidak, „Ecclesia Sclavoniae“ i misija dominikanaca u Bosni, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 180.

¹¹⁶ Непомирљиве ставове у вези значаја Билинопољске изјаве износе: D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, Zagreb, 127-144; и P. Čošković, *Interpretacija Kniewaldova kritičkog izdanja Bilinopoljske izjave*, Prilozi 32 (2003) 75-117. У којој потоњи аутор настоји да демантује Книевалдове тврдње у погледу континуитета Цркве босанске. Његово тумачење базира се на искреној спремности бана Кулина и поменутог црквеног реда на сарадњу са Римокатоличком црквом. Одатле по његовом мишљењу произилази закључак да сем видљивих обележја, Црква босанска у том тренутку није се догматски разликовала од Римокатоличке. С друге стране, Драгутин Книевалд у свом делу јасно читава дуализам Цркве босанске у Билинопољску изјаву, приписујући катарске епитете свим неправилностима које су у изјави наведене. Ауторка овога дела држаће се историјских извора одбацујући учитане податке, били они дуалистички, или догматски. На основу саме изјаве не може се са сигурношћу тврдити ни једно ни друго, нити је за потребе овога рада битно учитавати поменути закључке.

име по Христу, а не по крсту. Постоји могућност и да је термин промењен и како би се разликовали од босанских крстјана где је појам крстјани опстао као назив за припаднике Цркве босанске, све до пада под Османлије. На Западу овај термин остаје у употреби. Фра Матија Дивковић објавио књигу 1565. под називом “Наук крстјански”, а у списима језуита Бартола Кашића из 1640. користи се облик “карстуанни”. У 19. веку фрањевац Иван Франо Јукић користи назив за хришћане “керстјани”. Касније је тај појам међу Римокатолицима преиначен у кршћани и данас је у употреби. Појам крстјани користио је и протестант Примож Трубар који је у једној посвети 1557. године написао “Всем побожним крстијаном...”.¹¹⁷

Не постоје информације о ситуацији у Босни непосредно по визитацији папског легата Јована де Казамариса. Следећи помен у изворима везује се за мисију легата Аконција коме је 1221. године папа Хонорије III (1216-1227) на основу обавештења да у деловима Босне примају јеретике. Легат Аконције највероватније није ни дошао у Босну, него у Угарску где је ступио у контакт са световним и црквеним властима, међу којима је и калочким надбискупом Угрином који је најкасније у јесен 1222. започео планирање крсташког похода.¹¹⁸ Исте године десио се и спор између угарског краља Андрије и племства које је довело до издавања познате „Златне буле“ чиме је краљева власт знатно ограничена. Ономогућен да лако окупи војску, он је заинтересованој страни, надбискупу Угрину даровао земље Босну, Усору и Со са задатком да истреби јерес у тим пределима. Ту даровницу, 1225. године потврдио је и папа, који је по тадашњим канонима располагао свим земљама у којима су боравили јеретици.¹¹⁹ Надбискуп Угрин унајмио је једног световног великаша, Јована Анђела, који му је обећао да ће за 200 литара сребра повести војску против босанских јеретика. Међутим, читава ствар била је више пута одлагана и када је већ постало јасно да он одбија да изврши своју обавезу, папа је позван да интервенише, о чему сведочи

¹¹⁷ М. М. Петровић, *Помен богумила – бабуна – у законправили светог Саве и „Црква босанска“*, Београд 1995, 34; С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, Београд 1998; 214-238; С. Ћирковић, *Крстјани*, Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 333-334; А. Ђеклић, „Богумилски“ повез – један историјски фалсификат, *Археографски прилози* 35 (2013) 163-164.

¹¹⁸ Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, 57.

¹¹⁹ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/2*, Budaе 1829, 100; Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, Zagreb 1905, 264; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912, 23; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 59; J. Šidak, „*Ecclesia Sclavoniae*” i *misija dominikanaca u Bosni*, 183; S. Andrić, *Područje Požeške županije u srednjem vijeku*, Raukarov zbornik, Zagreb 2005, 231; А. Крстић, *Вршац у средњем веку*, *Историјски часопис* 59 (2010) 86.

писмо од 15. јануара 1227. године.¹²⁰ На основу доступне изворне грађе није познато да ли је до тог похода на крају и дошло. Ипак, узећемо у обзир да Јован Анђео у том тренутку није господарио Сремом, како се у литератури неправилно наводи.¹²¹ Господарем Срема постао је тек 1238. године.¹²² У то време, он је био млађи син некадашње византијске царице и тадашње господарице Срема, Маргарите. Потпуно самостална у владавини својим доменом, незанемарљиве православне позадине, она му није морала, а ни хтела пружити подршку за поход.¹²³ Без регуларног окупљања војске од стране феудалца морао би се ослонити само на најамнике чије одржавање је скупље од добијене суме.¹²⁴ На основу изнесених чињеница сматрамо да се може са одређеном сигурношћу тврдити да до овог крсташког похода није ни дошло. Исте године када је планиран поменути поход, умро је папа Хонорије III те су планови одложени до даљњег.

Савремена мађарска историографија уочила је шаблон деловања угарске средњовековне државе која је настојала да етаблира своје позиције на некој територији преко Римокатоличке цркве. Обично је такво деловање претходило војној експанзији што видимо у случају оснивања Загребачке бискупије пре похода на Хрватску Ладислава I Арпадовића, а сличан разлог оснивања имала је и Сремска бискупија која је основана на територији Мачве 1229. године. У време планирања похода на Босну, Угарска је свој утицај настојала да учврсти и на територијама Браничева, Срема (који је тада обухватао и пределе јужно од Саве) и Усоре и Соли. У свим овим територијама, становништво је у одређеном постотку припадало православној религијској структури, или није имало јасно дефинисану структуру. Као такво, оно се чинило идеалном глином за обликовање узорних

¹²⁰ Theiner, *Monumenta Hungariae I*, 72; Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 264-265.

¹²¹ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 59; Šidak, *Ecclesia Sclavoniae*, 183.

¹²² П. Рокаи, „*Gyletus dux Sirmii*“, Зборник Матице српске за историју 23 (1983) 126; Ђ. Харди, *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, red. V. Stěpánek VI, Brno 2006, 70; М. Ивановић, В. Стојковски, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2015, 80.

¹²³ М. Динић, *Средњовековни Срем*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 2; М. Динић, *Јован Анђел „dominus Surtiae“*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 301; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 59; П. Рокаи, „*Gyletus dux Sirmii*“, Зборник Матице српске за историју 23 (1983) 125–127; Ђ. Харди, *Господари и банови Мачве и Оностраниг Срема у XIII веку*, СИА „Срем“ 8 (2009) 69;

¹²⁴ М. Динић, *Шпански најамници у српској служби* у: М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Београд, 2003, стр. 431–432; М. Динић, *О витезу Палману*, у: М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Београд, 2003, стр. 447; G. Škrivanić, *О најамничкој војсци у средњовековној Србији*, *Војноисторијски гласник* 1 (1954) 87; А. Узелац, *Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина*, *Војноисторијски гласник* 2 (2011) 23.

римокатолика, који би преко заједничког латинског богослужја и покорности папи дошли у покорност угарског краља.¹²⁵

Наследник на папском трону, Гргур IX (1227-1241) био је одлучан човек за време чијег понтификата је борба Римске курије за Босну постигла најшире размере. Испрва фокусиран на борбу против цара Фридриха II Хоенштауфена, овај енергични папа могао је тек по склапању примирја 1230. године да се позабави религијским питањем у Босни. Када је 1232. године до папе дошла вест да у Босни столује бискуп који штити босанске крстјане, без икаквог црквеног образовања, који је до тог положаја дошао симонијом те мису не држи, не познаје свете сакраменте и не обавља своје дужности, па чак не врши ни обред крштења. У писму се даље наводи да такво понашање произилази из чињенице да он столује у неком селу са јеретичима, да му је брат јеретик и да их он зато штити. Према касније датованој дубровачкој исправи сазнајемо да се поменути бискуп звао Владимир и да је био бискуп у периоду 1227-1233.¹²⁶ На основу писма закључујемо, а лично име нам потврђује, да је у питању домаћи човек са фамилијарним везама међу припадницима цркве босанске, можда чак и сам припадник те цркве који је номинално признавао римског папу. Писмом од 5. јуна 1232. папа је затражио од угарског клера, калочког надбискупа Угринга, препозита св. Ловре и загребачког надбискупа Стјепана II да испитају ситуацију у Босни и да га извести о правом стању у поменутој бискупији. Када је истрага поменутих клирика потврдила наводе из писма, папа је упутио свог легата Јакова Пекорарија из Пјаћенце, бискупа Пренесте 1233. године да против босанског бискупа поведе истрагу.¹²⁷

На основу извештаја папског легата, Гргур IX објавио је енклицу 30. маја 1233. у којој се налаже разрешење босанског бискупа. На основу ове енклице сазнајемо следеће податке о резултатима Пекораријевог посланства у Босну. Он је, наиме, нашао босанског бискупа кривим за искривљивање Христовог закона. У писму се не наводи начин на који је

¹²⁵ T. Körmendi, *A zágrábi püspökség alapítási éve*, u: *Köztes Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*, ed. D. Bagi, T. Fedeles, G. Kiss, Pecs 2012, 329–341; B. Ternovác, *Nastanak i rana povijest latinske biskupije Srijema*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 35 (2017) 1–14; B. Ternovác, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do 14. veka*, u: *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, ur. E. Duranović, E. Dedić, N. Rabić, Sarajevo 2019, 81-100.

¹²⁶ L. Thalloczy, K. Jireček, M. Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Tomus I, Tirana 1913, 65; Šidak, *Ecclesia Sclavoniae*, 182.

¹²⁷ S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla 1999, 67.

дошло до искривљења закона и у којој је мери он прекршен. Правдање босанског бискупа да је погрешно из незнања, није било довољно да му сачува положај. На основу Пекораријевог извештаја, или пак неким другим каналима сазнајемо да папа перципира Босну као изразито сиромашну земљу за тадашње стандарде.¹²⁸

Извори за овај период су изузетно слабо сачувани и претежно су потекли из папске канцеларије те се из тог разлога не могу реконструисати у потпуности догађаји који су уследили. На основу папских писама од 10. новембра 1233. писаних са реминисценцијом на претходне догађаје у Босни. На основу њих могу се делимично осликати догађаји од посланства Јакова Пекорарија која се збила нешто пре 30. маја 1233, па до поменуте серије писама из новембра 1233. године.¹²⁹

Чини се да су доминиканци дошли у пратњи папског легата и већ тада почели са својом инквизиторном делатношћу. Изгледа да је инквизиторска делатност изазвала одређене отпоре међу свим слојевима друштва. Постоји и могућност да су доминиканци дошли заједно са угарском војском, а да је поход већ био планиран и потпуно неусловљен мисијом Јакова Пекорарија. До војног похода је дошло већ у другој половини 1233. године. Војску је предводио славонски херцег и угарски принц Коломан. Босански бан Матеј Нинослав (1232-1250) био је принуђен да затражи папску заштиту и надаље обећа да ће бити добар католик. Гргур IX га узима у заштиту у писмима од 10. новембра 1233. године послатим бану Матеју Нинославу, угарском херцегу Коломану и треће доминиканцима који су заробили сина бановог рођака Пријезде и држали га као залог јемства да ће његов отац остати католик који прогони јеретике. Како се папа једним од писама обраћа херцегу Коломану као носиоцу власти у Босни, а овај је званичну даровницу над Босном добио тек 1235, то представља доказ о реалној позицији моћи коју је том приликом Коломан у Босни остварио.¹³⁰

¹²⁸ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI., 1216 – 1352*, Vaticaniis 1859, 113; Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 379.

¹²⁹ M. Josipović, *Literarna ostavština krstjana Bosanske crkve i dualistički svjetonazor*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 565.

¹³⁰ Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 388-390; С. Ђирковић, *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве*, у: Работници, војници, духовници, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 219; L. Petrović, *Kršćani Bosanske crkve*, Sarajevo-Mostar 1999, 100; M. Brković, *Bosansko-humski kršćani u križistu papinske i ugarske politike prema Bosni i Humu*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 130; A. Šuljak, *Bosansko-humski krstjani i prijenost rezidencije bosanskih biskupa u Đakovo*, u: Fenomen „krstjani“ u

Млади доминикански ред који је основан деценију раније, између 1215. и 1218. године како би проповедао јеванђеље и борио се против јереси. Од првих дана свог оснивања њихови чланови посвећени су борби против катара у Јужној Француској и мањих јеретичких покрета који су се јавили по Северној Италији. На основу дотадашњег искуства чинили су се као изузетно згодно средство и против јеретика у Босни. Током 1220-тих они се етаблирају у Угарској и далматинском залеђу које је било под контролом Млетачке републике. Самостани који су били упоришта доминиканског деловања у Босни налазили су се у Босанској Дубици и Бихаћу.¹³¹ Први страни бискуп који је после мисије Јакова Пекорарија и смене тадашњег бискупа постављен био је доминиканац Јован из Вилдесхаузена, звани Тевтонац. У повељи од 19. фебруара 1234. први пут се спомиње као босански бискуп. Претходно је обнашао позицију провинцијала мађарске доминиканске провинције. С обзиром да се у поменутој повељи спомиње као присутан на њеном издавању у Острогону, а након тога марта 1234. јавља се као сведок повеље у Шопрону, поставља се питање колико је фактичко било управљање босанском бискупијом.¹³² Сачуване су намере за обнову или изградњу катедрале чија је градња поверена печујским доминиканцима, а један део новца за ту сврху дао је и бан Матеј Нинослав.¹³³

Не знамо да ли је и у којој мери се стигло у том подухвату јер је већ почетком 1234. године папа био обавештен о промени ситуације у Босни где се бан Матеј Нинослав вратио старој вери. Како би испитао ове наводе, папа је у писму од 13. фебруара 1234. именовао приора картузијанског самостана у Трисулту. Њему су дата овлашћења да додељује знак крста и опросте које су добијали ходочасници у Светој земљи. Другим речима, овај легат послат је да сакупља војску за нови крсташки поход на Босну. На основу овог писма

srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 442; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatsko pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908, 39-41; J. Мргић-Радојичић, *Доњи Крају. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 39; J. Мргић, *Северна Босна*, 56.

¹³¹ Ternovác, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske*, 87.

¹³² Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 123-124; F. Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I*, Ostrogon 1874, 302; J. Jelenc, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912, 23; J. Neralić, *Srednjovjekovna Bosna u diplomatskim spisima*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 381; M. Lorenz, *Bogumili, katari i bosanski krstjani. Transfer dualističkih hereza između istoka i zapada (11.-13. stoljeće)*, *Historijska traganja* 15 (2015) 40.

¹³³ Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 65-66; B. Ternovác, *A boszniai latin püspökség története 1344-ig*. In: *Micae Mediaevales. V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Ed. L. Fábrián, J. Gál, P.S. Haraszti, D. Uhrin, Bp 2016. 218-220.

сознајемо и да се јерес проширила и захватила чак и територије Угарске.¹³⁴ У наредним писмима насловљеним на херцега Коломана, папа се посветио додатним олакшицама које ће овај добити уколико крене у крсташки поход против јеретика у словенским деловима Угарског краљевства. Иако се у писмима не говори о Босни, на основу претходних дешавања и оних који су уследили видимо да је средиште крсташких активности управо Босна. Најпосле, у даровници издатој 9. августа 1235. године, угарски краљ је свом млађем сину Коломану даровао у посед до тада вазалну земљу Босну.¹³⁵ Након овог акта бану Матеју Нинославу морало је постати јасно да се борба за Босну не води само због религијске припадности, него и ради територијалног ширења угарског владарског домена које је водило затирању аутономије Босне.

Ова неумитна претња која се надвила над босанском државом довела је до уједињења властеле која је сва, изузев усорског кнеза Сибислава пружила отпор угарском нападу. Угарски документ из 1236. наводи овога као јединог међу јеретцима који је био римокатолик, на њиховој страни.¹³⁶ Сам документ не наводи којом је територијом поменути владао, али се на основу географског положаја средњовековне Босне може закључити да је то била нека од северних територија чија је одбрана била упитна услед угарске близине и мале надморске висине. Истовремено, унификација властеле вршена је уз присуство прогоњених крстјана који у ово време вероватно нису имали утврђену религијску структуру. Само три деценије од Билинопољске изјаве у којој су дефинисани као ред, они се током читавог XIII века не спомињу у изворима са касније устаљеним титулама (дјед, гост, стројник). Сматрамо да су угарски крсташки походи дефинисали однос властеле и цркве босанске и заувек је одвратили од верности Римској цркви и прихватања њене догме.

Почетком 1235. године босански бискуп Јован из Вилдесхаузена дао оставку и одрекао се службовања које му је поверено. Писмом од 20. септембра 1235. године папа Гргур IX га охрабрује и да ни он, ни његово братство не одустају од повереног задатка у

¹³⁴ Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 396-398.

¹³⁵ Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 443; G. Barabás, *Eretnekek, kalózok és legátusok. A bosznai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején*, *Világtörténet* 39 (2017) 19-20.

¹³⁶ Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 15-18; Fejer, *Codex Diplomaticus IV-2*, 36; Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 147; F: Rački, *Bogomili i Patareni*, *Radovi JAZU* 10 (1870) 145; S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, *Peilozi za istoriju BiH*, Sarajevo 1987, 191-254; E. Našimbegović, *Prve vijesti o pojavi hereze u Bosni*, *Prilozi* 32 (2003) 39-47; Мргић, *Северна Босна*, 55.

Босни.¹³⁷ Осим мудре папске реторике, писмо не даје јасне разлоге понуђене оставке те се о њима може само нагађати. Не знамо ни да ли је бискуп остао на своме положају после папске интервенције. У историографији владају различита мишљења од којих једни сматрају да је до оставке дошло и као крајњу годину узимају 1235,¹³⁸ али у документу од 16. јануара 1236. премда не именом, спомиње босански бискуп.¹³⁹ У писму из 1237. године помиње се захвалност бившег босанског бискупа Јована што представља *terminus post quam*. Дакле, бискуп Јован престао је бити босански бискуп између 1235. и 1237 што укратко значи да папин апел није помогао и да се Јован у најкраћем могућем року одрекао титуле. Године 1242. постао је генерал доминиканског реда, а умро је тек 1252. године у Стасбуру.¹⁴⁰ Ови догађаји показали су да он није био ни стар, ни неамбициозан те да су разлози оставке лежали искључиво у поретку ствари које је босански бискуп затекао на терену.

У међувремену се наставила серија војних похода херцега Коломана Арпадовића која је трајала до 1238. године. Резултат тих похода било је освајање великог дела Босне и дела Хума, чиме је у потпуности омогућено ширење доминиканског утицаја. Да се на подручју Босне ратовало сведоче одлуке Дубровачког већа које брани својим трговцима да путују тамо због нестабилне ситуације. Након што је дефинитивно усвојена оставка бискупа Јована, именован је и након 26. априла 1238. бискуп Понса (1238-1270), такође доминиканац.¹⁴¹ Папа Гргур IX чини се да је настојао да пронађе финансијска средства за босанску бискупију, која су чини се изостала током претходног бискупата. Наложено је острогонском надбискупу да вишак од својих црквених прихода преда бискупу Понси. Наложено је и печујским доминиканцима да му исплате поклад бана Матеја Нинослава за изградњу катедрале, ако им је тај новац био исплаћен.¹⁴² Катедрална црква св. Петра у Босни

¹³⁷ Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 137; Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 444-445.

¹³⁸ F. Šanjek, *Pavao Dalmatinac (1170/75-1255): Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena*, Starine 61 (2000) 36; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011, 85; Dž. Dautović, *Novi prilozi poznavanju vjerskih prilika srednjovjekovne Bosne u inostranoj historiografiji*, Bosna Franciscana 48 (2018) 210.

¹³⁹ Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 143.

¹⁴⁰ Šidak, *Ecclesia Sclavoniae*, 193, напомена 69.

¹⁴¹ C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi I*, Münster 1913, 142; Šanjek, *Pavao Dalmatinac (1170/75-1255)*, 36.

¹⁴² Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 65-66; Одређени историчари тврде да је катедрална црква направљена још 1233. године. Основу за своју тврдњу црпе из податка да су те године доминиканци први пут дошли у Босну, а да су у том тренутку затекли и настанили се у некој разрушеној цркви коју су после обнављали и да се та црква налазила на Бан Брду код Врхбосне. Мислимо да су те тврдње пренапрегнуте и да се на основу

изграђена је најкасније до 7. децембра 1239. када се спомиње у документу. Даровница угарског краља Беле IV од 20. јула 1244. доноси податке од изузетног значаја за убикацију ове грађевине наводећи да се посед Брдо „налази у жупи Врхбосни са свим својим објектима, међу којима је и новонаправљена катедрална црква светог Петра.¹⁴³

Краје 1238. и током читаве 1239. године уочљива су настојања бискупа Понсе и доминиканаца да своје позиције у Босни учврсте и да се за њихово деловање обезбеди снажна финансијска потпора. Калочки надбискуп наредио је градњу неколико утврђења у Босни, а херцег Коломан даровао је босанској бискупији поседе у Вуковској жупанији, међу којима је било и властелинство у Ђакову.¹⁴⁴ Из папских писама видимо да је био задовољан постигнутим током те године на основу похвала које је упутио босанском бискупу и херцегу Коломану. Међутим, већ крајем те године дошло је до обрта. Покушај увођења црквене десетине који малобројни доминикански клер покушао да спроведе изазвао је побуну ширег становништва које се опет окупило око бана Матеја Нинослава и врло брзо, вероватно услед недостатка не само клера, него и стајаће војске у утврђењима калочког надбискупа, читава Босна била је у рукама „неверника“, а бан је већ 22. марта 1240. могао да гарантује Дубровчанима сигурну трговину на својој територији.¹⁴⁵ Убрзо након овог писма на читавом Балкану дошло је до татарске најезде. Кивни на угарског краља Беле IV (1235-1270) због ремећења вазалних односа у Источној Европи, они су почетком 1242. године прегазили угарску војску у битки на реци Шајо, где је погинуо и један од главних иницијатора крсташких похода на Босну, херцег Коломан.¹⁴⁶

Након пустошења Угарске, део татарске хорде усмерио се и на Босну, такође је опустошио и дошао све до Јадранског мора. Након тога, због династичких борби, Татари су

постојећих документата тако нешто не може тврдити. Ипак, ту могућност не искључујемо. в. F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata*, Zagreb 1996, 218; S. Slišković, *Dominikanci i bosansko-humski krstjani*, Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 485.

¹⁴³ Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 253; M. Lambert, *The Cathars*, Oxford 1998, 299; I. Basić, *O počišaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII stoljeću*, *Pro tempore* 3 (2006) 34; G. Barabás, “*Et maxime mediante viro venerabili.*” *Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselőlet fogalmi-jogi tipológiájához*, In: *Korszakhatár. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Ed.T. Fedeles, M. Font, G. Kiss. Pécs 201, 66-67.

¹⁴⁴ K. Filipec, *Urbani razvoj Đakova u srednjem vijeku*, *Povijesni prilozi* 44 (2013) 76.

¹⁴⁵ F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* 1858, str. 28-29; Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, 322-323.

¹⁴⁶ A. Узелац, *Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, 2015, 50; P. Sophoulis, *The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242, Fragmenta Hellenoslavica*, Vol.2 (2015) 269.

морали да се врате у матичну земљу што је сачувало самосталност опустошеним балканским државама. Најгоре од свих, дакако, прошла је Угарска, равничарска и недовољно утврђена. Ратна дејства у Босни сведена су на минимум и већ 1244. године потписано је примирје. Угарски краљ помирио се са полунезависним статусом на челу са босанским баном Нинославом. Домниканци су у Босни остали без главног ослоња, промене у погледу убирања десетине, са којима се Матеј Нинослав сложио током закључивања мира остале су мртво слово на папиру. Бројчано недовољни доминикански клер, који је и током најуспешније 1239. подсећао папу на своју малобројност у Босни, чија се немоћ и тада огледала у нескупљању десетине, сигурно није могао бити гарант провођењу споразума. У изворима се током 1245. поставило питање непоштовања мировног споразума од стране Матеја Нинослава, али то није повукло за собом никакву војну акцију јер је и Угарска била војно и економски исцрпљена.¹⁴⁷

Остала је једино снага папске дипломатије која је позивала на крсташки поход током наредних година. Она је дала одређених резултата и до поновне борбе је дошло крајем 1247. или почетком 1248. године. Бан Матеј Нинослав био је опет принуђен да моли папску курију за посредовање, притом их уверавајући да није јеретик. Угарска са својом војском била је очигледно јача од босанске, али била је и немоћна да сакупи већу стајаћу војску и распореди је по Босни. Стога је пацифизација и хунгаризација овог поднебља била онемогућена. Са том последњом крсташком војном на Босну повукао се највероватније и босански бискуп. Према документима, до повлачења је дошло после 1247, а најкасније 1252. године. Бискуп је преместио своје седиште на територију која је била под контролом угарске државе, у Баково. Угарски поседи су били једини које је он по повлачењу угарске војске држао под својом контролом. Он са Босном прекида контакте и остаје титуларно босански бискуп.

¹⁴⁷ J. Šidak, *Nova građa o akciji Rimske kurije u Bosni 1245. godine*, Historijski zbornik 27-28 (1974-1975) 327-328; Наводи писмо које гооври о организацији акције против јеретика од 19. августа 1245. Оно спомиње акцију у Воетиа (Чешка), коју је погрешно рашчитао као Босна. У другом писму које спомиње заиста се спомиње босански епископ и доминиканац Тибуртије, али се лице које је Шидак рашчитао као бан Матеј Нинослав и кнез Сибислав називају *Voleunc Iansbanus et Zibislans* који су обећали да ће прогонити јерес. У новијој литератури се (в. И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 358) легитимно поставља питање о исправности поистовећивања тог лица са баном Матејем Нинославом. Стога сматрамо да се ова документација не може узети као основана и довољно валидна за тврдњу да је до похода на јеретике у Босни дошло већ 1245. године.

Будући босански бискупи читав век, све до 1349. године, нису имали никаквог контакта са Босном.¹⁴⁸

Тврдње старије историографске литературе да је босанска бискупија у том тренутку подвргнута калочкој надбискупији немају потврде у документима. Према папској енклитици из 1264. калочкој надбискупији призната је секуларна јурисдикција над Босанском бискупијом, али читав тон енклитике говори да је ово привремено решење. Питање стварног суфраганства над босанском бискупијом није било решено ни у деценијама које су уследиле. Избор босанског бискупа био је директно подређен папи и процес избора босанског бискупа водили су папски легати.¹⁴⁹

Увидевши пропаст доминиканске мисије и повлачење бискупа, нови папа Иноћентије IV (1243-1254) послао је 1247. године делегацију за утврђивање стања у Босни потпуно независно од доминиканског реда и Угарске. Чланови те делегације били су сењски бискуп и сплитски фрањевац. Будуће мисије на овом подручју прелазе фрањевачком реду са седиштем у провинцији Склавонији, која се налазила западно од босанске државе и чији редовници нису били угарски поданици.¹⁵⁰

Колико год доминиканци изгледали као искусно и ефикасно средство у борби против јеретика испоставило се да ће њихове методе услед доживети фијаско у Босни. На основу компаративне анализе њихових активности у Јужној Француској, Италији и Босни уочава

¹⁴⁸Smičiklas, *Codex Diplomaticus IV*, 341-342; Šidak, *Nova građa o akciji Rimske kurije u Bosni 1245. godine*, 325-326; Šidak, *Ecclesia Sclavoniae*, 200.

¹⁴⁹J. V. Fine, *Was the Bosnian Banate subjected to Hungary in the second half of the Thirteenth century?*, *East European Quarterly* III-2 (1969) 167-177; Fine, *The Bosnian Church*, 133; И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 358; В. Ternovác, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do 14. veka*, 81-100; Другачије мишљење које подразумева потпуно потпадање босанског бискупа под власт калочког надбискупа заступају: А. Р. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge 1970, 232; J. Šidak, *"Ecclesia Sclavoniae" i misija dominikanaca u Bosni*, 200; F. Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 62; S. Krasić, *Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku*, 195; С. Ћирковић, *Босанска црква у босанској држави*, 205; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, 105; S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 83; S. Džaja, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do Austro-ugarske okupacije*, *Croatia Christiana Periodica* 30 (1992) 57; Dž. Dautović, *Bosna i rimska kurija*, необјављена докторска дисертација, Сарајево 2017, 125; М. М. Поповић, *Стефан Драгутин, верска политика и култ. Прилози за биографију*, Лепосавић 2020, 16; Њихове дубиозе се базирају превасходно на датовању потпадања под власт калочког надбискупа, те се двоуме између 1247. и 1254. године. Та датација, када у једначину убацимо да до потпадања под власт калочког надбискупа није ни дошло, може се односити само на пресељење бискупа на територију Угарске.

¹⁵⁰F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, 19; I. Mužić, *Vjera crkve bosanske, Krstjani i pogani u srednjovjekovnoj Bosni*, Split 2008, 71.

се неколико кључних фактора који су ред проповедника учинила изузетно успешним на једном и потпуно неуспешним на другом подручју.¹⁵¹ Подршка владара, локалне властеле и етаблирана римокатоличка структура доминиканци су имали у већини округа у Француској. Могли су да супротставе римокатоличког владара, верне великаше и за то искористе постојећу мрежу клинијевских самостана и цркви за своје деловање против оних који штите катаре. Све набројане предности изостале су у Босни . На посматраном подручју ни владар није био на страни римокатолика све док га војна интервенција није на то натерала. Властела која је до краја постојања средњовековне босанске државе бирала владара из династије Котроманић била је непријатељски настројена према страном црквеној структури чији делатници говоре на страном језику, смењују домаћег бискупа и доводе бискупа германског порекла. Непостојање религијских структура наклоњених римокатоличанству објашњено је у самој потреби да се спроведе крсташки поход на Босну и насилно имплементира та структура.

Други битан фактор је дипломатско-економске природе. Делатност доминиканаца у потпуности се ослонила на подршку угарских освајача, као што се у Француској ослањала на римокатоличку властелу показала се као погрешна на примеру Босне. Повлачењем и урушавањем угарске државе под притиском татарске најезде 1241. године пропали су и за дуго времена били онемогућени освајачки планови у правцу Босне. Оставши без својих патрона и финансијера, доминикаски редовници нашли су се пред знатним изазовима.¹⁵² Требало је финансирати боравак у непријатељски настројеној земљи према којој до тада нису крили освајачке претензије. Иако су поседовали самостане у близини они нису били довољно близу, ни довољно богати да би се притисак на становнике у Босни вршио без

¹⁵¹ S. Krsić, *Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, Radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije (1089–1989), Sarajevo 1991, 173–240; J. B. Given, *Social Stress, Social Strain, and the Inquisitors of Medieval Languedoc*, New York 1997, 91–166; M. Lambert, *The Cathars*, Oxford 1998, 299; Burr, *Spiritual Franciscans*, 5-6; M. Rainini, *Predicadores, inquisitores, olim heretici: il confronto tra frati Predicatori e catari in Italia*, u: *Fenomen „krtstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 468; C. Eruschi, *Gli inquisitori Raoul de Plassac e Pons de Parnac e l'inchiesta tolosana degli anni 1273–80*, in: *Atti del I Seminario Internazionale sui Domenicani e l'Inquisizione*, Roma 23-25 febbraio 2002, Roma 2004, 471–93; M. Tavuzzi, *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474-1527*, Amsterdam 2007; C. Eruschi, *The Wandering Heretics of Languedoc*, Cambridge 2009, 122-123; G. Geltner, *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012, 12.

¹⁵² B. Romhany, *Mendicant Networks and Population in a European Perspective*, in: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective: From Frontier Zones to Lands in Focus*, ed. G. Jaritz, K. Szende, Routledge 2016, 99-100.

помоћи стране војске. Најпосле, они су били везани и за наметнутог страног бискупа који се недуго потом преселио са територије средњовековне босанске државе и своју фактичку титулу заменио за мали посед у Такову, на територији жупаније Валкоа. Њихова веза била је толико депедентна од угарског утицаја у Босни да се ова трампа чинила повољном и оправданом. Доминиканци ће из својих самостана уз повремени ослонац на титуларног босанског бискупа у Такову наставити да тргују са утицајем у Босни и у наредним столећима средњовековља. Крајем посматраног периода компас проповедништва и мисије окреће се ка фрањевцима, који ће током друге половине XIII века бити усмеравани ка Босни.

У земљи којој је због наводне јереси била угрожена самосталност, прогоњена вера била је у тим тренутцима тачка која их је раздвајала од других и окупљала међусобно. Крстјани који су тада представљали једину утеху и одбрана око које се организовала властела на челу са баном, постала је један од стубова средњовековне босанске државности са једнаким учешћем на државним саборима као и босанска властела. Повлачење римокатоличког клера значило је повлачеће било какве религијске структуре која је са њим имала везе. Крстјански ред који је поменут у Билинопољској абјурацији имао је пред собом слободан простор који је вапио за неким видом религијског устројства. Прогањани и од православне и од римокатоличке религијске структуре они су током времена које је замрачено недостатком историјских извора имали слободу и босанску властелу као ослонац да створе независну религијску структуру што су најпосле и учинили током наредних пола века. Паралелно са тим, врше се благи упливи фрањеваштва на територије које су близу средњовековној босанској држави и који се одатле шире на њу. У наредним поглављима посветићемо пажњу рубном ширењу фрањеваштва и његовом утицају на босанску државу.

2.2. Улога и утицај провинције Склавоније на долазак фрањевачког реда у Босну

Склавонија је латински назив (у значењу словенска земља) за крајеве који су се налазили у њиховом суседству и који су били насељени Словенима,¹⁵³ буквално означава земљу Словена, која се налазила ближе Апенинском полуострву где је живело романско становништво. Другим речима, назив се односио на далматинску обалу, али и на шири појас у подручјима где се романско становништво кретало и упознавало са словенским. Хроничар Првог крсташког похода (1096-1099), Рајмон из Агијеа описао је Склавонију као „беспутну пустош и пустињу где није видео ни животиње ни птице две недеље“. Становници овога краја нису били комуникативни, одбијали су трампу, размену, или давање смерница крсташима. Уместо тога, бежали су из својих села и утврђења. Крсташи нису могли да их стигну нити да се са њима боре у високим планинама и густим шумама у које су становници Склавоније бежали. Путописац је забележио да су се задржали чак 40 дана у тој земљи, међу безбожницима.¹⁵⁴ Овај опис преузимали су даље други путописци са Запада и то је отприлике слика коју су западњаци имали о овим крајевима током читавог дванаестог века. Западњаци су ове крајеве перципирани као друго и супротстављали су себе као цивилизацију насупрот словенској дивљини, хришћанство насупрот паганства. Заиста, била је то земља контраста у којој су развијени приморски градови са античким наслеђем контрирали брдовитом и непроходном залеђу у коме су се често мењали владари и политичке прилике.

¹⁵³ *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb 1975, 716.

¹⁵⁴ C. Krey, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton 1921, 64–65.

Raimundi de Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem*, in: *Recueil des Historiens des croisades. Historiens Occidentaux V*, Paris 1844–1845, 235–236; N. M. Roščić, *Integrazioni storiche sull'antica Provincia Scлавoniae O. Min.*, u: *Miscellanea Francescana* 70 (1970) 405; I. Majnarić, *Tending the Flock: Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries*, in: *Between Sword and Prayer Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*, ed. R. Kotecki, J. Maciejewski, J. S. Ott, 438.

У такав један предао и са таквим предзнањем дошао је 1212. године оснивач реда, Фрањо Асишки са још једним пратитељем. Његово прво путовање у Свету земљу, где се највероватније упутио из анконске луке, завршило се услед неповољних ветрова негде на подручју Склавоније. О овоме смо обавештени на основу биографије Томе Челанског коју је написао о Фрањи Асишком. Он се овим задржавањем бави онолико колико то сведочи о светости оснивача, па том приликом ни не говори у коју луку, или место се брод усидрио. Зна се да је том приликом један човек из тих крајева даровао Фрањи Асишком и његовом пратитељу храну која им је недостајала како би се укрцали на брод. Ово сведочанство опстало у биографији искључиво како би се описало божије провиђење, али оно нам открива и додатне историографске детаље. Како је део приморја у том тренутку признавао млетачку власт, можемо претпоставити да се брод зауставио у луци која се налазила у том делу, јер су постојали добротинитељи који су могли да разумеју Фрању на његовом матерњем језику и да буду довољно заинтересовани да му купе храну за пут.¹⁵⁵

Поред овог пута на далматинско приморје, легенда бележи да је Фрањо још два пута допловио до Склавоније, 1219. и 1220. Иако сачуване биографије не говоре о томе, постоји могућност да је 1219. идући у Свету земљу са крсташима заиста прошао кроз одређене далматинске луке јер се крсташки поморски пут кретао од Анконе, преко Задра, Шибеника и Сплита или Дубровника па даље преко Крита и Кипра до Акре. Повратак из Свете земље такође је ишао преко Далмације у пролеће 1220. У изворима није сачувано ништа о могућој интеракцији коју је Фрањо Асишки имао са градовима на далматинској обали, а колико је настало као последица легенде и жеље мале браће да оснивање свог самостана доведу у везу са оснивачем реда. Ту везу настоји да истакне више самостана него што је Фрањо том приликом могао обићи, а камоли основати. То су самостани у Риједи, Задру, на Пашману, у Трогиру, Сплиту, Дубровнику и Загребу.¹⁵⁶

У историјским изворима могуће је наћи једино индиректну потврду о постојању самостана у Трогиру који уједно испада и најстарији самостан на приморју. Према

¹⁵⁵ J. Buturac, *Gli Ordini religiosi in Croazia*, Roma 1943., str. 232–255; D. Mandić, *Boravak sv. Franje*, 227.; B. Barčić, *Kratak prikaz povijesti Franjevačke provincije svetog Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Impresum, Zadar 1976, 20–21; A. Fortini, *Nova vita di S. Francesco*, Roma 1981, 559–560.

¹⁵⁶ K. Jurišić, *Dolazak sv. Franje Asiškoga u Hrvatsku*, u: *Franjo među Hrvatima*, Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga: 1226–1976., ur. H. G. Jurišić, Zagreb 1976, 138.

документу из новембра 1420. у коме се провинцијал фра Рајмунд из Витерба жали венецијанској влади и тражи од ње да нађе стално место за трогирске фрањевце који се много муче јер су током претходних 206 година боравка у овом граду морали више пута да мењају место боравка. Ослањајући се на истинитост ових навода, добија се година доласка првих фрањеваца у овај град – 1214. година.¹⁵⁷ Претрагом докумената која се односе на овај период пронађен је још један тестаментарни документ из 1234. године у коме трогирски племић, Деса, оставља сву своју имовину миноритима, којима је још за живота оснивача у славу Бога и част Девике Марије саградио самостан и цркву коју је посветио трогирски бискуп Трегуан (1206-1235).¹⁵⁸ На основу самог секундарног извора из доста каснијег периода не бисмо могли тврдити са сигурношћу да је година тврдње стварно 1214, али будући да ни сама година није „округла“ позива нас да се запитамо зашто би фрањевачки министар провинције имао разлога да лаже. Проналаском поменутог документа у Смичикласовом *Дипломатичком зборнику*, ова прича постаје потпуно поуздана пошто се сви поменути чиниоци поклапају са тврдњом фра Рајмонда.¹⁵⁹ Дакле, најстарији фрањевачки самостан на далматинској обали, у пределу познатом под именом Склавонија налазио се на Трогирском пољу, близу трогирске тврђаве.

¹⁵⁷ Овом приликом потребно разјаснити лутања и пресељења чињеницом да су у то време фрањевци живели по кућама која се у документима наводе као места – *locus*. Њихово двовековно потуцање говори у прилог да су Трогирски фрањевци припадали струју спиритуалаца, како се у документу наводе *filos spirituales*, који су настојали да живе по примеру св. Фрање, што је скромније могуће. То је свакако искључивало градњу раскошног самостана и цркве. Како су касније спиритуалци прогањани и њихова је струја унутар реда угушена, ово братство током два века од оснивања своје принципе окренуло ка конвентуализму и пожелело да се скраси унутар самостана. За потребе рада, ми ћемо сва места звати самостанима јер су нека то и била, а то је свакако и њихов данашњи назив, без обзира којој грани фрањевачког реда припадају. *Ž. Tolić, Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću*, *Služba Božja* 55 (2015) 243; Мишљење о години настанка које даје Марин Ореб, о градњи самостана у Трогиру 1229. године не поклапа се са поменутиим документом који наводи бројна сељења. Уп. М. Ореб, *Samostan sv. Frane u Šibeniku*, *Radovi JAZU* 13/14 (1967) 277-278; S. Miljan, *Djelatnost franjevaca u Šibeniku od kraja 13. do početka 15. stoljeća: velika pobožnost i aktivnost u malom samostanu*, u: Sv. Nikola Tavelić, *mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka*, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 69.

¹⁵⁸ P. B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, Ratisbonae 1873, 398.; C. Eubel, *Hierarchia catholica Medii Aevi, I, Monasterii* 1898, 184.; D. Fabianich, *Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina, I, Zara* 1863, 377.; *Schematismus seu status localis et personalis Provinciae Franciscanae Sancti Hieronymi in Dalmatia et Histria*, Romae 1959, 24.; M. Oreb, *Zaslужni članovi hrvatske Provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split 1973, 70; S. Antoljak, *Heretici u okolini srednjovjekovnog Zadra: prilog proučavanju povijesti patarenstva u Dalmaciji*, *Radovi JAZU u Zadru* 21 (1974) 15-16.

¹⁵⁹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 398; D. Farlati, *Illyricum Sacri IV*, 339; D. Fabianich, *Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina, I, Zara* 1863, 36; P. B. Gams, *Series episcoporum*, 424.; C. Eubel, *Hierarchia catholica I*, 157.

Ипак, и други самостани који настоје да се повежу са оснивачем, на основу докумената такође потврђују извесну старину која доводи до тога да се ни ове легенде не могу у потпуности одбацити. Самостан у Задру настао је према легенди која нам је остала сачувана у Фабијанићевом делу, када је 1212. године Фрањо доживео олују и принудно скретање брода, брод се зауставио у Задру и ту је Фрања лично основао самостан.¹⁶⁰ Наводно је он том приликом посетио самостан бенедиктинки и том приликом излечио болесну сестру. Оне су потом из дивљења према чуду које се догодило преузеле правило клариса. У бити, овде је забележена легенда о преласку многих напуштених бенедиктинских самостана у Далмацији у руке фрањеваца које се догађало у више наврата. Иван Остојић датовао је прелазак бенедиктинки у ред св. Кларе у 1260. годину и тиме ову легенду потпуно одбацио.¹⁶¹ Ипак, први сачувани помен фрањеваца у Задру десио се 1228. године и у документу где се задарски фрањевци спомињу као сведоци и мировни посредници у спору између сплитског надбискупа Гунцела и одређених утицајних клерика.¹⁶² Податак који сазнајемо из историјског извора сведочи нам да је фрањевачки самостан у Задру могао најкасније настати те 1228. године. Истовремено сматрамо да се његово оснивање не би требало померити више од неколико година у прошлост јер су у поменутом спору фрањевци успели да буду довољно неутрални да би их обе стране изабрале за посреднике. Дакле, они нису провели ни превише времена да се у сукобе са надбискупом и сами уплету, а ни премало да се њихов кредибилитет не уважава јер су нови и тек пристигли. Да ово задарско братство није настало баш те, 1228. године говори и енкликата о канонизацији св. Фрање која је послата исте године малој браћи у Задар. Они су већ тада били довољно познати да се на њих наслови папско писмо.¹⁶³

Иако и Сплићани тврде да их је оснивач посетио 1212. године, први помен овог реда у документима пада у 1229. годину, када се двојица миноритске браће непознатог имена појављују у улози миротвораца. Разни аутори су на основу овог податка закључивали о

¹⁶⁰ D. Fabianich, *Storia dei Frati Minori I*, Zara, 1863, 16-17; D. Fabianich, *Convento il più antico dei Frati Minori in Dalmazia*, Prato 1882, 21-22.

¹⁶¹ I. Ostojić, *Dodiri između benediktinske i franjevačke ustanove u Hrvatskoj*, Crkva u svijetu, 1 (1967), 39-49; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, 88; J. Velnić, *Samostan sv. Frane u Zadru. Povijesni prikaz njegova života i djelatnosti*, u: Samostan sv. Frane u Zadru, Zadar 1980, 31.

¹⁶² B. Rode, *De antiquitate Provinciae Sclavoniae, O. F. M. nunc Dalmatiae*, u: Archivum Franciscanum Historicum 1 (1908) 508; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1964, 17.; J. Velnić, Samostan sv. Frane u Zadru, 32.

¹⁶³ D. Fabianich, *Storia dei Frati Minori*, 407-408.

угледу самостана и као годину оснивања нудили различите године, од којих је најранија 1217.¹⁶⁴ Према дубровачкој легенди, њих је чак два пута посетио Фрања Асишки, 1212. и 1219. године у којој су га дубровачки великаши отпремили на пут са пуно намирница, како наводи Тома Челански у својој биографији. Ипак, први историјски помен самостана у Дубровнику пада знатно касније од претходна три самостана. Године 1235. у документу се спомиње фрањевачки самостан св. Томе који се налази поред дубровачке тврђаве у западном делу подграђа, на подручју Јамине.¹⁶⁵

У приближно време основани су и самостани у Пули, Поречу, Копру, Миљама за које се сматра да су основани око 1226. године, а око 1240. године основано је фрањевачко боравиште на острву Цресу.¹⁶⁶ Самостан на Рабу, припадао је бенедиктинцима, али су се у њега 1287. године настанили фрањевци који су од 1255. били присутни на том острву.¹⁶⁷ Самостан на Крку основан је пре 1284. године када се у изворима помиње први пут, док је самостане у Котору, Бару, Улцињу, Скадру и Драчу обновила 1288. српска краљица Јелена која је тим крајевима управљала. Постоје извесни наводи да је самостан у Шибенику настао још 1221, али је тај податак у значајној мери ослоњен на традицију, али је свакако постојао у времену у коме фрањевци долазе и врше утицај на средњовековну босанску државу.¹⁶⁸ Поред поменутих, у проучаваном периоду, основани су још и самостани у Брибиру 1247. године и на острву Дакси код Дубровника 1291. године.

Сматрамо да су сви самостани који баштине неки вид легенде о боравку и оснивању самостана директно из руку оснивача реда јесу самостани који су настали пре разграновања мреже фрањевачких провинција и оснивања провинције Склавоније. Без изграђене мреже и

¹⁶⁴ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 18.; A. Matanić, *San Francesco d'Assisi e le origini minoritiche tra gli Slavi del Sud*, u: *Francesco d'Assisi nella storia: Secoli XIII-XV*, I, Roma 1983, 314.; N. M. Roščić, *Integrazioni storiche sull'antica Provincia Sclavoniae.*, *Miscelanea Francescana* 70 (1970) 409; уп. M. Žugaj, *I Conventi dei Minori Conventuali tra i Croati dalle origini fino al 1500*, *Quaderni Francescani*, 18 (1989). 155.

¹⁶⁵ S. Dolci, *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae Ordinis Minorum S. P. N. Francisci*, Neapolis 1746,13; B. Rode, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. P. Francisci Ragusii*, in: *Analecta Franciscana VI*, Quaracchi 1932, 397; M. Brlek, *Conventus S. Francisci Ragusii (Dubrovnik) historica lineamenta*, in: *Miscellanea Melchior de Pobladura*, I, Romae 1964., 426.; G. Cusmich, *Cenni storici*, 9.; J. Velnić, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985,100.

¹⁶⁶ Ž. Tolić, *Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću*, *Služba Božja* 55 (2015) 243.

¹⁶⁷ A. Bonifačić, *Samostan svete Eufemije*, Zagreb 2008, 11; N. M. Roščić, *Povijest Provincije od dolaska franjevaca do novijeg doba*, u: *Veličina malenih: povijest i kulturna baština Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca*, ur. M. Pelc, Zagreb 2010, 15.

¹⁶⁸ M. Oreb, *Samostan sv. Frane u Šibeniku*, u: *Kulturna baština sv. Frane u Šibeniku*, Zadar, 1968, 8; J. R. H. Moorman, *Medieval Franciscan Houses*, New York 1983., 445.

система командовања у коме су поменути самостани били подређени неком провинцијалу који је у својој архиви чувао податке о оснивањима самостана, минорити су могли да распредају легенде које би њиховом самостану и граду донеле славу. С друге стране, провинцијал није имао интереса да подстиче раздор унутар реда и конкуренцију међу фрањевачким боравиштима и градовима, те сматрамо логичним и легитимним да закључимо да су поменута четири самостана настала пре оснивања провинције на поменути просторима.

Провинција Склавонија је основана најкасније на фрањевачком општем сабору 1239. године када је она именом поменута у актима сабора.¹⁶⁹ Након те године фрањевачком реду додате само две провинције од којих ни једна није била Склавонија. На првом сачуваном попису провинција из 1263. године налази се и Склавонија. На основу дубровачког документа који је настао 13. априла 1235. године и који спомиње пређашњег провинцијала Сикста.¹⁷⁰ Чињеница да се у документу о прописаном миразу спомиње некадашњи провинцијал Сикст нам говори да он у мандату (1232-1236) није био провинцијал. Дакле, провинција је основана пре 1232. године. Како смо раније споменули активности задарски фрањеваца током спора са надбискупом 1228. године, аутор Доминик Мандић је дошао до закључка да је провинција Склавонија основана на општем фрањевачком сабору 1227. године.¹⁷¹ Према његовим наводима, задарски фрањевци су за своје деловање, ређење и посредовање морали имати провинцијала који би их у спору заштитио, заредио их и дозволио им да проповедају против погрешног тумачења посланице апостола Павла о шишању косе код жена који се у једном од докумената помиње. Уосталом, бившег

¹⁶⁹ N. M. Roščić, *Povijest franjevaca do novijega doba* у: *Veličina malenih*, 12-13, 32. наводи 1239. годину као годину оснивања провинције Склавоније, узимајући као аргумент први помен те провинције на фрањевачком општем сабору у Риму. Међутим, потребно је узети и друге факторе у обзир који ово датовање померају у још ранији период. Данијел Патафта наводи као годину оснивања провинције Склавоније 1232. или 1233. годину. В. Patafta, D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 138.

¹⁷⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagrabiae 1905, 435.

¹⁷¹ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 16; уп. В. Barčić, *Kratak prikaz povijesti Franjevačke provincije svetog Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Impresum, Zadar 1976, 14; Како Бартолд БарЧИЋ наводи да су провинције основане у периоду генералата Илије (1232-1239) укинута на генералном сабору у Риму, те сматра да је провинција Склавонија основана пре 1232. године. Он узима у обзир да су поред укидања одређених провинција фра Илије, неке провинције и основане на сабору у Риму. Он даље наводи да ни једна од основане две провинције није била склавонска, те налази помене о постојању ове провинције и у 1235. Ипак, он не узима у обзир поменуте документе из приморских градова у којима се индиректно спомиње постојање министра провинције. Стога ћемо Мандићеву тезу узети као полазишну основу.

провинцијал Сикст из поменутог дубровачког документа, најраније је могао да управља у периоду 1228-1232. Овај документ се подудара са закључцима до којих је и Мандић дошао и не искључује их. Уосталом, провинција је морала бити основана и за њу изабран први провинцијал, неколико месеци раније, пре него што се стекну услови да његова служба отпочне.

Будући да се зна да прва фрањевачка мисија у Угарску 1217. године није успела и да је први фрањевачки самостан у тој земљи основан тек 1229. у Острогону од стране немачких фрањеваца.¹⁷² На основу тога, износимо претпоставку да се први талас ширења ка Угарској зауставио у крајевима која су насељавали Словени, који су били географски и комуникативно ближи, па се тако провинција Склавонија могла формирати још деценију раније. Ипак, за овакве наводе немамо потврде у документарној грађи и на основу те претпоставке можемо померити границу фрањевачког доласка за једну деценију уназад. То суштински неће променити однос према Босни јер ће први фрањевци из поменуте провинције доћи у те крајеве тек половином XIII века.

Прва фрањевачка провинција, међу Словенима у преводу са латинског звала се просто словенска провинција. Њена територија претендовала је дакле на све територије које су биле насељене словенским народима. Поменуто подручје се односило на територију између реке Саве, Купе и Јадранског мора, затим између реке Дрине, Бојане и Јулијских Алпа изнад Трста. Ипак, у пракси се ова провинција ширила поморским путем, који су минорити посведочено користили још од времена оснивача. Провинција Склавонија стога је током читавог XIII века била концентрисана на приморску обалу Далмације и Зете, од Пуле па све до Скадра. У другој половини XIII века њен мисионарски утицај се шири и преко реке Бојане до Драча, као и преко реке Дрине, до Усоре и Соли.¹⁷³ Ипак, њену базу чинили су самостани у приморским градовима. У посматраном периоду, током XIII и XIV века број самостана кретао се између двадесет и тридесет. За време генералата Бонавентуре (1227-

¹⁷² D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*, 114.

¹⁷³ У документу од 17. фебруара 1386, у списима дубровачке канцеларије помиње се потреба за свештеником у римокатоличкој парохији „*ad partes Sclavonie ad locum dictum Macouda*“ које се у савременој литератури оправдано идентификује као трг Мачва који се налазио негде на реци Сави, између данашњег Срема и Мачве. На основу овог извора видимо да се термин Склавонија до друге половине XIV века проширио до дубоко у унутрашњост данашњег Балкана; *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. II, Annos 1344-1406 continens*, ed. L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay, 90, напомена 2; С. Ћирковић, *Земља и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 74 (2008) 17.

1274) број самостана у овој провинцији био је 21 распоређених у четири кустодије: истарску, рапску, задарску и дубровачку.¹⁷⁴

Поред министра провинције, фра Сикста, који је према Фарлатију био из Бреше,¹⁷⁵ именом познати провинцијали Склавоније из прве половине XIII века били су и Јаков де Аксандрис из Мантове и Никола из Монте Фелтра. Они се спомињу у хроници Адама Салимбенеа као пратиоци фрањевачког генерала Јована из Парме, чији је генералат трајао у период 1247-1257. Они су у том тренутку били бивши министри провинције Склавоније тако да су обојица били управници провинције током прве половине века. Фра Никола наведен је као бивши министар провинције Угарске који потом био министар провинције Склавоније. Узевши у обзир да обновљена провинција Угарска практично постоји тек од 1232. и да је мандат министра провинције трајао углавном четири године, ово фра Николину службу у Склавонији помера најраније на период 1240-1244, а најкасније до 1247. године јер Салимбене наводи да је поменути био провинцијал Склавоније пре почетка генералата Јована из Парме.¹⁷⁶ Како се у хроници наводи и да је управништво Јакова де Аксандриса завршило пре почетка 1247. године, аутор Доминик Мандић сматра да је поменути управљао провинцијом пре фра Николе те да је његова служба трајала у периоду од 1232. до 1239. године.¹⁷⁷ Током овог периода фрањевачки генерал био је поменути брат Илија који током свог управљања редом није сазивао генералне саборе те се провинцијали нису могли смењивати. Заиста, несазивање генералног капитола водило је до продужавања мандата управницима провинција у неким случајевима, премда је фра Илија владао самовољно и могао је самоиницијативно сменити управника провинције. Свакако је фра Јаков био управник пре фра Николе јер се у периоду 1239-1247. не могу успешно сменити два регуларна мандата (капитол је био сазван 1239. и са службом су нови управници провинција могли почети 1240. која би трајала до 1244. и онда би други мандат трајао 1245-1249, а тада је Јован из Парме већ започео свој генералат). Уколико усвојимо Мандићеву

¹⁷⁴ L. Irijarte, *Povijest franjevaštva*, 98; M. Karbić, D. Karbić, *Prilog poznavanju prisutnosti albanskih franjevaca u Provinciji Slavoniji (Dalmaciji) u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku*, u: *Poeta ascitur, historicus fit – Ad Honorem Zef Mirdita*, ed. Albert Ramaj, St. Galen- Zagreb 2013, 104.

¹⁷⁵ Farlati, *Ilyricum Sacri VI: Ecclesia Ragusina cum suffraganeis, et ecclesia Rhiziniensis et Catharensis*, Venetia 1800, 196.

¹⁷⁶ *Chronica fr. Salimbene de Adam*, in: *Monumenta Germaniae Historiae XXXII*, ed. O. Holder-Egger, Hannoverae et Lipsiae 1905-1913, 552, 556-559. [https://www.dmgh.de/mgh_ss_32/index.htm#page/\(III\)/mode/lup](https://www.dmgh.de/mgh_ss_32/index.htm#page/(III)/mode/lup) (13.2.2021.)

¹⁷⁷ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 23.

претпоставку да је фра Јаков управљао провинцијом 1232-1239. долазимо до следећег редоследа управника провинција: фра Сикст (с. 1227-1232),¹⁷⁸ фра Јаков (1232-1239)¹⁷⁹ и фра Никола (1240-1244, а најкасније до 1247)¹⁸⁰.

Ни један од поменуте тројице није био провинцијал који је ишао у посланство у Босну 1248. године.¹⁸¹ Име овог провинцијала остаће непознато историографији јер након овог делимично утврђеног временског следа министровања, уследила је историјска празнина. Први познати провинцијал након ове тројице био је Јероним из Асколија који је пре 1272. године постао провинцијал Склавоније.¹⁸² Њега је у овај чин највероватније произвео

¹⁷⁸ D. Farlati, *Ilyricum Sacri V: Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagabriensis*, Venetiis 1775, 119; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, Zagrabiae 1905, 437; B. Rode, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. P. Francisci Ragusii*, in: *Analecta Franciscana VI*, Quaracchi 1917, 404; L. Wadding, *Annales Minorum X*, Quaracchi 1932, 274.

¹⁷⁹ Другачију датацију Јаковљевог управљања у периоду 1240-1244. нуди, али се и његово закључивање ослања на исте документе и базира на претпоставци те је једнако јако аргументовано као и оно које смо понудили: M. Žugaj, *San Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata 1217.-1239.*, *Miscellanea Francescana* 82 (1982) 303.

¹⁸⁰ *Chronica fr. Salimbene de Adam*, in: *Monumenta Germaniae Historiae XXXII*, ed. O. Holder-Egger, Hannoverae et Lipsiae 1905-1913, 556-559; Уп. који његово министровање ставља у 1246, 1248. или чак 1278. годину у: M. Žugaj, *San Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata 1217.-1239.*, *Miscellanea Francescana* 82 (1982) 304-307.

¹⁸¹ J. H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum I*, Roma 1759, 511; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV*, Zagrabiae 1906, 342; M. Ančić, *LIVNO srednjovjekovna hrvatska županija*, Split 2001, 22; A. Barun, *Franjevci u Livanjskom kraju*, Bosna Franciscana 21 (2004) 125; Patafta, D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata*. u: *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 138.

¹⁸² Постоје различита тумачења и варијанте датовања министровања Јеронима из Асколија. Ситуацију додатно компликује могућност да је провео више од једног мандата био на овој позицији. Марин Ореб нуди као могућу 1263. годину, и премда је деценију удаљена од године 1272. коју нуди већина савремене литературе која се овом темом бави. Та година, коју већина узима за почетну годину министровања, односи се на документ од 7. јануара 1272. године којим је Јероним као провинцијал Склавоније, дозволио викару Јакову из Бреше да прода поседе Мале браће у Трогиру како би средства искористио за градњу самостана у том месту. Овај документ сведочи да је министар Јероним још пре 1272. био упознат са жељама фрањеваца у Трогиру за изградњом самостана, те му писмо које га о томе обавештава морало стићи пре почетка 1272. године коју Мандић узима као почетну у његовом управљању Склавонијом. Стога је његов мандат, или бар дужност провинцијала морала започети пре 1272. године. Ипак, нисмо сигурни да ли се могуће вратити толико далеко у прошлост и за почетну годину управе Склавонијом узети 1263. годину. Један од водећих стручњака за рану младост папе Николе IV, Антонино Франки, наводи да је након 1257. млади Јероним боравио у Ферму, где је радио на изградњи самостана. О тој години Јеронимовог боравка у Ферму, сачуван је помен у папској преписци из новембра 1257. папе Александра IV и гвардијана тога самостана, као и касније у сећањима папе Николе IV сачуваним у писму од 13. августа 1288. Франки даље тврди, не наводећи даље изворе као доказ, да се Јероним на тим просторима задржао све до 1272. Сматрамо да стога, има простора и за тврдњу да је Јероним Масци постао провинцијал Склавоније још 1263, те да је на том положају остао три мандата, како тврди Ореб. Ипак, како за то немамо потврде у документима, сматрамо да је најпрецизније изнети као тврдњу да је Јероним постао министар провинције Склавоније пре 1272. године; J. Hyacinthi Sbaraleae (Ed.), *Bullarium Franciscanum II*, Roma 1761, 265, 269; L. Wadding, *Annales Minorum V*, Roma, 1733, 187, 193-195; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, 456; M. Oreb, *Zasluzni članovi Hrcatske provincije sc. Jeronima franjevac konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split 1973, 76-79; B. Barčić, *Povijest franjevačke provincije sv. Jeronima u*

најпознатији фрањевачки генерал Бонавентура. Фра Јероним је у току свог службовања вршио и друге дужности које су укључивале одлазак у Константинопољ чија је тема била уједињење Западне и Источне цркве. Резултат тих састанака била је Лионска унија 1274. године која никада није спроведена у дело. Исте године, на истом сабору, генерал Бонавентура постао је бискуп Албе, а провинцијал Склавоније, Јероним из Асколија постао је нови генерал реда. На том положају остао је до 1278. када је проглашен за кардинала. Дана 22. фебруара 1288, након смрти папе Николе III изабран за новог папу под именом Никола IV (1288-1292).¹⁸³

Након њега, провинцијом Склавонијом која се у документима тог времена називала повремено и Далмација, нови провинцијал постао је фра Бонгратије Тиелци из Персиета. Најпре је био болоњски провинцијал 1252-1272, а након заједничке мисије у Константинопољу са Јеронимом из Асколија, постао је његов наследник на месту провинцијала Склавоније. Током 1274-1275. године био је министар ове провинције и то време је посветио оснаживању образовања фрањеваца на том подручју. Заједно са другим чиниоцима то је допринело да буде изабран за генерала реда на генералној скупштини фрањевачког реда у Асизију 20. маја 1279. године.¹⁸⁴ Ови министри провинција остали су боље осведочени у изворима јер су у својој каријери постали генерали фрањевачког реда о чијим животима је Арнолд из Сарана написао чувену *Хронику 24 генерала фрањевачког реда*.¹⁸⁵ Но, нажалост, ни у овим случајевима, подаци које добијамо из извора нису кристално јасни, поготово када се односе на ране године када се подаци о њиховој делатности нису чували јер није било назнака о каснијем успону коју је уследио.

Центар провинције Склавоније био је у Сплиту, а она се из тог центра ширила у разним правцима, најчешће ка залеђу. Оно је трајало током читавог XIII века и током прве

Dalmaciji i Istri, Zadar 1976, 52-53; Уп. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 24.; A. Franchi, *Girolamo D'Ascoli: origini e formazione*, in: *Niccolo IV: Un pontificato tra Oriente ed Occidente*, ed. E. Menesto, Spoleto 1991, 33-34.

¹⁸³ A. G. Matanić, *Il Papato di Niccolo IV e il mondo dell'Europa sud-orientale slava*, in: *Niccolo IV: Un pontificato tra Oriente ed Occidente*, ed. E. Menesto, Spoleto 1991, 122; G. Barone, *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 78*. (2013) retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-niccolo-iv_%28Dizionario-Biografico%29/

¹⁸⁴ Wadding, *Annales Minorum IV*, 386; *Chronica XXIV generalium Ordinis minorum*, in: *Analecta Franciscana III*, Quaracchi 1897, 367-372; M. Oreb, *Zasluzni članovi Hrcatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca od njezina postanka do naših dana*, 183; Arnald of Sarrant, *Chronicle of the twenty-four generals of the order of Friars minor*, transl. N. Muscat, Malta 2010, 483-489.

¹⁸⁵ *Chronica XXIV generalium Ordinis minorum*; Arnald of Sarrant, *Chronicle of the twenty-four generals of the order of Friars minor*.

половине XIV века. Прва територијална проширења ка унутрашњости полуострва била су управо ка Босни и учињена су половином XIII века. Након 1248. године и посланства на двор бана Матеја Нинослава. Аутори Анчић и Барун претпостављају да се та мисија кретала из Сплита, преко Ливна и да су у то време фрањевци дошли и населили се у ливањском крају, где је основан самостан Јована Крститеља у Ливну и фрањевачка кућа поред Гламоча. Ови самостани помињу се у првим пописима фрањевачких провинција као део провинције Склавоније. Након 1326. године и освајања Стјепана II Котроманића, ова територија, позната у босанским документима под именом Завршје, постаће део босанске средњовековне државе.¹⁸⁶

Утицај бившег провинцијала Склавоније, Николе IV, на развој провинције којом је некада управљао показао се већи него време његовог стварног управљања њоме. Познат као папа „мисија“, због своје свеобухватне мисионарске политике коју је у току свог понтификата водио, он је већ у току прве године свог понтификата, 1288. предузео мисионарске активности везане за Балканско полуострво. Тадашњем провинцијалу Склавоније, Михаилу из Задра поверена је дужност да проповеда јеванђеље Јеврејима који су били настањени у Далмацији.¹⁸⁷ Те исте године, послао је изасланике на двор српског краља Стефана Уроша Милутина, краљице Јелене Немањић и босанских банова Стјепана I и Пријезде. Како се чини, ова посланства нису уродила плодом, изузев у случају краљице Јелене, која је након те године преузела на себе велику ктиторску делатност у Зети којом је владала, где је помагала фрањевачке самостане у Бару, Котору, Скадру и Улцињу. Фрањевачко присуство у Котору забележено је још 1265. године, а први помен самостана у Котору, Бару, Улцињу и Драчу долази из тестаментарне забележје Десе, удовице Толислава која оставља легате самостанима у Дубровачкој кустодији, међу којима се помињу самостани у Котору, Бару, Улцињу и Драчу.¹⁸⁸ Територију ове провинције из доба

¹⁸⁶ D, Mandić, *Duvanjska biskupija od XIV-XVII stoljeća*, Zagreb 1936, 7; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 24-25; S. M. Džaja, *Politička i crkveno-politička pripadnost livanjskog kraja kroz povijest*, Split-Livno 1994, 137; M. Ančić, *LIVNO srednjovjekovna hrvatska županija*, Split 2001, 22; A. Barun, *Franjevci u Livanjskom kraju*, Bosna Franciscana 21 (2004) 125.

¹⁸⁷ Wadding, *Annales Minorum V*, 187,193-195; M. Oreb, *Zasluzni članovi Hrvatske provincije sv. Jeronima od njezina postanka do naših dana*, Split 1973, 76-79; Barčić, *Povijest provincije sv. Jeronima*, 55-56;

¹⁸⁸ Wadding, *Annales Minorum V*,193-195; Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, 456; Oreb, *Zasluzni članovi Hrcatske provincije sv. Jeronima*, 76-79; Barčić, *Povijest franjevačke provincije sv. Jeronima*, 52-53; В. Живковић, *Проповеднички редови у касносредњовековном Котору*, Историјски часопис 50 (2003) 71-72; Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, 199; M. Karbić, D. Karbić, *Prilog poznavanju prisutnosti albanskih franjevaca u*

када је њоме управљао Јероним Масци, будући папа Никола IV, није могуће тачно дефинисати. Према писму његовог наследника папе Бонифација VIII из 1298. године, провинција Славонија обухвата: *Servie, Rasie, Dalmatie, Croatie, Bosne atque Istrie*.¹⁸⁹ Међутим, догађаји из 1291. представљали су ново поглавље у историји фрањеваца на Балкану, те стога не можемо тврдити да се провинција Славонија састојала из ових територија и 1274. године када је њоме управљао Ђироламо Масци. Да бисмо били сигурни у вези са овом територијом, потребно нам је папско писмо или какав други извор првог реда, временски ближи управи Ђироламо Масција, који, нажалост, немамо. Најпрецизнији податак који из горенаведеног извора добијамо јесте максимална територија која је могла обухватати провинцију Славонију 1272. године.¹⁹⁰

Оно што је карактеристично за мисије које су у периоду друге половине XIII века спроведене је да су у већини случајева произашле као последица раздора унутар самог фрањевачког реда и проблема који је тај раздор стварао читавој Римокатоличкој цркви. О спиритуализму и његовим коренима било је речи у претходним поглављима¹⁹¹ Њихов утицај проширио се источним Јадраном што се може уочити још 1234. у тестаментарној забелешци властелина Десе Лукиног у Трогиру. Претпоставља се да су они, или неки њихови истомишљеници послати 1288. на предлог папе Николе IV у околину Задра, да тамо евангелизирају Јевреје. Познато је да се у том граду у периоду 1200-1234. са наизменичним успесима водили спорови против јеретика, међу којима су били Матеј, Аристодије, па чак и трогирски бискуп Трегуан, чини се да су мисионари у овим крајевима били преко

Provinciji Slavoniji (Dalmaciji) u razvijenome i kasnome srednjem vijeku, 104-105; Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевици*, Јелена - краљица, монахиња, светитељка, Манастир Градац, Брвеник 2015, 123.

¹⁸⁹ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia: Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis: Depromta et collecta. Tomus I*, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae 1859, 381; Wadding, *Annales minorum II*, 697-698; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 142.

¹⁹⁰ G. Barone, *Enciclopedia dei Papi: Niccolo IV*, 2000, retrieved January 20, 2018 from: [http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_\(Enciclopedia-dei-Papi\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_(Enciclopedia-dei-Papi)/); A. Zirdum, *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Slovoznak. Plehan 2007, 199; Wadding, *Annales minorum II*, 697-698; Theiner, *Vetera monumenta*, 381; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 142.

¹⁹¹ За детаљније информације погледати поглавље 1.3. Предузслови за појаву фрањевачког реда у Босни.

потребни и да се папа, као некадашњи провинцијал Славоније ослонио на претходно искуство.¹⁹²

Следећа земља у коју су послати мисионари из провинције Славоније били су делови Босне под управом краља Стефана Драгутина које је добио као вазал угарског краља.¹⁹³ На тај начин, утицај и територија провинције Славоније проширила на север. Иако је било логично да се папа одлучи за фрањевце из суседне провинције Угарске, или доминиканце којима је и раније поверавана инквизиција у Босни, он се окренуо ка Далмацији и ка оним крајевима чију је ситуацију врло добро познавао. На основу ове одлуке, фрањевци ће у будућности баштинити већа права него што су их том приликом у земљи краља Драгутина и остварили.¹⁹⁴ О детаљним везама краља Драгутина са папом биће речи у наредном поглављу. Оно што је овом приликом важно истаћи је чињеница да се након ове године провинција Славонија проширила на већину територија које су се граничиле са средњовековном босанском државом и да ће након ове године њен геостратешки положај у односу на Босну бити све бољи. То је нарочито видљиво у наредном, у изворима забележеном контакту између Босне и провинцијала Славоније. Ради се о мисији Фабијана из Мотовуна, који је дошао у Босну 1325. на препоруку угарског краља.¹⁹⁵ То је значило да је фрањевачко ширење направило потпуни круг око средњовековне Босне. Било је питање времена када ће први самостани бити подигнути и на територији ове државе.

До даљег продора фрањеваштва дошло је не дипломатским, него експанзивним путем, када је босански бан 1326. припојио територије на којима су се налазили фрањевци провинције Славоније са својим самостанима. Већ помињано Завршје и земља Усора и

¹⁹² Wadding, *Annales Minorum V*, 193-195; S. Antoljak, *Heretici u okolini srednjovjekovnog Zadra: prilog proučavanju povijesti patarenstva u Dalmaciji*, Radovi JAZU u Zadru 21 (1974) 12-16.

¹⁹³ B. Barčić, *Kratak prikaz povijesti Franjevačke provincije svetog Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Impresum, Zadar 1976, 20-21.

¹⁹⁴ L. Wadding, *Annales Minorum tom. secundus*, Claudii landy, Lugdunum 1633, 531; Theiner, *Vetera monumenta I*, 359-361; J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*. Српска књижевна задруга, Београд 1967, 68; С. Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 74 (2008) 3—20. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд 1964, 74-75; J. Мрغيћ, *Северна Босна (13–16. век)*, 60; B. Stojkovski, M. Ivanović, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonki Brod 2014, 83.

¹⁹⁵ M. Oreb, M. Žugaj, *Fabijan Motovunjanin*, u: Hrvatski franjevački biografski leksikon, ur. F. E. Hoško et al. Zagreb 2010, 164; V. Nosilia, M. Scarpa, I. Salmič, *I francescani nella storia dei popoli balcanici nell' VIII centenario della fondazione dell' Ordine*, Bologna 1991, 4. <https://www.libreriauniversitaria.it/francescani-storia-popoli-balcanici-8/libro/9788889891865> (Приступљено 19.2.2021.)

Соли, били су међу њима. Делови провинције Склавоније инкорпорирани су у средњовековну босанску државу и тиме дошли у тачку међупрожимања која ће се током година фрањевачког присуства у Босни наставити. О међусобном утицају и прожимању које су имали провинција Склавонија и касније основана фрањевачка Босанска викарија, говори податак да је до правног разграничења међу њима дошло тек на сабору реда у Келну 1393. године, пола века после оснивања Босанске викарије. Притом, ни то разграничење није било потпуно јер су мала браћа из Босанске викарије добила дозволу за коришћење неких самостана у провинцији Склавонији, као и да граде нове самостане на њеној територији у које би се могла склонити болесна браћа, као и она изложена османским упадима.¹⁹⁶

Дах спиритуализма који су са собом донеле бројне мисије на балканским просторима развијао се и даље, а мисијски простори који су укључени у провинцију Склавонију донели су јој територијално ширење, али и развој идеја које нису биле *mainstream* у Римокатоличанству тога времена. Идеје апсолутног сиромаштва и ненасељавања показале су се изузетно корисне за опстанак у условима опште непожељности, неусловности и малобројности на какве су *мала браћа* у почетку наилазила. Спиритуалци из целог света нису се бележили у документима као посебна грана фрањеваца, изузев када би дошло до спора и међусобних оптужби са другим редовницима, или када би о њима остала случајна забелешка попут тестамена Десе Лукиног.¹⁹⁷ Оно по чему се препознају корени спиритуализма су слање у мисије и инкорпорирање у касније опсервантске викарије, јер су се опсерванти поставили као законити баштеници нејеретичких идеја спиритуализма и преосталих спиритуалаца.¹⁹⁸ Управо то се десило на територији средњовековне босанске

¹⁹⁶ B. Barčić, *Kratak prikaz povijesti Franjevačke provincije svetog Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Impresum, Zadar 1976, 22; J. V. Velnić, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 29-36; M. Žugaj, *Hrvatska provincija franjevaca konventualaca (1217-1559)*, u: *Hrvatska provincija franjevaca konventualaca nekad i danas*, ur. Ljudevit Maravić (Zagreb: Provincijalat franjevaca konventualaca, 1989.), 20; Atanazije J. Matanić, "Franjevački počeci u Zadru", u: *Samostan sv. Frane u Zadru*, ur. Justin V. Velnić (Zadar: Samostan sv. Frane – Zadar, 1980.), 15; Roščić, *Povijest franjevaca do novijega doba y: Veličina malenih*, 13.

¹⁹⁷ Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 398. D. Farlati, *Illyricum Sacri IV: Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis, Venetia 1769*, 339; Ž. Tolić, *Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću*, *Služba Božja* 55 (2015) 243.

¹⁹⁸ D. S. Muzzey, *Were the Spiritual Franciscans Montanist Heretics?*, *The American Journal of Theology* 12- 4 (1908) 593; Burr, *The "Spiritual" Franciscans*, 201-211; G. Geltner, *Polemic: False Apostles, False Seemings, False Starts*, in: G. Geltner, *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012, 6-7; Patafta, *Franjevačko stoljeće*, 170-171; S. La Porta, *Armeno-Latin Intellectual Exchange in the Fourteenth Century*, *Medieval Encounters* 21 (2015) 276; B. Jeanne, *The Franciscans of Mexico. Tracing Tensions between Rome and Madrid in the provincia del Santo Evangelio (1454-1622)*, in: *Papacy, Religious Orders, and International Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. M. C. Giannini, Rome 2013, 19.

државе, током XIV и у XV веку за време и након мисије Јакова Маркијског.¹⁹⁹ Визитација поменутог викара имала је за циљ устројство и разграничење самостана на које су опсерванти којима је он и сам припадао, полагали право. На тај начин се његова мисија из Босанске викарије прелила на територију провинције Славоније и на основу механизма повратне спреге, укључила и неке самостане из провинције Славоније у састав опсервантске викарије у које су се у то време груписали опсерванти. Мисија која је упућена у Босну, вратила у своју матичну провинцију и на њу извршила делимичан утицај, мењајући поредак и структуру не само у Босанској викарији, која је из ње произашла, него и у провинцији Славонији (у то време познатој као провинција Далмација) као матици.²⁰⁰

Спиритуализам се током година постојања и мирног коегзистирања у Босни претопио у неку врсту конвентуализма, те се на основу података које је о својој сабраћи из Босне оставио Јаков Маркијски, види да су они одустали од строгог држања правила Фрање Асишког, да су постали власници одређених некретнина и да живе поприлично луксузно. Изгледа да су након првих спиритуалаца као њихови наследници дошли припадници умереније струје фрањевачког реда, или су се и постојећи спиритуалци прилагодили обичајима и све већим заоставштинама које су им остављали дубровачки трговци и саски рудари. Тврдња да су у мисије на Балканском полуострву, као и у Јерменију и међу Татаре, такође представљала слање неистомишљеника и присталица апсолутног сиромаштва какви су представљали претњу папској власти у централној Италији, представља искорак у досадашњој литератури посвећеној фрањевцима ових крајева.

Старија литература тврди да су до визитације Јакова Маркијског у Босанској викарији били представници главне струје тога доба – конвентуалци,²⁰¹ и да се то није променило ни по визитацији зато што је убрзо читава Босна пала под османску власт. У новијој литератури која се овом темом бави сматра се да су опсерванти које је дефинисао у Босанској викарији Јаков Маркијски, имали одређеног утицаја на провинцију Далмацију и Босанску

¹⁹⁹ G. Galamb, *San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria*, in: *San Giacomo della Marca nell'europa del '400*, ed. Silvano Bracci, Padua 1997, 216-218; P. Živković, *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek 2002, 317; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, Zagreb 2003, 286-89.

²⁰⁰ Roščić, *Povijest franjevac do novijega doba y: Veličina malenih*, 14.

²⁰¹ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 113-114; M. Žugaj, *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, *Croatica Christiana Periodica* 24 (1989) 1-26; M. Žugaj, *Samostani franjevac konventualaca u Bosanskoj vikariji*, *Croatica Christiana Periodica* 25 (1990) 1-48; B. Pandžić, *Djelovanje franjevac od 13. do 15. stoljeća u Bosanskoj državi*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, ur. M. Karamatić, Sarajevo 1991, 254-56.

викарију,²⁰² али се не баве детаљно разлозима због којих су створене опсервантске претензије на поменути територију. Аутор Данијел Патафта сматра да је опсервантизам (чија је претеча спиритуализам) у фрањевачком реду на тлу Босне изворни и долази из аутентичне средине у којој се ради мисије држало строже до регуле св. Фрање, како би се компарирани са босанским крстјанима који су живели аскетским животом.²⁰³ Сматрамо да се на основу увида у доступне документе, праксе коју су фрањевачки генерали тога доба спроводили у другим провинцијама и касније мисије опсервантског викара Јакова Маркијског, може тврдити да су први мисионари који су са подручја провинције Склавоније дошли на територије средњовековне босанске државе били представници спиритуалистичке струје. Ови погледи дали су им почетну предност у односу на доминиканске фратре који су за свој опстанак потраживали значајну економску подршку.

У наредним поглављима расправљаћемо о имплементацији фрањеваштва унутар горенаведених религијских и економских оквира, на територије које су савременици тога доба категорисали под појам Босне. Оне су током првих фрањевачких долазака припадале различитим политичким и територијалним дискурсима те се као такве морају посматрати као појединачно. Како ће се оне у коначници стопити у један – босански територијално политички дискурс који ће инкорпорирати различите религијско-правне оквире, при истраживању ће стога бити потребно је компарирати наративну историју и друштвено-политичке и религијске структуре које су у том тренутку коегзистирале на проучаваној територији.

²⁰² S. J. Škunca, *Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. Stoljeću*, Zadar- Split 1999, 37, 190-191; Roščić, *Povijest franjevaca do novijega doba y: Veličina malenih*, 14; P. Cholewicki, *The Role of the Franciscans in the Kingdom of Bosnia during the reign of King Stjepan Tomaš (1443-1461)*, Unpublished Master thesis, CEU, Budapest 2017, 66-70.

²⁰³ D. Patafta, *Opservancija 14. Stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju*, u: "Utile cum dulci." Zbornik u čast Pavlu Knezoviću, ur. R. Barišić, M. Jerković, T. Tvrtković, Zagreb 2019, 296.

2. 3. Положај земље Усоре и Соли и њена улога у доласку фрањеваца

Настанак територијално-управне поделе средњовековне босанске државе на земље Босну, Усору, Соли и Доње Краје смешта се у доба када је њима владао бан Кулин (пре 1180- око 1204), али непосредни изворе који о томе сведоче припадају нешто познијем периоду и јављају се неколико деценија потом, у домаћим и изворима угарске и папске провинујенције.²⁰⁴

Претпоставља се да је територијом Усоре и Соли, као угарски вазал, управљао бан Борић (пре 1154 – после 1163) јер се на страни Угарске борио против Византије. Притом су његови потомци посведочени у угарској дипломатичкој грађи као власници поседа северно од реке Саве, у Вуковској и Пожешкој жупанији.²⁰⁵ Последњи помен у изворима бана Борића био је 1163. године, а већ 1165. године Босна се јавља у интитулацији цара Манојла I Комнина. Као вазал Византије, на власт је ступио босански бан Кулин (пре 1180- око 1204) за време чије владавине је уведена територијално-управна подела на земље. Иако се помињу први пут у изворима тек 1225. сматра се да су земља Усора и земља Соли настале знатно раније као део постепеног процеса изградње територијалне организације средњовековне босанске државе. Документ који је сачувао овај помен, долази из папске провенијенције. То нам сведочи да је сама територијална организација настала раније и да је постала толико чврсто укореења да је папа о њој био обавештен.²⁰⁶

У то време земљом Усором влада кнез Сибислав. Усорски кнез Сибислав је 1236. године покушао да преузме босански престо, али у томе није успео. Није успео чак ни да се наметне као наследник босанској властели, те бана Матију Нинослава наслеђује бан Пријезда (око 1250-око 1290) који у земљи Усори дарује римокатоличкој цркви посед

²⁰⁴ P. Anđelić, *Problem naselja i užeg teritorija pod imenom Bosna*, u: *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovekovne Bosne*, Sarajevo 1992, 25-34; J. Mrgić, *Северна Босна*, 15.

²⁰⁵ В. Ђоровић, *Бан Борић и његови потомци*, Глас СКА 182 (1940) 51; *Историја народа Југославије I*, Београд 1953, 516; М. Динић, *Босна од X до XV века*, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 121; J. Mrgić, *Северна Босна*, 52. *Историја народа Југославије I*, Београд 1953, 516; М. Динић, *Босна од X до XV века*, у: *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 121.

²⁰⁶ Т. Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 242-244. J. Šidak, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1957, 183-184; М. Благојевић, *Državna uprava*, 19-21; J. Mrgić-Radojčić, *Donji Kraji*, 36-37.

Дубицу, који се налазио на левој обали реке Босне, а између данашњих насеља Горња и Доња Дубица.²⁰⁷

Поред поменутог, на територији Усоре се налазио и посед босанског бискупа којег је 20. јула 1244. даривао бан Матија Нинослав босанском бискупу. Према повељи, тај посед се простирао од ушћа реке Толисе у реку Саву, узводно до места где почиње сува Толиса, а одатле на други поток звани Модрича па до ушћа тог потока у реку Босну. Даље се Босном граница спушта на реку Саву и потом се реком Савом спушта до првог поменутог топонима.²⁰⁸ Сматрамо да је овај посед, макар привремено, представљао ослонац јачању римокатоличанства на простору средњовековне босанске државе.

На основу ове две даровнице видимо да се део домена босанских банова налазио у земљи Усори, али и деоседа Римокатоличке цркве. Претпостављамо да су баш у тим пределима даривали поседе римокатоличкој цркви због нестабилности прилика у земљи Усори. Како се налазила на северу земље, без природних планинских препрека које би је штитиле од угарских упада, ове територије било је згодно даривати римокатоличкој цркви осигуравајући тако подршку цркве и дајући тим поседима легитимитет. Још један могући разлог даривања би могао бити већа концентрација римокатолика та том подручју. Како се босанска бискупија половином XIII века преселила у Ђаково услед велике концентрације јеретика у босанским крајевима, ова претпоставка је мање вероватна од претходне. Логичним закључивањем, уколико се босански бискуп осећао једнако сигурно и прихваћено на некој територији ближој његовој номиналној титули, онда би се и преселио на то место.

Године 1253. угарски краљ Бела IV у писму папи говори да је приморан да ратује у Босни. Најкасније у том угарском походу припојен је део земље Усоре и део земље Соли које овај краљ организује у територијално-одбрамбену јединицу – крајиште, каква је нешто раније организована у Мачви. Груписане заједно, земља Усора и земља Соли заједно са Мачвом, постају саставни део домена је био повераван на управљање члану угарске владарске породице. Намера је била да тако компактна територија служи као одбрамбени

²⁰⁷ Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 36; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 58.

²⁰⁸ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae 1863, 296–298; Т. Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, 236–240; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 57.

појас против могућих упада стране војске, какав су тек деценију пре починили Татари. Први владар ове обимне граничне територије постаје зет угарског краља – Ростислав Михаилович (1247-1263).²⁰⁹ Њега је наследила његова жена и ћерка угарског краља Беле IV, Ана Ростислављевич. Њена титула гласила је *Ducissa Galliciae ac de Bosna et Mazo domina* при чему се под територијом Босне сматрао једино део којим су у том тренутку управљали, то јест земље Усора и Соли.²¹⁰ Кнегињу Ану, наследио је син Бела Ростислављевић (1263-1272)²¹¹ који је такође владао Мачванско-усорском кнежевином.

После смрти угарског краља Беле IV, а потом и Стефана V, настаје дуг период анархије.²¹² У том периоду се у угарским повељама наводе истакнути угарски великаши са титулама банова Мачве, Усоре и Соли. Притом се ове титуле често спомињу одвојено једна од других. Бан Мачве је постао угарски палатин Роланд де Ратолд, титулу бана Усоре и Соли носио је Хенрих Гизинг, док се у повељама као бан Босне наводи Стефан. Међутим, већина тих титула биле су само номиналне јер је у земљи владало безвлашће које је претило грађанским ратом. У изворима је потврђено да се титула бана Босне фактички налазила у рукама бана Пријезде. Поново 1274. у повељама се помиње неки Егидије *banus de Macho et de Vozna*, а потом ту титулу носи дворски ризничар Угрин.²¹³ Ове области и титулу *ducisa de Machou et de Bosna* 1272. је добила краљица Јелисавета, мајка краља Ладислава IV. Под њеном управом, а вероватно из немогућности да самостално обавља послове регенткиње и кнегиње великог пограничног домена, територија је потпала под управу неколико, већ поменутих банова. Сматрамо да су ови опуномоћеници заправо имали одређених уплива и

²⁰⁹ Ђ. Харди, *О Мачви средином XIII века : прилог питању статуса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива "Срем" 10 (2011) 40; М. Динић, *Сремски бан*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 2–3 (1930) 272; Ђ. Харди, *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, red. V. Stěpánek VI, Brno 2006, 70–71; Ђ. Харди, *О мачванској титулатури Ростислава Михаиловича*, Извори о историји и култури Војводине II, ур. Д. Микавица, Нови Сад 2010, 59.

²¹⁰ G. Fejer, *Codex Diplomaticus* IV–3, 235–236; G. Wenzel, *CD Arpadianus continuatus* III, 247–255; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 177; Ј. Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, 58–59; Ђ. Харди, *О Мачви средином XIII века : прилог питању статуса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива "Срем" 10 (2011) 41.

²¹¹ С. Ћирковић, *Земља и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик и фолклор 74 (2008) 6; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 101; В. Stojkovski, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, *Rijeka Sava u povijesti*, Slavonski Brod 2015, 82; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 183.

²¹² Ђ. Харди, *Господари и банови Мачве и Оностраног Срема у XIII веку*, СИА „Срем“ 8 (2009) 74.

²¹³ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 74; Ј. Мргић, *Северна Босна (13–16. век)*, 60; В. Stojkovski, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, 83.

да су фактички управљали поменути територијама у име краљице мајке.²¹⁴ Њу ће наследити 1284. године наследити бивши српски краљ Стефан Драгутин. Он је са угарском дворском кућом био двоструко повезан, преко своје мајке, Јелене, ћерке Јована Анђела био је у сродству са Арпадовићима, и што је било још значајније, био је ожењен угарском принцемом, ћерком угарског краља Стефана V (1270-1272).²¹⁵

Споразумом у Дежеву 1282. године краљ Стефан Драгутин уступио је престо своје брату, Стефану Урошу II Милутину. За себе је задржао северне територије српске државе које су укључивале Рудник и Ариље, као и титулу краља.²¹⁶ На те територије су две године касније придодате значајне територије средњовековне угарске државе које смо већ споменули.²¹⁷ Као што се може видети, откако је за време угарског краља Беле IV основана, мачванско-усорска кнежевина давана је на управу члановима краљевске породице. Ова традиција на кратко је прекинута за време краљице Јелисавете Куманке, али и тада је врховна власт, па макар и номинална, била њеним рукама.

Западна граница области краља Драгутина налазила се на територији коју је Аноним карактерисао као Босну, а заправо је обухватала земље Усоре и Соли, којима је такође, нешто пре Драгутина, владала његова ташта Јелисавета, означавајући се као *ducissa de Mazo et de Bosna*.²¹⁸ Међутим, под појмом Босна, никако се није могла сматрати цела Босна, јер су потврђене владарске ингеренције бана Пријезде у „земљи“ Босни и босанске властеле Хрватинића у „земљи“ Доњи Краји.²¹⁹ Тиме се босанска територија коју је ташта

²¹⁴ С. Ћирковић, *Земља и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик и фолклор 74 (2008) 6.

²¹⁵ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis – Анонимов Опис источне Европе*, ур. С. Рудић, Београд 2013, 122, 163–164; М. Динић, *Средњовековни Срем*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 11; *Историја Мађара*, 92–97; *Историја српског народа I*, 443; Д. Лазаревић, *Територија краља Драгутина*, Ваљевски гласник 25 (1990)12; С. Ћирковић, *Краљ Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 19; М. Благојевић, *Српско краљевство и државе у делу Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 145.

²¹⁶ М. Динић, *Драгутин „rex Serviae“*, Гласник историјског друштва у Новом Саду IV (1931) 436; М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас Српске академије наука 203 (1951) 80; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, Зборник радова САН 3 (1955) 49; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 123; М. Поповић, *Стефан Драгутин и Римокатоличка црква*, Баштина 41 (2016) 87.

²¹⁷ Ј. Мргић, *Северна Босна: 13-16. век*, Историјски институт, Београд 2008, 60; В. Станковић, *Краљ Милутин*, 54; G. McDaniel, *On Hungarian-Serbian relations in the Thirteenth Century; John Angelos and Queen Jelena*, 47–49. http://epa.oszk.hu/01500/01536/00012/pdf/UJ_1982_1983_043-050.pdf (30. 3. 2020); А. Узелац, *Под сенком пса*, Београд 2015, 94; Б. Стојковски, *Краљица Јелена и Угарска*, 41–42; М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010, 30–32.

²¹⁸ Ј. Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Београд 2008, 60; *Anonymi Descriptio Europae Orientalis – Анонимов Опис источне Европе*, ур. С. Рудић, Београд 2013, 122.

²¹⁹ Ј. Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Београд 2008, 62–63.

препустила свом зету²²⁰ ограничава на „земљу“ Усору и Соли чије територије обухватају према ауторки Јелени Мргић: према западу, границу „земље“ Усоре чинио је доњи ток реке Врбас, потом планинама Узломац и Очауш источно од жупе Врбање граница је избијала на планину Влашић и северно од Врандучког кланца идући северно од реке Криваје, избијала је на Дрињачу и потом на Дрину и тако формирала јужну границу „земље“ Усоре.²²¹ На северу река Сава, као и у „земљи“ Мачви формирала је северну границу Драгутинове области. Тако се најзападнија тачка под контролом Драгутина налазила на ушћу Врбаса и граничила са босанском властелом Хрватинића, док се на југу граничила са „земљом“ Босном којом је владао босански бан Пријезда, чији је син Стефан I Котроманић оженио Драгутинову ћерку Јелисавету. Позиција ових земаља, заједно са угарском улогом у некадашњем освајању власти 1276, говори о оријентисаности краља Драгутина ка краљевини Угарској. Као и претходни период владавине (1276–1282), тако се и период који је од кључне важности за наш рад (1282–1316) не може се посматрати мимо прилика у Угарској.²²²

У тренутку када краљ Стефан Драгутин преузима управу над Мачвом, Усором и Соли, на власти у Угарској налази се већ поменути Ладислав IV (1272-1290). Овај владар није био у добрим односима са папством и чак постоје претпоставке да је читаву земљу настојао да преобрати на неки вид куманске паганске религије.²²³ Међутим, он је 1290. године био убијен, а да притом иза себе није оставио наследника. Пошто се сматрало да је лоза Арпадовића угашена, престо је требало да припадне Карлу Мартелу, сину Марије која је била сестра Ладислава IV а ћерка Стефана V. Међутим, појавио се потомак Арпадовића по мушкој линији за кога се у Угарској слабо знало, унук Андрије II (1205–1235), и одлучно истакао своје првенство у наслеђивању угарске круне. Део угарске властеле, као и папа, подржавао је Карла Мартела. Други део властеле, управо због папске подршке овом претенденту, био је на страни Андрије III. У угарским земљама био је на помолу грађански рат и краљ Стефан Драгутин је доведен у позицију да бира страну којој ће се приклонити.

²²⁰ Динић М., *Средњовековни Срем*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 10, нап. 2.

²²¹ Ј. Мргић, *Северна Босна 13-16. век*, Београд 2008, 17.

²²² С. Ђирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 14; *Животи краљева и архиепископа српских: Службе*, ур: Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Просвета, Београд 2008, 64.

²²³ П.Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш *Историја Мађара*, Слио, Београд 2002, 72; Ђ. Харди, *Страница на положају палатина средњовековне Угарске*, Међународни интердисциплинарни симпозијум „Сусрет култура“ ур. Љ. Суботић, И. Живанчевић-Секеруш, Нови Сад 2011, 917.

Испрва, био је на страни Карла Мартела. Овај претендент именован је његовог сина Владислава херцегом Славоније 1292. године и на тај начин су се прилике у Угарској позитивно одразиле на однос са папством.²²⁴

У то време на папском трону столовао је добро познати папа Никола IV (1288–1292). Он је био први папа из фрањевачког реда и одличан познавалац прилика у балканским земљама.²²⁵ Он је, као и други фрањевци XIII века, био заговорник уније. Аргументација коју су истицали била је сличност између византијске и фрањевачке духовности.²²⁶ Према се унионистичко држање папе Николе IV задржало и по пропалој Лионској унији 1274.²²⁷ године те је било један од разлога кореспонденције са српским владарима, оно није било пресудно за позитиван однос према краљу Драгутину. Главни чинилац, ипак, био је политичке природе.

Непосредно по доласку на папски трон 1288. године, папа је краљици Јелени и краљу Милутину послао писма која су однели фратри Мартин из Брибира²²⁸ и Ципријан из Бара, који је припадао провинцији Славонији и налазио се под управом краљице Јелене.²²⁹ Не можемо са сигурношћу тврдити да је папска делегација ишла и краљу Драгутину. Он се, наиме, спомиње у писму краљици Јелени, као један од краљева које папа жели да подстакне

²²⁴ Ђ. Харди, *Петроварадин „престоница“ једног Анжујца*, Средњовековна насеља на тлу Војводине: Историјски догађаји и процеси, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 269.

²²⁵ G. Varone, *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 78*. (2013) retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-niccolo-iv_%28Dizionario-Biografico%29/

²²⁶ Б. Цветковић, Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, Јелена - краљица, монахиња, светитељка, Манастир Градац, Брвеник 2015, 123.

²²⁷ С. Пирковић, *Православна црква у српској држави*, у: Работници, војници, духовници, ур. В. Ђокић, Београд 1997, 204.

²²⁸ Први познати гвардијан самостана св. Фране у Шибенику, Марин из Брибира је, према најновијим истраживањима Некролога провинције Славоније који је начинио Маријан Жугај, у ствари иста личност као Мартин из Котора, који је био папски легат на двору Стефана Уроша Милутина, јер се подаци да је извесни Марин био папски легат у Далмацији и посланик на двору бележе под истим датумом, 27. јануарем 1288. То дакле повлачи за собом логичну претпоставку да је реч о истој особи. Она се у досадашњој литератури наводила као Мартин из Котора приликом догађаја везаних за српске краљеве, а као Мартин из Брибира, када се радило о пословима у провинцији Славонији. Како је место гвардијана истакнуто и из жеље да ставимо тачку на ову историографску подвојеност, ми ћемо ову личност називати Мартин из Брибира; в. М. Жугај, *Nomenklator franjevacica konventualaca hrvatske provincije Sv. Jeronima 1217-1559*, Zagreb 1993, 68; S. Miljan, *Djelatnost franjevaca u Šibeniku od kraja 13. do početka 15. stoljeća*, у: Sv. Nikola Tavelić, mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 71.

²²⁹L. Wadding, *Annales Minorum tom. secundus*, ed. Claudii Landy, Lugdunum 1633, 531; Theiner, *Vetera monumenta*, 359-361; В. Вагчић, *Povijest Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Zadar 1976, 56; М. Жугај, *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, *Croatia Christiana Periodica* 24 (1989) 3; F. Šanjek, *Crkvene i društvene prilike u Bosni i Hercegovini u svjetlu franjevačkih „Dubia“*, STARINE 62 (2004) 46.

на повратак римокатоличкој вери. Међутим, посебно писмо које се односило на њега није сачувано. Сем тога, краљ Милутин је био врховни владар земље, те се њему као таквом папа и обраћа. Ако се делегација и упутила краљу Драгутину 1288. године, она вероватно није нашла заједнички језик са њим. Томе у прилог говори папско писмо легату Еугубину из 1290. године, у којем се папа жали на постојање „шизматичког“ епископа у Београду, на територији краља Драгутина.²³⁰ Могуће је да су управо фратри из посланства пренели папи податак о постојању православног епископа, што би објаснило зашто је папа био тако добро обавештен о приликама у Београду. Ипак, недостатак писма намењеног краљу Драгутину, поред сачуваних писама краљици Јелени и краљу Милутину, спречава нас да ове претпоставке потврдимо.

Непуну годину дана након писма упућеног легату Еугубину имамо потврду позитивних односа са папством. У писму од 15. марта 1291. године стоји да папа Никола IV узима краља Драгутина у апостолску заштиту и обећава му да ће његове територије остати целовите и да га нико неће узнемиравати.²³¹ Потребно је запитати се који су разлози утицали на промену. Пола године пре тога, папа је индиректно осудио религијску политику краља Драгутина, говорећи о угрожености римокатолика на његовој територији, а недуго затим пише писмо у коме се српски краљ узима у апостолску заштиту.

Поставља се питање: да ли је од августа 1290. до марта 1291. дошло до тајне, историји непознате дипломатске активности између папе и краља Драгутина, или је писмо резултат претпостављеног посланства двојице фратара? На то питање не може се добити одговор у изворима, па се мора ослонити на претпоставке. Како писмо из августа 1290. године није директно упућено краљу Драгутину, него папском бискупу Еугубину, сматрамо да је оно написано под велом тајновитости, те се папско незадовољство краљем Драгутином није исказивало јавно. Циљ писма био је да се легату скрене пажња на деловање православног епископа у Београду. Папа Никола IV имао је обичај да пише критички настројена писма

²³⁰ Theiner, *Vetera monumenta*, 366; *Historija naroda Jugoslavije I*, ur. A. Babić, Zagreb 1953, 377; J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*. Београд 1967, 68; Цвитковац, *Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године*, 362.

²³¹ Theiner, *Vetera monumenta I*, 375; Smičiklas, *Codex Diplomaticus VII*, 24; B. Pandžić, *Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u Bosanskoj državi*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, ur. M. Karamatić, Sarajevo 1991, 243-244; Мргић, *Северна Босна*, 61. Wadding, *Annales Minorum V*, 260; Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, 167,

другим хришћанским владарима, као, на пример, угарском краљу Ладиславу IV којем је папа јуна 1290. године писао предочавајући му његове пороке.²³² У поменутом писму могао се жалити и на постојање шизматичког епископа у Београду, или на краља Стефана Драгутина, док је исто писмо могао упутити и самом краљу Стефану Драгутину као што је то учинио и његовом сизерену Ладиславу IV.

Ипак, из неког разлога, чини се да је папи било важно да не квари односе са српским краљем. Није сасвим јасно да ли је то било због мисије двојице фрањеваца из 1288. године, или зато што је угарски краљ Ладислав IV био убијен 10. јула 1290. године,²³³ па је у времену политичких нестабилности папи било важно да не љути угарску властелу. Сматрамо да је разлог за тајно деловање папе био у политици придобијања краља Драгутина на страну папског кандидата Карла Мартела. Најпосле, посланство Марина и Ципријана збило се у августу 1288. године. Од тада па до давања апостолске заштите краљу Драгутину прошло је чак три године. Стиче се утисак да, уколико је посланства краљу Драгутину и било, оно није постигло много. На темељу ових претпоставки закључујемо да се отопљавање односа са папом збило тек после августа 1290. јер, да је дошло до неког ранијег споразума међу њима, питање ширења православне вере у Београду могло је бити решено без посредовања легата из Угарске. Стога, иако постоји могућност да је папска делегација двојице фратара стигла код краља Драгутина, те се том приликом упознала са стањем у Београду, они не само да нису постигли веру у *једну свету католичку и апостолску цркву* због које су и кренули у посланство, него нису успели да зауставе делатност православног епископа у земљама угарске круне.²³⁴

Због својих блиских веза са угарском круном краљ Драгутин је био укључен и директно зависан од политичке ситуације у Угарској, те се по окончању владарске династије Арпадовића могло страховати од одузимања додељеног владарског домена и даривања истог другом великашу. Та судбина задесила је стару краљицу Јелисавету, која се

²³² Theiner, *Vetera monumenta I*, 363.

²³³ P. Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London-New York 2001, 202; Encyclopaedia Britannica. *Ladislav IV*. приступљено 22. јануара, 2018: <https://www.britannica.com/biography/Ladislav-IV>.

²³⁴ Theiner, *Vetera monumenta*, 361.

зарад свог зета краља Драгутина морала одрећи управе над посматраном кнежевином.²³⁵ Конфигурација терена Мачванско-усорске кнежевине била је таква да се од напада са севера тешко може бранити, па је било најбоље предупредити сваку војну интервенцију из тог правца.²³⁶ Свестан тога, краљ Драгутин делује политички, и у предстојећем сукобу вешто бира стране. Вероватно је после августа 1290. године краљ Драгутин упутио делегацију папи Николи IV те је, као резултат тог посланства, папа 15. марта 1291. краљу упутио писмо у коме га узима у апостолску заштиту, гарантујући му неокрњивост поседа.²³⁷ Највероватније је у читавој ствари посредовала краљица Јелена, пошто је писмо исте садржине послато и њој.²³⁸ Доказ о евентуалној умешаности краљице Јелене представља и потоње посланство из 1291. године, које је предводио барски надбискуп Марин чија се дијецеза налазила под световном управом краљице Јелене.

Улога мајке Јелене у политичким односима свога сина са папом објашњава је и религијском делатношћу саме краљице. Она је била велики добротвор римокатоличке цркве, посебно фрањевачког и бенедиктинског реда. Оличавала је синтезу источних и западних традиција, радећи на добробити и једних и других. Као независни владар, на свом делу територије, настојала је да обезбеди свеобухватну сарадњу са Апостолском столицом,²³⁹ а од 1291. придружио јој се и син, краљ Драгутин. У писму папе Николе IV из 1288. године, она је недвосмислено ословљена као католикиња: (...) *и што поштујеш Његову цркву са истрајном католичком богобојажљивошћу.*²⁴⁰ Улога и оријентација осталих чланова породице индивидуална је и различита. Посебно је занимљива религијска толеранција унутар уже породице краља Драгутина. Он је био православне вероисповести и томе у прилог говори више чињеница. Примера ради, папски легат Гентис бацио је анатему 1309. године на ердељског војводу јер није одустао од намере да своју кћер уда за сина “шизматичког” српског краља Драгутина.²⁴¹ Према анонимном путописцу који је 1308.

²³⁵ С. Ђирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 74 (2008) 3—20. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд 1964, 74-75; Ј. Мрђић, *Северна Босна (13–16. век)*, 60; В. Stojkovski, М. Ivanović, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2014, 83.

²³⁶ Ј. Marković, *Reljef Маџве, шабачке Рочерине и Posavine*, Geografski institut, Beograd 1967, 8.

²³⁷ F. E. Hoško, *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 22.

²³⁸ Theiner, *Vetera monumenta*, 375.

²³⁹ Цветковић, Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 133.

²⁴⁰ Wadding, *Annales Minorum II*, 532; Theiner, *Vetra monumenta*, 359.

²⁴¹ Рокаи, Ђере, Пал, Касаш, *Историја Мађара*, 95.

године боравио на двору краља Драгутина: *краљ Стефан је правичан и добар човек и у својој вери сматра се правим свецем. Воли и штити католике јер има за жену кћерку угарског краља, сестру сицилијанске краљице. Од ње има ваљану децу оба пола и никада није имао другу жену*²⁴². На основу самог записа уочава се да аутор прави дистинкцију између краљеве вере и католика. Сем тога, савремени истраживачи су анализом овог списка дошли до закључка да је Аноним највероватније био припадник доминиканског реда,²⁴³ те као такав добро разумео теологију и био компетентан да одлучује о религијској припадности српског краља. Сем тога, краљ Стефан Драгутин примио је монашки постриг после сабора епископа, игумана и изабраних монаха, те умро као монах Теоктист.²⁴⁴ Своје синове Драгутин је одгајао у духу православља, а један од њих се и замонашио.²⁴⁵ С друге стране, његове ћерке су од рођења припадале римокатоличкој вери. Најмање три од њих биле су монахиње у самостану Свете Марије у Будиму. Две су у самостану остале, а једна је изведена из самостана и удата највероватније за Стјепана I Котроманића, што значи да је и пре удаје била припадница римокатоличке вере.²⁴⁶

Претходно речено отвара питање религијске припадности њихове мајке Катарине (Катилин), која је била угарска принцеза, ћерка угарског краља Стефана V и удата је за тадашњег српског принца престолонаследника Стефана по заробљавању његовог оца, српског краља Уроша I 1268. године.²⁴⁷ Иако је по средњовековном брачном праву било потребно да жена прихвати мужеву веру, чињеница да су им ћерке биле католикиње пре удаје говори у прилог томе да су ту врсту побожности морале од неког да наследе. Пошто се брачни споразум склапао у сенци претходног заробљавања краља Уроша, можемо претпоставити да су услови склапања брака били неповољни по српску страну. Томе у прилог говори чињеница да је у српску средњовековну владарску традицију уведена установа „младог краља“ коју је краљ Урош одбијао да у потпуности спроведе до краја своје

²⁴² *Anonymi Descriptio Europae Orientalis/ Анонимов Опис источне Европе*. ур. С. Рудић, Историјски институт, Београд 2013,125; Н. П. Цвитковац, *Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године*, Баштина 48 (2019) 356-361.

²⁴³ Исто, 17.

²⁴⁴ *Животи краљева и архиепископа српских: Службе*, 90.

²⁴⁵ М. Динић, *Ќери краља Драгутина*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 30 (1964) 239.

²⁴⁶ Исто, 239.

²⁴⁷ М. Динић, *О угарском ропству краља Уроша*, Историјски часопис I (1949) 4; А. Узелац, *Под сенком пса: Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Утопија, Београд 2015, 95.

владавине.²⁴⁸ Стога, сматрамо да је један од услова споразума био и да краљица Катилин остане у својој вери. Да ово није једини изолован случај у средњовековној брачној пракси говори доцнији пример преговора о женидби херцега Стефана Вукчића Косаче. Наиме, он је обећавао својој потенцијалној жени Барбари Лихтенштајн да ће, ако се уда за њега, моћи да остане у својој вери.²⁴⁹ На основу тога сматрамо да је и краљица Катарина била римокатоличке вероисповести као и њене ћерке. Било би превише тврдити да су оне утицале на краља Стефана Драгутина да се одлучи на сарадњу са папом, али су свакако приближиле српском краљу римокатоличку литургичку праксу и обичаје. На тај начин, краљ се, условљен религијском ситуацијом на западном крају своје територије – Усори и Соли, као и добром сарадњом са папом, одлучио на потез који ће променити религијску слику не само Усоре и Соли него и остатка средњовековне босанске државе.

После давања апостолске заштите краљу Драгутину, створен је простор за нове помаке у односу са папством. Краљ Драгутин је то искористио пославши као посланика папи барског надбискупа Марина. Не зна се о чему се све том приликом говорило са папом, али једна од тема може се реконструисати на основу папског писма које је потом било послато краљу Стефану Драгутину. Посланство надбискупа Марина морало је уследити одмах по добијању првог папског писма. Између првог и другог писма које је послао папа Никола IV прошло је око месец дана. Он је вероватно био одабран не само јер је био човек од поверења, него и због тога што се његово црквено седиште налазило на најкраћем морском путу до Апенинског полуострва. То доста говори и о хитности целе акције, а уз то појачава и сумњу да се посланство није једино тицало јеретичког питања у земљи Усори и Соли. Ипак, ова одлука показала се трајнијом од папске коалиције груписане око Анжујаца.

Папа Никола IV обраћајући се краљу Драгутину наводи:

[...] Свакако да си ти, најдражи сине, подстакнут правом вером и посвећеностићу сматрао да моје апостолство треба понизно замолити, и то си учинио преко посланика твоје преузвишености, вољеног сина барског архиепископа Марина да, будући да у

²⁴⁸ Животи краљева и архиепископа српских: Службе, 64; М. Ивковић, Установа "младог краља" у средњовековној Србији, Историјски гласник 3—4 (1957) 62.

²⁴⁹ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Научно дело, Београд, 1964, 216.

*деловима Босне под твојом (Драгутиновом) влашћу, постоје многи који су заражени јеретичком болешћу одлутали са пута истине у погубну лаж [...] да се удостојимо да у те крајеве пошаљемо (папа Никола IV) неке погодне особе којима тамошње прилике нису стране и чије је проповедање и спасоносно учење у складу са њиховим честитим животом, да уклонивши ту опасност својим проповедима и службом врате жар праве вере тамошњем живљу и да ти у томе нудиш свој савет и помоћ како би поменуто застрањивање било из корена ишчупано из ових крајева.*²⁵⁰

Захваљујући овом писму, у прилици смо да реконструиремо део молбе краља Драгутина. Он тражи да у делове Босне који су под његовом влашћу а у којима има јеретика, папа пошаље неке погодне особе који познају прилике у овој земљи.²⁵¹ На основу горенаведених података можемо закључити да краљ Стефан Драгутин није експлицитно тражио да се у мисију у Босни пошаљу фрањевци, нити навео колики ће бити број тих мисионара. До тога је овом приликом дошло под утицајем других фактора. Папа Никола IV је и сам припадао фрањевачком реду, а уз то, као бивши министар провинције Склавоније, био добар познавалац прилика у Босни. Он је и раније у своја посланства слао припаднике фратарског реда, *људе сиромашне на овом свету и богате вером и веома упућене у божје законе.*²⁵² Зато је папа и закључио да би и овог пута мисионарски посао најбоље обављала двојица фратора, и то из провинције Склавоније. Она се у том тренутку граничила са Босном. Стога, било би логично да фратри из те провинције познају прилике у земљи у коју долазе. Поред тога, претпоставићемо зашто папа није послао доминиканце који су већ имали инквизиторску службу у Босни. Наиме, у Босни су 1259. године забележене свирепости које су чинили доминиканци према домаћем становништву.²⁵³ Они су јеретике спаљивали на ломачама и притом деловали синхронизовано са угарским походима. Дакле, деловали су силом, те је њихова служба у време мира била упитна. Сем тога, аутор Андрија Зирдум наводи да је курија имала поверења у фратарски ред из поменуте провинције јер је у XIII веку њих шеснаест изабрано за бискупе или надбискупе.²⁵⁴

²⁵⁰ Wadding, *Annales Minorum II*, 592; Wadding, *Annales Minorum V*, 260-261; Theiner, *Vetera monumenta*, 377-378.

²⁵¹ Исто.

²⁵² Wadding, *Annales Minorum II*, 532; Theiner, *Vetra monumenta*, 359.

²⁵³ S. Jalimam, *Dominikanci u Bosni u srednjem vijeku*, Bosanska riječ, Tuzla 2009, 28.

²⁵⁴ Zirdum, *Povjest kršćanstva*, 199.

На основу упутстава која је папа послао, како краљу Драгутину, тако и министру провинције Склавоније, сазнајемо даље кораке који су предузети по доласку фратара. Од краља Стефана Драгутина захтевало се да им пружи подршку, савет и помоћ у вршењу задатка због којег су послати. Нешто детаљније информације добијамо из писма министру Склавоније. Најпре, папа је проширио територију на коју шаље фрањевце па је тако *in partibus Bosne* из писма краљу Драгутину постало *in principatu Bosnie* у писму министру Склавоније.²⁵⁵ Сматрамо да је проширивање територије на целу Босну значило управо проширивање мисионарске делатности на земље којим су управљали други владари. Папа то чини тајно, поверавајући свом провинцијалу којом путањом жели да мисионарска делатност крене – од земаља краља Драгутина ка територији целе средњовековне Босне. Поред тога, требало је да провинцијал мисионаре замени другим мисионарима када не буду више у могућности да врше инквизиторску службу. Детаљнија упутства намењена фратрима који ће кренути у Босну налазила су се у одвојеним писмима која нису сачувана.²⁵⁶

Наредни папа, Бонифације VIII, проширио је овлашћења провинцијала Склавоније, па му тако у писму из 1298. даје право да испитује кривоверје у Србији, Рашкој, Далмацији, Хрватској, Босни и Истри, као и деловима провинције Склавоније. Такође, он тражи од провинцијала да одреди двојицу фратара који би вршили инквизиторску службу у овим крајевима. Када, из неког разлога, неки од ове двојице не буде могао да врши службу, на провинцијалу је да их замени другима. Такође, детаљнија упутства будућим делатницима остављена су у писмима чија нам садржина није позната.²⁵⁷ Иако је папа навео све делове провинције Склавоније, сматрамо да се наредба највећма односи на Босну где је у савременим изворима посведочено постојање припадника „цркве босанске“.²⁵⁸ Новина коју ово писмо доноси јесте подређивање инквизиторске службе у Босни провинцијалу Склавоније. Тиме папа престаје да се директно уплиће у постављање и координисање фратара, како је до сада преко писама чинио. На основу наведеног претпостављамо да занимање новог папе за прилике у Босни и на Балкану уопште опада. Постоји више могућих

²⁵⁵ Wadding, *Annales minorum II*, 592; Theiner, *Vetera monumenta*, 377.

²⁵⁶ Theiner, *Vetera monumenta*, 379; Zirdum, *Povjest kršćanstva*, 200.

²⁵⁷ Wadding, *Annales minorum II*, 697-698; Theiner, *Vetera monumenta*, 381; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 142.

²⁵⁸ F. Šanjek, *Bosansko - humski krstjani u povijesnim vrelima: (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003.

одговора на питање зашто је папа Бонифације VIII поновио наредбу папе Николе IV. Први и, чини нам се, највероватнији је онај који смо већ навели, а то је да је папа поверио бригу о инквизиторском деловању на поменутих територијама министру провинције Славоније и том приликом поновио наредбе папе Николе IV из 1291. године. Друга могућност је да је мисија из неког разлога замрла, те је било потребно да се пошаљу двојица нових мисионара и обнови мисија. Ова могућност нам чини мање реалном јер је у првом писму из 1291. године наведено да се фратри замене другима онда када не буду могли да врше поверену службу. Трећу могућност навела је Нада Клаић указавши на то да су папски позиви из 1291. и 1298. мртво слово на папиру, написани само да би се исказале претензије краља Драгутина на Босну.²⁵⁹

Иако сматрамо да је дипломатска активност барског надбискупа Марина из 1291. године садржала још неке, историји непознате преговоре, реалност доласка фратарског реда у Босну (земље Усору и Соли) огледа се у широкој епистоларној делатности како папе Николе IV, тако и папе Бонифација VIII. Претпоставка Наде Клаић да фрањевци нису дошли у Босну него у Србију да обраћају шизматике у римокатоличанство такође би значила да се министар Славоније директно оглушио о папска наређења која кажу да у краљевство Босну пошаље двојицу фратара да врше инквизиторску службу (у том писму папа Никола IV чак проширује територијалне ингеренције фрањеваца из Славоније на читаву Босну, а не само да делове којима краљ Драгутин управља).²⁶⁰ На основу постојања папских писама намењених будућим мисионарима могли би се извући разни закључци, када бисмо имали увид у њих. Пошто она нису сачувана, ми ћемо се, међутим, задржати на претпоставци да су та писма садржала детаљнија упутства за будуће инквизиторе и предочавала им ситуације у којим би се могли наћи. Премда би то било изнимно корисно сведочење у случају да су та писма дошла до нас, не смемо *ex nihilo* претпоставити да се папа обраћао мисионарима са наредбама које би биле контрадикторне оним које је издао министру Славоније. То би значило да је папа више веровао непознатим мисионарима него министру ког је одредио да поменуте мисионаре изабере.

²⁵⁹ Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, 142

²⁶⁰ Исто, 143.

Краљ Стефан Драгутин био је жив све до 1316. године и претпостављамо да је до тада био у могућности да помаже делатност фрањевачког реда. Он је то вероватно и чинио, различитим интензитетом који је зависио од политичких околности. Најпре, његов савременик архиепископ Данило II наводи: *многе од јеретика босанске земље обрати у хришћанску веру и крсти их,*²⁶¹ приликом чега не износи експлицитно о којој се врсти хришћанства ради. Ђура Даничић је у свом издању Даниловог зборника додао у загради: *у име Оца и Сина и Светога Духа и присаједини их светој саборној и апостолској цркви.*²⁶² Ауторка Љиљана Шево наводи да су данашњи манастири у североисточној Босни, иако имају јаке традиције које их везују за ктиторску делатност краља Стефана Драгутина, први пут поменути у изворима у периоду XVI–XVII века.²⁶³ Сондажна археолошка истраживања нису спроведена, а без њих не можемо тврдити да се испод цркви које су својом архитектуром и фрескописом везане за позније векове налазе старије грађевине из периода краља Драгутина. Чак и да је постојала нека врста православне црквене организације на тлу Усоре и Соли, оличене у босанском епископу Василију који се спомиње у изворима 1293. године,²⁶⁴ она није била довољна за преобраћање јеретика. Служба православног клера није била усмерена ка проверавању јеретика. Монаси су били изоловани у манастирима, а свештеници везани за породицу и земљу, а самим тим и за вернике којих је у Усори и Соли очигледно фалило. Сем тога, мисија православног свештенства довела би до сукоба са доминиканцима којима је раније било поверено поменуто подручје, као и са угарским краљем и сизереном. Свестан ситуације у којој се нашао, краљ Драгутин се обратио папи за помоћ. Њему је било стало до тога да мисија фрањевачког реда успе. Покрштавањем јеретика, становништво се изоловало од цркве босанске, те би као такво било мање подложно државном апарату средњовековне босанске државе у коју је био инкорпориран

²⁶¹ *Животи краљева и архиепископа српских: Службе*, 85.

²⁶² *Архиепископ Данило: Животи краљева и архиепископа српских*, ур. Ђ. Даничић, Државна штампарија, Биоград 1866, 41; Другачије мишљење, са већом потпором у самом делу Архиепископа Данила доноси: Н. П. Цветковац, *Архиепископ Данило II, "хришћанска вера" и фрањевци*, Баштина 44 (2018) 121-137. Сматрамо да се радови архиепископа Данила, као наративни извор, не могу посматрати са једнаком прецизношћу као дипломатичка и документарна грађа. Они свакако уносе додатне могућности тумачења, али су као и сваки наративни извори подложни селективном изношењу истине, што се нарочито види у приказу краљице Јелене Немањић и прећуткивања оних делова животописа који не иду у прилог тадашњој државној и црквеној политици. в. Цветковић, Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевци*, 119-135.

²⁶³ Љ. Шево, *Задужбине Краља Драгутина западно од Дрине: Историја и легенде*, Рачански зборник 3 (1998) 39.

²⁶⁴ Исто; Б. Нилевић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије*, Веселин Маслеша, Сарајево 1990. 38.

дјед цркве босанске.²⁶⁵ Поред тога, краљу Драгутину, захваљујући породици, била је блиска литургијска пракса римокатолика, насупротив јеретика и њихових веровања. Из тих разлога утицао је на долазак и опстанак фрањевачког реда у Усори и Соли. Стога није могуће дати искључив одговор који је од горенаведених фактора пресудио да се краљ Драгутин окрене сарадњи са папом, они су сви постојали у датом историјском тренутку и заједно водили до доласка фрањевачког реда у *земље Усоре и Соли* из провинције Склавоније.

Чињеница је да је до те сарадње у једном моменту дошло, а она је резултовала доласком фрањевачког реда у земље Усору и Соли, а могуће потом и код зета краља Драгутина, Стјепана I Котроманића. За ову тврдњу немамо потврде у изворима, нити се према каснијим делатностима фрањевачког реда у средњовековној држави може рећи да су баш те 1291. године они дошли на територију босанске династије Котроманића. Они дакле, јесу дошли у босанске земље, али за територију која је била под контролом династије Котроманић, немамо доказа у досадашњој науци познатим историјским изворима. Познато је да су папским писмом министру провинције Склавоније стекли право на инквизицију (или мисију) у целој Босни, а то су у фрањевачком реду знали итекако да искористе. На примеру етаблирања фрањеваштва у другим земљама, попут Ирске, Шкотске и Француске видимо да су фратри често доводили нову браћу како би одржали континуитет на ратом захваћеним подручјима на којима је њихов опстанак био упитан.²⁶⁶ Сматрамо да се слична тактика могла спроводити и на територији босанских земаља. Фрањевачки ред утврђивао се у босанским земљама кроз наредних пола века, а чврст темељ њиховом опстанку ударен је папским писмом из 1291. године.

²⁶⁵ Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 112; С. Ђирковић, *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве*, у: *Работници, војници, духовници*, ур. В. Ђокић, Београд 1997, 232-233;

²⁶⁶ G. Geltner, *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012, 2.

2. 4. Стање у Римокатоличкој цркви у време доласка фрањеваца у Босну

Стога је потребно да се антихрист појави на месту врховног свештеника у коме ће његова похлепа и други пороци бити најсупротстављенији Христу и у коме ће црква имати највише скандала и бити најкорумпиранија. Фра Арнолд из реда проповедника, око 1250. године²⁶⁷

Од смрти свога оснивача и духовног вође, Фрање Асишког, млади фрањевачки ред тражио се и формирао структурално и нормативно. Нови наследници донели су нова тумачења Правила и нове верзије правила фрањевачког реда. Током тих превирања појавиле су се и две главне струје о којима је већ било речи. Ипак, те струје су биле под будним оком папства које је улагало напоре да те струје помири и обједини под кровом правоверне догматике. Покрет какав су спиритуалци били, који је настојао да своје следбенике радикализује у тумачењу Правила, од самих својих почетака одисао је радикализмом који се у моментима кризе нарочито испољавао. Прва криза коју су у реду имали помирена је теологијом фрањевачког генерала Бонавентуре, који је теолошка кривоверја спиритуалаца исправио и инкорпорирао у теологију фрањевачког реда.²⁶⁸

Следећа криза фрањевачког реда произашла је из веће кризе, премештања папског средишта из Рима у Авињон, што је само по себи било криза папства у којој оно није било у стању да се суочи са нарастајућом реакцијом унутар фрањевачког реда које је премештање папске столице из Рима у Авињон видело као знак, окидач миленаристичких тумачења о последњем времену.²⁶⁹ Оно је водило до даљих криза и подела у реду. Да бисмо могли да сагледамо у целини ову ситуацију, потребно је да у потпуности разумемо стање и позицију Римокатоличанства и папске курије током краја XIII и у XIV веку.

²⁶⁷ Fratrī Arnoldi, *De correctione ecclesiae epistola et Anonymi De Innocentio IV. P. M. antichristo libellus*, ed. E. Winkelmann, Berolini 1865, 20-21; https://reader.digital-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10023108_00026.html (17.4.2021); B. McGinn, *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, New York 1979, 175.

²⁶⁸ J. Ratzinger, *The theology of history in St. Bonaventure*, Chicago 1989, 49-50

²⁶⁹ Burr, *Spiritual Franciscans*, 88; J. Gros, *Ecumenical Connections across Time: Medieval Franciscans as a Proto-Pentecostal Movement*, *Pneuma* 34 (2002) 86.

Још од борбе за инвеституру у XII веку, у којој је папство однело превагу и понизило римско немачког цара Хенрика IV, одржавана је крхка равнотежа између световних и духовних поглавара. Световни владари су помагали цркву, а црква је пружала идеолошку потпору власти. Божанско порекло световних власти се огледало у даривању круне из руке папског легата. Моћ католичке цркве достигла је врхунац у XIII веку, након Четвртог Латеранског концила 1215. године, за време папе Иноћентија III. Контрола која је тада прописана над душама верника задирала је дубоко у сваки аспект друштва и тицала се одлучивања о животима како обичних људи, наређујући исповед једном годишње, одређујући серију неморалних занимања итд.²⁷⁰ Ове одлуке, зависно од степена у коме су примењиване, који је зависио од постојања чврсте религијске структуре, представљале су основу за даље уплитање у световне послове. Томе су допринели већ постојећи папски поседи и градови, у којима је тај вид моћи већ споровођен. Идеолошка подлога је, дакле већ постојала, заједно са искуствима световног управљања папским доменом, а амбиције појединих папа, или световних владара биле кључни тас који би у потпуности пореметио равнотежу снага.

Крајем XIII века папски углед потресла је серија догађаја. Падом Акре 1291. године изгубљено је најважније крсташко упориште одакле су вршени ранији крсташки походи. Следеће године је умро и папа Никола IV, а скандал који је избио у вези избора његовог наследника потресао је и помутио углед који је папа имао у Риму. Наиме, у сукобима два клана кардинала окупљених око породица Орсини и Колона дошло је до борби на улицама Рима, те је тензија међу светином претила да ескалира у грађански рат. Кардинали су накој 11 месеци безвлашћа били принуђени да се одлуче за трећу страну, аскету Пијетра да Моронеа, потпуно неспремног и неснађеног у улози која му је поверена узео је име папа Целестин V. Он је столовао непуних пола године, од јула до децембра 1294. За то време сменио је кардинале и именовоао 12 нових. Како би се ослободио притиска свог суседа, напуљског краља Карла II Анжујског, он је именовоао већину кардинала из француске, док су само четворица било из Напуљске краљевине.²⁷¹ И сам аскета, овај папа имао је истанчани осећај за радикалну струју фрањевачког реда. Најгласнијима од њих дозволио је

²⁷⁰ С. Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији: од краја XII до краја XV века*, Београд 2005, 300; Z. Janeković Romer, *The Power of Word: Preachers in Medieval Dubrovnik*, *Dubrovnik Annals* 17 (2013) 12.

²⁷¹ F. Šanjek, *Kronološki sljed rimskih biskupa/papa*, u: *Latinska palografija i diplomatika*, Zagreb 2005, 233; V. Ricci, *I Templari e le relazioni tra le due coste dell'Adroato*, *Meioevo Adriatico* 5 (2014) 93.

да живе аскетским животом који је умногоме личио на живот Фрање Асишког и узео их у своју заштиту. Тако је основан ред целестинаца, на челу са вођама спиритуалаца Убертином из Казале и Анђелом Клареном.²⁷² Предвођени амбициозним француским кардиналом Бенедетом Гаетанијем, кардинали су убрзо приморали папу да се одрекне и повуче са папског трона. Након абдицирања, за његовог наследника изабран је поменути Бенедето Гаетани, који је постао папа Бонифације VIII (1294-1303). Он је свога претходника затворио у замак Фумоне, где је бивши папа Целестин умро 1296. године. Затварање папе, заједно са куповином имања у околини Рима за бројне чланове своје породице, није нимало допринело популарности овог папе у Италији. Ипак, то га није спречило да прошири списак својих непријатеља и уђе у сукоб са двојицом најмоћнијих владара у оновременој Западној Европи.

Енглески краљ Едвард I (1272-1307) и француски краљ Филип IV (1285-1304) заратили су око војводства Гаскоње и у припремама за предстојеће сукобе решили да сакупе новац тако што ће опорезовати како народ, тако и свештенство. На то је папа Бонифације одговорио 1296. године енкликком *Clericis laicos* која је клерицима забрањивала да дају порез световним властима без дозволе папе. Као реакцију на ову одлуку, француски краљ забранио је извоз сребра и злата из своје земље чиме је спречио прилив новца од црквене десетине на папски двор. Тај потез довео је до потпуног повлачења претходне енкликте и одобравања права владарима да у случају преке потребе, која ће зависити од процене световних владара, опорезују свештенство.²⁷³

Међутим, једном нарушена равнотежа световне и духовне власти у Француској, није се тако лако обнављала, поготово када су на оба краја столовали бескрупулозни и амбициозни људи. Када је француски краљ Филип IV повео политички процес против једног бискупа из Јужне Француске, очекивао је папску подршку у његовом уклањању. Када је та подршка изостала и папа Бонифације је одбио да смени бискупа, сукоб се поново распламсао. Њих двојица су након протестних писама у којима су се међусобно оптуживали прешли на конкретне санкције које су се огледале у реиздавању ставова из спорне енкликте у новој под именом *Unam sanctam*, од стране папе и тражења подршке у народу путем Скупштине сталеза, од стране Филипа IV.²⁷⁴ Поред тога, покренути су и добро

²⁷² M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, 2006, 119-120.

²⁷³ J. Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy, 1309-1417: Popes, Institutions and Society*, New York-London 2015, 26-27.

²⁷⁴ Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy*, 27, 34.

познати и испробани папски механизми из доба инвеституре, те је поновљена догма о папској супремацији над краљевима уз претњу изопштења из цркве. Увидевши опасност изнесених претњи, француски краљ није чекао на њихову реализацију, него је организовао контранапад који је предводио претеча данашњих спин-мајстора Гијом де Ногаре. Одраније познат по сличним инсценацијама, он је папу оптужио да је црни маг, да се бави сотонизмом уз још серију других оптужби који су за ту прилику осмишљене да потхрањују бес светине са којом се упутио на југ, у Ањани, са жељом да папу ухапсе и одведу на световни суд како би му за измишљена непочинства судили. Године 1303. француска светина ухватила је свог земљака, папу Бонифација VIII који је већ био у годинама и који је од шока и понижења убрзо умро. Његов наследник био је Бендикт XI који је био папа у периоду 1303-1304. године. Он је укинуо екскомуникацију француског краља и практично игнорисао енклицу из 1302. године. Ипак, одбио је да постхумно осуди Бонифација VIII и повео је поступак против Гијома де Ногарета и свих познатих учесника опсаде Анањија. Сматра се да због пизме на овог утицајног и моћног човека био отрован. Након његове смрти, нови папа постао је Бертран де Го, који је узео име Климент V (1305-1313).²⁷⁵

Он је био по пореклу Француз и уз то лични пријатељ француског краља. Од њега се очекивало да сарађује и потчини се вољи Филипа IV. Иако није намеравао да тамо трајно остане, он је свој двор преселио у близину града Авињона, на обалу реке Роне. Овај град се није налазио у склопу Француског краљевства, него у Бургундији која је тада била у склопу Светог римског царства немачког народа. Ипак, налазио се довољно близу границе Француске, што се заједно са 25 француска кардинала која је Климент V именовано чинило сасвим довољно за превагу световне власти.

Климент V повукао је све црквене санкције које су биле икада упућене француском краљу, или било коме од његових дворјана. Ово помиловање пратила је изјава да су краљеви поступци били исправни и достојни хвале. Ова изјава представљала је својеврсну капитулацију црквених над световним властима, а једном направљен преседан коришћен је у различите сврхе све док је папски двор био у Авињону. Када је једном подјармио врх црквене структуре, француском краљу није било тешко разрачунати се са својим противницима унутар исте. Монашко витешки ред, темплари, били су следећи. Овај ред

²⁷⁵ J. Chiffolleau, *L'inquisition franciscaine en Provence*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 250-251.

основан на брани Свету земљу од неверника са потпуним губитком Јерусалима и осталих крсташких творевина на Блиском истоку, потпуно је изгубио своју сврху, Истовремено, они су били јако богати, војнички изузетно дисциплиновани и без наследника, изузев самог реда. Дакле, били су опасни и богати, са тенденцијом да постану још богатији. Како су кредитирали својим новцем и самог краља, они су представљали изузетно примамљиву мету, при чијем слому, краљ не би морао да враћа дугове, нити да коме полаже рачуне. По већ опробаној шеми, темпларима су на терет стављене свакојаке гнусобе у које би тадашња светина могла лако да поверује. Након што су им краљеви судови извукли признања, њих 50 било је спаљено на ломачи. Папа је имао тек толико утицаја да се ред не осуди, него да буде распуштен 1312. године. Истовремено је морао да се захвали француском краљу за прегорну службу и да му на њој честита.²⁷⁶ Исте године, овај папа издао је булу *Exivi de paradiso*, која је представљала последњи значајнији папски подухват да помири струје унутар фрањевачког реда, произашла као реакција на полемички трактат који је у Авињон послао фрањевачки теолог Убертино из Казале. Овим декретом одбачене су многе заблуде везане уз сиромаштво које су заговарали спиритуалци. Ова енклитика, заједно са енклитиком *Exiit qui seminat* из 1279. коју је издао папа Никола III ушла је у збирку Декрета 1317. године и на тај начин постала обавезна за читав ред.²⁷⁷ Папа је умро је две године касније не успевши да смири нарастајућу опозицију.

Потпуно подложни француској круни, одвојени од вечнога града чије су кључеве требало да чувају, као и блага које је тамо чувано, авињонске папе биле су принуђене да проналазе нове начине опорезивања верника како би финансирале градњу раскошне резиденције на обали Роне, али и обезбеђивале финансијску самосталност у оној мери у којој је она била могућа. Нови порези изазвали су талас опозиције који је дошао из интелектуалних и теолошких кругова које су подржавали енглески и немачки двор, који су се с правом противили да њихови поданици финансирају папу који је практично био марионета француског краља. Део опозиције потекао је од фрањевачких теолога и духовника, притом цепајући танку линију помирења коју је Бонавентура скројио како би

²⁷⁶ С. Пеинтер, *Историја средњег века*, Београд 1997, 460-468.

²⁷⁷ R. Manselli, "Nos qui cum eo fuimus". *Contributo alla questione francescana*, Roma 1980, 175-192; E. Pasztor, *Francescanesimo e papato*, in: Francesco, il Francescanesimo e la cultura della nuova Europa, ed. I. Baldelli, A. M. Romanini, Firenze 1986, 113-118; M. Robson, *The Franciscans in the Middle Ages*, 2006, 119; D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*, 166.

помирио радикалну и умерену фрањевачку струју. Истовремено расту и кривоверја у другим редовима, доминански теолог Дуран из Сен Пурсана познат је по искривљењима теологије Томе Аквинског тако да излазе и из целокупног оквира римокатоличке догме и производе многе контраверзе у теолошким круговима Париза и Авињона тога доба. Ипак, недостатак критичког континента у доминиканском реду спречио је да се ове несугласице пренесу на практични аспект и изазову поделе у реду.²⁷⁸ Фрањевци који су већ имали критичку масу која се груписала око различитог тумачења *Правила*, нису били те среће. Временом је читава опозициона струја фрањевачког реда осуђена као јеретичка. У тим приликама потребно је истаћи да институција која одређује шта је јерес и проглашава неко учење као јеретичко, управо она институција против које је уперена критика.

Након жестоког разрачунавања унутар фрањевачког реда, слања најрадикалнијих спиритуалаца у удаљене мисије, као и ограничавања оних мање радикалних унутар теологије генерала Бонавентуре, који је покушао да објасни порив за апостолским сиромаштвом као идеал коме треба тежити, али се не може постићи. Унутар фрањевачког реда победила је умерена струја и чинило се да су се и присталице радикалнијих размишљања помирили са тим. По повратку из мисија, када нису успели да остваре примат унутар реда, најрадикалнији фрањевачки мислиоци, Петар из Мацерате и Петар из Фосонбронена, пожелели су да се одвоје од Реда. Тумачећи *Правило*, у ставки да ако један од браће не може да се придржава *Правила*, може се повући, тако да она браћа која се не желе препустити лаком животу, како је према њима живео остатак заједнице, могу се одвојити од Реда у посебну заједницу. Овај двојац, уз подршку тадашњег фрањевачког генерала Гауфредија обратио се папи Целестину V, који је и сам био аскетских светоназора, како би им одобрио оснивање посебног реда. Папа је имао разумевања и изашао је у сусрет њиховим жељама па су они разрешени послушности у фрањевачком реду.²⁷⁹ У међувремену су им се придружили и други спиритуалци и сви су заједно прикључени под јурисдикцију пустињачког братства познатог под именом целестинци. Ипак, иако су одрешени од веза са фрањевачким редом, њихова подложности целестинском опату била је *de jure*. Они су у оквиру целестинаца имали аутономни статус, а то, заједно са претходним везама и пореклом

²⁷⁸ I. Iribarren, *Durand of St. Pourcain*, in: *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, 280; D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 142.

²⁷⁹ T. Mac Vicar, *The Franciscan Spirituals and Capuchin Reform*, 48-49.

којег се нису одрекли, навело их је да се назову *Сиромашни пустињааци папе Целестина*. Њихов поглавар постао је Петар Мацератски, који је променио име у Либератус, а Петар Фосонбронне постао је Анђело Кларенски. Добили су и кардинала заштитника Наполеона Орсинија.²⁸⁰ Они су желели да придобију преостале спиритуалце који су остали унутар фрањевачког реда и преведу их у послушност свом реду.

Међутим, они нису имали прилике да спроведу свој план у дело јер је, како је већ познато, понтификат Целестина V трајао само неколико месеци, након чега је папа био приморан да абдицира и на његово место је дошао Бонифација VIII. Он је укинуо већину одлука свог претходника, укључујући разрешење вођа спиритуалаца од послушности фрањевачком реду које је од њега тражио фрањевачки генерал Ђовани Муро.²⁸¹ Међутим, још пре абдикације Целестина V, група пустињака предвођена Либератусом и Анђелом Кларенским отишла је у Византију, на територију данашње Грчке и тамо остала све до краја понтификата Бонифација VIII. Ова група се никада није правно вратила у послушности фрањевачком реду, што представља изузетно важно сведочанство о простирању папске моћи. Тамо где папе нису наилазиле на подршку световних владара, као у Византији, спровођење папских одлука било је отежано, а постојање других религијских заједница реално, оствариво и очекивано. На тим територијама папство није било у могућности чак ни да контролише припаднике сопствених структура уколико би оне одлучиле да се о наређења оглуше.

Спиритуалци су са ове полунепризнате, полуаутономне позиције наступали током будућих догађања и током читавог XIV века. Не одричући се своје фрањевачке традиције, наставили су да живе у нешто краћем хабиту, сиромашније и изолованије од других фрањеваца. Њихов жар препознали су и други па се ред врло брзо проширио. Након смрти Бонифација VIII, када су се вође реда вратиле у Италију проширио се на централну Италију и Напуљско краљевство. Када је 1307. године умро Либератус, на чело заједнице сиромашних пустињака дошао је Анђело Кларено, који ће бити носилац сукоба са папском куријом током наредних деценија.²⁸²

²⁸⁰ R. M. Hueber, *A Documented History of the Franciscan Order*, Washington 1944, 184-193; П. L. Bernardini, *Frate Angelo da Chiarino alla luce della storia*, Osimo 1964, 19-22; М. Пејић, *Andeo Klarenski (Angelo Clareno) između kršćanskog istoka i zapada*, u: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, Zagreb 2019, 173.

²⁸¹ J. Sbraglia, *Bullarium Franciscanum III*, Romae 1765, 371.

²⁸² P. Nold, *Pope John XXII's Annotations on the Franciscan Rule: Content and Contexts*, *Franciscan Studies* Vol. 65 (2007) 301.

Побуна против папства започела је још за време понтификата Бонифација VIII који је дошао на лош глас међу спиритуалцима због укидања њиховог целестинског братства. Како је опозиција постојала и међу кардиналима пореклом из породице Колона, удружени, подигли су побуну против папе. Најпознатији спиритуалац који је учествовао у тој побуни био је Јакопоне из Тодија који је својим сатиричним песмама и другим прозним делима придобио на своју страну многе истомишљенике. Спиритуалци су у Целестину V видели анђелског папу, насупрот коме су супротставили узурпатора, који је Целестина натерао да абдицира и затворио, у коме су видели антихриста, а у његовој смрти знак звери из *Откривења*. Његов сабрат, Убертино из Казале видео је Бонифација VIII као главног узурпатора, Сотону, коме је Бог дозволио да дође на ту позицију како би показао морално распадање цркве.²⁸³ Када су једном направили преседан и назвали неког папу Сотоним, није било кочница даљим етикетирањима, па је тако и Бонифацијев наследник, Бенедикт XI проглашен још већом звери од свог претходника. Паралелно са етикетирањима папства, спиритуалци широм Сицилије, Тоскане и Провансе проглашавали су сепарацију и потпуно одвајање од фрањевачког реда и Римокатоличке цркве где су оснивали самосталне шизматичке заједнице које су се окупљале око идеје апсолутног сиромаштва.

Папско разрачунавање са спиритуалцима чинило се неизбежно, али је сукоб пролонгиран због неповољне позиције у којој се папство налазило услед премештања папског двора у Авињон. Чини се да је из тог разлога Клемент V био попустљив према спиритуалцима. Из страха од јачања папске опозиције која се груписала у Напуљском краљевству, његово држање било је такво да се чинило да у Реду спиритуалци имају предност и да ће њихове идеје однети превагу. Ипак, његово разрачунавање са спиритуалцима било је доктринарне природе. На Бечком концилу 1312. папа је донео већ поменути булу којом је покушао решити спорне тачке у фрањевачком *Правилу*. Тумачећи *Правило* тако да његове одредбе имају различите степене обавезности, он се решио контраверзе апостолског сиромаштва сводећи је на ниво препоруке.²⁸⁴ На тај начин умирио је умерену опозицију која се налазила унутар регуларног Реда и створио идеолошку

²⁸³ J. H. Newman, *Essays Critical and Historical II*, London 1932, 119-121; Mac Vicar, *The Franciscan Spirituals and Capuchin Reform*, 52; M. Damiata, *Aspettando l'apocalisse in fervore e furore con Ubertino da Casale*, Roma 2000, 122; R. L. Guidi, *Fрати e unaisti: ragioni di un conflitto*, in: *Humanisme et Église en Italie et en France méridionale: 15. siècle-milieu du 16. siècle*, ed. P. Gilli, Roma 2004, 25-26.

²⁸⁴ L. Irirarte, *Povijest franjevaštva*, 73.

платформу за фактичко разрачунавање са спиритуалција које ће уследити за време његовог наследника Јована XXII (1316-1334).

На основу идеолошке подлоге коју му је претходни папа оставио, године 1317. папа Јован XXII наредио је да се ухапси 60 вођа спиритуалаца и да против њих покрене судски процес. Том приликом вође спиритуалаца Анђело Кларенски и Убертино из Касале нису ухапшени јер су иза њих стајали моћни заштитници из редова сакралних, али и световних власти. Дана 7. октобра 1317. у току трајања судског процеса, папа је објавио конституцију *Quorundam exigit* у којој ће о питању сиромаштва убудући моћи да одлучују једино папе. Након ове, уследила је 30. децембра 1317. још оштрија енклитика *Sancta Romana* којом су осуђени спиритуалци ма ком реду припадали у то време.²⁸⁵ Епилог судског процеса био је да се од 60 оптужених 55 покајало и одрекло својих веровања, док су преостала петорица која су то одбила учинити била спаљена на ломачи. Прогон спиритуалаца у Прованси је настављен и после.²⁸⁶ Убертину из Казале било је понуђено да се врати под јурисдикцију фрањевачког генерала, или да пређе у други ред. Он је одабрао да постане припадник бенедиктинског монашког реда. Анђело из Кларена, који је *de jure* био целестинац, који је носио скраћени фрањевачки хабит, био је приморан да обуче одору целестинских монаха и да се склони у опатију у Субиако, одакле је наставио да обнаша дужност генералног министра Мале браће сиромашних пустињака (*Fratricelli della povera vita*).

Његова борба против папства настављена је пером и ту је у периоду 1318-1334 написао неколико списа у којима је објашњавао своје становиште које је представљало основу сукоба и непомирљивости са папским одлукама. Једно од његових најпознатијих дела била је *Apologia pro vita sua* написана Алвару Паезу 1330. године. У њој се објашњава да Правило св. Фрање не би могло имати своје реформаторе који су га тумачили тако да избегну потпуно служење *Правила*, него да би се *Правило* требало тумачити у списима, речима и примерима св. Фрање.²⁸⁷

Како су спиритуалци представљали поражену страну, било је питање времена када ће се римокатоличка црквена структура разрачунати и са литерарним побунама овог типа. Из

²⁸⁵ P. Cowley, *Franciscan rise and fall*, London 1933, 186-187; M. D. Lambert, *The Franciscan Crisis under John XXII*, *Franciscan Studies* 32 (1972) 128;.

²⁸⁶ P. Cowley, *Franciscan rise and fall*, London 1933, 186-187; J. Chiffolleau, *L'inquisition franciscaine en Provence*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 247.

²⁸⁷ V. Doucet, *Apologia pro vita sua*, *Archivum Franciscanum Historicum* 39 (1964) 73-181.

тог разлога Анђело Кларенски био је приморан да побегне 1334. у Базилику у Напуљској краљевини, где је умро три године касније у 92. години живота. Након његове смрти, његови следбеници постали су се прозвали именом кларени и опстајали су у деловима Италије током читавог средњег века, иако су неке папе, попут Урбана V вршили интензивне прогоне током 1367-1368. године. Мартин V их је 1418. године избацио из свих њихових самостана, а 1426. именовано је инквизиторе Јована Капистрана и Јакова Маркијског који су били задужени да им суде. На основу тога искуства настало је дело Јакова Маркијског *Dialogus contra fraticellos*.²⁸⁸ Они се у време наредног папе Еугена IV (1431-1447) они појављују под надлежношћу бискупа и римске курије. Године 1473. они су на сопствени захтев, а по угледу на опсерванте, тражили да се врате унутар фрањевачког реда при коме би им био додељен генерални викар који би их представљао.

Како се немилосрдна хајка на спиритуалце папе Јована XXII представљала је свеукупно разрачунавање са идејом апостолског сиромаштва која је представљала претећу контрадикцију растућем авињонском раскошу. На том путу, папа Јован XXII ударио је на саме стубове фрањевачке идеје и духовности изазвавши сукоб који је претио јединству не само фрањеваштва, него и Римокатоличке цркве. Спиритуалци су се у својој борби посветили практичном аспекту живота у потпуном сиромаштву, док је остатак фрањевачког реда апсолутно сиромаштво сматрао одсушношћу правног поседства материјалних ствари. Фактички регуларни чланови фрањевачког реда користили су обиље скуких материјалних ствари, али су те ствари на основу енкликте папе Николе III из 1279. године *de jure* припадале папи. Међутим, када се једном обрачунао са практичним следбеницима апостолског сиромаштва, папа се фокусирао на обрачунавање са идеолошким заговорницима апсолутног сиромаштва како би у корену сасекао и спречио било какве побуне против раскоши.²⁸⁹ Године 1321. почео је прогон заговорника апостолског сиромаштва осудом мишљења да су Христ и апостоли живели животом апсолутног сиромаштва. Када су фрањевци на такву одлуку доминиканског инквизитора уложили жалбу добили су одговор од папе да питање сиромаштва, како га сматрају минорити

²⁸⁸ L. Olinger, *Documenta inedita ad historiam Fraticellorum spectantia*, Archivum Franciscanum Historicum 3 (1910) 253-280; L. Olinger, *Documenta inedita ad historiam Fraticellorum spectantia*, Archivum Franciscanum Historicum 4 (1911) 3-23.

²⁸⁹ M. D. Lambert, *The Franciscan Crisis under John XXII*, Franciscan Studies 32 (1972) 134.

представља апсурдно тумачење и најавио да папска курија неће више бити правни власник њихових добара.

Фрањевачки ред је 5. јуна 1322. године, на Генералној скупштини у Перуђи оправдано је протумачио ту папску изјаву као оствариву претњу и деловао у складу са тим. Тражећи потпору и мимо структура Римокатоличке цркве они су се обратили целокупној хришћанској васељени наводећи да ни Христ ни апостоли нису поседовали ништа материјално ни појединачно, ни као заједница и да је то мишљење потпуно исправно и у складу са учењима Римокатоличке цркве. Писмо је упућено Виљему, краљу Енглеске, Хенрику, цару Немачке, Арнолду грофу Аквитаније и свим својим провинцијским министрима, докторима теологије, теолозима, кустодима, дискретима и лекторима. Копија овог писма послата је папи Јовану XXII, а потписали су је министри провинција Енглеске, Немачке, Аквитаније, Кастронове, Француске, Болоње, провинције св. Фрање, Кастела, Турене на челу са генералом реда Микелом из Чезене (1316-1328).²⁹⁰ Реакција на примљено писмо објављена је 8. децембра 1322. у виду конституција насловљеним *Ad conditorem canonum*, где је папа нагласио да је главна порука јеванђеља љубав, а не сиромаштво и да одрицање од материјалних ствари представља жртвовање зарад љубави према Богу. Одрицање од материјалног, док је особа и даље њима окружена представља заправо још већи грех јер су према тврдњи папе фрањевци управо због оваквог држања постали похлепнији од других, притом задржавајући право да се хвале својим сиромаштвом. Закључак ове енклитике је да се дељење правног и фактичког коришћења коси са здравим разумом и да ће фрањевци убудуће у поседовању ствари бити изједначени са другим редовима, те иза њиховог власништва неће стајати нико други. С тим у вези, папа Јован XXII повукао је све претходне папске одлуке које су истицале папу као правног власника фрањевачких поседа.²⁹¹ Папа прво фактички разрачунао, а потом се 12. новембра 1323. у енклитици *Quum inter noonnullos* и идеолошки разрачунао са наводима из фрањевачког

²⁹⁰ J. G. Th. Graesse, *Orbis latinus oder Verzeichniss der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse, in allen Theilen der Erde*, Dresden 1861, 281; F. Delorme, *Descriptio Codicis 23. J. 60 Bibliothecae Fr. Min. Conventualium Friburgi Helvetiorum*, *Archivum Franciscanum Historicum* 10 (1917) 99-102.

²⁹¹ Sbraglia, *Bullarium Franciscanum V*, 234-236; D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 142.

писма из 1322. прогласивши јеретичким мишљење да су се Христ и апостоли само служили материјалним добрима и нису поседовали ништа, ни лично ни као заједница.²⁹²

Фрањевачки ред на челу са Микелом из Чезене је најпре реаговао молбама да папа преиначи своје одлуке. Када су молбе биле одбијене, читав Ред на челу са генералом, идеолошки и дијалектички подупрт мислима теолога Бонграција из Бергама, прогласио је папу јеретиком. Римокатоличка црква поларизовала се на присталице папе и присталице фрањевачког реда. На њиховом страни груписали су се не само фрањевачки теолози, него и секуларни владари Енглеске и Немачке, који су морали да плаћају порез папи који би ишао на раскош и јачање папства које је било потпуно подложно француском краљу. Године 1324. немачки цар Лудвиг Баварски је читав ред отворено узео под своје окриље.²⁹³ Када је генерал Реда Микеле из Чезене био позван на папски двор у Авињон, како би оправдао своје учење дошло је до сукоба са папом који је искористио Микелово одсуство на Генералној скупштини у Болоњи да изврши притисак да се изабере нови генерал реда. Како су фрањевци на Генералној скупштини поново изабрали Микела из Чезене за свог генерала, овај се повукао на двор свог заштитника Лудвига Баварског.²⁹⁴ Немачки цар видео је решење у избору новог папе па је под његовим окриљем одржан избор за папу. За папу је изабран припадник фрањевачког реда, Петар Раинадучи из Корвара, Италијан из Лација. Он је постао противпапа Никола V (1328-1330).²⁹⁵ Име је узео по угледу на првог папу из фрањевачког реда, Николу IV (1288-1292). Његов избор показао је све тежње опозиције, довести за папу Италијана који би вратио папску столицу у Рим (посвећен је за папу у базилици Светог Петра у Риму) и имати фрањевца за папу који би био на страни фрањевачког реда. Био је ово још један покушај немачког цара да своју универзалност наметне изнад папске. Међутим, након што се у Риму крунисао за римско-немачког цара, Лудвиг Баварски одлучује да се 4. августа 1328. повуче на север пред армијом напуљског краља. Заједно са њим повлачи се и новоизабрани римски папа који се сели у Витербо, где је остао до краја године. Након тога, све време пратећи цара кратко борави у Тоди, а најпослетку, у јануару 1329. године прелази са двором у Пизу. Поред тога што је јако брзо

²⁹² Цео документ доступан је на страници: <http://www.franciscan-archive.org/bullarium/qinn-l.html> и у преводу на енглески: <http://www.franciscan-archive.org/bullarium/qinn-e.html> (приступљено 30.4.2021.).

²⁹³ Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy*, 52; Moorman, *A history of the Franciscan order*, 312.

²⁹⁴ I. Salmič, *Storia dei francescani in Slovenia*, I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine, ed. V. Nosilia, M. Scarpa, Venezia 2011, 41; Dž. Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 156.

²⁹⁵ Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy*, 53.

изгубио епитет Римског папе, услед сталних премештања и праћења Лудвига Баварског, његова појава показала се као потпуно марионетска.

Паралелно са сталним премештањима трају прогони присталица овог антипапе и притисци које је вршио папа из Авињона организујући инквизиторијалне судове на територијама Тоскане које није контролисао римско-немачки цар.²⁹⁶ Папа Јован XXII шаље серију претећих писама 15. јануара 1329. фирентинском бискупу, кнезу Анконитанске марке, бискупу Сенигалије и Сијенскојопштини и другим локалним властима да казне све присталице антипапе Николе V. Недуго потом, 19. фебруара 1329, боравећи у Пизи, папа Никола V у јавној процесiji води лутку обучену као папа Јован XXII како би је на крају на пизанском Дуому осудио као јеретика и изрекао јој казну. Када се у априлу 1329. римско-немачки цар решио вратити у матичну земљу, снага и кредибилитет антипапе Никола V био је ништаван. Поред подршке пизанског грофа Бонифација Новела, окруживале су га непријатељски настројене коалиције које је на њега нахушкао авињонски папа. Истовремено, 1328. је његов главни противник папа Јован XXII издао енклицу *Quia vir reprobus* која је представљала најдужи до тада познат папски документ који су бави темом апостолског сиромаштва. У њему је папска канцеларија у Авињону развила и изнела теоријски оквир и разлоге против апостолског сиромаштва, реплицирајући на дотадшње документе Микела из Чезене.²⁹⁷ Антипапа Никола V ступио је у преговоре са авињонским папом од кога је издејствовао је помиловање и опрост греха, заједно са пензијом од 3000 фирентиунских дуката годишње. Опрост је примио од пизанског надбискупа и бискупа Луке, у јулу 1329, а потом се запутио у Авињон где је добио опрост и од папе и где је 1330. године абдицирао. Умро је три године касније, заточен у Авињону.²⁹⁸

Опозиција се пак груписала на двору Лудвига Баварског и наставила борбу против преосталог папе. Јован XXII је одговорио на то сменивши генерала фрањевачког реда и главне вође побуне, те је прогласио кардинала Бернарда де ла Тура за генералног викара Реда, све док се не изабере нови генерал. Онда је сазвао Генералну скупштину фрањеваца која се одржала 1329. године у Паризу, где је пред малим бројем фрањеваца који су се

²⁹⁶ C. Bruschi, *Inquisizione francescana in Toscana fino al pontificato di Giovanni XXII*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 304-305.

²⁹⁷ J. Robinson, *William of Ockham on the Right to (Ab-) Use Goods*, *Franciscan Studies* 67 (2009) 348; M. Brunner, *Pope John XXII and the Michaelists: The Scriptural Title of Evangelical Poverty in "Quia vir reprobus"*, *Church History and Religious Culture* 94/2 (2014) 201-202.

²⁹⁸ A. De Vincentiis, *Enciclopedia dei papi II*, Roma 2000, 522-524; Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy*, 53.

одазвали папином позиву изабран за генерала реда лични папин пријатељ, Герард Одонис (1329-1343).²⁹⁹ Овај папински акт дао је повода критичарима из редова фрањевачких теолога, од којих је најпознатији Виљем из Окама, који је критиком папског апсолутизма у својим полемичким текстовима *Писмо малој браћи, Посао од 90 дана, О учењима папе Јована XXII, Збирка погрешки папе Јована XXII*, уједно допринео развоју средњовековне политичке мисли. Једно од главних полазишта му је била тврдња да је Христ, који је и човек и Бог, господар свих ствари. Као присталица цара Лудвига Баварског, оне уједно бранио и ставиште строге диференцијације секуларне и духовне власти које би биле међусобно независне.³⁰⁰ Користећи ово полазиште, Генерална скупштина у коју је сазвао кардинал Наполеон Орсини познати заштитик спиритуалаца, осудила је папу Јована XXII 1333. године. Осудама се придружио и Универзитет у Паризу. Као центар фрањевачке теологије и духовности, који је, као и друге универзитете папа условио да предају искључиво доктинарни наука који је долазио са Авињонске курије, он се нашао угрожен те је стао на страну опозиције.

Концилска осуда дошла је до папе када је овај већ био на самртној постељи. Папа Јован XXII умро је 4. децембра 1334. године. За његовог наследника изабран је још један Француз, Жак Форније, који је узео име Бенедикт XII (1334-1342). Иако је папа 1336. покушао постићи договор са римско-немачким царем, након што су договори пропали, сукоб је настављен на полемичком и теоријском плану. У првим редовима нашао се поново Виљем Окам који је својим полемичким списом под именом Дијалог оштро бранио позицију побуњених фрањеваца. Микеле из Чезене објавио је последњи трактат против папе 1338. године у Монаку. Након 1342. о њему нема помена у историјским изворима. Те године умире папа Бенедикт XII. Годину дана касније умро је Бонгратије из Бергама, а 1347. умро је Виљем Окам. Заједно са њима, умире у жар опозиције, а побуњени фрањевци након две деценије признају папски изабраног генерала реда. Отпор никада није до краја угушен и

²⁹⁹ D. Lambert, *The Franciscan crisis under John XXII*, *Franciscan Studies* 32 (1972) 123-143; L. Duval-Arnould, *John XXII*, in: *The Papacy: An Encyclopedia II*, ed. P. LeVillain, London 2001, 850-851.

³⁰⁰ D. Lambert, *Franciscan poverty. The doctrine of the absolute poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order, 1210-1323*, London 1961, 256; M. D. Lambert, *The Franciscan Crisis under John XXII*, *Franciscan Studies* 32 (1972) 142; A. S. McGrade, *The political thought of William of Ockham*, Cambridge 1974, 134; E. M. Buytaert, *Collected articles on Ockham*, New York 1992, 224; *William of Ockham*, in: *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, 1410.

наставља да расте мимо континента, у Енглеској, код Окамових наследника Фицралфа и Виклифа.³⁰¹

Опозиција која се базирала на фрањевачком идеалу налазила је свој израз у другим покретима који су као мање радикални носили са собом мање контраверзе и као такви били признавани, или толерисани. Један од таквих покрета настао је још 1334. године, када је Ђовани дела Вале добио допуштење од генералног министра да се са четворицом другова повуче у испосницу у Умбрији и да поштује првобитно *Правило* без додатних папских конституција. Након ове дозволе 1350. године Гентиле из Сполета добио је од папе Клемента VI (1342-1352) дозволу да браћа која већ бораве у испосницама у Умбрији и која поштују дословно првобитну регулу право да у своје редове примају нове чланове. Ово је био преседан који је дозволио да се ова струја у реду увећава не само истомишљеницима унутар фрањевачког реда, него да се директно примају нови чланови који ће од почетка строже поштовати правило. Ипак, остали чланови Реда схватили су опасност коју ова папска одлука са собом носи, на генералној скупштини 1354. изјаснили су се против овог покрета, а Гентила су осудили за јерес и утамничили, да би већ 1355. године извршили притисак на папу Иноћентија VI (1352-1362) да поништи све одлуке свога претходника које су се односиле на реформски покрет.³⁰²

Истовремено са овим догађајима, Европу потреса велика епидемија куге. Писац *Хронике 24 генерала реда* изјављује да је у епидемији умрло две трећине припадника фрањевачког реда.³⁰³ Иако ову бројку треба узети са резервом, бројност мале браће је свакако била смањена што је заједно са победом над апсолутним сиромаштвом имало за последицу потпуно напуштање фрањевачког идеала коме је тежила изворна група окупљена око асишког сиромашка. Мањи и удањенији самостани и фрањевачке куће напуштају, а браћа се групишу унутар већих самостана на стратешки важним и материјални добро обезбеђеним местима. Окружени богатством, фрањевци су се све ређе сећали изворног *Правила*, а инклинације оновремених папа ка раскоши, нису нимало помогле да фрањевачки идеал живи. Папа Бенедикт XII извршио је допуну фрањевачког *Правила*, енклитиком под

³⁰¹ G. L. Dipple, *Uthred and the Friars: Apostolic Poverty and Clerical Dominion between FitzRalph and Wyclif*, *Traditio* 49 (1994) 250-254, 256-257.

³⁰² D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 143.

³⁰³ *Chronica XXIV Generalium*, in: *Analecta Franciscana III*, 544; Arnald of Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friar Minor*, Malta 2010, 733.

именом *Redemptor noster* која је донета 1337. године. Њоме су мала браћа попримила одређене бенедиктинске аспекте који су подразумевали прописани план молитве, монашку ћутњу, дисциплину и суздржавање од меса.³⁰⁴ Сиромаштво се није спомињало, а наметнута дисциплина изазивала је отпор према донесеним мерама па су 1354. године враћене конституције из Нарбоне које нису имале оволико монашки карактер. Ипак, промена у власништву коју је са собом донела победа папе Јована XXII довела је до знатног располагања добара, коришћења новца и личне уштеде коју су редовници могли да чине.

Ипак, отпор главној струји унутар реда и даље је постојао и само чекао погодан тренутак да се јавно врати поштовању изворног правила. Припадници некадашњег покрета окупљеног око Гентила из Сполета, на челу са Паолучијем Тринћим који је као брат владара Фолиња уживао велику заштиту и углед, те је његова молба коју је 1368. упутио генералу реда Томи из Фриђана (1367-1372) да се он и неколицина браће затворе у испосницу у Брољану била одобрена. Испосница у Брољану била је под заштитом и директном контролом генерала реда. Како је у Умбрији била база спиритуалаца, потом шплрета Ђованија дела Вале и Гентила из Сполета, није било тешко предвидети да ће испоснице у овом крају процветати. И заиста, за само пет година њихов број је нарастао на 12. Када су 1374. наишли на противљење генералног министра папа Гргур XI (1370-1378) их је узео у своју заштиту.

Гргур IX планирао је реформу фрањевачког реда који се никада није опоравио и усагласио у једну и целовиту струју. Међутим, постојеће поделе у реду још је више нагласио Западни раскол који је избио 1378. године, након смрти Гргура XI. Ред је за време раскола имао онолико генерала колико је у том тренутку било папи, некада два, некада три, а послушност министара провинција зависила је од односа периферије и центра, што је доводило да неке провинције имају по два провинцијална министра, уколико је за њих владала велика заинтересованост обе, или све три стране. Углавном су то биле историјске, цисалпинске провинције у Италији, али је било и изузетака. Раздељен и у потпуности подложен папској вољи, која је сада била драстично и дугорочно подељена, ред је поново постао целовит тек на Генералној скупштини у Мантови 1418. године.³⁰⁵

³⁰⁴ Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy*, 58; A. M. Piemontese, *Un testo latino-persiano connesso al Codex Cumanicus*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 53, 1/2 (2000), 126.

³⁰⁵ Moorman, *The Franciscan Order*, 387-389.

У општем метежу који је избио и подршке локалних владара коју је имао, притом се ослањајући на претходне одлуке, Паолучије Тринђи изборио се 1380. године да добије статус представника реформираног покрета, право да прима нове и да отвара нове испоснице, куће и друге установе. Управљао је покретом до своје смрти 1390. године. Његов утицај на опстанак и дефинисање реформисаног покрета је немерљив. Након његове смрти реформисани покрет наставио је да егзистира у Италији и да се шири на Иберијско полуострво. Идеје реформисаног покрета опстале су и по успостављању јединства Римокатоличке цркве, а покрет је растао и трансформисао се све док у скоро свакој провинцији није имао своје преставнике. Бунт и порив за апсолутним сиромаштвом и животом оснивача коначно су услед повољних политичких прилика нашле свој легитимни израз. Тај израз је уједно представљао и вентил за преостале поштоваоце радикалних струја које су претиле да поделе не само ред, него и Римокатоличку цркву. Иронично, јединство Реда било је сачувано, док се истовремено Римокатоличка црква поделила услед других фактора. Ред је за то време представљао темељ стабилности, а на последњем сабору у Констанцу (1414-1418) који је означио крај раскола учествовало је чак 36 фрањевачких теолога.³⁰⁶

³⁰⁶ Moorman, *The Franciscan Order*, 384-389; Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 81.

2. 5. Улога краљевине Угарске у доласку фрањевачког реда у Босну

У средњем веку Балкан, али и читава централна Европа били су религијски подељени. Различитост се презентовала у поштовању источног, или западног обреда, а самим тим су се разликовали и центри ка којима су тежили. Смрћу Методија 885. мисија Солунске браће бледи и представља почетак подела унутар словенског света. Њихов превод Библије на старословенски уједно је представљао први велики културни допринос словенске културе на просторима које су населили. Заједно са одумирањем мисије, на простору централне Европе дошло је до насељавања Мађара који су својим постојањем пресекли везу између Западних Словена и Јужних Словена. Као последица тога, мисија у Моравској у потпуности је замрла јер су наредни мисионари долазили са Запада. На југу је ситуација била нешто другачија и литургијска пракса обављала се до XI века на словенском језику и међу присталицама западног и источног обреда. Након тога, западна црква инсистираће на увођењу латинског језика у богослужбену праксу и након тога ћирило-методијевска традиција замире и код дела Јужних Словена који су прихватили западни облик хришћанства, те се одржала само код хришћана источног обреда и код припадника „цркве босанске“.³⁰⁷

Мађарски народ бива покрштен и уједно латинизиран у току X и XI века. Ипак, тај корак не значи крај процеса христијанизације у коме се Угарска, од паганске творевине попела до папске узданице, а мађарски владар за папског миљеника. Тај процес трајао је све до XIV века. Током тог периода у угарској средњовековној владарској структури могли су узети учешћа и Јевреји и муслимани и најпосле Кумани. Присуство муслиманских и јеврејских трговаца није било ништа у поређењу са читавим контингентом муслиманске војске коју је око себе окупљао угарски краљ Геза II (1141-1162), а по свему судећи, припадницима муслиманске вероисповести било је поверено и ковање новца, као и управљање краљевским приходима коју је обављао дворски ризничар муслиманске

³⁰⁷ E. Dvornik, *The Slavs. Their Early History and Civilization*, Boston 1956, 147-188; D. Lovrenović, *Na klizištu povjesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463*, Sarajevo 2006, 399.

вероисповести.³⁰⁸ Заоштавање међуконфесионалних прилика у целој Западној Европи десило се након Латеранског концила 1215. године и након тога, римокатоличанство настоји да се жестоко разрачуна са припадницима других конфесија, то се могло видети у Јужној Француској, Италији, па и у Угарској, а потом и у Босни, као припадници угарске интересне сфере.³⁰⁹ Вишевековна политичка присутност Угарске оставила је трага у виду културне, религијске и уметничке експресије.³¹⁰

Сматра се да је Босна у периоду 1136-1137. потпала под власт Угарске. Њоме је тада управљао краљ Бела II (1131-1141). Одређени мађарски историчари сматрају да ју је добио мирним путем, као мираз.³¹¹ Прве у изворима сачуване вести о угарско-босанским политичким везама падају у време владавине бана Борића (1154-1163). Босна се тада у делима Јована Кинама појављује на угарској страни, подређена угарском краљу коме је и плаћала порез.³¹² Ипак, византијском победом и средњовековна босанска држава, иако рубно, остаје под византијском сфером утицаја до смрти византијског цара Манојла I Комнина 1180. године.³¹³ Након тог догађаја долази до јачања угарског интересовања за Босну и остале територије западног Балкана. Оно ће бити прекинуто Монголском инвазијом 1241. године, али ће до тада оставити велике последице на средњовековну босанску државу.

Прва тачка у којој се њихово интересовање испољавало било је мешање у црквену политику средњовековне босанске државе преко које су Угари желели да остваре фактичку власт над Босном. Оптужбе за јерес у Босни, које је папи послао угарски зет Вукан Немањић, биле су очигледно синхронизоване са његовим тастом, угарским краљем Емериком (1196-1204). Продукт тих мешања била је Билинопољска абјурација којом су се хришћани, како их у документу називају, одрекли разлика које их одвајају од Римокатоличке цркве и које су према мишљењу папског легата Јована де Казамариса

³⁰⁸ P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London-New York 2001, 64-65, 97-98.

³⁰⁹ S. Ćirković, *Jedna bosanska kraljevska presuda*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 19 (1970- 1971) 36.

³¹⁰ M. Wenzel, *Bosanski stil na stećcima*, Sarajevo 1999, 11.

³¹¹ B. Ternovacz, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do sredine 14. veka*, 84.

³¹² N. Klaić, *Srednjovekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb 1989, 62; D. Lovrenović, *Na ishodištu srednjovekovne bosanske etno-politogeneze*, *Bosna Franciscana* 9 (1998) 108-109.

³¹³ B. Ternovacz, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do sredine 14. veka*, 85; уп. O. Halecki, *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York 1952, 65-68; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 405.

оцењена као јеретичка. У ком правцу и са којим циљем је ова оптужба била упућена, говори то да су се након сабора на Билином пољу ова обећања морала дати пред угарским краљем Емериком, што су поданици босанског бана Кулина и представници поменуте струје хришћана морали и учинити на острву Чепел у Угарској.³¹⁴

Кратку владавину краља Емерика (1196-1204) поред интересовања за Босну, карактерисала су и интересовања за Србију у којој је помогао свог зета Вукана у жељи да свргне са престола свога брата великог жупана Стефана Немањића (1196-1217-1221), али и велики немири у Угарској у којој се морао борити за престо са својим братом Андријом. Ова подељеност и нестабилност, као и немири који су уследили након његове смрти нису оставили простора за веће деловање и реакцију након потписивања абјурације 1203. године. Владавина његовог брата Андрије II (1205-1235), који га је наследио, такође је обележена унутрашњим немирима, али и војним интервенцијама на северу државе, и у Светој земљи. Пети крсташки рат који је он покренуо 1217. отпочетка су пратиле финансијске потешкоће, а како је читав поход неславно завршио, из њега се вратио опустошене државне благајне. То је изазвало револт властеле која га је принудила да изда Златну булу 1222. чиме су његова владарска права знатно ограничена. Тек након опоравка од свих ових потреса, угарска круна је у могућности да се бави питањима у Босни. Уосталом, након свих тих неуспеха, угарском краљу били су потребни политички поени како би осигурао свој трон.

Његов син Бела носио је од 1226. године титулу младог краља која је фактички значила савладарство. Његовом млађем сину Коломану дата је титула херцега Славоније и са тиме раширене руке у погледу јужних територија и вазала. Жељан доказивања и моћи која му је по праву првородства измакла, он се посветио ширењу свог домена у Босни и реализацији папско-угарских тежњи. Папа је поред самог проширења римокатоличког утицаја, који је *de jure* имао у лику босанског бискупа, био заинтересован и за убирање црквене десетине која у то време у Босни није убирана. Задатак да то постигну био је поверен доминиканцима, младом реду жељном доказивања уз потпору угарског оружја. Овога пута, ни једна од две поменуте стране није желела мир. Римокатоличка црква искоришћена је као средство за територијална освајања Угарске. Папски легат Јаков Пекорари из Пјаћенце кренуо је најпре да заврши одређене послове у Угарској па је из ње отишао у Босну како би тамо испитао

³¹⁴ В. Ternovacz, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do sredine 14. veka*, 86.

религијску ситуацију. Угарска је била извор моћи Римокатоличке цркве и потпора њеној политици у Босни. Било је то по утврђеном шаблону у коме је световна угарска држава настојала да учврсти своје позиције на одређеној територији користећи се утицајем Римокатоличке цркве. Оснивање Загребачке бискупије претходило је походу на Хрватску Ладислава I, а оснивање Сремске бискупије 1229. имало је за циљ утврђивање на територији средњовековног Срема, који је до скоро био под утицајем Византије. Због тога је смењивање босанског бискупа локалног порекла и словенског богослужја, те довођење бискупа који је био повезан са угарским доминиканцима, страног порекла, имало за циљ да наметне црквену структуру која је директно повезана са угарским државним апаратом. Римокатоличка црква је у првом таласу ширења црквене структуре на територију средњовековне босанске државе користила доминикански ред. Његово етаблирање финансирано је из руку угарских краљева и принчева. Они су оснивали доминиканске самостане на рубним деловима Угарске, ка граници са Босном, како би створили упоришну тачку деловања за ред.³¹⁵

Када Босна није била у фокусу политике угарских краљева и када су они били онемогућени да се посвете томе, Римокатоличка црква је деловала преко локалних угарских великаша и тако спуштала питање религије у босанској држави на нижи ниво. Године 1222. угарски краљ Андрија II даровао је Босну, Усору и Соли калочком надбискупу Угрину са циљем да у њима истреби јерес јер због сукоба са властелом није могао сам да се томе посвети. Надбискуп Угрин је за тај поход унајмио локалног великаша, нижег ранга, Јована Анђела, који у том тренутку није ни поседовао војску те до похода није ни дошло.³¹⁶ У ситуацији упражњеног угарског престола, Римокатоличка црква бирала је своје фаворите међу угарском властелом и користила их за спровођење сопственог утицаја. У таквој ситуацији, као припадник угарске властеле, краљ Стефан Драгутин је накратко постао субјект угарског деловања на религијску структуру у Босни. Оба случаја мешања рубне властеле у прилике у Босни показала су се краткотрајним и неконстантим. Гранична властела Јужне Угарске умногоме се ослањала на прилике у локалном окружењу и подршка

³¹⁵ S. Krasić, *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima*, Zagreb, 1997, 9.

³¹⁶ Theiner, *Monumenta Hungariae I*, 72; Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, 264-265; П. Рокаи, „*Gyletus dux Sirmii*“, Зборник Матице српске за историју 23 (1983) 126; Ђ. Харди, *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, red. V. Stěpánek VI, Brno 2006, 70; М. Ivanović, В. Stojkovski, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2015, 80.

коју је пружала етаблирању римокатоличанства умногоме је зависила од тога. Само деценију касније и Стефан Драгутин ће бити у другом табору те га папа одбацити као шизматика. Чињеница је да су на локалном нивоу властелини правили сопствене савезе који често нису зависили од религијске припадности друге стране, као ни од тренутне папске политике, или политике угарског краља, попут поменутог Стефана Драгутина чија је кћер била удата за босанског бана Стјепана I Котроманића. Иако је тренутни продукт папске сарадње са Стефаном Драгутином донео много трајнији плод, не може се тврдити да је рубна властела Јужне Угарске била трајна и јака компонента у ширењу римокатоличанства на територију Босне, за разлику од саме угарске круне.³¹⁷ Видимо да угарски принц Коломан утиче на постављање босанског бискупа 1233. године, када је именован Јован из Вилдесхаузена.³¹⁸

Његов наследник на позицији босанског бискупа, доминиканац Понса (Поша, Поуса) наследио је инклинације ка угарском двору, самим тим што је и сам био из Угарске. Њему је папа поверио изградњу катедрале у Босни и сакупљање црквене десетине од босанских свештеника. Међутим, подршка угарских владара на територији средњовековне босанске државе није била довољна и Поша већ 1238. пише папи о свим проблемима са којима се у Босни сусрео. Као реакцију на упућене жалбе, папа Гргур IX покреће читав потпорни систем намењен подршци Римокатоличанства у Босни. Он пише четири писма упућена принцу Коломану, острогонском надбискупу, доминиканцима у Печују и опату бенедиктинског самостана у Печевараду са циљем да материјално и у људству помогну активности бискупа Понсе у Босни. На основу наведеног, видимо да се поред подршке угарског двора, папа у провођењу одлука у Босни ослањао искључиво на црквену структуру Римокатоличке цркве у Угарској. То нам такође говори у прилог тези да се на властелу тих крајева није могло рачунати.

³¹⁷ М. Динић, *Драгутин „rex Serviae“*, Гласник историјског друштва у Новом Саду IV (1931) 436; М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас Српске академије наука 203 (1951) 80; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, Зборник радова САН 3 (1955) 49; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 123; А. Крстић, *Чланови династија Југоисточне Европе у средњовековној Угарској*, рукопис необјављене докторске дисертације, Нови Сад 2014, 107; М. Поповић, *Стефан Драгутин и Римокатоличка црква*, Баштина 41 (2016) 87.

³¹⁸ Šanjek, Dominikanci, 49.

Годину дана касније, 1239. године херцег и принц Коломан даривао је значајне територије на територији Славоније која му је била поверена на управу. Босанска бискупија дошла је тада у посед Ђакова и Брезне, који су том приликом били у потпуности изузети од световних власти. Чини се да је ова донација требала да послужи као финансијско упориште за ширење утицаја у суседној Босни у којој се католички утицај ширио преко катедрале коју су градили и угарских војних интервенција. Колико се Римокатоличка црква ослањала на угарску војну и финансијску подршку говоре догађаји који су уследили. Само две године касније, 1241. године, када је у Монголској најезди на Угарску и читав Балкан, погинуо принц Коломан, носилац идеје и главни финансијер освајања у Босни, идеја о брзом успостављању Римокатоличанства у Босни, срушила се попут куле од карата. Узалуд је папа позивао 1245. године угарског краља Белу IV да започне нови крсташки рат у Босни, узалуд је босански бискуп тражио подршку и заштиту од угарског краља у јеретичкој земљи, реалност је била знатно другачија. Угарски краљ морао се борити за конзистентност сопствених територија и обнову земље, при чему није било довољно ни финансијских средстава ни људских ресурса како би освајао нове територије у Босни.

Римокатоличка црква без угарске подршке није могла да се одржи у Босни и већ 1252. знамо да је босански бискуп прешао у Ђаково, одакле је издавао повеље. Седиште босанске бискупије измештено је мимо граница матичне државе и сведено на мало, али финансијски одрживо властелинство на коме ће остати током читавог средњег века. У периоду који је уследио, а најкасније 1303. године, Босанска бискупија са седиштем у Ђакову, потпала је под ингеренцију калочког надбискупа, уместо дотадашњег дубровачког надбискупа који јој је био суфраган.³¹⁹ Угарска клерикална структура добила је на тај начин трајну дозволу да се меша у религијске прилике у Босни. Ипак, босански бискуп, више није имао прилику да фактички утиче на прилике у Босни јер иза њега нису стајале освајачке тенденције угарске круне. Угарска круна била је најпре потресена последицама Монголске најезде, а потом су је потресали династички немири и грађански ратови. Тек када је почетком XIV века, Угарска се могла посветити спољној политици. До тада се папска курија у спровођењу своје политике у Босни научила ослањати на локалне владаре. То је за последицу имало и одустајање од латинизације литургијске праксе у средњовековној босанској држави. Уместо

³¹⁹ Theiner, *Vetera monumenta* I, 395; Ternovacz, *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do sredine 14. veka*, 95.

тога, следећи контингент који је Римокатоличка црква послала у босанске земље инклинирао је ка употреби *језика тога краја* и сарадњи са локалним владарима, попут краља Стефана Драгутина и Стјепана II Котроманића.

Преузето из: Ђ. Bubalo, К. Mitrović, R. Radić, *Organizacija Katoličke crkve u Sremu*, 328, карта бр. 8.

Стефан Драгутин је због својих блиских веза са угарском круном био директно зависан од политичке ситуације у Угарској. По окончању династије Арпадовића, имао је разлога да страхује од одузимања владарског домена којим је управљао и додељивања другом властелину. Како се слична ствар догодила претходном управнику овог домена, краљици Јелисавети.³²⁰ Такав поредак ствари навео је краља Стефана Драгутина да потражи политичке савезнике. Стога је као резултат шире политичке ситуације у Угарској дошло до сарадње локалног угарског властелина Стефана Драгутина са папском куријом. Резултат тих стремљења било је очување положаја поменутог властелина у Усорско-мачванској кнежевини којом је владао, али и даривање херцештва Славоније, његовом сину Владиславу 1292. године.³²¹ Заједно са учвршћивањем политичког положаја на поменутим територијама, дошло је и до ширења римокатоличке црквене структуре на територију овог папског савезника. Део те територије, земље Усора и Соли, према тадашњем поимању, представљале су део босанске земље, те се у дипломатичкој грађи за ове земље наводи да су делови Босне. Како се та земља перципирала као јеретичка, у изворима се наводи да се управо у те делове, под влашћу Стефана Драгутина, упућују двојица фрањевачких мисионара из провинције Склавоније. Овај моменат, забележен у писму од 15. марта 1291. представља прекретницу у односу према јеретичима у Босни.³²² Одустаје се од имплементације римокатоличанства путем угарске војне силе и окреће се мирној мисионарској делатности на народном језику, усмереној на сарадњу са властелом и босанским владарима.

Промена у угарско-босанским међусобним односима нарочито је видљива од доласка на престо Стјепана II Котроманића 1322. године. То отопљавање односа произашло је из ширих европских црквено-политичких токова. Развој градова и појава новчане, уместо

³²⁰ С. Ђирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 74 (2008) 3—20. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд 1964, 74-75; Ј. Мрђић, *Северна Босна (13–16. век)*, 60; В. Stojkovski, М. Ivanović, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem веку*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2014, 83.

³²¹ Ђ. Харди, *Петроварадин „престоница“ једног Анжујца*, Средњовековна насеља на тлу Војводине: Историјски догађаји и процеси, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 269.

³²² Wadding, *Annales Minorum II*, 592; Wadding, *Annales Minorum V*, 260-261; Theiner, *Vetera monumenta*, 377-378. Ф. Е. Ношко, *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 22.

натуралне размене, заједно са развојем градова довела је до веће централизације власти и јачања владарског утицаја.³²³ Паралелно са тим процесима дошло је до промене династије у Угарској. На власт долази Анжујска династија. Они су победили у борби за престо борећи се као папски фаворити. Поред наглашене религиозне компоненте коју су у самом старту имали, њихова владавина означила је и престанак територијалних претензија Босни, каква се за време династије Арпада могла видети. Анжујци су епитет више силе настојали да докажу у Напуљу и када би се то остварило, онда би настојали да обезбеде морску везу ка далматинској обали чему је на путу стајала Млетачка република која је те градове држала. Како је током своје владавине истовремено водио ратове у Далмацији и Србији, угарском краљу Карлу Роберту (1310-1342) Босна постаје савезник и пријатељ.³²⁴

Као продукт те сарадње долази до јаче културне размене која се огледала у већој активности фрањевачког реда на босанском простору. Мисија фра Фабијана, инквизитора целе Славоније, који је на ту позицију именован 1324. године,³²⁵ ослањала се већином на утицај угарског краља Карла Роберта на босанског бана Стјепана II. Иницијатива папе Јована XXII изражена је преко писама која су упућена истовремено угарском краљу и босанском бану што говори о утицају и правима која је угарска круна полагала на Босну. У писму угарском краљу напомиње се постојање јереси у принципату Босне, који му је подређен, што јасно позиционира улогу Карла Роберта у читавом случају.³²⁶ Након прве серије писама 1325, послата су нова писма 1327. године, када се папа још снажније ослања на угарског краља Карла Роберта. Укључивање угарског краља у унутрашња питања у Босни двојачко је оправдано. На једној страни је угарски краљ Карло Роберт који је био заштитник сваког поретка, па и црквеног, на територији која је обухватала и средњовековну босанску државу. На другој страни, ингеренције провинције Славоније, на основу папског писма провинцијалу Славоније из 1291. обухватале су читаву Босну. Угарски краљ наступао је и као сизерен и као претендент на ширење утицаја на читав

³²³ D. Lovrenović, *Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska*, 406.

³²⁴ T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje (proctor, ljudi, ideje)*, Zagreb 1997, 78-80; Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 406.

³²⁵ D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 2019, 46.1: 138.

³²⁶ *Annali ecclesiastici tomus XXIV*, ed. A. Theiner, Parisii 1880, 291-292; M. Ančić, *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar-Mostar 1997, 124, 130.

Западни Балкан. Некадашњи провинцијал Склавоније, фра Фабијан из Мотовуна, коришћен је као средство на том путу.³²⁷

Након што се босански бан највероватније одбио састати, или се мимоишао са братром Фабијаном, услед војних акција које су тада биле у току, у питање посете умешао се угарски краљ. У писму из 1327. године, поновљена је молба да се фра Фабијану помогне и утиче на босанског бана Стјепана II да овога пута требало да изврши папску вољу.³²⁸ У наредном писму из 1329. године видимо да је до сусрета између босанског бана и фра Фабијана дошло, што нас наводи на закључак да је босански бан послушао свог сизерена и састао се са фрањевачким провинцијалом из Склавоније.

Како је угарски главни противник, Венеција у то време држала далматинске градове где се налазио центар провинције Склавоније, било је питање времена када ће папски миљеник, Карло Роберт затражити пресецање те врпце и самосталност за фрањевце у Босни. Тај поступак текао је постепено. Најпре је провинцијал Склавоније деловао преко угарског двора путем визитација Угарске и Босне. Деценију касније, поступак одвајања је водио фрањевачки генерал Герард Одонис, који је такође долазио преко угарске територије у Босну.³²⁹ Угарска је настојала да културно веже за себе свог савезника и да притом пресече све везе са Венецијом.

У писму од 28. фебруара 1340. насловљеног на поменутог фрањевачког генерала, јасно се види да је иницијатор визитације Босни угарски краљ: *Примио сам твоје писмо у којем ми кажеш да си на наговор мог најдражег сина у Христу, Карла, светлог угарског краља отпутовао да се видиш са племенитим господином Стефаном, босанским баном, и да је дотични бан тебе већ на путу дочекао, примио те уз све почести и драге воље од тебе саслушао речи католичке истине и стања, те да ти је отворено изнео предлог на основу којег си још јасније дознао да он има добру вољу да из Босанског краљевства искорени све јеретике који тамо бораве, под условом да му ја, Апостолска столица и поменути краљ Угарске у том погледу здушно помогнемо, а нашу подршку сматра потребном због*

³²⁷ D. Lovrenović, *Ujicaj Ugarske*, 57; Engle, *Realm of St. Stephen*, 96.

³²⁸ M. Orbini, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 392; Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venetia 1605, 46-7; M. Орбин, *Краљевство Словена*, ed. Ф. Баришић, Р. Самарцић, С. Ћирковић, Београд 1968, 362-363; N. Rabić, "Ban Stjepan II Kotromanić i njegovo doba", 61.

³²⁹ A. Zirdum, *Franjevci i bosansko-humski krstjani*, Bosna Franciscana 19 (2003) 59-60.

шизматика који живе у суседству и чију ће помоћ поменути јеретици потражити уколико буду сазнали да постоји намера да их из дотичне земље искоренимо.³³⁰ Овај параграф писма јасно дефинише савезнике, босанског бана, угарског краља и папу, наспрам шизматика из суседства у којима препознајемо српског краља Стефана Уроша II Милутина, са којим је угарски краљ у два наврата ратовао (1317. и 1319. године).³³¹

Као продукт тог стремљења настала је Босанска викарија, чије је седиште било у Босни и чији је викар био подређен директно папи. На тај начин, Угарска је утицала на већу самосталност и развој фрањевачког реда у средњовековној босанској држави. Босанска фрањевачка викарија званично је основана између 1340. и 1342, али се њено незванично оснивање може везати за визитацију Герарда Одониса Босни, који је највероватније из своје свите именовао првог викара Перегрини из Саксоније. То је једини начин да се познате и добро обавештене фрањевачке хронике Блажа из Залке схвате у светлу документата са фрањевачких генералних скупштина и папских писама. Наиме, Ђенђешка хроника из XVI века у коју је инкорпорирано дело викара, Блажа из Залке, босанског фрањевачког викара из XV века наводи као датум оснивања викарије 5. октобар 1339. године.³³² Хроника 24 генерала не нуди специфичну годину, али на основу изнетих тврдњи, оснивање викарије датује у период око 1340. године.³³³ Узимајући у обзир раздаљину која је потребна да се пређе у визитацији угарског, а потом босанског двора, сматрамо да је фрањевачки генерал Герард Одонис био послат од угарског краља у визитацију Босне. Оправдано је мислити да је том приликом Одонис био послат са одређеном агендом у Босну и да се тај план остварио јер су у сачуваним документима и наративним изворима задовољни сви учесници. Сматрамо да је Герард Одонис послат у Босну како би одвојио постојеће фрањевачке самостане који су били инкорпорирани у средњовековну босанску државу освајањима Стјепана II у залеђу далматинских градова од млетачког утицаја и инкорпорирао их у нову организациону јединицу – викарију, која ће, као и друге викарије имати мисијски карактер

³³⁰ Wadding, *Annales minnorum VII*, 231-233; Theiner, *Vetera Monumenta I*, 632; Smičiklas, *Codex Diplomaticus X*, 527; Šidak, *Franjevačka "Dubia" kao izvor za povijest Bosne*, 230.

³³¹ J. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1964, 70-71; S. Andrić, *Rijeka Sava kao proturski bedem (do pada Bosne)*, , Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2015, 208.

³³² Blasii de Zalka et continuatorum eius, *Chronica fratrum minorum de Observantia provinciae Bosnae et Hungariae*, in: F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica I*, Budapest 1871, 231; E. Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, Zagreb 1888, 8.

³³³ Arnould of Sarrant, *Chronicle of XXIV Generals*, Malta 2010, 714.

какав је у борби против јеретика био потребан. Такав план био је у интересу и угарском краљу и босанском бану и самим фрањевцима у Босни, који су од пријатељски настројеног босанског бана добили финансијску подршку и трајни останак унутар граница поменуте државе. Стога је оправдано сматрати да се Герард Одонис упутио у Босну управо са тим разлогом, водећи са собом већ одређеног будућег босанског викара који је том приликом и остао у Босни.³³⁴ Договор је постигнут, али оснивање фрањевачке викарије није могло бити званично без изгласавања на Генералној фрањевачкој скупштини. То је уједно и разлог зашто се не спомиње викарија у писму од 28. фебруара 1340. године.

У читаву ову једначину датирања настанка викарије убачена је једна нетачна тврдња која је фокус са добро обавештеног викара босанске викарије Блажа из Залке, померила на компендијум фрањевачких провинција који је најкасније настао 1344. године. Компендијуми тог калибра, који би обухватили све провинције, викарије и њихове кустодије са самостанима биле продукт вишегодишњег прегора и није за замерити аутору овог дела што није успео да у своје дело укључи и новоосновану викарију. Аутор овог компендијума био је Паолино из Венеције, бискуп Пуцолија, чије је дело настало пре 1344. када је поменути умро.³³⁵ Домаћа историографија некритички је преузимала податак из Ватиканског кодекса број 1960, који је 1892. године објавио Конрад Еубел и као годину настанка документа ставио - око 1340. Како се у њему не спомиње викарија Босна, дошло се до закључка да тврдњу Блажа из Залке да је викарија настала 1339. требало одбацити. Ипак, како је поменути компендиј могао настати и раније, пре 1339. а чак и да је настао касније, аутор је у позним годинама могао превидети скоро основану викарију и не додати је на списак. Колико су ти спискови непрецизно датовани код Еубела говори податак да се у списку из 1272. године и у списку из 1335. године се спомиње Босанска викарија.³³⁶ Како је ватиканска архива већим делом дигитализована за поменути период, постало је могуће погледати поменути извор у оригиналу. Он нам поред другачијег датовања нуди и одређену

³³⁴ P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva*, 188; D. Zadro, *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole*, 59-61.

³³⁵ di F. Cecchini, *Paolino Veneto*, Enciclopedia dell' Arte Medievale (1998) [https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_\(Enciclopedia-dell-Arte-Medievale\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_(Enciclopedia-dell-Arte-Medievale)/) (приступљено 26.3.2021.)

³³⁶ C. Eubel, *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum Codicem Vaticanum nr. 1960*; Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1892, 75. напомена 820; G. Golubovich, *Series provinciarum ordinis fratrum minorum saec. XIII et XIV*, Archivum Franciscanum Historicum (1908) 18, 21 https://en.mandadb.hu/dokumentum/111403/Archivum_Franciscanum_Historicum_1908.pdf (приступљено 26.3.2021.); D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*; L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 99.

викарију, чији назив, премда нечитко написан и селективно видљив заиста подсећа на Босанску викарију. Дакле, постоји могућност да је поменути Паолино заиста писао свој компендиј у позним година свог живота и да је био довољно добро обавештен да на списак викарија дода и Босанску, о којој истина није знао да наброји кустодије, али је знао да је основана.³³⁷

Најпосле, поменути Герард Одонис, био је на позицији генерала реда још само две године, те је 1342. године постављен за патријарха Антиохије.³³⁸ Стога закључујемо да је мало вероватно имао времена за нову посету Босни и да су се договори око оснивања викарије десили при јединој посети Босни 1339. године. На првој следећој скупштини фрањевачког реда, одобрено је званично оснивање већ структуриране Босанске викарије. Она се одржавала 1340 у Паризу, а потом следећа за три године, дакле 1343. године.³³⁹ Дакле, једина скупштина када се званично могла основати викарија, била је она у Паризу 1340. године, а незванично оснивање десило се нешто раније, при посети Герарда Одониса 1339. године када је члана своје пратње, Перегрин из Саксоније именовао за викара.

Основана као продукт савеза угарског краља и босанског бана, већ 4 године касније, изазвала је проблеме унутар угарске црквене структуре, тачније код босанског бискупа са седиштем у Ђакову, на територији Угарске. Спор који је избио везан је за прикупљање новца на босанској територији од стране фрањевачког реда. Тај порез под називом црквена десетина, према регулативи припадао је босанском бискупу, али он *de facto* тај новац није могао да сакупља, те када су фрањевци за то добили дозволу од бана, он се побунио и покренуо спор на папском двору у Авињону. Тај спор показује реалан успех фрањевачког реда који су искористили повољну спољнополитичку ситуацију у Босни да се изборе за привилегије и утицај који се огледао не само у сакупљању црквене десетине, на територијама које су улазиле у састав босанске државе, него и за градњу нових самостана са центрима у градовима чији је развој био у успону.³⁴⁰ Утицај угарског краља, папског

³³⁷ https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.1960 стр. 24 в.

<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=214314> (приступљено 26.3.2021.)

³³⁸ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670-671.

³³⁹ L. Irijarte, *Povijest franjevaštva*, 103.

³⁴⁰ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670-671; Ј. Шидак, *Фрањевачка „Dubia“ из г. 1372/3. као извор за повијест Босне*, Историјски часопис 5 (1954/1955) 215.

миљеника, довео је до промене религијске ситуације у Босни. Она није била драстична и потпуна, али је била довољна да фрањевцима пружи чврсто упориште и изазове љубомору и сукобе са другим црквеним редовима. Фрањевачки ред од тог тренутка био је довољно снажан да самостално шири свој утицај. То видимо и на примеру дипломатске делатности босанског викара фра Перегрин, који као опуномоћеник бана Стјепана II Котроманића самостално наступа у дипломатским посланствима у Венецију. На основу тајних записа из млетачког Већа четрдесеторице, видимо босанског викара фра Перегрин у дипломатској мисији решавања спора око опсаде Задра. Фра Перегрин наступа по инструкцијама бана, настојећи да помири зараћене стране Венецију и Угарску 1346. године. Постоји могућност да је бан у овом случају деловао самостално, а постоји могућност да је послат од стране угарског краља Лајоша I (1342-1382) како би наговорио Млечане да се из Задра повуку.³⁴¹ На основу самосталног иступа бана Стјепана, као и дарежљивог опхођења према њему и његовим посланицима, чини се да је његова интервенција на дужевом двору била веома цењена. Те исте године, Задрани туже бана Стјепана угарском краљу за сарадњу са Млечанима. Како извори сведоче, ове оптужбе нису произвеле реакцију на угарском двору.³⁴² То говори у прилог тврдњи да је бан Стјепан II деловао у сарадњи са угарским краљем и као верни вазал угарске круне уговарао примирје са Венецијом. Најстарији именом познат гвардијан неког самостана у Босни је Никола, за кога се каже да је гвардијан Босне. У сплитском архиву чува се пословна књига у којој се наводи да су Сплићани 1348. године превезли поменуто гвардијана за Венецију. Он је несумњиво вршио послове босанског викара, фра Перегрин.³⁴³ Исте 1348. године, од куге је умро сплитске надбискуп Доминик де Лукарис. О томе сазнајемо из вести да је 14. априла 1348. године за надбискупа изабран фра Перегрин. Ипак, сплитски каптол је морао пре избора контактирати фра Перегрин. То потврђује писмо које је сплитском кнезу почетком априла било упућено из Босне. Овај избор требао је бити потврђен на папској курији која је тада била у Авињону. Томе се супротставило деловање Млечана који нису били сагласни да на месту надбискупа виде странца и 26. априла 1346. године доносе одлуку да посланици у Авињону интервенишу код двојице Венецији наклоњених кардинала, с циљем да се за надбискупа

³⁴¹ Š. Ljubić, *Listine odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 333, 347-348.

³⁴² M. Ančić, *Putanja klatna*, 147-152; L. Lasić, *Odnos Ugarske i Bosne do njezinog pada 1463. godine*, Rostra 4 (2011) 50.

³⁴³ Ančić, *Gdje je podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni*, 208.

изабере неко од домаћих људи.³⁴⁴ Ова интервенција је по свему судећи била успешна јер је папа 30. маја 1348. године именовано за сплитског надбискупа фра Ивана, дотадашњег сењског бискупа. Вероватно услед епидемије куге која је у Сплиту и даље трајала, надбискупска столица врло брзо је поново била упражњена. Већ 3. октобра 1348. године сплитски каптол поново бира новог надбискупа и њихов избор и овај пут пада на фра Перегрину. Поновљени одабир сплитског каптола говори у прилог томе да је њихова наклоност остала на страни фра Перегрину и поред интервенције Млечана.³⁴⁵

Босански бан Стјепан II свестан млетачких неслагања у погледу овог избора, траже од Венеције подршку за избор фра Перегрину за босанског бискупа. Њихова подршка у овом избору била је логична будући да би тиме фра Перегрину удаљили од сплитске надбискупске столице и подршке коју му је сплитски каптол у два наврата пружио. Истовремено, ни сплитски каптол не одустаје од избора фра Перегрину за сплитског надбискупа и поменутог све до марта 1349. уписује у оштинске књиге као надбискупа.³⁴⁶ Истовремено, бан Стјепан II видео је у босанској бискупији даље могућности за ширење фрањевачког утицаја у Босни, али и у Угарској. Иако је на бискупску позицију, која је нешто раније остала без поглавара, већ био именован Бононије из Ферма. Он је након ове молбе премештен и уместо њега именован је Перегрин за босанског бискупа.³⁴⁷ Тиме је босанска бискупија поновно постала повезана са матичном земљом, иако јој је седиште било у Угарској. О пријатељским везама и утицају Угарске сведочи и то да је бану Стјепану било драго да свог верног дипломату и посланика пошаље на територију Угарске, где ће и даље са њим одржавати контакте.³⁴⁸ Постављање босанског фратра за бискупа у Ђакову значило је и ширење територијалног утицаја босанских фрањеваца. Године 1348, папа Клемент VI (1342-1352) одобрио је градњу фрањевачког самостана у Ђакову.³⁴⁹ Стога, избор Перегрину за босанског бискупа представља сведочанство о наставку пријатељских односа Угарске и

³⁴⁴ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1347 do 1358 III*, Zagreb 1872,77.

³⁴⁵ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 60; С. Тирковић, *Развој и заосталост на Балканском полуострву*, у: Работници, војници, духовници, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 32-33; Ančić, *Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan*, 210-211.

³⁴⁶ Ančić, *Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan*, 211.

³⁴⁷ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 768-769.

³⁴⁸ Š. Ljubić, *Listine odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike III*, Zagreb 1872, 107.

³⁴⁹ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 736; J. Fine, *Bosanska crkva – Novo tumačenje*, 195.

Босне јер угарски краљ, који је контролисао избор бискупа на својој територији дозвољава овакав поредак ствари, што неће бити случај са избором наредног босанског бискупа.

По смрти бана Стјепана и његов наследник бан Твртко (1353-1366; 1367-1377) одлазио је на бискупски двор у Ђаково, код Перегрин, на територију Угарске. Недуго по доласку на босански престо, 13. фебруара 1355. бан Твртко борави у Ђакову, на двору босанског бискупа Перегрин где издаје повељу Дубровчанима Климету Држићу и Бистеу Бунићу. Том приликом бискупа Перегрин назива духовним оцем свих, укључујући и себе. Том приликом био је присутан и тадашњи босански викар, Франческо из Фиренце.³⁵⁰ Убрзо потом, те исте 1355. умире и бискуп Перегрин. Његовом смрћу завршава се период мирних односа између Угарске и Босне. Однос сизерена и вазала нарушава се постепено кроз кризе у којима Угарска настоји да потврди своју доминантну улогу сизерена и најпосле читаву Босну укључи у састав угарског владарског домена. Утврђивање доминације почело је са избором новог босанског бискупа када је очигледно без папинског знања и жеље изабран дотадашњи свештеник из Ђакова, Петар, који није био припадник фрањевачког реда. На тај начин, босанска бискупија престаје да буде повезана са фактичким и стварним присуством у Босни које су фрањевци остваривали. Уместо тога, бискуп постаје Мађар, који је подложен угарском краљу и који вероватно нема никакву комуникацију са баном Твртком. Бискуп Петар је непосредно по устоличавању тражио од бана Твртка посед у Усори, што је уз притисак угарског краља и добио, тако да се уместо проширења босанских фрањеваца на територију Угарске, сада дошло у ситуацију ширења угарског свештенства на територију Босне.³⁵¹ Године 1356. папа Иноћентије VI пише провинцијалу доминиканаца у Угарској, позивајући се на документ од 1. фебруара 1327. године, да сазива крсташки рат против јеретика у Босни и Славонији. Поменути документ познат нам је из спора фрањеваца и доминиканаца и на основу серије докумената које су том приликом издате знамо да је папа Јован XXII већ те исте године поништио постављање доминиканаца за врховне инквизиторе на територији Босне.³⁵² Оно што се на основу папског писма Иноћентија VI да закључити је промена папске политике ка Босни. При томе се папа није превише задубљивао у документе, нити је настојао да из коришћених докумената извуче валидан закључак. Он је

³⁵⁰ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XII*, Zagreb 1914, 270.

³⁵¹ Ančić, *Putanja klatna*, 165-171; Lasić, *Odnos Ugarske*, 51.

³⁵² Theiner, *Vetera monumenta I*, 513; 516-517;

у писмима тражио разлог за именовање доминиканаца инквизиторима, јер су тренутни *инквизитори*- фрањевци били лојални босанском бану. Како су претходна документа из угарских крсташких ратова на Босну из XIII века вероватно била у Ватикану, за разлику од папе који је столовао у Авињону и могао се ослонити једино на документа која су настала након преласка папске резиденције у Авињон 1309. године.³⁵³ Није постојао бољи документ који би доминиканце поново ставио у средиште освајачке политике Угарске.

Даље заоштравање односа са Угарском дешавало се ради територије Хума, коју је угарски краљ Лајош, као зет покојног Стјепана II Котроманића тражио у мираз. Бан Твртко, као синовац покојног Стјепана II је по угарских обичајима имао мања, или једнака права на босанску круну као и сам Лајош. Могуће да се угарски краљ надао персоналној унији са Босном где би читав Босна потпала под његову директну власт. Уосталом, бан Твртко је у тренутку доласка на престо имао само 15 година и у очима угарског краља, није представљао никакву претњу да се ова амбиција и оствари. Иако је бан Твртко 1357. године предао Западни Хум на име мираза, амбиција угарског краља није престала. Она се читавала и у узимању бановог брата Вука његовом одвођењу на угарски двор, али и појачаном притиску са папског двора и интензивном заговарању рата против јеретика и патарена у Босни. Дакле, предавањем дела Хума, амбиције угарског краља нису заустављене и мир који је том приликом остварен био је на стакленим ногама.

Колико је позиција босанског бискупа била важна говори чињеница да је угарски краљ Лајош боравио на двору босанског бискупа у Ђакову, одакле је 20. новембра 1357. издао повељу.³⁵⁴ О правцу политике угарског краља и босанског бискупа према Босни сведочи скандал који је избио на двору босанског бискупа у Ђакову. Године 1358, пре 21. септембра, босански бискуп Петар пресрео је извесна писма која је босански бан Твртко упућивао лектору цркве у Ђакову (позиција коју је поменути бискуп претходно обављао и уједно једна од најнижих чиновна у цркви). Саслушање овог лектора сачувано је у документу и он

³⁵³ J. Rollo-Koster, *Avignon and Its Papacy, 1309-1417: Popes, Institutions, and Society*, Lanham/Boulder/New York/London 2015, 36, 166, 204. Чињеница да су списи авињонских папа остали у Авињону све до 1784. сугеришу да су списи из Рима остали у Риму све до повратка папе. Томе у прилог говори и чињеница да авињонске папе немају одређене податке о Босни који су настали пре пресељења папе. Папа Клемент VI отишао је болестан и немоћан у Авињон, притом не желећи да то буде трајно пресељење његовог двора. Стога је веома могуће да до пресељења ватиканске архиве никад није ни дошло.

³⁵⁴ Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XII*, 435-436.

је том приликом признао да је сарађивао са баном Твртком, тајним непријатељем бискупа босанског и пријатељем јеретика. Према саслушању, садржина пресретнутог писма која је бан Твртко писао садржала је ствари које нарушавају углед угарског краља и бискупа.³⁵⁵ Остаје могућност да је исказ оптуженог био мењан под притиском испитивача и да се могло радити о акцији распиривања мржње ка босанском бану у кругу капитола босанског бискупа и припреми даљих офанзивних акција ка Босни. Ипак, сасвим је реално и да је по среди стварни покушај шпијунирања босанског бискупа од стране бана Твртка који је након смрти бискупа Перегрини био одстрањен из живота босанског каптола.

Односи са Угарском наставили су ићи силазном путањом и већ 1360. папа Иноћентије VI упућује писмо босанском бискупу Петру у коме му даје за право да позове на крсташки рат против јеретика.³⁵⁶ На овом, али и на ранијим примерима видимо да је римокатоличка црква у Угарској деловала синхронизовано са угарском спољном политиком, те се на крсташке походе позивало и ратовало са јеретичима онда када су се за то стекли спољнополитички интереси и услови. Ако су папе и могле да у доба после Латеранског концила 1215. биле инспирисане на интензивно разрачунавање са јеретичима, до стварног ратовања могло је доћи искључиво ако су при томе наилазили на подршку световних власти. Такав принцип примењив је свуда у Европи, на примеру Јужне Француске, Северне Италије и других регија где су вођени ратови са јеретичима. Још је мање могуће применити идеологију крсташких ратова након пада Акре и свих крсташких творевина на Блиском истоку. Стога су папе XIV века биле у потпуности ослоњене на световне власти у ширењу својих идеја.

Овога пута, нашле су савезника у угарском краљу Лајошу I. Године 1363. долази до упада угарске војске на територију босанске државе. Упад је се кретао југозападно преко земље Доњи Краји чија је властела била делимично одана угарском краљу, а делимично босанском бану. Како је војска угарског краља могла отприлике шест недеља да буде мобилисана, а напредовање даље од утврђења Сокоград није било могуће, угарска војска је повукла напад и вратила се на територију Угарске. Убрзо након првог покушаја пробоја у Босну, угарска војска је поново кренула у напад. Овога пута, главнина напада ишла је

³⁵⁵ L. Thalloczy, *Studien zur Gerschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München 1914, 333-334.

³⁵⁶ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIII*, Zagreb 1915, 18-19.

југоистично, преко Усоре, али је напад пропао под тврђавом Сребреник коју Угари нису могли освојити.³⁵⁷ Чини се да ови походи нису били једнако успешни, као они из XIII века јер се доминиканска мисија није развила у свом инквизиторском замаху као раније. Угарски освајач се на просторима Босне није задржао довољно, нити је утицај угарске војске био толики да се локално становништво могло подвргнути инквизиторским судовима.

Ипак, када се једном размахала, пропагандна машинерија није се лако заустављала. Током читаве деценије након Лајошевог упада наставила се папска епистоларна делатност против босанских јеретика. Писма адресирана на угарског краља, црквене главаре у Угарској и Далмацији истицала су потребу за акцијом против јеретика и шизматика. Најпосле, папа Урбан V (1362-1370) писао је сплитском и дубровачком надбискупу тражећи од њих да својим верницима забране трговину са јеретичима, као и улазак јеретика на подручја њихових дијецеза јер би се верници могли заразити јеретичком мисли. Ово писмо је фактички предвиђало неку врсту економске блокаде за залеђе и заиста је могло да наштети Босни с обзиром да се из Приморја куповала со и да је већина трговинске размене ишла управо преко Дубровника. С тим у вези и Дубровчани, који су држали већину царина у залеђу и одатле увозили метал, восак и коже, пречули су ову папску наредбу те се трговинска размена одвијала несметано.³⁵⁸ Једно од последњих писама папе Урбана V против Босне било је упућено 14. јула 1368. године угарском краљу Лајошу.³⁵⁹ Оно представља на неки начин, затварање круга и враћање помирителском тону и повратку фрањевачком реду као основном средству за искорењивање јереси у Босни. Из писма сазнајемо да су два фратра, италијанског порекла била у посланству код папе како би му поднела извештај о раду босанске викарије. Овим путем, папа хвалећи досадашње залагање угарског краља и понашање према фрањевачком реду, те га моли за пружање помоћи поменутима ради успоставе црквене структуре у крајевима где су они иначе у мисији. Друго писмо од 21. јула исте године, упућено је босанском бискупу Петру. У њему се папски тон не може окарактерисати као позитиван, напротив, бискупа упозорава да је он одговоран за

³⁵⁷ F. Šišić, *Studije iz bosanske historije*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 15 (1903) 319-322; Ančić, *Putanja klatna*, 171-173.

³⁵⁸ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIV*, Zagreb 1934, 219-220; D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 51-52; Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV-XV вијек)*, Београд 2007, 100.

³⁵⁹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIV*, 148-149.

преобраћење јеретика и да у томе помогне фрањевачком реду који је заслужан за пробраћење јеретика.³⁶⁰ На основу наведених писама, може се рећи да је примат у Босни поново био у рукама фрањевачког реда, који су свој ослонац тражили унутар саме Босне, међу дубровачким трговцима, Сасима и другим становницима градова где им је било упориште. Угарска политика према Босни престала је бити офанзивна услед заузетости другим кампањама, најпре ратовањем у Влашкој,³⁶¹ а затим у борбама са властелом у Пољској.³⁶²

Бан Твртко био је током 1366. године, услед побуне босанске властеле био накратко свргнут са престола. На престо је враћен 1367. године уз помоћ угарског краља Лајоша, коме је више одговарало да подржи досадашњег непријатеља који ће му гарантовати верност, него да гуши још једну побуну властеле и спрема нови поход на Босну, која се и раније показала као издржљив противник. Стога је бан Твртко 1367. године уз помоћ угарског краља Лајоша враћен на престо. Заузврат, угарски краљ био је признат као сизерен и са пацифицираном залеђином могао се посветити новом крсташком походу који је овога пута био планиран против Турака.³⁶³ У светлу тих дешавања потребно је посматрати и поменута папска писма из 1368. која представљају усклађивање са угарском спољном политиком чији је смер био промењен. Наредне деценија, римокатоличка црква ослањаће се на фрањевачки ред и његове перцепције унутрашњих прилика у Босни, пресликаваће се на папско виђење Босне. Угарска круна престала је да има одлучујући утицај на религијску ситуацију у Босни, иако она од свог примата и права на њу никад није одустала. Бан Твртко је у међувремену постао толико стабилан у своме положају да се 1377. године крунисао за краља, чиме је директно пркосио свом сизерену пошто је у средњовековној хијерархији достигао исти ранг као и угарски краљ. Да ситуацију буде још офанзивнија по угарску круну, босански краљ постао је учесник грађанског рата у Угарској који је избио након смрти Лајоша I. Босански краљ био је у позицији да заједно са коалицијом којој је припадао одређује будућег краља Угарске. Био је то врхунац независности средњовековне босанске

³⁶⁰ Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIV*, 150-151.

³⁶¹ I. Pop, *Romanians in the 14th–16th Centuries: From the "Christian Republic" to the "Restoration of Dacia*. In *History of Romania: Compendium*. ed. I. Pop, I. Bolovan, Ioan, Bukarest 2005, 258; P. Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, Budapest 2001, 165.

³⁶² J. Lukowski, H. Zawadzki, *A Concise History of Poland*. Cambridge 2006, 34.

³⁶³ N. Housley, *King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382*, *The Slavonic and East European Review*. 62 (1984) 202.

државе који је и даље значао занимање за прилике у овој земљи. Заједно са другим угарским великашима, краљ Твртко се у том тренутку понашао као један од њих, заинтересована страна у избору будућег сизерена.

Како угарски краљ није имао мушког потомства, као кандидата је истакао ћерку Марију која је 1382. по његовој жељи крунисана за краља Угарске. Пошто је била малолетна њена мајка Јелисавета је уместо ње владала као регенткиња. Она је уместо Марије, којој је било намењено да влада пољско–угарском унијом, послала њену млађу сестру Јадвигу да се уда за пољског краља. Пољска им је из освете узела Галицију. И босански краљ прешао је у офанзиву и освојио све приморске градове, осим Задра. Угарска властела је за ово окривила женску владавину и организовала побуну против угарске круне. Они су се окренули последњем мушком сроднику краља Лајоша, напуљском краљу Карлу III Драчком. На челу ове побуне били су браћа Хорвати, од којих је Иваниш био мачвански бан, затим Иваниш Палижна, загребачки бискуп Павле Хорват и босански краљ Твртко I. Они су послали делегацију која је позвала Карла да дође и „спасе“ Угарску. Он је крунисан пред сабором који су сазвали браћа Хорват. Изгледало је као да је ствар решена, али је краљичина странка сковала заверу и организовала атентат на Карла. Карло је убијен, као и већина његове италијанске пратње. Иваниш Хорват, побегао је преко Драве, прогласивши устанак и именујући Карловог малолетног сина Ладислава за краља. Странка краљица сматрала је да ће довођењем њих на територију Драве смирити побуну. Међутим, чета побуњеника предвођена Иванишем Хорватом надјачала је пратњу краљица и заробила их. У међувремену се Жигмунд Луксембуршки, Маријин муж, вратио из Чешке, где је отишао код брата по помоћ. Он је образовао баронски савет и почео самостално да влада, најпре као Маријин регент, а потом је крунисан за краља Угарске, јер Марију нису могли да ослободе. Најпосле, 1387. године, пред војском коју је Жигмунд послао да ослободе краљицу, присталице напуљских Анжујаца су удавиле стару краљицу Јелисавету и побегли у Напуљ. Новопостављени мачвански бан, присталица краља Жигмунда, заповедао је четама које су до краја те 1387. године очистиле земљу од Хорватових присталица.³⁶⁴ Они су побегли код краља Твртка одакле су без успеха упадали у Угарску. У почетку их је

³⁶⁴ *Историја Мађара*, 122–126.

подржавао и српски кнез Лазар.³⁶⁵ У угарским повељама се наводи да је јака војска Иваниша Хорвата и његових савезника, која је уз помоћ бројних Срба и Босанаца прешла реку Саву и напала подручја сремске и вуковске жупаније. Њима су се успешно супроставили угарски краљевски војници на челу са Николом Горјанским Млађим и Филипом Корођом. Горенаведена битка датирана је у период август–септембар 1387. године.³⁶⁶

Краљ Твртко I наставио је да води битке на територији која му је више позната, стратешки значајнија и где је власт Жигмунда била неучвршћена. На мети босанског краља нашли су се преостали далматински градови са фокусом на Сплит, који је подржавао Жигмунда Луксембуршког. Краљ Твртко никада није Жигмунда признао за краља и његову политичку нестабилност искористио је да прошири сопствене територије на рачун угарских. Иако је своју владавину започео као угарски вазал, који се борио за опстанак сопствене државе, умро је као непокорени противник једног угарског краља. За то време је, црквена политика Римокатоличке цркве неколико пута је променила правац јер је умногоме зависила од држања угарске круне. У целини гледајући, спољна политика Угарске диктирала је стварне акције против јеретика у Босни. Када је Угарска била ослабљена или фокусирана на друге целине краљевства, Римокатоличка црква би своје активности ослонила на постојећи клер који је у том тренутку боравио у Босни, или у близини Босне. Како у већини проучаваног периода, поменутог клера на босанској територији није било, Римокатоличка црква је чекала, пишући циркуларе и јадикујући над судбином душа у Босни. У стварности, до реакције није долазило јер локална властела није желела да нарушава добросуседске односе који су почивали на трговинској размени добара и проласку кроз Босну.

Промена положаја Римокатоличке цркве десила се са доласком фрањеваца и оснивањем њихових кућа у босанским градовима. Угарска круна дала је додатну подршку оснивању Босанске викарије и осамостаљивању фрањеваца у Босни. Парадоксално је да је Римокатоличка црква имала ослонац, мирно средство евангелизације које је у тренутцима угарског офанзивног деловања на Босну требало заобићи и којима се у периодима мира враћало. Иако су се осамосталили уз помоћ Угарске, фрањевци у њој нису имали потпору,

³⁶⁵ М. Спремић, *Јадар у средњем веку*, Јадар у прошлости, Лозница 1985, 43; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 2001, 275.

³⁶⁶ *Историја Мађара*, 123–125.

изузев за време бискупа Перегринa. Босанска викарија црпила је подршку из Италије, одакле је долазио највећи број фрањеваца. Језичка баријера према Мађарима, али и према словенском становништву чинила је да они потпору нађу у дубровачким колонијама, те ће њихов утицај јачати у складу са јачањем трговине и привреде у Босни. Ипак, утицај Угарске на развој, положај и формирање средњовековне босанске државе је немерљив те с тим у вези, дешавања у Босни не могу се посматрати мимо прилика у Угарској. Илустративан пример представља име централне државне институције - *русaга*, босанског сабора, на коме се бирао чак и владар, које долази од мађарске речи *орсаг*.³⁶⁷

³⁶⁷ С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 308.

III Оснивање Босанске викарије

3.1. Делатност фрањеваца у Босни до оснивања викарије

Делатност фрањевачког реда у Босни можемо пратити још од посланства 1248. у коме је у посету двору Матеју Нинославу послат један фрањевац из провинције Склавоније као пратња сењском бискупу. Након позива Стефана Драгутина да у делове Босне којима он влада папа пошаље неке редовнике који знају језик тога краја, о чему је већ било речи. Папа у писму провинцијалу Склавоније шаље инструкције да пошаље два мала брата из своје провинције у *целу* Босну, чиме се фрањевачки утицај *de jure* шири на целу средњовековну босанску државу.³⁶⁸ О даљим активностима фрањевачког реда било на територији под управом краља Стефана Драгутина, било у остатку босанске државе немамо података у изворима. Знамо да само неколико година касније, 1298. године, нови папа папа Бонифације VIII (1294-1303) проширује право фрањевцима из провинције Склавоније на испитивање кривоверја у Србији, Рашкој (подељене у том тренутку јер су њима владали одвојено краљ Стефан Драгутин и краљ Стефан Урош II Милутин), Далмацији, Хрватској, Босни и Истри.³⁶⁹ У овом писму, папа је навео провинцијала Склавоније као одговорно лице за све ове крајеве, притом наводећи да би требало да у њих пошаље двојицу мисионара, а потом двојицу нових, када се претходни уморе, или разболе. Ова клаузула представља прекопирани део писма из 1291. године са проширеним територијалним правима. На основу наведеног може се уочити пораст интересовања фрањевачког реда за ширење утицаја на Балкану, као и воља Папске курије да им се та жеља испуни. Иза амбиција провинцијала провинције Склавоније стајала је стварна политичка моћ оличена у моћним хрватским великашима Шубићима, чији су противници владали свим наведеним територијама.³⁷⁰ Најпосле, у акцијама Шубића које су за крајњи циљ имале освајање Босне погинуо је Младен I Шубић, кога су 1304. године, како наводи брибирски некролог, убили босански

³⁶⁸ Wadding, *Annales minorum II*, 592; Theiner, *Vetera monumenta*, 377.

³⁶⁹ Wadding, *Annales minorum II*, 697-698; Theiner, *Vetera monumenta*, 381; N. Klaić, *Srednjovekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb, 1994, 142; F.E. Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000, 21; *Monumenta Montenegrina IV*, t. 1, 194.

³⁷⁰ D. Karbić, *Osnutak duvanjske biskupije u svjetlu politike Šubića Bribirskih*, Duvanjski kraj u prošlosti, ur. J. Krišto, Zagreb 2000, 128; D. Karbić, *Crkvena politika Šubića Bribirskih do sloma Kliške grane (1356)*, 146.

јеретици. Иако је глава породице Шубића погинула у окршају, Босна ће следеће две деценије бити под доминантним утицајем и влашћу ове породице.³⁷¹

Борба за територије на којима ће проповедати и сукоби који су се на том пољу догађали између представника два млада реда, миноритског и проповедничког, представљали су тренд у читавој Европи.³⁷² Ипак, сукоб који је тињао у Европи, у Босни се распламсао тек када су поменути проповедници нашли довољно упоришта око којих се имало разлога отимати. Дошадашња литература која се бави фрањевачким редом у средњовековној Босни наводи да је папа Клемент V (1305-1314) булом 1307. „Cum hora decima“ поверио искључиво фрањевцима мисионарску делатност у Босни и суседним крајевима.³⁷³ Међутим, на основу увида у објављене енклитике и списе поменутог папе који су у XVI веку сви сабрани и објављени у зборнику,³⁷⁴ увида у до сада објављене изворе који се баве овим простором, као и у најскорију дисертацију Џенана Даутовића која се бави односима Римске курије и средњовековне босанске државе нисмо дошли до података о поменутом писму папе Клемента V које се наводи у досадашњој литератури.³⁷⁵ Како се ни у тој литератури не наводи сигнатура поменуте енклитике и како до ње нисмо дошли, аутор овог дела отвара питање и изражава сумњу у постојање поменуте папске дозволе. С обзиром да у сукобима између фрањевачког и доминиканског реда, који ће избити само две деценије након поменуте енклитике, није поменута енклитика, као ни да је нигде нема у изворном облику, сматрамо да она није ни постојала у облику у коме се у литератури наводи. Упадљиво сличног имена, у изворима се налази енклитика „Cum hora undecima“ коју је још 1235. године издао папа Гргур IX (1227-1241). Поменути енклитику, која се тиче делатности мисионара и христијанизације неверника, неколико пута издале су у истом облику и друге

³⁷¹ D. Karbić, *Crkvena politika Šubića Bribirskih do sloma Kliške grane (1356)*, 147.

³⁷² J. Strayer. R. Grosseteste, *Dictionary of the Middle Ages. Vol. 6.*, New York 1985, 484; H. J. Scjmidt, *Contested Frontiers: Mendicant Provinces Between Germany and Poland During the Late Middle Ages*, Monasteries on the Borders of Medieval Europe Conflict and Cultural Interaction, ed. E. Jamroziak, K. Stober, Brepols 2013, 130, 133.

³⁷³ F. E. Hoško, *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 22; F.E. Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000, 213.

³⁷⁴ *Clementis Pape quinti singulares consitutionum textus tam XX Extravantium XXII Johannis pape quam Decretalium extravagantium a romanis pontificibus post peractum Bonifacii librum sextum emanantium insipient: adjectis correcectisque summaniis artificiose expurgati*, ed. G. Eustace, 1509.

³⁷⁵ Dž. Dautović, *Bosna i Rimski kurija u srednjem vijekum*, Sarajevo 2017, 315.

папе. Папа Иноћентије IV, деценију касније, 1245. године, а потом и 1253. годије издао је исту булу када је слао мисионаре у Монголију.³⁷⁶

Један од тих папа био је и Клемент V који је 1307. године поново издао поменућу булу ради ширења Римокатоличанства у свим деловима у која се оно ширило. Делови света којима је поменућа енкликa била насловљена мењали су се током различитих понтификата. У поменућој 1307. писмо је послато у земље Сарацена, пагана, Грка, Бугара, Кумана, Ибераца, Алана, Газа, Гота, Сикха, Рутена, Јаковљана, Нубијаца, Несторијанаца, Грузина, Јермена, Индијаца и Моклита и других неверујућих народа на Истоку и у Аквилонији. Поменућо писмо послато је браћи минорита и браћи реда проповедника, односно доминиканаца који су били у мисијама у тим крајевима.³⁷⁷ На основу обсервације документа увиђамо да коришћење архаизама у именима народа, при чему се користе имена неких народа која одавно нису на историјској сцени. Поред тенденције учености, овај манир у писању користи се да нагласи и свеобухватност писма намењеног христијанизацији свих неверника. Босна у поменућом писму није именом ни наведена. Читава забуна произашла је из расправе Атанасија Матанића који у расправи из 1957. проматра и интерпретира поменући документ као да је намењен искључиво фрањевачком реду у Босни. То је промишљање на које као историчар има право.³⁷⁸ Ипак, како су у то време биле активне мисије у више земаља и како се поменућо писмо на њих и односи, не смемо занемарити њену глобалну намену. У то време чак немамо ни историјских извора који би потврдили делатности фрањевачког, или доминиканског реда на подручју Босне, изузимајући угарске упаде и земљу Усору и земљу Соли којима су у то време такође управљали припадници угарске властеле. Истовремено, писмо не наводи директно Босну као одредиште на које је писмо послато. Не наводи чак ни Склавонију, него помиње једино земљу пагана, што би се можда могло повезати са раносредњовековном Паганијом која се простирала у пределу реке Цетине. Ипак, то је спекулација која се не може темељити чак ни на редоследу набрајања.

³⁷⁶ Sbralarea, *Bullarium Franciscanum I*, 360-361; Theiner, *Vetera Monumenta I*, 223-224; J. Muldon, *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World*, Pennsylvania 1979, 75-76

³⁷⁷ C. Eubel, *Bullarium Franciscanum V*, 35-37; F. Schmieder, „Cum hora undecima“: *The Incorporation of Asia into the „orbis Christianus“*, in: *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, ed. G. Armstrong, I. Wood, Turnhout 2000, 260.

³⁷⁸ A. Matanic, *Bulla missionaria „Cum hora undecima“ eiusque iuridicum „Directorium apparatus“*, *Archivum Franciscanum Historicum* 50 (1957), 364–78.

Стога ову енклитику сматрамо неоснованим полазиштем у босанском-папским односима у овом периоду и њиме се у раду нећемо бавити.

Делатност фрањевачког реда пре оснивања Босанске викарије посматрати искључиво у компарацији папских извора са савременим историјским изворима локалног порекла. Примера ради, у писму папе Јована XXII из 1319. године, хрватском и босанском бану Младену II Шубићу спомиње мноштво јеретика који се у Босни налазе и потребу да се против њих бори.³⁷⁹ С тим у вези претпостављамо да је током 1304-1319. и владавине Босном од стране породице брибирских Шубића дошло до ширења римокатоличког утицаја чији су они били осведочени заштитици. Заправо, поменуто писмо Младену II Шубићу представља сасвим реални, чак искарикирани приказ религијске слике у Босни. Како је Младен II ратовао са српским краљем Стефаном Урошем II Милутином у Хуму, требало је да трећу могућу страну у сукобу придобије за себе. Како је представник те стране, на челу босанске властеле био млади бан Стјепан II Котроманић, он је сматрао за сходно да тај савез оснажи брачном политиком и женидбом свог штићеника за кћерку Ортенбуршког грофа. Како је босански бан са поменутом Маргаретом од Ортенбурга био у крвном сродству, било је потребно добити папску диспензацију за брак, а да би се она добила, требало је папу убедити у катастрофалну религијску ситуацију у Босни у којој је једини пут спасења управо поменути брак. Стога је наизглед збуњујућу коореспонденцију у којој се у једном писму позива на истребљење босанских јеретика, а у другом дозвољава брак са блиском рођаком босанском бану, могуће је ставити у контекст.³⁸⁰ Досадашњој историографији која се овом темом бавила додатно је помрачивало расуђивање потпуно осамостаљивање Стјепана II Котроманића које се догодило само три године касније, те се у том светлу посматрала поменута коореспонденција. Ипак, показало се да су у питању два одвојена догађаја.

Самосталној владавини бана Стјепана II Котроманића врло брзо се прилагодила фрањевачка религијска структура из провинције Склавоније и непосредно потом ступила с њим у контакт. С тим у везу треба довести и одређене помаке који су за време Шубића могли бити направљени у Босни, али и европску тенденцију ширења просјачких редова. У све те компоненте потребно је урачунати и утицај и напор провинцијала Склавоније који је

³⁷⁹ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 463; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 20; Farlati, *Ilyricum Sacri IV*, 57; Smičiklas, *Codex Diplomaticus VIII*, 535-536.

³⁸⁰ D. Karbić, *Osnutak Duvanjske biskupije*, 129.

дао лични печат деценији која је претходила оснивању викарије у Босни. Он је својим ставовима, прегорима и непомирљивошћу ставио фрањевачку провинцију Склавонију у средиште фокуса папског двора у Авињону. Узимајући у обзир позицију фрањевачког реда у папској курији, неповољан положај и лош глас који је један део овог братства пратио, делатност фра Фабијана утолико је невероватнија.

Фратар Фабијан рођен је у Мотувуну у другој половини XIII века, а заређен је у фрањевачком самостану Св. Фрање у Пули. У сукобу између Пуле и Венеције, 1318. године, поверена му је дипломатска мисија са циљем измирења међу њима.³⁸¹ Иако неуспешна, ова мисија је свакако сведочанство о дару за дипломатију који је красио овог фратра. У прилог томе иде и чињеница да је после тога био унапређен. На генералној скупштини фрањевачког реда у Марсеју 1319. године изабран је за министра провинције Склаовоније.³⁸² После овог догађаја, фра Фабијан појављиваће се у изворима везаним за рад ове провинције. Године 1320. издата је повеља о градњи новог фрањевачког самостана у Шибенику,³⁸³ а 1321. потврдио ју је папа Јован XXII који је том приликом споменуо и фратра Фабијана.³⁸⁴ Присутност у фратра Фабијана у шибеничким повељама годинама је збуњивало историчаре који су тај град наводили као његов родни.³⁸⁵

Фратар Фабијан је као министар провинције Склавоније био учесник фрањевачке генералне скупштине која је 1322. одржана у Перуђи.³⁸⁶ Према папском писму из 1298. провинција Склавонија састојала се од *Servie, Rasie, Dalmatie, Croatie, Bosne atque Istrie*.³⁸⁷ У овом писму које је послао папа Бонифације VIII, цела провинција Склаовинија била је поверена двојници фрањевачких монаха, који су требали да врше инквизицију у тим крајевима. У овом писму, папа се обраћа министру провинције Склавоније, како би именовано поменуте фрањевце да врше инквизицију и тако униште јеретике у овим

³⁸¹ М. Oreb, М. Žugaj, *Fabijan Motovunjanin*, u: Hrvatski franjevački biografski leksikon, ed. F. E. Hoško et al. Zagreb 2010, 164; V. Nosilia, M. Scarpa, I. Salmič, *I francescani nella storia dei popoli balcanici nell' VIII centenario della fondazione dell' Ordine*, Bologna: 1991, 4.

³⁸² D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 25.

³⁸³ D. Farlati, *Illyrici Sacri tomus IV*, Venetii 1768, 461; Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike tom I*, Zagreb 1868, 309-311.

³⁸⁴ T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae Slavoniae et Dalmatiae IX*, Zagreb 1911, 38.

³⁸⁵ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 24-25.

³⁸⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium: Historiam illustrantia: Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis, tomus I*, Zagrabiae 1859, 381; Oreb, Žugaj, *Fabijan Motovunjanin*, 164;

крајевима. Иако се према папском писму из 1291. године вршење инквизиције предвиђа само на територији босанске државе, или на деловима босанске државе којима је управљао краљ Стефан Драгутин као угарски племић (земље Усора и Соли).³⁸⁸ Изгледа да се писмо папе Бонифација VIII наслањало на претходно и понављало претходну одлуку папе Николе IV поводом броја послатих инквизитора. Поставља се питање, да ли је био инквизиције у свим овим земљама, или само у Босни, или само у Усори и Соли као делу Босне под управом Стефана Драгутина? Очигледно да ова два послата фратра нису могла допрети до свих територија и ширити свој утицај једнако. Пошто су у неким од територија фрањевци били присутни дуже од пола века (1235)³⁸⁹, постоји могућност да је папа Бонифације VIII само побројао све територије које су биле део провинције Склавоније у том тренутку. Неке од територија придодате су раније провинцији Склавонији, а неке касније, али све су потпадале под управу министра провинције Склавоније коме је писмо упућено.

Реконструисање положаја и кретања фратра Фабијана и његових акција усмерених на Босну помоћи ће разумевању позиције коју су имали фрањевци у Босни тога доба. Како је та позиција умногоме зависила од воље и наклоности босанског владара тог периода, бана Стјепана II Котроманића (1322-1353)³⁹⁰, испитивање везе између ове две личности биће кључно за разумевање ослоњања који су фратри имали у Босни пре оснивања Босанске викарије. Папа Јован XXII (1316- 1334)³⁹¹ поставио је 10. маја 1325. године фра Фабијана на место инквизитора јереси у Босни.³⁹² У писмима од 5. јуна 1325. године у којима се папа обраћа угарском краљу Карлу Роберту (1308-1342)³⁹³ и босанском бану Стјепану Котроманићу како би обезбедили помоћ фратру Фабијану. Овај дан претставља тачку у којој су се путеви фратра Фабијана и бана Стјепана II укрстили, те је од овог тренутка могуће говорити о вези и односу какав је био између њих двојице. Писмо које је папа упутио

³⁸⁸ L. Waddingo Hiberno, *Annales minorum seu trium ordinum S. Francisco institutorum tomus II*, Romae 1732, 592; Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, 377, 379.

³⁸⁹ H. Golubovich, *Series Provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII. et XIV*, Archivum Franciscanum Historicum 1(1908) 13; J. Milošević, *De provincia Sclavoniae*, Archivum Franciscanum Historicum 1(1908) 237.

³⁹⁰ N. Rabić, *Ban Stjepan II Kotromanić i njegovo doba* 39; Уп. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 387; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1994, 172. који нуде годину 1314. као почетну годину владавине.

³⁹¹ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb 2004, 104.

³⁹² C. Eubel, G. Sbaraglia, *Bullarium Franciscanum sive Romanorum Pontificum, Constitutiones, Epistolae, Ac Diplomata Continens Tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum, Et Poenitentium*, Romae 1898, 286; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 234.

³⁹³ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 375.

босанском бану Стјепану II садржи кључне детаљер који се односе на посматрану везу. Стога одређене редке доносимо у целости.

Вољеном сину, племенитом господину, Стефану краљу Босне,

*До мене и до Апостолске столице непрекидно долази проверена и веродостојна вест да се, пошто се за то постарао господар таме, непријатељ људског рода жељан да науди, велика гомила јеретика **из бројних и различитих крајева** слила се у Босанско краљевство с циљем да тамо несметано борави и под кринком вере сеје ужасне заблуде те да, јеретици заоденути виспреношћу древног непријатеља и наоружани отровом своје лажне квари душе католика под маском глумљене једноставности и то чине под лажним изговором проповедања хришћанске вере – и премда њихове речи гмижу споро попут рака, полако се међу људе увлаче и потајно убијају; ти крвожедни вуци изнутра лажно су прерушени у овце споља јер не могу да обману праве и једноставне овце Христове другачије него да своју зверску пошаст шире именом хришћанства.*

*Будући дакле, да ова безбожна заблуда поменутих јеретика коју треба уништити, је већ како сам обавештен бројне душе укаљала и заразила их јеретичким злом, али зато што би теби то највише приличило и тебе се највише тицало да што пре трудом и бригом поменуто пошаст из корена ишчупаш из свог краљевства како јој не би било дозвољено да се несметано шири и да таква, пошто је већ заразила бољешћу хришћанске овце, **да се још опасније не рашири на околне провинције**. Ја молим твоју племенитост и пажљиво је подстичем у Господу Исусу Христу и истовремено јој то јасно налажући у званичном папском писму, пошто на основу веродостојних гласова чујем да си ти веран мени и цркви, а и сам се тако представљаш, да се уз Божију помоћ свим силама супроставиш јереси из поштовања према свевишњем, према Папској столици и према мени да би сачувао поменуто краљевство и за спас душа хришћанских верника.*

*Трудећи се тим пре јер си ти на челу поменутог краљевства и тебе се највише тиче да гониш поменуте јеретике, будући да не можеш без стигме велике срамоте да не гониш поменуто пошаст; молим те да прикупиш и потрошиш средства која приличе статусу ове провинције за искорењивање поменутих јеретика и да уз велику ревност усмерену против поменутих јеретика, најљућих непријатеља људских душа на захтев будеш од помоћи мом вољеном сину **Фабијану из реда Мале браће кога сам папским ауторитетом поставио за инквизитора у тим крајевима**, као и да тако чиниш и са свим другим инквизиторима које сам у те крајеве поставио и које ћу поставити у будуће; а све да би након што се поменутог краљевства ишчупа то штетно корење неповређени остали, не само они који су исправни, већ и да би они који су били заведени јеретичком обманом одбацивши и одрекавши се своје заблуде били поново доведени под окриље праве вере; ти ћеш стога тим бити достојнији Бога што више ревности будеш показао у поменутом верском подвигу.*

Уосталом, из поштовања према Свевишњем према Папској столици и према мени, држи се **поменутог инквизитора и других који су добили задатак да се позабаве овим проблемом** и у које треба да се поуздаш на вом подвигу, а ти се према њима односи благонаклоно и добронамерно да би захваљујући твојој наклоности и помоћи сви они у славу Бога извршили дужност која им је поверена да се обрачунају са јеретицима који сеју поменутоу болест и да би они (уз твоју помоћ) били у могућности да то обаве у славу Бога и за спас душа верника у теби повереним провинцијама. У свему нареченом понеси се тако храбро и мужевно уз брижност која приличи обрачуну са поменутим јеретицима, како би учинак твог напорног рада јасно показао да си ти ревностни борац за веру и да не би због неког немара и млакоти, којих се у оволиком послу понајвише треба клонити могло да се по тебе с разлогом да се каже, да не само да се ниси обрачунао са јеретицима као што си био дужан, већ и да си им био наклоњен и да си их подржавао тиме што си их толерисао.³⁹⁴

Видимо да у писмо папа помиње више инквизитора који треба да помажу Фабијану. Ово је први познати помен у изворима већег броја инквизитора.³⁹⁵ Претходна писма користила су као предложак писмо папе Николе IV у коме се спомињу два инквизитора. Ово писмо сведочи и да папа Јован XXII није аутоматски преписао раније дозволе намењене фрањевачком реду што значи да их можда није ни видео будући да се у међувремену папска палата преселила у Авињон. Догађаји који су уследили говоре томе у прилог.

Како би се јасније показао однос папе Јована XXII према братру Фабијану и мисији у Босни, потребно је осврнути се и на велики раздор у фрањевачком реду и интервенцијама које је папа чинио тим поводом, о чему смо са посебном пажњом говорили у једном од претходних поглавља. После смрти Фрање Асишког, ред се почео делити по питању погледа на сиромаштво. Једна група братара, познатији као спиритуалци, желели су да поштују фрањевачко правило строже него остатак фрањеваца. Међу њима су били и припадници прве групе која се окупила око Фрање за његова живота, попут Јована из Парме, генерала фрањевачког реда.³⁹⁶ Током друге деценије XIV века тај тињајући сукоб је ескалирао. Група спиритуалаца захтевала је да се идеја сиромаштва прошири од фрањевачког реда на читаву цркву и да би стога црква требало да се одрекне својих посуда и да постане попут апостола. То је представљало директан напад на папу па су на предлог генерала реда Михаела их Чезене почели њихови прогони 1316. године. Четворица

³⁹⁴ Преузето и преведено из: Wadding, *Annales minorum VII*, 38-39; извршена компаративна анализа са: Farlati, *Ipyricum Sacri IV*, 57; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 243-244.

³⁹⁵ J. Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 228.

³⁹⁶ Grieco, *Pastoral care, Inquisition, and mendicancy in the medieval Franciscan order*, 137.

спиритуалаца била су осуђена на ломачу и спаљена 1318. године. Суђење је водио њихов брат, фрањевац Мишел Ле Моан. После овог братоубилачког догађаја генерал фрањевачког реда Михаел из Чезене је променио страну и на генералној скупштини у Перуђи 1322. подржао апостолско сиромаштво фрањевачког реда што је довело до нових папских прогона фрањеваца. Највећи сукоби вођени су између папе и фрањевачког реда трајали су до 1329. године када је папа поставио свог претендента за генерала фрањевачког реда. Ипак, тиме сукоб није био завршен и наставио се до 1517. када ће се окончати званичном поделом реда.³⁹⁷ Како се именовање и посланство фра Фабијана дешавало у време највећих сукоба папе са фрањевачким редом, тврдња да су доминиканци током овог сукоба придобили сву моћ за себе не може бити тачно, нарочито на територији средњовековне босанске државе, премда се папа као бивши доминиканац својски потрудио да свом реду осигура веће привилегије.³⁹⁸ Позицију фрањеваца у Босни бранила је постојећа мисијска инклинација папе Јована XXII који је настојао да буде упамћен као евангелизатор читавог света. Раније успостављена мисија у Босни значила је заштиту за фрањеваца ма колико неповољан положај реда био у том тренутку.³⁹⁹

У овом тренутку, папа је перципирао бана Стјепана као представника римокатоличке цркве, али само годину касније, бан Стјепан је издао повељу у хижи, у присуству главног представника цркве босанке *дједа* Радослава.⁴⁰⁰ Ова повеља разликује се по томе што се тиче унутрашњих послова босанске државе и њеног властелина Вукослава Хрватинића, што претпоставља *дједа* као ауторитативну фигуру која може да гарантује ваљаност и извршење

³⁹⁷ D. Saville Muzzey, *Were the Spiritual Franciscans Montanist Heretics?* The American Journal of Theology 12/4 (1908) 598; J. Moorman, *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*, Oxford 1968, 312; Grieco, *Pastoral care, Inquisition, and mendicancy in the medieval Franciscan order*, 149; D. Burr, *Effects of the spiritual Franciscan controversy on the mendicant ideal*, in: *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. Donald S. Prudlo, Leiden-Boston 2011, 297-300; Dž. Dautović, *Bosna i Rimska kurija u srednjem vijeku*, 155; D. Patafta, *Franjevački red u doba Nikole Tavelića*, in: Sv. Nikola Tavelić – mučenik, njegovo vrijeme i trajna poruka, ed. D. Patafta and N. V. Kovač, Zagreb 2019, 30-31.

³⁹⁸ D. Saville Muzzey, *Were the Spiritual Franciscans Montanist Heretics?*, 589, напомена 110; уп. А. М. Piemontese, *Un testo latino-persiano connesso al Codex Cumanicus*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 53, 1/2 (2000), 126; P. Nold, *Pope John XXII's Annotations on the Franciscan Rule: Content and Contexts*, Franciscan Studies 65 (2007) 301.

³⁹⁹ J. P. Hevert, *Orthodoxy abroad: John XXII and Global Christendom*, Chapel Hill 2016 (unpublished PhD dissertation), 5.

⁴⁰⁰ L. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva*, Glasnik Zemaljskog Muzeja 18/4 (1906) 404-405; J. Мргић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју "вјеру господску"*, Стари српски архив 7 (2008) 52; Rabić, *Ban Stjepan II Kotromanić i njegovo doba*, 153.

повеље. У посматраном периоду времена такође је издат компендијум, око 1330. Написан као књига извештаја са разних страна како би служила као водич будућим путницима. Књигу је вероватно написао фратар из Севиље који је тврдио да у Босни нема уште римокатолика. Упоредивањем извештаја о осталим земљама Балкана закључује се да писац није нарочито информисан ни о једној од њих.⁴⁰¹ Стога се ова информација мора употребљавати са опрезом, јер постоји могућност да писац ових редака на пропутовању кроз Босну није упознао ни једног римокатолика, а не да у Босни није било истих. Његов суд зависи од количиневеденог времена у Босни и времена које је тамо провео, а то се нажалост на основу овог извештаја не може закључити. За сврху овог истраживања претпоставићемо да је број римокатолика био мали, што не одудара од сачуваних извора папске провиниенције који су тврдили постојање великог броја јеретика, док број римокатолика нису прецизирали. Овакав став према Босни, који је стигао до поменутог итинера, као и чињеница да се Босна налазила на рубу Западне Европе чинила је Босну плодним тлом за мисионарске активности, попут оних у Јерменији.⁴⁰²

Ипак, у време по послању овог писма, 1325. године, фра Фабијан није имао много успеха. У папском писму из 1327, папа је поновио претходне наредбе угарском краљу Карлу Роберту и поменуо босанског бана који би такође требало да их изврши.⁴⁰³ Како овог пута писмо сличне садржине није упућено и босанском бану, претпостављамо да је изостала реакција из Босне на претходно писмо, или папа том реакцијом није био задовољан. Папа Јован XXII питао је угарског краља да помогне фратру Фабијану и другим инквизиторима, као и да захтева од босанског бана да *ишчупа непријатеље вере из поменуте земље*.⁴⁰⁴ На основу касније интеракције између угарског краља Карла Роберта и босанског бана Стјепана, у случају доласка Герарда Одониса, босански бан је послушао свог сизерена и

⁴⁰¹ J. Smodlaka, *Zemlje Južnih Slovena i njihovi grbovi oko 1330. godine u "putu oko svijeta" jednoga španjolskog fratra*, Split 1931, 4, 8.

⁴⁰² Strayer, Grosseteste, *Dictionary of the Middle Ages. Vol. 6.*, 484; D. Burr, *Effects of the Spiritual Franciscan controversy on the mendicant ideal*, in: *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. D. S. Prudlo, Leiden- Boston 2011, 284; Dautović, *Bosna i Rimski kurija u srednjem vijeku*, 157.

⁴⁰³ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 516-519; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 349; Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, 227; S. A. Jalimam, *Spor franjevaca i dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Croatica Christiana Periodica 13/23 (1989) 15; S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla 1999, 101.

⁴⁰⁴ Преузето и преведено из: Theiner, *Vetera Monumenta I*, 519; Компарирано са: Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 351; Farlati, *Ilyrici sacri tomus IV*, 57; E. Fermeždin, *Acta Bosnae*, 22; Eubel, Sbaraglia, *Bullarium Franciscanum tom. V*, 326.

организовао пријем за поменутог генерала реда.⁴⁰⁵ Поставља се питање зашто у изворима нема помена о пријему фратра Фабијана? Да ли је било било каквог састанка са босанским баном у периоду између писма 5. јуна 1325 до писма које је послато 1. јула 1327?

Постоји могућност да бан Стјепан у том периоду није ни примио фра Фабијана јер је био заузет у рату против српске властеле Бранивојевића. Рат је од краја марта почео и завршио се најраније крајем јуна 1326. Ово је била велика операција и том приликом је нападачка сила босанске војске била подељена у две одвојене групе. До 20. априла 1326. освојили су већину Хумске земље и допрли до обала Јадранског мора, док је већина Бранивојевића била елиминисана. Од тог дана, босански бан Стјепан био је званично у савезу са Дубровником и заједно су нападали преосталу територију Бранивојевића заједно са тврђавом Стон. У јуну 1326. Дубровачко велико веће понудило је награду за јединог непораженог Бранивојевића, Брајна, који је још увек држао неке територије. Стога, се рат наставио, вероватно локализовано и са смањеном жестином. Пошто су ова властела била људи српског краља, постојала је одређена дипломатска криза и могућност рата за одбрану освојених територија коју је бан Стјепан морао да планира.⁴⁰⁶ Стога је реалистична претпоставка да је бан примио папско писмо, али да није имао времена да чека долазак фра Фабијана и да у овом периоду, од првог до другог писма угарском краљу Карлу Роберту поводом његове мисије, до сусрета није ни дошло. Ипак, фра Фабијан је предузео одређене активности поводом мисије која му је поверена пошто је у овом периоду дошло до реакције доминиканаца која се тичала права на вршење инквизиције у Босни.

Сукоби између ова два реда били су уобичајена ствар у Европи и на њеним границама током прве половине XIV века. Примера ради, редови су имали сукобе у Јужној Француској, Јерменији и Босни. У једнима су били успешнији фрањевци, у другима доминиканци, док су у неким били једнако успешни, што је провоцирало многе папске забране за учеснике спорова. Разлози за расправу су били различити, али су имали једну заједничку ноту – прикупљање што више моћи и територија за свој ред. Сукоб у Јерменији решен је у корист

⁴⁰⁵ Wadding, *Annales minorum VII*, 231-232; Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae*, 633; Smičiklas, *Codex Diplomaticus X*, 527-528; Fermežin, *Acta Bosnae*, 24; Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo 1912, 79; Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 163.

⁴⁰⁶ M. Orbini, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 392; G. di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venetia 1605, 46-7; M. Орбин, *Краљевство Словена*, ed. Ф. Баришић, Р. Самарџић, С. Ћирковић, Београд 1968, 362-363; Rabić, *Ban Stjepan II Kotromanić i njegovo doba*, 61.

доминиканаца јер су на супротном тасу били Спиритуалци, отпадничка струја фрањевачког реда која није била у папској милости у то време. У Прованси борили су се око власти над инквизиторијалним судовима, а као последица тога, неки доминиканци, осудили су своју римокатоличку браћу из фрањевачког реда. Ово је проузроковало низ папских забрана којима су забрањена суђења међу припадницима проповедничких и просјачких редова.⁴⁰⁷

Почетком 1327, доминиканац Матија из Загреба је отишао у Авињон са циљем да од папе добије одређене привилегије које су подразумевале утицај у Трансилванији, Босни и Склавонији. Ово му је папа и гарантовао папским писмом од 1. фебруара 1327.⁴⁰⁸

Доминиканци су вероватно имали разлог за борбу за неплодно јеретичко тле које су напустили некад између 1247 и 1252, заједно са босанским бискупом.⁴⁰⁹ Тај разлог вероватно није био материјални. Током првих година као независни владар, бан Стјепан придодео је својој круни: земље Усору и Соли где се бележи фрањевачка присутност од 1291. године са непознатим степеном успеха, затим Хумска земља где је забележен одређени број римокатолика са црквама у Дријеву, Броћану и Осињу, затим земљу Доњи Краји, где у том тренутку није било пуно римокатолика,⁴¹⁰ али и Западне земље (просто између Неретве и Цетине који је укључивао крашке висоравни око Ливна, Дувна и Гламоча) где се у том периоду налазио велики број римокатолика, са нарочито јаким присуством у Макарској, а потом и у Имотском.⁴¹¹

Иако је до 1326. године територија босне укључила земље са одређеним броје римокатолика, а број људи у Босни који је требало да плаћа порез римокатоличкој цркви је

⁴⁰⁷ Jalimam, *Spor franjevac a dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 9-19; Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 95-111; Grieco, *Pastoral care, inquisition, and mendicancy in the medieval Franciscan order*, 140-141; Burr, *Effects of the Spiritual Franciscan controversy on the mendicant ideal*, 284; L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 72; Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 156-157.

⁴⁰⁸ Theiner, *Vetera monumenta* I, 513; Jalimam, *Spor franjevac a dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 13; Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 103;

⁴⁰⁹ Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, 105; Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 83; S. M. Džaja, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do Austro-ugarske okupacije*, *Croatia Christiana Periodica* 16/30 (1992) 157; Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 125-126.

⁴¹⁰ Ј. Мргић-Радојичић, *Доњи Краји – крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 145; Р. Ђошковић, „Хрватинићи“, in: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002, Accessed on May 13, 2020 <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>

⁴¹¹ Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 135, 137; Мргић-Радојичић, *Доњи Краји – крајина средњовековне Босне*, 154; Дž. Dautović, Е. Dedić, *Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku*, *Prilozi* 45 (2016) 238.

био повећан, свеукупан износ пореза прикупљеног у Босни, чак и деценију касније, био је занемарљив те праве дијецезе са свештеницима нису ни формиране у Босанској држави. Расправа која се тичала материјалних добара догодила се тек 1344. када је босански бан Стјепан дозволио прикупљање пореза од римокатолика у Босни. Пре те године посведочене су у изворима једино жалбе папској курији о мањку стредстава за живот у Босни и мањку свештенства у истој држави.⁴¹²

Оно што је могло да изазове спор, била би реакција на прогрес који је постигао фра Фабијан. Он је предузео неке акције, вероватно у катедралном месту босанског бискупа, у Ђакову, или на босанском двору, или пак на угарском двору. Било где да су се догодиле, ове акције су виђене као претња доминиканским правима на Босну. Ипак, мало је вероватно да су те акције вођене на босанском двору пошто о томе у потоњем папском писму нема помена, нити афирмативног односа према босанском бану.

Након што је папа дао привилегије доминиканцима да врше инквизицију у Босни, фра Фабијан је отишао у Авињон, или је послао жалбу папи Јовану XXII.⁴¹³ Том приликом фра Фабијан га је обавестио о одређеним правима која су фрањевци већ имали на Босну, па је на основу тих информација уследила папска реакција. На основу папског одговора не може се установити на који начин је упућена жалба фра Фабијана, премда јасно стоји да је папа примио жалбу од свог вољеног сина фра Фабијана.⁴¹⁴ Ако је и постојално, писмо које је упутио Фабијан није сачувано, но папски одговор јесте. Такав поредак сугерише и подупире теорију о Фабијановој визитацији папског двора. Притом, из ранијих извора познато је да је доминиканац Матија из Загреба ишао у Авињон како би добио привилегије, па се као логичан поступак у повратку тих привилегија нуди понављање поступка фра Матије.

Фра Фабијан упознао папу са садржајем повеља Николе IV и Бонифација VIII, помињу се у писму од 1. јула 1327. заједно са формулацијама из тих писама, што значи да су те повеље биле поднесене папи и коришћене као предлог. Будући да овако битне повеље

⁴¹² Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670-671; Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium I*, 211-212; S. Jalimam, *Spor oko crkvene desetine i djelatnost franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, *Bosna Franciscana* 9 (1998) 126-136.

⁴¹³ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 42; Jalimam, *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 14 износе тврдње да је фра Фабијан ишао у Авињон, али не наводе изворе који би то подупрли.

⁴¹⁴ Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum tomus V*, 326; Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 515.

нису биле погодне за слање епистоларним путем, ово писмо говори у прилог томе да је фра Фабијан ишао у Авињон лично.

Примио сам жалбу драгог сина Фабијана из реда Мале браће по папској одлуци специјално постављеног инквизитора за јеретике у провинцији Славонији и краљевству Босне, а жалба је садржала следеће: Премда је покојни папа Никола IV посебним документом доделио браћи из реда минорита у поменутом краљевству Босне службу инквизитора на тему поменуте јереси, како је то подробније и наведено у поменутом документу, а потом је блаженопочивши папа Бонифације VIII, мој претходник, вољеном сину локалном старешини поменутог реда Мале браће поверио управу над провинцијом Славонијом и посебним писмом му наложио да по савету извесних фратара из реда минорита изабере двојицу који би били подобни да врше ову дужност у Србији, Рашкој, Далмацији, Хрватској, Босни и Истри, као и у надбискупијама у Драчу, Бару, Дубровнику, Сплиту, Iadranensi и дијецезама поменуте провинције Славоније те да они тамо обављају дужност инквизитора на тему поменуте јереси; фратри поменутог реда дуго су обављали дужност инквизитора у поменутима областима провинције Славоније и то се у складу са дозволом добијеном од папе и није никаквим другим редовима у истим деловима до сада било поверено извршавање.⁴¹⁵

Као резултат дипломатских активности фра Фабијана, претходно дате привилегије доминиканцима биле су транспарентно укинуте преко неколико писама које је папа послао угарском краљу Карлу Роберту, надбискупу Острогона и надбискупу Калоче.⁴¹⁶ Ова писма доказ су фрањевачке правоверности фра Фабијана који је у сред папског сукоба са фрањевачким редом успео да придобије привилегије назад. Како је папски сукоб са спиритуалцима и даље трајао, он те привилегије не би могао да придобије као члан било које радикалне форме фрањеваштва. Стога је јасно да је Фабијан био припадник конвентуалаца, као и каснији фрањевачки генерал и визитатор Босне, фра Герард Одонис.

⁴¹⁵ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 516-517; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 349; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 22; Jalimam, *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 14.

⁴¹⁶ Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae I*, 516-518; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 349,351; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 22; Jalimam, *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 14.

Ова оријентација фрањеваштва успостављена је још тада у Босни и трајаће све до мисије Јакова Маркијског у XV веку.⁴¹⁷

После писма од 1. јула 1327 угарском краљу Карлу Роберту, вероватно је дошло до сусрета са босанским баном Стјепаном II који је побољшао положај фрањевачког реда у Босни. У овом писму, папа је поновио свој захтев да угарски краљ подржи фра Фабијана. У том писму однос према босанском бану није био једнако повољан као у писму које је послато 22. новембра 1329. Стога се намеће претпоставка о сусрету поменуте двојице. Сусред се вероватно догодио у Босни, као и онај деценију касније са Герардом Одонисем.

Период од папском писма 30. јула 1327. до папског писма легату Бернаруду, остијском бискупу, од 22. новембра 1329. представља најдужи могући период фра Фабијановог боравка у Босни.⁴¹⁸ Чини се да је ово успешнији део мисије фра Фабијана. Доказ за ову тврдњу може се наћи у папском писму од 22. новембра 1329. године. У овом писму приметна је промена у односу према босанском бану, који за папу постаје не само вољени син, него и *истребљивач јеретичког кривоверја*.⁴¹⁹ Најбољи начин за приказ промене папског односа према босанском владару представља употреба компаративног метода. Овом приликом врши се упоређивање два папска писма угарском владару Карлу Роберту са акцентом на делове писма у којима се помиње босански бан. Прво писмо је послато 30. јула 1329, а друго 22. новембра 1329.

I писмо: 30. јул 1327.

*Јован епископ, надражем сину, Карлу, светлом краљу Угарске. (...) **Налажем истовремено и вољеном сину босанском бану да поменуте непријатеље вере из корена ишчупа из поменутог краљевства, не само да би они који су исправни остали нетакнути, већ и да би они које је већ завела и преварила јерес одбацили своју заблуду и погрешку и били изведени на светло праве вере; буди од помоћи и благонаклон из поштовања према мени лично и Папској столици, према онима који***

⁴¹⁷ М. Žugaj, *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, *Croatica Christiana Periodica* 24 (1989) 1-26.

⁴¹⁸ Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 354-355, 493-494; Theiner, *Monumenta Slavorum Meridiolanum* I, 174—175; Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum Tomus V*, 451; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 42; S. Antoljak, *Heretici u srednjovjekovnom Zadru*, *Radovi centra JAZU* 21 (1974) 18.

⁴¹⁹ Преузето и преведено из: Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 493; упоређено са: Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum Tomus V*, 450

су дошли да обављају дужност инквизитора и пруже ти помоћ и заштиту па је и ти пружи њима.

*Како сам по речима самог инквизитора Фабијана сазнао Твоја светлост је већ из поштовања према мени и Папској столици њега великодушно примила и са њим благонаклоно поразговарала о свему што се тиче користи за нашу веру. Захваљујем се Твојој преузвишености на тим племенитим поступцима и **поново молим** твоје краљевско величанство да поменутом Фабијану и другим горенаведеним инквизиторима по папској одлуци постављеним у ове крајеве (...)⁴²⁰*

II писмо: 22. новембар 1329.

*Јован епископ, слуга слуге Божијег, Карлу светлом краљу Угарске (...)помози мом вољеном сину Фабијану из реда Мале браће, који је према папској одлуци постављен за инквизитора јереси у тим крајевима и обезбеди му свесрдну помоћ **радећи ништа мање него вољени и племенити господин Стјепан, босански бан, који је ефикасно предузео истребљење јеретичког кривоверја у његовим крајевима, онако, како и приличи његовој позицији.***⁴²¹

Упоредбом ова два писма намећу се следећи закључци:

У првом писму папа је наредио угарском краљу Карлу Роберту и босанском бану Стјепану II да још једном помогну братру Фабијану. Наређење је вероватно поновљено јер папа није био задовољан са количином и начином помоћи која је пружена поменутом братру. Истовремено, папа спомиње пријем који је за Фабијана начинио угарски краљ, док се могући пријем код босанског бана не спомиње. То је још један доказ који подупире чињеницу да током првог дела Фабијанове мисије, од 1325. до 1327. није дошло до сусрета са босанским баном, те он можда није ни био на босанском двору. У другом писму пак, писаном 1329. спомиње се босански бан који истребљује јеретике. Стога, он је имао неке интеракције са фра Фабијаном и према извештају које је послат папи, почео је са уништењем јеретика у својој земљи. У другим изворима се не спомињу акције бана Стјепана

⁴²⁰ Преузето и преведено из: Т. Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 354-355; поређено са: Theiner, *Vetera Monumenta I*, 517.—518; Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum tomus V*, 327.

⁴²¹ Преузето и преведено из: Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 493; упоређено са: Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum Tomus V*, 450

против јеретика те не можемо тврдити да је до њих и дошло. Једино сигурну је да је било неке интеракције између фра Фабијана и бана Стјепана коју су пратила одређена обећања која су индуковала позитиван извештај који је послат папи. Постоји мишљење међу историчарима да мисија фра Фабијана уопштено није начинила никакве помаке, како у односу са босанским баном, тако и у положају фрањеваца у Босни. Као један од аргумената наводи се да су писма писана угарском краљу, а не босанском бану.⁴²² Ипак, како у писмима није фокус на босанског бана, него на мисију фра Фабијана, ова тврдња не мора бити нужно тачна. Како је Босна била под патронатом Угарске,⁴²³ ови догађаји су били у сфери интересовања краља Угарске те је он као такав имао улогу у њима. Да је о судбини посланства фра Фабијана имао удела искључиво босански бан, папа не би ни слао писма угарском краљу. С друге стране, да је босански бан занемарљив фактор успеха мисије, папа га у писмима не би ни споменуо.

Успех фра Фабијана проузроковао је обнављање сукоба међу фрањевцима и доминиканцима. Стога, доминиканци су се жалили папи што је узроковало повлачење привилегија фрањевачком реду провинције Склавоније. Ипак, фра Фабијан више није био на лицу места. Пре 22. новембра 1329. он је боравио у бенедиктинском манастиру Светог Козме и Дамјана у Ткону, на острву Пашман, где се посвађао са Задарским надбискупом. Фра Фабијан је тим поводом послао извештај папи Јовану XXII у Авињон о опату Мартину и монаху Фрањи, припадницима поменутог манастира Козме и Дамњана. У овом извештају фра Фабијан их је оптужио за јерес, а задарски надбискуп Јован их је узео у своју заштиту. Сви ови догађаји резултовали су још једном жалбом папи. На основу те жалбе, папа је упутио свог легата, Бернарда, бискупа Остије да испита случај.⁴²⁴ Претпостављамо да је фра Фабијан био присутан у околину док је трајала истрага остијског бискупа. Притом се у изворима не спомињу нове посете Босни.

⁴²² Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 228-229; J. Шидак, *Фрањевачка „Дубиа“ као извор за новијест Босне*, *Историјски часопис* 5 (1954-1955) 210-211; Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 101; Уп. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 42; Jalimam, *Spor dominikanaca i franjevaca*, 14; где се износе другачији погледи.

⁴²³ Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“*, 199-200; Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 124.

⁴²⁴ Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 493-494; Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium* I, 174.—175; Eubel, *Sbraglio, Bullarium Franciscanum Tomus. V.* 451; Antoljak, *Heretici u srednjovjekovnom Zadru*, 18.

Папа је 16. марта 1330. године наредио надбискупима Задра и Сплита да му пронађу и пошаљу све привилегије које су чували самостани оба реда на територији Далмације, Склавоније и Босне.⁴²⁵ Због достављања привилегија и спора са задарским надбискупом чије је штићенике сумњичио за јерес, фра Фабијан је вероватно отишао у Авињон. Одбрана фрањевачких права на Босну била је изгледа успешна пошто се у изворима везаним за посматрану област доминиканци све мање помињу. С друге стране, број сведочанстава у изворима о фрањевцима расте. Овакав резултат у спору са доминиканцима захтевао је велике дипломатске вештине и моћ убеђивања папе Јована XXII који је био на страни доминиканаца јер су фрањевци тога доба били одметници.⁴²⁶

Мисија фра Фабијана у Босни блиско је повезана са активностима босанског бана и била је онолико успешна, колико је босански бан могао и желео да сарађује. Активности фра Фабијана могу се поделити у два различита периода која су омеђена папским писмима. Први период је од 1325. до 1327, а други период је од 1327. до 1329. Током првог периода, фра Фабијанови покушаји контакта са босанским баном нису били успешни, нити је на територији босанске државе начињен неки прогрес. Овакав лош резултат вештог дипломате, какав се показало да је фра Фабијан, последица је кампање која је за резултат имала освајање Хумске земље и пораз српских властелина Бранивојевића. Изостанак реакције водио је до понављања папског захтева и слања нових писама угарском краљу. Ипак, фра Фабијан је предузео одређене кораке, нарочито на угарском двору, које су узроковале реакцију доминиканаца која је резултовала борбом за права над Босном. Из папског писма 1327. јасно се види да је угарски краљ одржао пријем за фра Фабијана. Поред ове, вероватно су предузети и други кораци ка учвршћењу фрањевачког утицаја и права на Босну који нису сачувани у изворима. Ипак, оне су биле локализоване вероватно на територији Угарске. Током другог периода 1327-1329. активности фра Фабијана проширују се и на босанску територију. Ово је период када је дошло до интеракције између босанског бана и истакнутог фрањевца. Том приликом дошло је сигурно до судара две снажне личности. Историјски извори нам говоре о темпераменту личности фра Фабијана који је и своју браћу

⁴²⁵; Eubel, Sbraglio, *Bullarium Franciscanum Tomus V*, 464; Theiner, *Vetera Monumenta I*, 526; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 22. Farlati, *Illyricum Sacri IV*, 58; Smičiklas, *Codex Diplomaticus IX*, 499-500

⁴²⁶ J. Moorman, *A History of the Franciscan Order*, Oxford 1968, 312; Dautović, *Bosna i rimska kurija*, 157.

у Христу сумњичио за јерес. То уосталом, није ни било необично за конкурентне тенденције међу различитим редовима Римокатоличке цркве.

Свакако је то сведочанство о великој амбицији поменутог фратра и његовим великим дипломатским способностима које су му омогућиле победу у спору са доминиканцима. Попут њега, босански бан Стјепан II поседовао је снажне дипломатске способности и јаку личност што је омогућило учвршћивање на босанском престолу и значајно увећање територија. Интеракција међу овим личностима поставила је темеље различитој унутрашњој и спољашњој политици босанске државе која се с годинама повећавала и водила до све бољих односа са папском куријом на спољнополитичком плану и у градовима, ослањајући се притом на *цркву босанску* у питањима унутрашњих односа у држави.

3.2. Мисија фрањевачког генерала Герарда Одониса

Герард Одонис је рођен око 1285. у јужнофранцуском селу Камболу (Camboulit) поред града Фижака (Figeac) у коме се придружио фрањевачком реду. Његово име појављује се у различитим облицима, најчешће као Gerardus, али и Geraldus, Giraldu, а поред најчешћег Одонис, може се наћи и Eudes,⁴²⁷ Odo, Oddo, Otto, Hodonis. Његово име на народном језику било је Guiral Ot и као такво може се наћи у сатиричној песми која му је написана и посвећена 1330. у Прованси. Био је студент теологије у Паризу, а потом предавач у фрањевачком самостану у Тулузу где се као професор појављује у документу из 1316. године. Најкасније 1327-1328. постао је професор на Паришком универзитету. Магистар теологије постао је нешто пре 10. јуна 1329. када се уплео у вртлог папско-фрањевачког сукоба који је био у току.⁴²⁸ Тада је по папском предлогу проглашен генералом фрањевачког реда на генералној скупштини која је одржана у Паризу. По свргавању и бегу Микела из Чезене и његових истомишљеника, они су формирали јаку опозицију у Минхену и одатле нарушавали ауторитет Герарда Одониса. Читав његов генералат прошао је у сенци тог сукоба. Године 1331. одржана је генерална скупштина фрањевачког реда у Перипињану којом је он председавао и на којој је свесно игнорисао акције Минхенских фратора које су му оспоравале легитимитет. Све време је подржавао политику папе Јована XXII који га је довео на позицију, а то му је био поприличан камен спотицања у сусрету са све већом фрањевачком опозицијом. Године 1337. на генералној скупштини једва се одупро покушајима да га смени са места генералног министра јер му је нови папа Бенедикт XII (1334-1342)⁴²⁹ показао мањи степен подршке него његов претходник.⁴³⁰

Премда је његов генералат постао познат кроз папски инструиран избор и поделу реда коју је изазвао, утицај који је оставио на историју фрањевачког реда у Босни од немерљивог је значаја за његов развој и опстанак. Наиме, кроз континуирану политику прозелитизма од

⁴²⁷ *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, Zagreb 1975, 716.

⁴²⁸ L. Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum*, s.v. Gerardus Oddonis, Roma 1750, 145.

⁴²⁹ K. Salonen, *Papal Justice in the Late Middle Ages*, New York-London: Routledge, 2016, 24.

⁴³⁰ *Analecta Franciscana ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia tomus II*, ed. Collegi S. Bonaventurae, Quarracchi: Typographia Collegi S. Bonaventurae, 1887, 146-147.; C. Schabel, *The Sentences Commentary of Gerardus Odonis, OFM*, *Bulletin de philosophie médiévale* 46 (2004), 124-125; M. Robson, *Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006, 140; W. Duba, C. Schabel, *Introduction*, *Vivarium* 47 (2009) 148-150; Arnald of Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, transl. N. Muscat, Malta 2010, 487.

Босне до Кине, коју је водио још папа Јован XXII, било је више него очекивано да ће интереси за Босну порасти онога тренутка када се смири ситуација унутар фрањевачког реда. Убрзавању тог подухвата допринела је и спољнополитичка ситуација која је захтевала већи дипломатски уплив угарског краља у босанске земље који је вршен преко фрањевачког реда, најпре кроз мисију фратра Фабијана, а потом и преко визитације фрањевачког генерала Герарда Одониса. Чини се да се припрема за мисију вршила још у јуну 1339. када је папа Бенедикт XII тражио од гвардијана загребачког самостана и осталих гвардијана у провинцији Склавонији да шаљу на подучавање малу браћу угарског и словенског порекла, не само саксонског, како је до тада био обичај. Вероватно како би били погодни за слање у мисију у околне словенске и угарске крајеве.⁴³¹ Истовремено, фрањевачком генералу Герарду Одонису било је преко потребно да придобије подршку унутар реда, те се зато упутио у визитацију краљевине Угарске коју је посетио током 1339 године. Онде му је угарски краљ Карло Роберт, предложио да посети Босну, како би тамо проширио не само фрањеваштво, него и утицај краљевине Угарске.

Како је угарски главни противник, Венеција у то време држала далматинске градове где се налазио центар провинције Склавоније, коме су територијално припадале и постојеће фрањевачке настамбе у Босни, угарски краљ искористио је тренутак да затражи раздвајање фрањевачких структура тако да одговарају његовим политичким афинитетима. Наиме, бана Стјепана II Котроманића, угарски краљ је у то време сматрао својим савезником, насупрот српском краљу против кога је планирао и водио крсташки рат отприлике у периоду 1339-1342, након чега је Београд пао у руке Угара.⁴³² Угарском краљу требала је неутрално, или пријатељско држање босанског бана како би акцију против српског краље и касније против Венеције спровео. Стога је, као папски миљеник и бранитељ, из лозе Напуљских Анжујаца, Карло Роберт је могао затражити пресецање те врпце и самосталност за фрањевце у Босни.

Краљ Угарске, у европској крунидбеној хијерархији наступао је као сизерен Угарске, те је на основу тога могао тражити интеренцију на територији поменуте земље. Поступак је вођен у циљу одвајања фрањевачке хијерархије од провинције Склавоније која је била подложна Венецији. Поступак одвајања је водио поменути фрањевачки генерал Герард

⁴³¹ Eubel, *Bullarium Franciscanum VI*, 112; Smičiklas, *Codex Diplomaticus X*, 469-470; J. Fine, *Bosanska crkva – Novo tumačenje*, Sarajevo 2005, 190.

⁴³² С. Пирковић, *Београд под краљем Душаном*, Зборник Историјског музеја Србије 17-18 (1981) 44.

Одонис.⁴³³ У писму од 28. фебруара 1340. насловљеног на поменутог фрањевачког генерала, јасно се види да је иницијатор визитације Босни угарски краљ: *Примио сам твоје писмо у којем ми кажеш да си на наговор мог најдражег сина у Христу, Карла, светлог угарског краља отпутовао да се видиш са племенитим господином Стефаном, босанским баном, и да је дотични бан тебе већ на путу дочекао, примио те уз све почести и драге воље од тебе саслушао речи католичке истине и стања, те да ти је отворено изнео предлог на основу којег си још јасније дознао да он има добру вољу да из Босанског краљевства искорени све јеретике који тамо бораве, под условом да му ја, Апостолска столица и поменути краљ Угарске у том погледу здушно помогнемо, а нашу подршку сматра потребном због шизматика који живе у суседству и чију ће помоћ поменути јеретици потражити уколико буду сазнали да постоји намера да их из дотичне земље искоренимо.*⁴³⁴ Овај параграф писма јасно дефинише савезнике, босанског бана, угарског краља и папу, наспрам шизматика из суседства у којима препознајемо српског краља Стефана Уроша IV Душана, са којим је угарски краљ у ратовао у периоду 1339-1342.⁴³⁵

Као продукт тог стремљења настала је Босанска викарија, чије је седиште било у Босни и чији је викар био подређен директно папи. На тај начин, Угарска је утицала на већу самосталност и развој фрањевачког реда у средњовековној босанској држави. Босанска фрањевачка викарија званично је основана између 1340. и 1342, али се њено незванично оснивање може везати за визитацију Герарда Одониса Босни, који је највероватније из своје свите именовано првог викара Перегринија из Саксоније.⁴³⁶ То је једини начин да се познате и добро обавештене фрањевачке хронике Блажа из Залке схвате у светлу документата са фрањевачких генералних скупштина и папских писама. Наиме, Ђенђешка хроника из XVI века у коју је инкорпорирано дело Блажа из Залке, босанског фрањевачког викара из XV века наводи као датум оснивања викарије 5. октобар 1339. године.⁴³⁷ Хроника 24 генерала

⁴³³ A. Zirdum, *Franjevci i bosansko-humski krstjani*, Bosna Franciscana 19 (2003) 59-60.

⁴³⁴ Wadding, *Annales minnorum VII*, 231; Theiner, *Vetera Monumenta I*, 632; Smičiklas, *Codex Diplomaticus X*, 527; Šidak, *Franjevačka "Dubia" kao izvor za povijest Bosne*, 230.

⁴³⁵ J. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1964, 70-71; S. Andrić, *Rijeka Sava kao proturski bedem (do pada Bosne)*, Rijeka Sava u povijesti, Slavonski Brod 2015, 208.

⁴³⁶ *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974*, 716.

⁴³⁷ Blasii de Zalka et continuatorum eius, *Chronica fratrum minorum de Observantia provinciae Bosnae et Hungariae*, in: F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica I*, Budapest 1871, 231; E. Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, Zagreb 1888, 8; Његове податке преузима и Никола Лашванин, фрањевачки летописац из XVIII века на кога се позивало неколико историографа; У: J. Jelenić, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, Sarajevo 1916, 37.

не нуди специфичну годину, али на основу изнетих тврдњи, оснивање викарије датује у период око 1340. године.⁴³⁸ Узимајући у обзир раздаљину која је потребна да се пређе у визитацији угарског, а потом босанског двора, сматрамо да је фрањевачки генерал Герард Одонис био послат од угарског краља у визитацију Босне. Оправдано је мислити да је том приликом Одонис био послат са одређеном агендом у Босну и да се тај план остварио јер су у сачуваним документима и наративним изворима задовољни сви учесници. Сматрамо да је Герард Одонис послат у Босну како би одвојио постојеће фрањевачке самостане који су били инкорпорирани у средњовековну босанску државу освајањима Стјепана II у залеђу далматинских градова од млетачког утицаја и инкорпорирао их у нову организациону јединицу – викарију, која ће, као и друге викарије имати мисијски карактер какав је у борби против јеретика био потребан. Такав план био је у интересу и угарском краљу и босанском бану и самим фрањевцима у Босни, који су од пријатељски настројеног босанског бана добили финансијску подршку и трајни останак унутар граница поменутог државе. Стога је оправдано сматрати да се Герард Одонис упутио у Босну управо са тим разлогом, водећи са собом већ одређеног будућег босанског викара који је том приликом и остао у Босни.⁴³⁹ Договор је постигнут, али оснивање фрањевачке викарије није могло бити званично без изгласавања на Генералној фрањевачкој скупштини. То је уједно и разлог зашто се не спомиње викарија у писму од 28. фебруара 1340. године.

У читаву ову једначину датирања настанка викарије убачена је једна нетачна тврдња која је фокус са добро обавештеног викара босанске викарије Блажа из Залке, померила на компендијум фрањевачких провинција који је најкасније настао 1344. године. Компендијуми тог калибра, који би обухватили све провинције, викарије и њихове кустодије са самостанима биле продукт вишегодишњег прегора и није за замерити аутору овог дела што није успео да у своје дело укључи и новоосновану викарију. Аутор овог компендијума био је Паолино из Венеције, бискуп Пуцолија, чије је дело настало пре 1344. када је поменути умро.⁴⁴⁰ Домаћа историографија некритички је преузимала податак из Ватиканског кодекса број 1960, који је 1892. године објавио Конрад Еубел и као годину

⁴³⁸ Arnould of Sarrant, *Chronicle of XXIV Generals*, Malta 2010, 714.

⁴³⁹ P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva*, 188; D. Zadro, *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole*, 59-61.

⁴⁴⁰F. Cecchini, *Paolino Veneto*, in: *Enciclopedia dell'Arte Medievale* (1998) [https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_\(Enciclopedia-dell-Arte-Medievale\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_(Enciclopedia-dell-Arte-Medievale)/) (приступљено 26.3.2021.)

настанка документа ставио - око 1340. Како се у њему не спомиње викарија Босна, дошло се до закључка да тврдњу Блажа из Залке да је викарија настала 1339. требало одбацити. Ипак, како је поменути компендиј могао настати и раније, пре 1339. а чак и да је настао касније, аутор је у позним годинама могао превидети скоро основану викарију и не додати је на списак. Колико су ти спискови непрецизно датовани код Еубела говори податак да се у списку из 1272. године и у списку из 1335. године се спомиње Босанска викарија.⁴⁴¹ Како је ватиканска архива већим делом дигитализована за поменути период, постало је могуће погледати поменути извор у оригиналу. Он нам поред другачијег датовања нуди и одређену викарију, чији назив, премда нечитко написан и селективно видљив заиста подсећа на Босанску викарију. Дакле, постоји могућност да је поменути Паолино заиста писао свој компендиј у позним година свог живота и да није био довољно добро обавештен да на списак викарија дода и Босанску.⁴⁴²

Најпосле, поменути Герард Одонис, био је на позицији генерала реда још само две године, те је 1342. године постављен за патријарха Антиохије.⁴⁴³ Стога закључујемо да је мало вероватно имао времена за нову посету Босни и да су се договори око оснивања викарије десили при јединој посети Босни која се десила пре 28. фебруара 1340. године. На првој следећој скупштини фрањевачког реда, одобрено је званично оснивање већ структуриране Босанске викарије. Она се одржавала 1340 у Асизију, а потом следећа три године касније, 1343. године.⁴⁴⁴ Дакле, једина скупштина када се званично могла основати викарија, била је она у Паризу 1340. године, а незванично оснивање десило се нешто раније, при посети Герарда Одониса 1339/40. године када је члана своје пратње, Перегрин из Саксоније именовано за викара. Такав след догађаја збуњивао је и фрањевачке хроничаре тога доба. *Хроника 24 генерала реда*, настала након 1374. године, у XIV веку, нуди за годину оснивања 1340. на скупштини у Асизију, за коју знамо да је била 1339, а не

⁴⁴¹ C. Eubel, *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum Codicem Vaticanum nr. 1960*; Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1892, 75. напомена 820; G. Golubovich, *Series provinciarum ordinis fratrum minorum saec. XIII et XIV*, Archivum Franciscanum Historicum (1908) 18, 21 https://en.mandadb.hu/dokumentum/111403/Archivum_Franciscanum_Historicum_1908.pdf (приступљено 26.3.2021); D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*; L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 99.

⁴⁴² https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.1960 стр. 24 в. <http://www.mss.vatlib.it/guui/console?service=shortDetail&id=214314> (приступљено 26.3.2021.)

⁴⁴³ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670-671; C. Schabel, "Gerard Odonis", in: *Encyclopedia of Medieval Philosophy* ed. Henrik Lagerlund, Amsterdam: Springer, 2011, 399-400.

⁴⁴⁴ L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 103.

1340.⁴⁴⁵ *Хроника нирнбершких клариса*⁴⁴⁶ такође наводи годину 1340. као годину оснивања. Чини се да су просторно удаљенији извори користили као подложак оснивачки акт са скупштине, док су просторно ближи, попут Ђенђешког рукописа унутар ког је сачувана *Хроника* босанског викара Блажа из Залке из XV века, користили наративне изворе, или летописе који су забележили фактичко оснивање викарије, које је настало као последица посете Герарда Одониса, те су као годину навели 1339.⁴⁴⁷ Телекијева *Nova Facies* као годину оснивања наводи оквирно 1339. годину, те се на основу просторне близине закључује да се и она користила Залкином *Хроником*, али да су били коришћени и други документи који вероватно наводе 1340. годину, а којима није дата предност, па је решење пронађено у коришћењу *circum*-а.⁴⁴⁸

Од наведених извора значано се разликује хроника Мавра Орбинија која је настала почетком XVII века, према којој је Босанска викарија основана 1349. године.⁴⁴⁹ Ово дело, синтетског типа, које је умногоме преузимало некритички предлошке извора који нам нису сачувани до данас, изгледа као да је у себи настојало да помири обе теорије преклапајући бројеве тако да се последња цифра узме из 1339, а претпоследња из 1340. године. Чињеница да је каријера Герарда Одониса као генерала реда завршена је 1342. када је именован за антиохијског патријарха, а потом за бискупа Катаније, на Сицилији где је умро 1349. године у епидемији бубонске куге.⁴⁵⁰ Поред тога, викарија се као основана помиње у писму папе Клементa VI (1342-1352) од 13. јуна 1344. године, а на њеном челу налазио се Перегрин Саксонски, кога је именовано на ту функцију управо Герард Одонис, тадашњи антиохијски

⁴⁴⁵ R. Lützelshwab, *Chronica XXIV generalium Ordinis Fratrum Minorum*, in: Encyclopedia of the Medieval Chronicle, ed. G. Dunphy, C. Bratu. Consulted online on 07 May 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00495>

⁴⁴⁶ У ранијој литератури позната као Хроника Николе Гласбергера. Савремена историографија потврдила је на основу обсервације рукописа, да је аутор ове хронике непозната клариса која се користила подацима које је прикупио Гласбергер и опатица самостана Каритас Пиркхајмер. в. А. Plassmann, *Chronik des Nürnberger Klarissenklosters*, in: Encyclopedia of the Medieval Chronicle, Edited by: G. Dunphy, C. Bratu. Consulted online on 06 May 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00692>

⁴⁴⁷ Blasii de Zalka et continuatorum eius, *Chronica fratrum minorum de Observantia provinciae Bosnae et Hungariae*, in: F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica I*, Budapest 1871, 231; G. Čremošnik, *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*, Sarajevo 1955, 38-39.

⁴⁴⁸ J. Telek, *Nova Facies Provinciae Hungariae SS. Salvatoris, Historiae Chronologicae II*, 1757, 87. revers.

⁴⁴⁹ М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 143; М. Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Zagreb 1999, 413; М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд 2016, 415.

⁴⁵⁰ C. Schabel, *Gerard Odonis*, in: Encyclopedia of Medieval Philosophy ed. Henrik Lagerlund, Amsterdam: Springer, 2011, 399- 400.

патријарх.⁴⁵¹ Чини се да је ово још један од некритички преузетих и са недовољно пажње синтетизованих предлога којима се у своме делу често користио Мавро Орбини, те га као таквог можемо посматрати искључиво као занимљиву комбинацију у којој су два броја која хроничари до тога доба иначе користе 1339 и 1340 блендирана у један 1349, који је срећом лако одбацити као нетачан.

Како се историографија ни до данас није усагласила око године настанка викарије,⁴⁵² наводећи године у распону од 1248. до 1349. године, ауторка ових редака извршила је увид

⁴⁵¹ Theiner, *Vetera monumenta Hungariae I*, 670-671

⁴⁵² D. Korać, *Vjera u humskoj zemlji*, Mostar 2008, 41; B. Pandžić, *Hercegovački franjevci: sedam stoljeća s narodom*, Mostar 2011, 18; L. Ćoralić, *Bosanski biskup Peregrin Saksonac (1349-1356)*, *Godišnjak njeмаčke narodnosne zajednice* 2 (1999) 14. Одлучују се за 1339. годину, као годином оснивања Босанске викарије. Наведени аутори ослањају се најпре на фрањевачке хронике које су некритички преузимали информацију од Блажа из Залке, те су за годину оснивања наводили 1339, иако се викарија не спомиње у писму Герарду Одонису, угарском краљу, ни босанском бану од 28. фебруара 1340. Већина аутора пак, одлучује се за 1340. годину, као годину оснивања, наводећи Генералну скупштину у Асизију 4. јуна 1340. као датум када је основана викарија. Навешћемо неке од њих: J. Jelenić, *Problem dolaska franjevacа u Bosnu i osnutak vikarije*, *Nova revija* 5 (1926) 37; J. Шидак, *Фрањевачка "Dubia" из г. 1372/3 као извор за повијест Босне*, *Историјски часопис* 5 (1955) 213; K. Draganović, *Katolička crkva u sredovječnoj Bosni*, Sarajevo 1942, 756; ; С. Тирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 111; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 46-50; S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, 95; S. Slišковић, *Dominikanci i bosansko-humski krstjani*, u: *Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, ur. F. Šanjek, Sarajevo-Zagreb 2005, 496; A. Zirdum, *Franjevci i bosansko-humski krstjani*, u: *Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, ur. F. Šanjek, Sarajevo-Zagreb 2005, 510-511; И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 388; Иако је најчешће навођена и општеприхваћена година која се спомиње не само у литератури него и у већини фрањевачких хроника које су настале у простору удаљенијем од локалних извора Босанске фрањевачке викарије, такође наводи 1340. годину као годину оснивања Босанске викарије, један део аутора показао је скепсу према овој тврдњи, наводећи да се као крајњи датум оснивања, престанак вршења функције генерала реда од стране Герарда Одониса. Стога они као *terminus ante quam* наводе постављање Герарда Одониса на место патријарха Антиохије, што се догодило 1342. године. Ти аутори су: J. Fine, *Bosanska crkva – novo tumačenje*, 192-193; J. Džambo, *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Werl 1991, 79-80; M. Ančić, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 207; J. Мргић, *Северна Босна*, 73; Dž. Dautović, *Bosna i Rimska kurija*, Sarajevo 2017, 166; У писму папе Клементa VI (1342-1352) из 1344. године наводи се да је Босанска викарија основана у време генералата Герарда Одониса, што је доказ првог реда из пера јако обавештене особе. Стога је сигурно и неоспориво да је Герард Одонис основао Босанску викарију, а то је могао урадити до 1342. када је постављен на другу позицију. То је најсигурнији датум пре кога је Босанска викарија морала бити основана. Сматрамо оправданим тврдњу да након тога Босанска викарија није могла бити основана. Ипак, на основу серије догађаја која је пратила оснивања Босанске викарије, тј. визитација Герарда Одониса која се догодила у склопу претходне визитације Угарске. Сматрамо непотребним опрезом и пренебрегавањем читавог корпуса фрањевачких хроника од XV до XVIII века које тај догађај смештају у 1339-1340. годину. Како је притом и логично закључити да се након визитације Босне и кореспонденције са папом у коме је обавештен о резултатима посете, приступило се оснивању Босанске викарије на наредном збору, који је одржан у Асизију 4. јуна 1340. године. Наредних годину и по, до проглашења патријархом Антиохије, нису забележене нове визитације, или пак папска преписка. Делује као једино логично, да је приликом једине посете Босни именовано првог босанског викара, који је потом на првом следећем фрањевачком збору потврђен босанским викаром. Наравно, постоји и могућност да је Босанска викарија основана и годину касније, али је неоспорива чињеница да је то последица визитације Герарда Одониса која је била 1339. године. С тим у вези, сматрамо логичним њено оснивање на првом следећем збору, док је некава структура заживела већ 1339. у

у досада познате и доступне документарне и наративне изворе, компарирала их и закључила да на основу њих долазимо до *terminusa ante quam* који представља визитацију фрањевачког генерала Герарда Одониса, из чије свите је постављен први фрањевачки викар у Босни, и терминуса *post quam non* који представља годину у којој је Герард Одонис именован патријархом Антиохије. Ипак, како су фрањевачки хроничари од XV до XVIII века редовно наводили као годину оснивања 1339. или 1340. годину,⁴⁵³ сматрамо да је могуће тврдити да се фактично оснивање Босанске викарије поклапа са визитацијом Герарда Одониса, а да је правно оснивање викарије уследило на Генералној скупштини фрањеваца која је 1340. године одржана у Асизију, 4. јуна, на празник Силазак Светог Духа на апостоле.⁴⁵⁴ Две године касније, Герард Одонис биће именован антиохијским патријархом и његов генералат ће тиме бити завршен. Како у писму папе Клемента VI (1342-1352) из 1344. стоји да је Перегрин Саксонског, првог викара Босне именовано фрањевачки генерал Герард Одонис, схватамо да је Босанска викарија могла бити основана најкасније 1342. године.⁴⁵⁵ Ипак, како се поменуто визитација догодила 1339. године, о чему смо обавештени из појединачне кореспонденције папе Бенедикта XII (1334-1342) са босанским баном, угарским краљем и Герардом Одонисем, сматрамо да су након тога предузети сви потребни кораци за оснивањем викарије. Неоспорно је да је оснивање викарије произашло као резултат визитације Босне коју је на предлог угарског краља обавио поменути фрањевачки генерал. Стога сматрамо да је врло вероватно, након писане кореспонденције, уследило правно оснивање Босанске викарије чији је процес испреговаран већ током посете фрањевачког генерала Босни. Ктиторска делатност босанског бана Стјепана II која је непосредно потом уследила говори у прилог томе.⁴⁵⁶ Као што смо раније навели, поставља се питање да ли се

Босни, што памте фрањевачке хронике ближе самој локацији. в. *Šematizam franjevačke provincije Bosne Srebrene*, Sarajevo 1974, 6-7.

⁴⁵³ Јарослав Шидак у својој расправи *Franjevačka „Dubia“ iz 1372/3. godine kao izvor za povijest Bosne*, у: *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 231, напомена 32а, као и у самом тексту на наведеној страници не наводи довољно аргумената због којих фактично оснивање Босанске викарије не би било баш 5. октобра 1339. године. Одбацујући *Хронику*, која је настала из пера босанског викара из XV века, Блажа из Залке, као позни и непоуздани извор, као додатни аргумент он наводи да се Босанска викарија не спомиње у документима са Генералне скупштине у Асизију на коме је требало да буде основана, ако њено оснивање пада у 1339. годину. Међутим, знамо да се фрањевачка скупина у Асизију одржао раније те године, након чега је Герард Одонис кренуо у визитацију у Угарску, а потом и у Босну.

⁴⁵⁴ L. Wadding, *Annales Minorum VII*, Roma 1733, 233-234; *Šematizam franjevačke provincije Bosne Srebrene*, Sarajevo 1974, 6-7.

⁴⁵⁵ Theiner, *Vetera monumenta I*, 670-671

⁴⁵⁶ Šidak, *Franjevačka „Dubia“ kao izvor*, 232, напомена 33; Наводи као најстарије самостан у Краљевој Сутјесци и у Милама. О убикацији Мила говори нешто више Младен Анчић коју их аргументованом компарацијом

Генерална скупштина и могла састати пре одласка Герарда Одониса са места генерала реда 1342. године, будући да су фрањевачке скупштине на којима су присуствовали сви министри провинција одржаване једном у три године.

На страну датација која је заиста спорна и није у потпуности доказива, изузев у границама *terminus ante quam* и *terminus post quam non*, те се у оквирима 1340-1342. препушта шпекулацијама историографа. Чињеница је да је након посете Герарда Одониса Босни наступила промена у односима са римокатоличком црквеном структуром, која се једним делом успоставља на територији средњовековне босанске државе. Фрањевачки ред који је том приликом добио своју структуру и репрезента у виду босанског викара врло брзо је постао конкурентан босанском бискупу чије се седиште, заједно са преосталим клерицима налазило на територији Угарске. О конкуренцији између ова два римокатоличка континента и како је она текла биће више речи у наредном поглављу. Но, вратимо се току посете Герарда Одониса коју можемо датovati у период између 1339. године до фебруара 1342. године. О самој посети обавештени смо преко писама која је папа Клемент VI писао Герарду Одонису, угарском краљу и босанском бану. Та писма представљају реакцију папе на писмо генерала Герарда у коме је он обавестио папу о постигнутим резултатима. На основу тона који је у писмима употребљен стиче се утисак да је папа био задовољан послатим извештајем.

У писму угарском краљу Карлу Роберту, истиче се његово право на Босну и практично се обавештава о мерама које ће предузети на земљи на коју угарски краљ полаже право. Интересантан податак који из овог писма добијамо је да је на основу обављеног разговора са босанским баном Герард Одонис закључио да је његово исповедање вере правоверно и у складу са канонима Римокатоличке цркве. Те да ће, како му дужност као верника налаже, предузети све да земљу којом управља очисти од кривоверја.⁴⁵⁷ Писмо послато Герарду Одонису даје нам више података о току мисије наводећи да је босански бан Стјепан II изашао у сусрет фрањевачком генералу и дочекао га уз све почести. При посети је Герард Одонис имао прилику да изнесе темељне основе римокатоличанства, те је након тога бан изнео неки предлог, о коме се у писму не говори детаљније, али на основу кога је генерал

документарних извора тога времена их смешта на подручје данашњег Високог. В. М. Ančić, *Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, 207-223.

⁴⁵⁷ Wadding, *Annales minorum VII*, 231.

фрањевачког реда закључио да бан показује добру вољу да искорени све јеретике из Босне, под условом да му у томе помогну Римска курија и краљ Угарске. Као разлог потребне подршке и интервенције, он наводи „шизматике“ из суседства, тј. припаднике Српске православне цркве, од којих би поменути јеретици могли потражити помоћ.⁴⁵⁸

Ова тврдња босанског бана, када се упореди са Синодима српске православне цркве који су због јереси проклињали не само главаре поменуте следбе, него и босанског бана који их у томе подржава, схватамо да гореизречена тврдња није била истинита, него је коришћена као изговор. С обзиром да је иницијатор посланства био угарски краљ Карло Роберт, босански бан је проценио спољнополитичку ситуацију Угарске која је у то време спремала, или водила рат против краља Србије, Стефана Душана, он је оправдање за своје неделовање против *Цркве босанске* нашао у угарском непријатељу.⁴⁵⁹ Тај исказ је уједно значио и став бана Стјепана да им је српски краљ заједнички непријатељ, што је његовом сизерену, угарском краљу било довољно. Истовремено, пријатељска политика према Угарској подразумевала је отворену подршку фрањевачком реду који је у недавно припојеним територијама босанске државе већ имао одређена упоришта. На фрањевачком реду било је да придобијену подршку искористе.

Добијена подршка огледала се у ктиторској делатности босанског бана који је обновио, или подигао два фрањевачка самостана, у Краљевој Сутјесци и у Милима, место које већина аутора убицира у близини Високог, у месту Арнаутовићи. Према летопису фра Николе Лашванина, у фрањевачком самостану у Милима сахрањен је босански бан Стјепан II.⁴⁶⁰ Ограђујући се од ових навода који су недоказиви, јасно је да је овај самостан баштинио јаку традицију првог међу самостанима, јер би у супротном неки други самостан приграбио за себе ту титулу. Знамо да је у Милима постојала и хижа босанских крстјана, а да је то место имало јаку државотворну традицију за средњовековну Босну. Стога, градња самостана на том месту показује јасну, јавну и недвосмислену подршку коју су фрањевци тога времена добили. Одлуку да на том месту сазида фрањевачки самостан босански бан је могао правдати већ постојећим сакралним објектом који је био порушен, јер се у писму које

⁴⁵⁸ Wadding, *Annales minorum VII*, 231-232.

⁴⁵⁹ С. Ћирковић, *Београд под краљем Душаном*, Зборник Историјског музеја Србије 17-18 (1981) 44.

⁴⁶⁰ J. Jelenić, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, Sarajevo 1916, 37

је папа упутио босанском бану спомињу порушене цркве на његовој територији које леже у рушевинама.⁴⁶¹

⁴⁶¹ Wadding, *Annales minorum VII*, 232.

3.3. Перегрин Саксонски – формативне године Босанске викарије

Приликом посете фрањевачког генерала предузети су кораци за оснивање Босанске викарије будући да је том приликом из пратње поменутог Герарда Одониса издвојена скупина фрањеваца из његове пратње која је том приликом одлучила остати у Босни. На њиховом челу био је Перегрин из провинције Саксоније.⁴⁶² *Хроника нирнбершких клариса* поред Перегрин Саксонског, наводи још једног мисионара - Јована Арагонског који је живео, умро и био сахрањен у Босни.⁴⁶³ Избор Перегрин Саксонског за босанског викара, према уреднику *Analecta Franciscana II* у коме је објављена *Хроника нирнбершких клариса*, извршен је због постојећих рудара из Саксоније који су већ у то време обрађивали метал у босанским рудницама, те им је био потребан духовни вођа који би говорио исти језик као и они.⁴⁶⁴ О вези рударства и босанских фрањеваца биће више речи у једном од наредних поглавља.

Провинција Саксонија је припадала Светом римском царству немачког народа чији је цар Лудовик IV (1328-1347) био у рату са авињонски изабраним генералом Герардом Одонисом, док је истовремено подржавао отцепљену фрањевачку струју на челу са генералом Микелом из Чезене. О томе смо детаљно говорили у претходним поглављима. На основу овакве констелације снага, чини се да је поменути Перегрин напустио провинцију Саксонију још пре 1321. и спора који се од тада распламсао међу фрањевцима. Будући да је и фрањевачки генерал Герард Одонис потицао са Паришког универзитета, претпостављамо да су им се негде на француском поднебљу путеви укрстили те да је тамо Перегрин постао човек од поверења поменутог генерала. Будући да се упркос свом пореклу нашао у свити фрањевачког генерала који је био на супротној страни Римско-немачког цара.

⁴⁶² L. Čoralić, *Bosanski biskup Peregrin Saksonac (1349-1356)*, Godišnjak Njemačke narodosne zajednice 1 (1999) 14.

⁴⁶³ *Analecta Franciscana ad Historiam Frantrum Minorum Spectantia tomus II*, ed. Collegi S. Bonaventurae, Quarracchi: Typographia Collegi S. Bonaventurae, 1887, 177-178; *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum*, in: *Analecta Franciscana ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), prope Florentiam, Tomus III, 1897; Arnald od Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor (1369-1374)*, transl. N. Muscat, Malta 2010, 714.

⁴⁶⁴ *Analecta Franciscana II*, 178, напомена 1.

Нажалост, за ову тврњу немамо довољно доказа, а след догађаја везаних за биографију поменутог фрањевца можемо пратити тек од проглашења викаром Босанске викарије.⁴⁶⁵

Званично оснивање Босанске викарије, према већини савремених историографа десило се у периоду 1340-1342, иако постоје индиције да је оснивање Босанске викарије озваничено 1340. године на Генералној скупштини у Асизију. *Terminus post quam non* извлачи се из писма послатог 13. јуна 1344. године. То писмо уједно помиње први пут именом Перегрин Саксонског као босанског викара. Писмо папе Климента VI (1342-1352) даје нам значајне податке везане не само за датацију оснивања Босанске викарије, него и за делатност и функционисање Босанске викарије у њеним првим годинама. Писмо је насловљено на босанског бискупа Лаврентија, који је као и његови претходници од половине XIII века, столовао у Ђакову. Ради се, дакле, о интерном документу за потребе управљања и функционисања Римокатоличке црквене структуре. Сматрајући информације, тада бившег фрањевачког генерала Герарда Одониса недовољно веродостојним, он додаје да је изнете ставове потврдио и код других припадника фрањевачког реда.⁴⁶⁶

Постоји могућност да папа тврдње антиохијског патријарха сматра недовољно веродостојним јер се ослањају на утиске које је имао током посете Босни 1339. године од чега је прошло пола деценије. Из тог разлога папа је тврдњу о конверзији многих босанских поданика проверио са другим фрањевцима из Босне, вероватно баш са босанским викаром Перегрином кога и спомиње у писму. Најпосле, на основу изреченога могуће је закључити да су налази поменутог папе тачни јер су проверени и тичу се интерних договора између припадника Римокатоличке црквене структуре. Поред информације о конверзији многих поданика босанског бана, папа истиче да је поменути бан Стјепан почео да прикупља црквену десетину од поданика римокатоличке вероисповести. Овај чин изазвао је забринутост папе Клемент VI, који је тај потез оценио како контрапродуктиван и опасан за новопробраћене вернике, који су се због финансијских намета могли одрећи верност Римокатоличкој цркви.

⁴⁶⁵ J. G. Th. Graesse, *Orbis latinus oder Verzeichniss der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse, in allen Theilen der Erde*, Dresden 1861, 281; F. Delorme, *Descriptio Codicis 23. J. 60 Bibliothecae Fr. Min. Conventualium Friburgi Helvetiorum*, Archivum Franciscanum Historicum 10 (1917) 99-102; M. D. Lambert, *The Franciscan Crisis under John XXII*, Franciscan Studies 32 (1972) 134.

⁴⁶⁶ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670.

Црквена десетина била је десетопоцентни порез који је световни народ дуговао црквеној институцијама у области у којој је живео. У Западној Европи бележи се њено прикупљање још у VIII веку. Већ тада, мисионари су саветовани да не уводе пребрзо црквену десетину.⁴⁶⁷ На Балкану, међу словенским кнежевима, десетина се уводи у IX веку, за време хрватског краља Трпимира.⁴⁶⁸ Немамо јасне доказе како је прикупљање десетине текло на територији средњовековне босанске државе до пресељења босанског бискупа у Ђаково, али се на основу бројних крсташких војни и интервенција угарског краља које су трајале током XIII века, с разлогом претпостављамо да је то прикупљање било отежано и онемогућено, те разлог многих протестних писама о босанским јеретичима које су представници католичке хијерархије упућивали папи. Након пресељења бискупског седишта у Ђаково, излишно је и помислити да је босански бискуп одатле могао успешно да прикупља црквену десетину јер је са собом повукао остатке римокатоличке црквене структуре.⁴⁶⁹ Поставља се питање, зашто се онда бунио и протестовао на папском двору, ако ни он, а ни његови претходници нису имали никакве користи нити прихода из Босне?

Из писма сазнајемо да је успостављена Босанска фрањевачка викарија постигла одређене успехе и на своју страну придобила одређени број верника од којих је уз одобрење босанског бана Стјепана II Котроманића почела да сакупља материјалне приходе, које је назвала „нови десетак“ с обзиром да је стари десетак требало исплаћивати босанском бискупу у Ђаково. Овај нови десетак прикупљала је за сопствене потребе. Будући да то није било у складу са идеалом радикалних спиритуалаца, који су можда били послати у Усору и Соли 1291. године, извесно је да су овога пута, уз фрањевачког генерала дошли конвентуалци, који су дефинисали дух фрањеваштва у Босни и у свом либералнијем поимању материјалног поседовања инспирисали колективизацију материјалних прихода.

Пет година након посете фрањевачког генерала и почетка деловања Перегрини Саксонског у Босни, постигнути су резултати у повећању броја верника, те прикупљања пореза од тих верника. Ти резултати били су толики да је босански бискуп Лаврентије

⁴⁶⁷ A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge 1970, 19; J. P. Devroey, *Monastic Economics in the Carolingian Age*, in: *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, ed. A. I. Beach, Cambridge 2020, 468.

⁴⁶⁸ Vlasto, *The Entry of the Slavs*, 193.

⁴⁶⁹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus IV*, 341-342; Šidak, *Nova građa o akciji Rimske kurije u Bosni 1245. godine*, 325-326; Šidak, *Ecclesia Sclavoniae*, 200.

сматрао да су његова права као црквеног поглавара те земље угрожена па је с тим у вези писао папи Клементу VI. Забринутост поводом прикупљања овог десетка изразили су и сплитски и дубровачки надбискуп. Поменуто писмо представља папски одговор, којим папа жели да једном за свагда дефинише хијерархијски модел римокатоличке црквене структуре на подручју Босне. С тим у вези, он сматра да је црквена десетина искључиво право босанског бискупа, али да у овом случају - због могућности да та обавеза отежа конверзију других људи, папа је издао налог да се црквена десетина искористи за поправку и обнављање цркви на територији Босне, као и за набавку црквених сасуда.

За извршиоце папске воље именовани су Перегрин из Саксоније, главни старешина фрањеваца у Босни и Доминик из Трогира, који је припадао бенедиктинском реду и служио при Јадранској дијецези. Њих двојица именовани су као људи од поверења да надгледају прикупљање десетине, да се постарају да се новац троши у сладу са папском вољом, тј. за обнављање цркви у Босни и набавку других потрепштина за цркве. Овакав вид утрошње црквене десетине требало би да потраје све док се не укине поменута папска одлука о томе. Папа у поменутом писму још забрањује да се босански бискуп Лаврентије суди пред било којим световним судом, или на било који други начин покушава да придобије материјалну вредност црквене десетине, притом наглашавајући да је одлука о томе резервисана искључиво за паску курију.

Поменути ретци чини се да су део документа који је настао раније, јер након свега наведеног, дописано је да је босански бискуп Лаврентије лично дошао на папски двор, те изнео оптужбе против босанског викара Перегрин Саксонског, који му је наводно у потпуности узурпирао и духовну и световну власт над Босном, наводећи да је он, Лаврентије обновио босанску катедралу, али и друге бројне цркве које су у његовој јурисдикцији. Папа је под утиском визитације поменутог босанског бискупа, на крају одлучио да поништи претходну одлуку о администрирању црквеном десетином и врати је у руке босанских бискупа.⁴⁷⁰

Како се чини, стварна моћ босанског викара лежала је у подршци босанског бана Стјепана, за разлику од босанског бискупа, који је био продужена рука угарског краља и

⁴⁷⁰ Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670-671.

инструмент претходних агресија на Босну. Исте године, 13. новембра 1344. дувањски бискуп Мадије, писао је папи Клементу VI даје оставку на позицију далматинског бискупа са седиштем у Дувну како је навео, због „зла народа“, што је претпостављамо укључивало и потешкоће при прикупљању црквене десетине.⁴⁷¹ Чини се да је утицај фрањевачког реда у Босни толико нарастао да је босански бан претежирао искључиво право на прикупљање црквене десетине овоме реду, на уштрб других постојећих црквених хијерархија. Подсетимо, током освајања у двадесетим годинама XIV века, босански бан Стјепан II Котроманић придодео је територију средњовековне босанске државе значајне територије које је насељавало римокатоличко становништво, претежно подручја Имотског, Дувна, Ливна и Гламоча, те подручја од Цетине до Неретве, али и Хумску земљу где је становништво било шароликог порекла и религијске припадности.⁴⁷² Када се пред босанским баном, заједно са немачким рударима, појавио босански викар, немачког порекла, потпуно независан од црквених структура суседних држава од којих је поменуте територије и освојио, босански бан одлучио се да му пружи неопходну материјалну и стратешку предност. Истиснуте црквене структуре, од којих неке и нису биле фактични присутне на територији средњовековне босанске државе, потражиле су подршку на папском двору.

На основу догађаја који су потом уследили, чини се да папска пресуда против Перегрини Саксонца није умањила углед који је он уживао на двору бана Стјепана II Котроманића. Самим тим, положај фрањевачког реда у Босни био је стабилан и имао је прилику да шири свој утицај. Већ почетком 1345. године, 22. фебруара, Веће десеторице у Венецији даје детаљна упутства свом гласнику који одлази у посланство босанском бану, да најпре посети фра Перегрини и да му изложи и открије разлог због кога је послат у посланство босанском бану, а уколико се фра Перегрину буде чинило да не треба да то изложи босанском бану, онда да ни не иде ка њему, него да се врати у Венецију. Они свом посланику дају детаљно упутство о могућим местима боравка фра Перегрини и где би овај све могао да га потражи. Као могуће локације боравка босанског викара наводе се Шибеник,

⁴⁷¹ D. Mandić, *Duvanjska biskupija od XIV. – XVI vijeka*, Zagreb 1936, 15, 75; Dautović, *Bosna i Rimska kurija*, 169.

⁴⁷² Чињеница да се босански бан Стјепан II обавештавао од стране папе 1345. о промени бискупа Далматинске бискупије, којој је седиште било у Дувну, говори да се његова управа над овим крајевима као сизерена учврстила толико да ју је и папа уврстио у својој канцеларији у Авињону. D. Mandić, *Duvanjska biskupija od XIV. – XVI vijeka*, 78-79.

Трогир и Сплит, а ако босанског викара не нађе ни у једном од поменутих градова, да се врати у Венецију.⁴⁷³ Углед и позиција босанског викара која је посведочена у овом писму говори нам да је Перегрин Саксонски имао репутацију доброг познавалаца банове спољне политике и повољну особу за посредовање у пословима која су занимала Млечане. Млечани не само да су били упознати са том позицијом поменутог фратра, него су му поверавали судбину целокупног посланства те је он имао да одлучи да ли ће млетачки посланик уопште и посетити босанског бана.

На основу потоњих забелешки о раду овог венецијанског савета, налазимо податке да је сарадња са босанским баном остварена и да су је Млечани оценили као успешну, јер је њихов савет 8. априла 1346. године одлучио да у корист садашњих и будућих заједничких активности поклоне бану Босне материјалне ствари у вредности од 1000 дуката, а да свом посланику који је недавно разговарао са фратром Перегрином и другима да 100 дуката као награду за успешно обављено посланство⁴⁷⁴.

Разлоге за тајновитост и деликатност ситуације и предлога коју су Млечани преко свог посланика изнели босанском викару и касније босанском бану, налазимо у забелешки о раду савета од 18. априла 1346. године. Том приликом млетачки Савет десеторице одлучио је да награди фра Перегрин са 100 дуката и да, премда је босански викар планирао да остане у Венецији, неко време, да се млетачка власт побрине да се фра Перегрин заједно са босанским посланицима пошаље натраг босанском бану, где им, према њиховој процени, може бити од велике користи за њихове послове.⁴⁷⁵

Разлог због кога је босански викар желео да остане у Венецији непознат је историјским изворима и подложен је шпекулацијама. Да ли је његов положај на босанском двору био угрожен, или није био спреман да се враћа преко ратом захваћеног поднебља, остаје нам да нагађамо. С обзиром на војне активности и рат који се водио у околини Задра, као и на потоње догађаје који су уследили у каријери фра Перегрин, сматрамо да је вероватнија друга опција. Потребно је најпре објаснити ситуацију која је захтевала дипломатску активност Млечана на двору босанског бана. Аутор Младен Анчић сматра да је по среди

⁴⁷³ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 323.

⁴⁷⁴ Ljubić, *Listine II*, 333; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 57.

⁴⁷⁵ Ljubić, *Listine II*, 347.

скори одлазак на скуп фрањевачког реда у Асизију, због кога је викар настојао да продужи свој останак у том граду. Овај аргумент сматра се такође валидном опцијом за разматрање.⁴⁷⁶

Да би се у потпуности схватила важност дипломатске делатности фра Перегрини Саксонца, потребно је сагледати ширу спољнополитичку ситуацију која је почивала на млетачко-угарским релацијама. Две године након ступања на угарски престо, краљ Лајош I (1342-1382) фокусирао се на јужне земље које су биле под његовом управом, са циљем да примири непокорну властелу. Погодило се да је почетком те године умро кнез Нелипац, властелин који је управљао немалом територијом у залеђу далматинских градова. Након његове смрти на поменутих територијама дошло је до борбе за превласт. Врло брзо се у ову борбу укључио и угарски краљ и то преко свог верног властелина, славонског бана, Николе Лендавског. Када је овај поход, јесени 1344. завршио без икаквих успеха. Наводно је славонски бан успео да од Нелипчеве удовице изнуди обећање о предаји. Како тај договор није испуњен, оправдано је сматрати да се она том приликом није заклела на верност угарској круни. То је пак учинио властелин Будислав Угринић, властелин из породице Шубића. Он је том приликом учествовао у походу славонског бана и то се може сматрати јединим помаком који је у походу учињен. Ипак, овај поход покренуо је лавину догађаја који ће се рефлектовати и на Босну и на босанског викара.

Лета 1345. угарски краљ Лајош упутио се лично у поход. Као претходницу, угарски краљ поново у поход шаље славонског бана и овога пута са њим шаље и босанског бана Стјепана II. Војна интервенција такве размере са собом је повукла знатно виши степен политичко-дипломатске активности. Као показатељ те активности аутор Младен Анчић наводи повећане трошкове сплитске општине која је у више наврата те 1345. вршила исплате куриру, чак пет пута за пошту из Книна, а четири пута за пошту из Клиса, док су два пута плаћали трошкове преношења преписке између сплитске општине у људи из пратње бана. Само почетком јуна Сплићани ангажују курира 2 пута за кореспонденцију са Книном, два пута са Клисом и још два пута са бановим људима. Ипак, сва ова дипломатска активност није одвратила босанског и славонског бана од спровођења договора који је бан Никола постигао са Нелипчевом удовицом, а који у пракси није био спроведен. Босански

⁴⁷⁶ М. Анчић, *Putanja klatna*, 136.

бан Стјепан II и славонски бан Никола под Книном издају две повеље који грађане Книна покушава уверити да је Нелипчева удовица пристала да угарском краљу тј. његовим људима уступи део територије.⁴⁷⁷ Иако су у питању два документа са истом наменом, издата истог датума, 25. јуна 1345., готово исте садржине на основу дипломатичке анализе може се доћи до закључка да је повеља чији је аутор босански бан за нијансу суверенија, у односу на ону славонског бана. У пракси је заиста и било тако. Славонске банове, као и банове Мачве постављао је угарски краљ, док је босански бан, премда подложен као вазал угарској круни, биран на русагу, из породице Котроманић.

У време кад су босански и славонски бан били под Книном, угарски краљ Лајош, био је на обалама реке Саве где је 27. јуна 1345. потврдио привилегије становницима загребачког насеља Грч.⁴⁷⁸ Близина угарског краља коју су путем бројних ухода и епистоларних алтиовности мештани Книна, Клиса, Сплита, Задра и других градова сазнали, дала је акцији славонског и босанског бана додатни легитимитет на основу кога су постигнути одређени дипломатски помаци па је војна акција била одложена. Сплићани су једнако гостили и босанске и славонске племиће, али и млетачке провидуре. Угарски краљ је у јулу већ био у околини Бихаћа што је извазвало бројне дипломатске посете у краљевом логору, што ситније, што крупније властеле. Међу њима налазили су се и грађани Задра, града у коме је већ неко време владало незадовољство млетачком управом. Разлози незадовољства лежали су у тежњама за што већом аутономијом Задрана који су настојали да добију потпуно контролу на острвом Пагом на коме се вршила експлоатација соли. На тај начин Задрани би добили знатан монопол над трговином соли на Јадрану, а Млечани би изгубили знатни приход који су одавде добијали. Као опозицију овом присаједињењу Млечани су успешно користили саме становнике острва Паг удовољавајући њиховим жељама за аутономијом и неприпајањем граду Задру. Сталну тензију на овој релацији није умањивала ни чињеница да су Задрани успевали да на своју страну придобију и градског кнеза који је биран готово увек из редова млетачких грађана.

Ове тензије ескалирале су 1344, али их је млетачка власт угушила стајући на страну Пажана. Но, оно што је Задранима давало наду била је страна интервенција угарског краља.

⁴⁷⁷ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XI*, 205-208.

⁴⁷⁸ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XI*, 209.

Том приликом до сусрета није дошло јер је угарски краљ задовољан постигнутим договором славонског и босанског бана повукао своју војску на север. Млечани су пак, поучени пређашњим искуством ово доживели као стварну претњу и августа 1345. године отпочели опсаду града тражећи његову безусловну предају. Пошто су се Задрани заклели на верност угарском краљу, он је нашао за сходно да се у овај сукоб умеша и у своје име послао је већ опробани двојац, славонског и босанског бана. Чини се да су обојица банова инклинирали ка дипломатском решавању проблема. Још пре доласка под Задар забележена је епистоларна активност са босанским баном. Како нам три писма која су том приликом размењена нису сачувана, остаје само да се ослонимо на последице које су можда произашле из ових писама.

До славонско-босанске војне је ипак дошло, али се она зауставила пред зидинама које су Млечани изградили око Задра како би одбранили подигнуту опсаду. Да ли услед овакве констелације снага, или услед претходне размене писама, босанска и славонска страна показала се спремном на преговоре. Половином новембра банови су постигли догоовр са Млечанима. Договор је подразумевао одустајање од напада на земље угарског краља и његове поданике. Ипак, том приликом, аутор средњовековног наративног списка „Подсада“ који описује ове активности оптужује босанског бана да је примио новац од Млетака како би дошло до договора којим аутор списка није био задовољан.

Оптужбе за сарадњу са Млечима показале су се основане будући да је још у фебруару исте, 1345. године био послат млетачки гласник у посланство босанском бану. О осетљивости ове мисије говори чињеница да је пре сусрета са баном емисар имао да се сусретне са фра Перегрином који је даље требало да одлучи да ли ће се читава ствар изнети пред босанског бана.⁴⁷⁹ Стога сматрамо могућим и оправданим слутити да је босански бан био контактиран и у читавој ствари радио на страни Млечана.

На основу учесталих контаката са Венецијом које је за њега вршио босански викар током 1345. и 1346. године, као и поклона у износу од 100 дуката који је 18. априла дат фра Перегрину сматрамо да су Млечани придобили одређене симпатије босанског бана будући да се на основу поменутог писма види да се уздају у његове савете поводом ситуације у

⁴⁷⁹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 323.

којој се нашао Задар. Стога уколико краљ (Угарске) чврсто стоји при свом становишту на ову тему чини нам се да нема никакве сврхе да шаљемо емисара и да то ништа неће променити; ако пак господин бан сматра да би краљ могао да попусти у свом ставу и да би се између нас и краља могла да развије љубав и добронамерност, ми ћемо по бановом савету краљу упутити своје посланике. Стога молимо (бана), полажући велике наде и поверења у њега као брата и најдражег пријатеља да нам што пре изложи своју намеру и савет поводом свега; и нека држи да смо и ми и наши послови нешто што може да сматра својим у свим како повољним тако и неповољним околностима.⁴⁸⁰ За пратњу која ће бану однети ово писмо, аутор Младен Анчић сматра да су одређена два фратра у посланство у Босну, међутим, то се на основу расположивих извора не може сазнати.⁴⁸¹ Посланици су наведени само у изворном термину *tuntius*. Други фратар који се спомиње као посланик босанском бану је брат Катерин у одлуци Великог већа од 9. августа 1346.⁴⁸²

*Дана 9. августа 1346., забележено: да брату Катарину, провинцијалу, који беше послат код бана Босне и верно и хвале вредно се понео, 50 дуката од новца наше Републике, да му се да, за добру ствар наше службе, и то су савет дали чланови већа и старешине и они то треба да потврде.*⁴⁸³ На основу ове одлуке могуће је индиректно закључити да су након 18. априла 1346. године фра Катерин, провинцијал неименоване провинције и фра Перегрин, викар Босанске викарије ишли у посланство босанском бану. Након три месеца, колико је провинцијалу требало да оде и да се врати, исплаћена му је награда за успешно извршену мисију. Стога се на основу овог документа може закључити да су заиста мисију предводила два фратра на истакнутим позицијама. Како је у питању венетско-босански однос, претпостављамо да је провинцијал Катерин био на челу провинције Склавоније, територије на којој се налазио Задар, тачка спорења краљевине Угарске и Венецијанске републике.

Потребно је истаћи да мишљење аутора Младена Анчића, како је бан Стјепан био најслабија карика у табору угарског краља побија примарни историјски извор, писмо од 18.

⁴⁸⁰ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 338.

⁴⁸¹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 323, 333, 337-338. уп. М. Анчић, *Putanja klatna*, 147.

⁴⁸² Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 368.

⁴⁸³ Исто.

априла 1346. у коме се каже да су информације које су стигле из табора босанског бана, о држању угарског краља, већ биле познате Млетачком већу преко писма аустријског војводе.⁴⁸⁴ У том случају, не ради се о невери него о полусамосталном држању обласних господара који су одлучили да се успротиве великом апетиту младог краља и одбране млетачки суверенитет над градом који је у њиховим рукама био више од три века. Касније ће се ове амбиције показати оправданима, али до њихових остварења проћи ће читава деценија током које се значајно променила геополитичка позиција босанске државе.

Дана 8. априла 1346. млетачко Велико веће донело је одлуку да исплати 1000 дуката награде босанском посланику након што овај обави разговор са фра Перегрином и читаву исплату условило је тим разговором. Дакле, оно што се види из наведене забелешке је да је фра Перегрин био одговоран да процени да ли ће се одређени договор са босанским баном испунити и да на основу његове процене буде исплаћена поменута сума.⁴⁸⁵

На основу претходних писама видимо да је он у својству босанског викара пуно путовао те да Млетачко веће није могло тачно претпоставити у којим би се од градова налазио босански викар те је свом посланику наредило да га тражи у Шибенику, Трогиру и Сплиту. Будући да се ни један од поменутих градова није налазио на територији средњовековне босанске државе, нити је припадао Босанској викарији може се претпоставити да је босански викар у тим градовима обављао одређене дипломатске послове који су били од значаја за средњовековну босанску државу. Оно што је још занимљиве је могућност да се фра Перегрин упутио самостално у Венецију те се у упутству поменутом посланику наводи да у том случају и он пође са фра Перегрином у Венецију. Ово сведочи о претходним мисијама фра Перегрин на основу којих су Млечани утисак да се фра Перегрин запутио њима. Поред тога, у сплитским рачунским књигама забележене су исплате писмоноши Помену који је у два наврата током фебруара и марта 1346. носио писма фра Перегрину те се и са тим градом бележи жива дипломатска активност коју је што лично, што епистоларно водио босански викар.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 347; Ančić, *Putanja klatna*, 146-147.

⁴⁸⁵ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 333;

⁴⁸⁶ Ančić, *Putanja klatna*, 147.

Колико је босански викар био важан човек за босанског бана Стјепана II говори низ докумената који се баве унапређењем босанског викара и избором новог босанског бискупа. Само годину дана касније, бан Стјепан II имао је прилику да успостављене млетачко-босанске везе опроба у пракси. Већ 2. априла 1347. године забележено је да су млетачком посланику Амадеу, нотару у Римској курији, поверене су молбе бана Босне и фратра Перегринија које се тичу *добробити за веру*.⁴⁸⁷ Поменути Амадео обавио је разговор са посланицима босанског бана и обећао да ће тражити испуњење код папе. Примерак писма које је у име босанског бана и фратра Перегринија сачувано је у забелешци од 3. априла 1347. Писмо открива потешкоће са којима су се босански фрањевци сусрели у првим годинама постојања викарије, али и спрегу духовне и световне власти која је оличена у сарадњи босанског бана Стјепана II и фра Перегринија.⁴⁸⁸ Због свог значаја, превод поменутог писма преносимо у целости:

Вашој светости понизан и одан син Ваш, Стефан бан босански саопштава да побожни човек отац Перегрин из Саксоније, главни старешина реда Мале браће у Босни, који прегорно и верно ради за католичку веру у Босни и спас душа, има недовољно сарадника уколико се у обзир узму мањак средстава и огроман број душа, због чега је његов рад за добробит вере у великој мери успорен.

Стога, без милости Ваше светости не постоји начин на који би поменути викар добио сараднике вичне у познавању теологије, а исто тако и словенских језика, или барем оне који би били способни да их науче, па стога поменути бан моли зарад тога посла који се тиче ширења праве вере и спаса душа које тренутно живе и у будућности ће живети у његовој земљи, да се поменутом викару, који тренутно врши ту функцију, уз позивање на ауторитет папе доделе браћа из реда минорита, али и из других редова, како би му помогли у обављању поменутог задатка и да се старешинама, или прелатима поменутих редова наложи да дајући подређеној браћи дозволу као за одмор, или опоравак, да оду у места камо буду позвани, а да се кад се врате буду великодушно примљени назад и ваљано третирани, те да поменути прелати ту браћу пошаљу поменутом викару кад год он од њих тражио,

⁴⁸⁷ Š. Ljubić, *Listine o одноšajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 443.

⁴⁸⁸ Š. Ljubić, *Listine o одноšajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 443-444.

неукидајући им притом никакве привилегије, или повластице које су им као члановима поменутих редова, или лично у којој год форми уступљене.

Исто тако да се у свим појединачним самостанима и то великим, одаберу новаци које у догледно време треба обучити латинској граматици и доктрини свете римске цркве како би поменути викар, кад то буде било неопходно могао да их позивајући се на папски ауторитет позове (да му помогну).

Исто тако, да поменути викар позивајући се на папски ауторитет има право да позове, прими, и у својој служби држи световне клерике и свештенике за које буде проценио да су погодни за овај рад на вери и спас душа и који би екскомунициране народе вратили вери Римокатоличке цркве, и којима би у тим незнабожачким областима посебним привилегијама Папске столице било дозвољено да тамо служе и упућују људе у свете тајне цркве, да од грехова разрешују покајнике. Односно да поменути викар у складу са тим колико су они уа цео овај посао погодни и у складу са околностима, њима уз позивање на папски ауторитет, такве дужности повери. И да поменути свештеници и клерици захваљујући папској милости имају исте оне повластице за које се каже да их је Папска столица доделила браћи која живе у неверничким областима.

И да све те повластице и могућности поменути свештеници и клерици имају све док буду служили поменутом босанском викару уз његову дозволу и по његовој вољи.

Исто тако, да се све повластице, привилегије и преимућства које верници уживају међу Татарима и другим шиизматичима. а све зарад јачања католичке вере милостиво уступе онима који раде на јачању те вере, будући да се због свог рада суочавају са великим опасностима и потешкоћама у Босни.

Исто тако, поменути бан моли да се поменутом босанском викару доделе места за службу у селима, утврђењима и градовима широм провинције Угарске и Славоније, где би браћа овог реда и других потврђених редова имала своја места за окупљање.

Истовремено Вашу светост поменути бан моли да његовом вољеном капелану и гласнику Георгију из Берита, односно Кипра, да по посебној милости, будући да је изузетно образована и заслужна особа, добије једно или два црквена поседа која су тренутно

слободна. или ће у будућности то бити, било у самом граду, било у Сплитској дијецези који имају годишње приходе до 60 флорена и да га Ваша светост посебним указом и привилегијом удостоји да то добије доносећи званичан декрет и клаузулу о томе.

И да притом никакве препреке не буде чињеница да поменути Георгије има место каноника у сплитској цркви и извесну цркву св. Николе у Сплитској луци чији приход на годишњем нивоу не прелази 12 флорена, а исто тако и црква у граду Родосу, на истоименом острву од које нема никаквих прихода, па стога Вашу светост молим да уз ово што већ има захваљујући Вашој великодушности и милости, он добије поменуте поседе уз одговарајуће клаузуле и без било каквих препрека.⁴⁸⁹

Писмо које је написано сведочи о снажној спречи световне и духовне власти на пољу спољне политике која је у том тренутку постојала. Фра Перегрин наступа у баново име у Венецији, а бан заступа интересе фрањеваца у Босни на папском двору преко веза које је фра Перегрин оформио у својој дипломатској активности.

Из писма сазнајемо да Босанска викарија има недовољно клирика који би радили на ширењу римокатоличанства у Босни. У Босни 1347. године, фалило је припадника фрањевачког реда који су били образовани теолози. У то време фрањевачки ред био је итекако присутан на Паришком универзитету, те се не може рећи да им је у читавом реду фалило образованих клирика. Из писма сазнајемо да је фрањевачком реду у Босни фалило и клирика који су били познаваоци словенских језика. Према захтеву фра Перегрин, у обзир долазе и они који су способни да науче словенске језике.

Захтев је папи преко Амадеа упутио босански бан, али се на основу специфичних захтева који су наведени у писму сазнаје да иза захтева стоји фра Перегрин, тј. неко ко је изузетно добар познавалац ситуације у којој се фрањевачки ред у Босни налазио. Сведочанство да је састављач писма био јако добар познавалац Римокатоличке цркве сведочи и податак о прихваћању назад мисионара кад једном одлуче да им је потребна било пауза било завршетак мисије коју су вршили у Босни. Састављач писма тражи од њихових редова, било фрањевачког, било ког другог, који пошаље своје припаднике у мисију у Босну, да их прими натраг кад одлуче да се врате, било на одмор, било за стално. Притом

⁴⁸⁹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870, 443-444.

да ти људи буду доступни поново босанском викару, уколико их буде поново тражио. Овај одељак показао се као специфичан пример из праксе на који је као босански викар и мисионар у Босни могао наилазити фра Перегрин. Дакле, одређени редови, укључујући фрањевачки, слали су мисионаре у Босну, али су након слања сматрали да су ти мисионари сада припадници Босанске викарије и да као такви немају права на повратак у своје конvente и друге заједнице. Повратак у њихове конvente требао им је ради одмора, или ради повлачења из мисије, али су том приликом наилазили на неприхватање и одбијање у заједници којој су некад припадали и такав статус вероватно је спречавао нове новаче да се одлуче да оду на мисију у Босну. Фра Перегрин на основу искуства и на основу других викарија које су већ биле оформљене,⁴⁹⁰ тражи права за своју викарију на основу којих би повећао бројност клирика у Босни и самим тим ојачао структуру Римокатоличке цркве у тој земљи. При томе он испољава креативан приступ. Будући да су друге викарије поприлично удаљеније од центара фрањевачког утицаја и њихових самостана. Он настоји да близину коју Босанска викарија има у односу на друге претвори у предност чинећи боравак у мисији у Босни мање радикалним и коначним, он настоји да младим мисионарима омогући повратак и прихваћање у лагоднијим и прихватљивим условима конвента.⁴⁹¹

Фра Перегрин је у писму настојао да утврди начине на које ће у његову викарију долазити млади и школовани фрањевци. Другим речима, настојао је да утврди правила којим би успоставио системско образовање при великим самостанима за новаче који би били спремни да се одазову на позив босанског викара. Тај ауторитет да позива новаче требао је добити од папе но не знамо да ли је до тога дошло. Поменути новачи требало је да се обучавају латинској граматици и доктринама Римокатоличке цркве. Овај податак сведочи да у то време у Босни није постојало семениште, нити систематично обучавање нових фрањеваца који би се заређивали. С тим у вези, може се претпоставити да број фрањеваца у Босни у то време није растао уновачењем, него доласком нових мисионара са

⁴⁹⁰ J. Muldon, *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World*, 77-84. Спомиње мисије у Монголији, Јерменији и Кини које су започеле Авињонске папе пре успостављања Босанске викарије;

⁴⁹¹ M. A. Habig, *Marignolli and The Decline of Medieval Missions in China*, *Franciscan Studies*, New Series, 5, 1 (1945) 28. Наводи да су мисије у некатоличком свету биле организоване унутар седам викарија и Кустодије Свете земље (основана 1377.) том приликом наводи списак свих: Северна Татарија, Источна Татарија, Катај, Босна, Русија, Мароко и северна Африка и Канарска острва која су основана тек 1423. Тако да су већ постојале одређене викарије које су биле толико удаљене да се повратак из њих није постављао као могућност. Схвативши то као предност, босански викар Перегрин Саксонски настојао је да близину своје викарије претвори у предност како би добио на бројности што је осигуравало опстанак мисије.

стране. Због тога босански викар тражи од папе посебне привилегије како би у службу укључио световне клерике и свештенике које у регуларним ситуацијама у провинцијама не би укључио у службу. Стога сматрамо да су ови свештеници лаици, који се спомињу припадници народа који је настањивао средњовековну босанску државу. Они су највероватније кршили одредбе о целибату, или били слабо и недовољно образовани, те из тих, или било којих других разлога нису били подобни да у регуларним условима приступе ондашњој структури Римокатоличке цркве. Ипак, као римокатолички верници, били су погодни да у недостатку црквене структуре на тлу средњовековне босанске државе извршавају обреде и фра Перегрин је настојао да то искористи.

Поред наведеног, фра Перегрин настоји да својој викарији придобије и средства за финансирање преко места за службу која би им папа доделио на територијама провинције Угарске и провинције Славоније. Ова места, при већој концентрацији римокатоличког становништва служила би им као места за сакупљање милостиње и издржавање. На тај начин босански фрањевци обезбеђивали би себи самосталност и независност од других црквених структура које у основи нису биле њима наклоњене, о чему сазнајемо из писма о црквеној десетини из 1344. године.⁴⁹²

Последњи део писма чини се потпуно неvezан за функционисање Босанске викарије, али осветљава одређене релације које су постојале између сплитске дијецезе и босанског викара. Он се односи на Георгија из Берта, са Кипра, каноника бана Стјепана у Краљевој Сутјесци. Он је очигледно заслужио да се босански бан и босански викар заузму за њега код папе како би се његови приходи увећали, тако што би добио један или два црквена поседа у сплитској дијецезе. Постоји и могућност да је поменути капелан био смењен са своје позиције јер су римокатоличку црквену структуру у Босни оформили фрањевци, па је тражени уступак од сплитске дијецезе представљао својеврсну апанажу. Ипак, за овакве захтеве бан Стјепан или фра Перегрин требали су имати јако добре односе са сплитском дијецезом. Како је већ поменули, писмоноша из Сплита носио је два пута писмо фра Перегрину у пролеће 1346. године. Ово нам је још једна потврда о позитивним односима међу клерцима Сплита и Босне.

⁴⁹² Theiner, *Vetera Monumenta I*, 670.

Чини се да је само две недеље раније Папа Климент VI, 20. марта 1347. већ одредио повластице Босанској викарији које су биле такве да се чини да је једно од ова два писма погрешно датирана, јер се папско писмо чини као одговор на део молби босанског бана и фра Перегрини. Друга могућност је да је папа био толико добро обавештен да је знао за потребе босанског викара и пре него што је до њега стигло писмо. Ову другу могућност узимамо за мање вероватну и будући да су нам писма била доступна једино у преписима код Љубића⁴⁹³ и Теинера,⁴⁹⁴ остављамо могућност да је једно од њих погрешно датирано. У поменутом писму папа Климент VI братрима Босанске викарије додељује два места, једно у провинцији Славонији, у Стону, а друго у Ђакову, у провинцији Угарској, у Печујској дијецези. Фратрима Босанске викарије је на тим местима дато да изграде куће, самостан или каптелу, као и гробље, према обичајима поменутог реда. У сваком од поменутих места би могло несметано да живи 12 фратара притом не реметећи и не штетећи паројихским црквама. Папа је нагласио да ову дозволу даје због уредбе папе Бонифација VIII који је забранио припадницима просјачких редова да без његове дозволе оснивају настамбе. Изражавајући још једном чињеницу да та уредба није препрека његовој наредби,⁴⁹⁵ папа Климент VI као да очекује отпор код одређених структура па стога још једном подвлачи да овим документом фрањевачки ред добија дозволу да се насели у поменутих местима. Чини се да је овим документом задовољен један аспект писма бана Стјепана у коме се траже самостани за малу браћу на територији провинције Угарске и Славоније.

Било да је настало као продукт босанско-млетачке дипломатије, или самосталне папске одлуке, главни продукт епистоларних активности 1347. за Босанску викарију било је право да се прошире на територију провинције Угарске и провинције Славоније, где су имали знатно веће могућности материјалног просперитета којим би могли да се финансирају.

Фра Перегринове везе са Сплитом поново су испливале на светло 1348. године, када га је сплитски каптол, након смрти надбискупа Доминика Лукарева изабрао за надбискупа сплитског. Ипак, папа Климент VI, из неког разлога није потврдио овај избор. Уместо њега,

⁴⁹³ Ljubić, *Listine II*, 444.

⁴⁹⁴ Theiner, *Vetera monumenta Hungariam I*, 736.

⁴⁹⁵ Исто.

сплитски надбискуп је постао Уголино из Бранца у Умбрији.⁴⁹⁶ Изгледа да се у избор умешала босанско-млетачка дипломатија. Бан Стјепан II је преко млетачког посланства послао папи писмо 18. октобра 1348. уз то писмо, које није доступно, сачувана је забелешка о раду млетачког Великог већа које је решило да подржи фратра Перегрин за епископа Босне, *због тога што су их поменути бан и фра Перегрин много задужили.*⁴⁹⁷

Стога је папа, 28. јануара 1349. године,⁴⁹⁸ уместо дотадашњег босанског бискупа Бонионана из Ферма, кога је поставио за бискупа у Ферму, именује фра Перегрин, босанског викара за бискупа босанског, са седиштем у Ђакову. Након читавог века поново је успостављена повезаност између босанског бана у Босни и босанског бискупа који се налазио на територији краљевине Угарске.⁴⁹⁹ Био је то добар избор којим ће повезати одбеглу римокатоличку црквену структуру са матичном земљом. За новог босанског викара изабран је Мартин из Астија.⁵⁰⁰

Бан Твртко је своју прву сачувану повељу издао у Ђакову 1353. године, у којој је босанског бискупа Перегрин звао је својим духовним оцем.⁵⁰¹ Како је његово седиште постало Ђаково, босански бискуп Перегрин присутнији је дипломатичкој грађи угарског двора. Тако се 18. фебруара 1350. фра Перегрин спомиње као сведок на повељи коју је угарски краљ Лајош I издао крчком кнезу Бартоломеу Франкопану, затим у повељи угарског

⁴⁹⁶ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 28-29; ; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo 1912, 33-34; J. Božićković, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)*, *Franjevački vijesnik* 41 (1934) 18; M. Pervan, *Fra Peregrin Saksonac. Prigodom 600 godišnjice njegove blažene smrti*, *Dobri pastir* 4-5 (1955) 156; ; M. Žugaj, *I Conventi dei Minori Conventuali tra i Croati dale origini fino al 1500*, Roma 1989, 31; M. Ančić, *Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovekovnoj Bosni*, *Prikazi Instituta za istoriju* 21 (1985) 97; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1989, 261; B. Pandžić, *Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u bosanskoj državi*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, *Radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja Bosanske biskupije (1089-1989)*, *Studia Vrhbosnensia* 4 (1991), 247; D. Lovrenović, *Utjecaj Ugarske na odnos Crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni*, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca*, ur. M. Karamatić, Samobor 1994, 60-61; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 58-59; M. Ančić, *Pobložnost franjevaca Bosanske vikarije u drugoj polovici XIV stoljeća*, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991*, ur. M. Karamatić, Samobor 1994, 113; M. Šunjić, *Bosna i Venecija: odnosi u XIV. i XV stoljeću*, Sarajevo 1996, 50.

⁴⁹⁷ Š. Ljubić, *Listine III*, 107.

⁴⁹⁸ Theiner, *Vetera monumenta Hungarum I*, 768-769.

⁴⁹⁹ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 30; ; F. Šišić, *Studije iz bosanske historije*, *Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 15 (1903) 335; Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, 35; C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi I*, *Monasterii* 1913, 142; Pervan, *Fra Peregrin Saksonac*, 155; M. Semren, *Il Francescanesimo vissuto nelle regioni croate di Bosnia e Erzegovina (fino al 1517)*, *Romae* 1987, 39-40; M. Žugaj, *I Conventi dei Minori Conventuali*, 30; M. Žugaj, *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, *Croatica Christiana periodica*, 24 (1989) 8-9; Pandžić, *Djelovanje franjevaca*, 247; Šunjić, *Bosna i Venecija* 50; Ančić, *Putanja klatna*, 161;

⁵⁰⁰ *Šematizam franjevačke provincije Bosne Srebrene*, Sarajevo 1974, 15.

⁵⁰¹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XII*, 270.

краља Стјепану Лацковићу,⁵⁰² 27. фебруара 1351. појављује се као сведок на повељи угарског краља мачванском бану Доминику, затим повељи браћи Новаковић, затим Павлу Михаљевом, и прилико потврђивања Златне буле угарског краља Андрија II Арпадовића.⁵⁰³ Наредне године фра Перегрин се појављује као сведок у потврди о инспекцији поседа Загребачког каптола, потврди Загребачком каптолу у вези порезних олакшица, потврди властели Бабонићима, потврди поседа Петра Пехара, још једној повељи Новаковићима.⁵⁰⁴ Из 1354. године босански бискуп Перегрин помиње се као сведок на даровници краљевском пехарнику Томи Петровом, даровници угарског краља Петру, сину Мартина де Роконок,⁵⁰⁵ док се 1355. бискуп Перегрин помиње у повељама угарског краља крижевачком грађанику Николи, бискупу и загребачком каптолу, даровници племићима из Лапца⁵⁰⁶ и 1356. године се помиње у повељи којом се решава питање међе у Крижевачкој жупанији.⁵⁰⁷

Поред присутности на угарском двору, бискуп Перегрин наставио је да негује добре односе и са Венецијом па се тако помиње у раду млетачког Великог већа 4. октобра 1350. године. Том приликом он је поднео још једну молбу папи преко млетачког посланика у Риму.⁵⁰⁸ Из свог двора у Ђакову, бискуп Перегрин одржавао је добре везе и са Дубровчанима којима је гарантовао повељу, коју је издао млади босански бан Твртко I у Ђакову 13. фебруара 1355. О свези римокатоличке црквене структуре у Ђакову и на босанском тлу говори податак да је на поменуто повељу свој потпис ставио поред бискупа Перегрини и новоизабрани босански викар Франческо из Фиренце.⁵⁰⁹

У писму од 18. фебруара 1356. бискуп Перегрин помиње се као покојни.⁵¹⁰ Уместо њега био је изабран извесни Петар, каноник из Ђакова. Само писмо посвећено је нерегуларном избору бискупа те се сматра да од смрти бискупа Перегрини до овог писма

⁵⁰² Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XI, 578-579, 623-624.

⁵⁰³ Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XII, 5-6, 14-15, 51-52, 58.

⁵⁰⁴ Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XII, 74, 76, 79, 126, 144.

⁵⁰⁵ Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XII, 255, 257.

⁵⁰⁶ Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XII, 268, 294.

⁵⁰⁷ Smičiklas, *Codex Diplomaticus* XII, 298.

⁵⁰⁸ Ljubić, *Listine III*, 221.

⁵⁰⁹ Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 562-563; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 31-32; ; Božićković, *Kritički ispis*, 19; Pervan, *Fra Peregrin Saksonac*, 157; Lovrenović, *Utjecaj Ugarske* 64; A. Šuljak, *Bosanski biskupi od prelaza u Đakovo do 1526. godine*, *Studia Vrhbosnensia* 4 (1991) 277; I. Mažuran, *Đakovo i Bosansko-đakovska biskupija od 1239. do 1536. godine*, *Diacovensia* III (1995) 117; Ančić, *Putanja klatna*, 161;

⁵¹⁰ Theiner, *Vetera monumenta Slavorum* I, 233; Теинер погрешно датира писмо у 1354. годину, међутим, на основу самог текста писма, помиње се четврта година понтификата папе Иноћентија VI која пада у 1356. годину будући да је овај постао папа 1352. године.

није прошло пуно и да се поменути упокојио можда крајем 1355, или почетком 1356. године. Био је то крај сарадње између римокатоличке структуре у Босни и оне у Ђакову. Босанска викарија наставиће да егзистира одвојено, а босански викари биће и поред потешкоћа у бројности значајан фактор у босанској спољној политици и као ствараоци перцепције средњовековног босанског друштва на Западу.

IV Делатност босанских фратара током друге
половине XIV века

4.1. Босански викари друге половине XIV века

Према правилима фрањевачког реда када припадник фрањевачког реда буде именован за било коју позицију унутар централне структуре Римокатоличке цркве, он своју службу унутар Реда више не врши, него се уместо њега именује његова замена. Стога, када је фра Перегрин 29. јануара 1349.⁵¹¹ изабран за босанског бискупа, уместо њега именован је босанским викаром фра Мартин из Асти, града у северној Италији. О викаријату фра Мартина из Астија не знамо пуно. Кратко је управљао Босанском викаријом, претпостављамо до следећег сазива генералне скупштине фрањевачког реда када је уместо њега изабран фра Франческо из Фиренце за босанског викара. Фра Мартин познат нам је на основу познијег извора, фрањевачке хронике фра Блажа из Залке *Gesta vicariorum Bosnae*. У овом извору из XV века који је сачуван у још каснијем препису забележено је да је фра Мартин из Астија именован босанским викаром 8. априла 1349. године. Аутор Доминик Мандић сматра да је прецизност у виду бележења датума довољно сведочанство о тачности информације коју је босански викар поседовао. Поред тога, поменути датум одоговара брзини реализације и постављања фра Перегрин за босанског бискупа, јер се избор новог викара одиграо три месеца касније. Дакле, било је потребно време да папско писмо стигне, потом да се одиграју фактичке промене у виду селидбе новопрограшеног босанског бискупа. Међу подразумеваним променама било и постављање његовог наследника. Сматрамо да је поменути Мартин већ био у Босанској викарији. Опција да је поменути викар изабран негде мимо Босне и да се по доласку у Босну те функције одрекао мало је вероватна, јер се фра Мартин из Астија помиње и у другим историјским изворима који подразумевају одређену интеракцију и вршење функције босанског викара. Наиме, *Белешке самостана св. Фрање у Стону* који је 1919. године објавио Антун Лиєпопили под годином 1348. бележи извесног фра Мату де Сламатича, викара. Како је рукопис познат само у препису, а једина викарија у суседству је Босанска и једини викар у приближно време који се јавља је фра

⁵¹¹ Theiner, *Vetera monumenta Hungariam I*, 768-769; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 30; ; F. Šišić, *Studije iz bosanske historije*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 15 (1903) 335; Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, 35; C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi I*, Monasterii 1913, 142; Pervan, *Fra Peregrin Saksonac*, 155; M. Semren, *Il Francescanesimo vissuto nelle regioni croate di Bosnia e Erzegovina (fino al 1517)*, Romae 1987, 39-40; M. Žugaj, *I Conventi dei Minori Conventuali*, 30; M. Žugaj, *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, Croatica Christiana periodica, 24 (1989) 8-9; Pandžić, *Djelovanje franjevaca*, 247; Šunjić, *Bosna i Venecija* 50; Ančić, *Putanja klatna*, 161.

Мартин није тешко закључити о ком викару се ради. Будући да нисмо имали текст у оригиналу, постоји могућност и да је приређивач погрешно рашчитао текст и да је по среди 1349. година и да је у питању помен фра Мартина из Астија.⁵¹² Поред овог помена, *Liber archivalis* из Макарске наводи на основу непознатог извора фра Мартина из Астија као босанског викара који је кратко управљао Босанском викаријом.⁵¹³ Стога, на основу расположивих извора може се закључити да је поменути Мартин из Астија нерегуларно изабран за босанског викара, као краткотрајна замена до избора регуларног босанског викара кога је постављао фрањевачки генерал. То закључујемо на основу краткотрајног мандата, премда постоји могућност коју наводи Доминик Мандић, да је фра Мартин из Астија убрзо по именовану умро.⁵¹⁴ У време викаријата фра Мартина из Астија започета је градња босанског фрањевачког самостана на Стону, коју је за време викаријата фра Перегрин Саксонског одобрио папа Климент VI. Папска дозвола сачувана је у писму од 20. марта 1347. године.⁵¹⁵ Дубровачко веће 18. фебруара 1349. године, двадесетак дана након што је папа фра Перегрин именован босанским бискупом шаљу писмо насловљено на фра Перегрин, кога и даље именују босанским викарем. Њему се одобрава прављење самостана мале браће у месту Стон.⁵¹⁶ Будући да су Дубровчани били добро обавештени о променама у унутрашњости, претпостављамо да фра Мартин из Астија још није био изабран за босанског викара и да је ту функцију и даље обављао фра Перегрин. То се уклапа са наводима хронике фра Блажа из Залке да је фра Мартин из Астија изабран за босанског викара 8. априла 1349. године. Будући да се за три месеца не може изградити самостан, сматрамо да је та градња затекла постављање новог босанског викара за време чијег викаријата је и трајала.

Градњу самостана на полуострву Стон потребно је сагледати из шире перспективе која се односи на историјат полуострва Стон које је имало специфично порекло и демографску слику услед тога. Полуострво Стон откупљено је од српског краља Стефана Душана 22. јануара 1333. године. Податак о тој трансакцији сачуван је у повељи која је у

⁵¹² А. Liepopili, *Slavensko bogoslužje u Dubrovniku*, Radovi Jugoslovenske Akademije 220 (1919), 36; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 62.

⁵¹³ Ј. Воџитковић, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)*, *Franjevački vijesnik* 41 (1934) 7.

⁵¹⁴ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 62.

⁵¹⁵ Theiner, *Vetera monumenta Hungariorum* I, 736; Šidak, *Franjevačka Dubia iz g. 1272/1273. kao izvor za povijest Bosne*, 233.

⁵¹⁶ Ј. Ткалчић, *Monumenta Ragusina. Libri reformationum II*, Zagrabiae 1882, 62.

историографији позната као Прва стонска повеља. Договор је био да српски краљ Стефан Душан да Дубровчанима Стонски рат (полуострво), приморје од Превлаке до дубровачких граница и острво Посредницу на ушћу Неретве у море. Општина дубровачка обавезала се да ће за добијене поседе сваке године српском владару ислаћивати 500 перпера на име Стонског дохотка.⁵¹⁷ У том тренутку на полуострву било је православног становништва које је припадало Српској православној цркви. То сазнајемо из дипломатичког документа који је познат као Друга стонска повеља која је издата шеснаест месеци након што су Дубровчани дошли у посед Стонског рата, 19. маја 1334. године. Ова повеља регулише порешкоће које су настале у том периоду на преузетим поседима. Између осталог, краљ Стефан Душан се бави питањем религијске припадности становништва на полуострву наређујући да „И још су се заклели краљевству ми властела дубровачка, да пребива поп српски, и да поје у црквама које су у Стону и у Рату, како је заповедило краљевство ми“.⁵¹⁸ Будући да су одређене акције изазвале краљеву реакцију, намеће се као закључак да су у црквама у Стону и на полуострву Дубровчани довели своје свештенике који су вршили литургију на латинском језику и на Римокатоличком обреду.

Стога је Дубровчанима одговарала трећа, независна страна, која би мисионарила у тим крајевима будући да је и босанска страна полагала одређена права на полуострво Стон, иако га није фактички држала.⁵¹⁹ Полагање права на то полуострво огледа се у Стонским доходцима које је у виду једногодишњег пореза дубровачка општина давала српској и босанској средњовековној круни који су регулисани Стонском повељом коју је босански бан Стјепан II издао 15. фебруара 1333. под градом Сребреником. Поред тога, фрањевачки ред је у складу са својим ранијим овластима држао литургије на народном језику те је у том смислу био погодан за становништво које на такав вид богослужја било навикло.

Доношење одлуке о изградњи самостала Босанске викарије на Стонском полуострву изузетан је потез дубровачке дипломатије која је у сарадњи са фра Перегрином нашла начин да изврши прозелитизам на полуострву користећи босанску државу као покровитеља у случају спора који је претио да избије са српском краљевином. Ипак, фра Мартин из Астија

⁵¹⁷ Д. Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана Душана*, Стари српски архив 9 (2010) 25-50.

⁵¹⁸ Д. Јечменица, *Друга стонска повеља краља Стефана Душана*, Стари српски архив 9 (2010) 55.

⁵¹⁹ Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 29-46.

није се на месту босанског викара задржао довољно дуго да о њему остане повесног трага у дубровачким књигама.

Наследник Мартина из Астија на месту босанског викара био је фра Франческо из Фиренце. Био је учесник фрањевачке скуштине у Лиону 1351. године, на којој је и званично постављен за босанског викара. Могуће да је за босанског викара изабран и раније, јер се у *Liber Archivalis* под датумом 10. маја 1350. годином помиње име фра Франческа из Фиренце као трећег викара Босанске викарије.⁵²⁰ Као генерал који га је поставио за босанског викара помиње се исти онај генерал који је поставио и претходног босанског викара, Вилим Фариниер. Године 1356. он се спомиње у Ђакову, као сведок издавања повеље младог бана Твртка I.⁵²¹ Како се у истом документу спомиње и босански бискуп Перегрин Саксонски, кога бан Твртко назива својим духовним оцем, видимо да је спрега регуларне и фрањевачке структуре у Босни заиста функционисала у то време. Фра Франческо из Фиренце је на основу дипломатичких правила био подређен босанском бискупу и сама чињеница да босанског бискупа Перегрин бан Твртко наводи за свог духовног оца, говори нам о првенству које је у то време било успостављено. Деценију раније, исти фра Перегрин водио је спор, као босански викар око права на црквену десетину што значи да се према тадашњем босанском бискупу Лаврентију није постављао у овом хијерархијском следу.

Када смо утврдили хијерархијски след босанских викара за време бискуповања фра Перегрин можемо бити сигурни да је он био исти од постављања фра Франческа за босанског викара, до смрти фра Перегрин. То је период од 1351. до 1356. године. Тих пет година биле су довољне да босанском викару Франческу пруже искуство и основу која би му омогућила да створи услове за ширење фрањевачког реда у Босни. Након ове године, босански бискуп постаје извесни Петар, лектор, кога су нерегуларно и међу собом изабрали представници босанског каптола. Чини се да су створене везе на релацији Босна-Ђаково биле прекинуте и да је од тада фрањевачки ред у Босни био аутономнији у односима са босанским баном и великашима. То је уједно био и моменат у које је фра Франческо наступао независно у односу на постојећу Римокатоличку струкутру у Ђакову. Чини се да

⁵²⁰ J. Božić, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)*, *Franjevački vijesnik* 41 (1934) 7.

⁵²¹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XII*, 270.

је фра Франческо пружио задовољавајући наступ при промењеној констелацији снага јер се његово управљање Босанском викаријом поновило након паузе од неколико година.

Наредних година, након 1357. године, Босанском викаријом управљао је фра Лука Золтан. На основу архивских списа из архива у Будимпешти које је објавио Јурај Божитковић,⁵²² сазнајемо да је фра Луку босанским викаром именовано такође фрањевачки генерал Вилијам Фаринијер који је управљао фрањевачким редом од 7. јула 1348. до 27. маја 1357.⁵²³ Како су се викари бирали на три године, аутор Доминик Мандић сматра да је фрањевачки генерал именовано фра Луку босанским викаром на крају другог мандата фра Франческа, како би могао ићи на Генералну скупштину фрањевачког реда у Барселону где би био званично потврђен за викара Босне.⁵²⁴ У *Gesta vicariorum* фра Блаж де Залка говори како је фра Луку наследио извесни Золталдо из Фиренце, али будући да се поменути не спомиње ни у једном извору и како је фра Луку наследио Франческо из Фиренце, постоји могућност да је састављач хронике, фра Блаж из Залке стопио у једно име два која се спомињу у документу који је користио.

Како се 4. фебруара 1366. године спомиње у дубровачкој повељи име фра Франческа из Фиренце као тренутног босанског викара, сматрамо да је или су двојица викара мађарског порекла Лука Золтан, или фра Лука Мађар и фра Золтан управљали Босанском викаријом најкасније до почетка 1366. године. Како о поменутом, или поменутима нисмо у потпуности сигурни ни како су им гласила имена, ни да ли их је било један, или двојица, не можемо бити сигурни ни о томе на који су начин управљали Босанском викаријом. Постојећи историјски извори их спомињу тек фрагментарно. Оно што се на основу порекла може претпоставити је да је босански бискуп, пореклом Мађар, који је наследио фра Перегрину после његове смрти, утицао на избор босанског викара, једног или двојице. Како се пракса избора викара из Угарске није понављала неко време, постоји могућност да се она није показала најбољим решењем. Вероватно је по смењивању последњег босанског викара из Угарске дошло до пуцања односа босанске бискупије и босанске викарије, а то је могло бити најкасније почетком 1366. године. У време ових викара, приморски историјски извори не спомињу Босанске викаре онолико често као фра Перегрину, или фра Франческа из

⁵²² Božićković, *Kritički ispit*, 7.

⁵²³ Božićković, *Kritički ispit*, 8;

⁵²⁴ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 63.

Фиренце, што говори да су приморски градови са њима имали мање интеракције. Уместо тога, претпостављамо да је њихов смер деловања био уперен ка Ђакову.

Оно што расветљава хронологију управо су угарски извори, тј. поменута Ђенђешка хроника. Она у годину 1363. бележи да је четврти викар био фра Золталдус из Фиренце који је по други пут постављен. Поставио га је фрањевачки генерал фра Марко из Витерба који је управљао фрањевачким редом од 1359. до 1366. Он је дакле управљао Босанском викаријом два пута. Будући да је Босанска викарија до тада имала укупно три викара и само један је био из Фиренце, овде је дошло до погрешне белешке имена, а белешка се односи на Франческа из Фиренце. Будући да је фра Марко из Витерба изабрао фра Франческа, његов викаријат морао је почети у периоду 1359-1366.

Постоји могућност да је у овом случају Ђенђешка хроника добро обавештена и да је фра Франческо поново постао босански викар 1363. године. На тај начин би мађарски викар или викари су у Босни провели два мандата, што опет не искључује могућност да их је било двојица. Будући да је у Ђенђешкој хроници 1363. године наведено да је Франческо из Фиренце управљао Босанском викаријом у два мандата, он сматра да је његов мандат већ био почео 1360. и да је ово било продужење мандата што заправо нема смисла јер би у том случају писало да је Франческо из Фиренце постављен раније, ако се тај други пут односио на претходне три године 1360-1363. Заправо, фрањевачки викари бирани су на три године и фра Франческо изабран је за викара у два мандата током 1350-1357, а поново је био изабран за босанског викара 1363. године након чега је управљао Босанском викаријом још један мандат, до 1366. године. Он је дакле управљао Босанском викаријом током 1351-1357. и потом 1360-1366.⁵²⁵

Након што је фра Франческо изабран поново за босанског викара интеракција са приморским градовима се повећала и овог викара срећемо у дубровачким изворима. У библиотеци фрањевачког самостана у Дубровнику остало је забележено да је фра Франческо наручио мноштво књига за своју викарију.⁵²⁶ Током 1366. године видимо на основу дипломатичке грађе, да је фра Франческо завређивао поверење Дубровчана који су

⁵²⁵ *Šematizam*, 15.

⁵²⁶ М. Brlek, *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku I*, Zagreb 1952, 24,27,182.

се на њега ослањали у спровођењу дипломатских одлука са босанском државом.⁵²⁷ На основу посланства које је овога пута било упућено у Босну и на основу информација о стању босанске властеле које се од фра Франческа тражило закључујемо да је он у то време био у Босни, а и да је највећи део свог викаријата проводио са локалним становништвом пошто се његово знање о односима локалне властеле морало базирати на познавању унутрашњих прилика у средњовековној босанској држави које су вероватно проистикале из знања словенских језика и боравка на босанском двору. Уосталом, како су први самостани настајали у центрима и местима боравка босанског бана, такав поредак ствари уопште није чудан.

У периоду након Перегринове смрти па све до избора Бартоломеа из Алверна за босанског викара влада оскудица извора те не можемо реконструисати у потпуности како су године успостављања Босанске викарије изгледале. По питању прозелитизма, пак, имамо неколико извора који не говоре о успеху фрањеваца. Наиме, 1357. године млади бан Твртко морао је обећати угарском краљу Лајошу I да ће упорно прогонити босанске „патарене“. Пет година касније, 1363. године, угарски краљ је о неуспелом походу на Босну изјавио да је исти пропао због великог мноштва „патарена“.⁵²⁸ Папа је почетком 1373. године писао да су готово сви становници Босне шизматици и јеретици, изузев оних које су припадници фрањевачког реда проверили.⁵²⁹ То, дакле, сведочи да је одређених помака било, премда се они могу преписати и каснијем викару, фра Бартоломеу из Алверна чији викаријат почиње 1366. године. Ипак ти напори фрањевачког реда нису били веома успешни јер је већина становништва 1373. и даље припадала другој вероисповести упркос подршци бана Твртка који је од самих почетака своје владавине исказао припадност Римокатоличанству.⁵³⁰ Доласком фра Бартоломеа Алвернског за босанског викара ситуација у Босанској викарији се мења. Најочигледнија промена је територијално проширење викарије. Њена територија се проширила на читав простор Балкана који Римокатоличка црква још није покрила својом црквеном структуром. Она се простирала од Јадранског мора до Видина у Бугарској. Но, о томе и другим променама које су везане за викаријат једног од најпознатијих босанских

⁵²⁷ *Diplomatarium Ragusinum*, 43-44.

⁵²⁸ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XIII*, 358; Smičiklas, *Codex Diplomaticus XIV*, 670.

⁵²⁹ Smičiklas, *Codex Diplomaticus XIV*, 494; Farlati, *Ilyricum Sacri IV*, 63.

⁵³⁰ Šidak, *Studije*, 234-235.

викара биће речи у засебном поглављу. Он је оставио територијални, литерарни и временски допринос Босанској викарији. Иако су о почетку његовог управљања викаријом историјски извори инконклузивни, он је најраније 1366. био на позицији Босанског викара. На том положају је у први мах остао три мандата, од 1366. до 1375. године. Мандати фрањевачких викара и генерала су у то време, према фрањевачком статуту из 1354. године трајали три године.⁵³¹

Након Бартоломеа Алвернског, у периоду 1376-1378. Босанском викаријом управљао је викар непознатог имена. Да у том периоду на челу Босанске викарије није био фра Бартоломео сведочи записник фрањевачке генералне скупштине одржане у Аквилеји 13. јуна 1376. која бележи да је фра Бартоломео тада именован у визитацију Свете земље где је требало да коригује и уреди фрањевачки ред на тим просторима. Фрањевачки хроничар Лука Вадинг који је написао *Дела минорита*, и који је при писању тог дела имао пред собом примарне изворе фрањевачког реда, међу којима су и поменути списи са Генералне скупштине у Аквилеји, бележи да је фра Бартоломео кренуо на пут годину дана касније, 1377. након припрема, на извршење повереног задатка. Са собом је повео седморицу људи од поверења на које се могао ослонити на том дугачком и непредвидивом путовању.⁵³² Знамо да је он био и у августу 1377. у Палестини, када је са својим сапутницима даонео Статут којим уређује стање у провинцији Света земља.⁵³³ Фрањевачки историчар Јероним Голубовић сматра да за то време у Босанској викарији није именован други викар те да је уместо Бартоломеа Алвернског Босанском викаријом управљао његов заменик кога није именovala Генерална скупштина, него он сам.⁵³⁴

Поред ове две могућности, постоји и трећа могућност која се добија увидом у извор. Наиме, Лука Вадинг у свом делу преноси да је том приликом на фрањевачкој генералној скупштини именован *fr. Bartholomaeus Alvenicola, provinciae Etruriae Vicarius*.⁵³⁵ Будући да је Етрурија, односно Тусција од свог оснивања била цисалпинска провинција, те је на њеном

⁵³¹ M. Bihl, *Statuta generalia Ordinis edita in Capitulo generali an. 1354 Assissi celebrato, communiter Farineriana appellata (Editio critica et analytica), Index; Tabulae eynopticae Statutorum Generalium 1260-1354*, Archivum Franciscanum Historicum 35 (1942) 213.

⁵³² Wadding, *Annales Minorum VIII*, 221.

⁵³³ Wadding, *Annales Minorum VIII*, 222.

⁵³⁴ G. Golubovich, *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Franciscano V*, Quarrachi 1927, 217-219.

⁵³⁵ Wadding, *Annales Minorum VIII*, 222.

челу био генерал, а не викар, постоји могућност да је записничар погрешно у титули, или у провинцији. Досадашња историографија полази од аксиома да је у питању викарија Босна те не нуди трећу могућност, а то је да је у питању потпуно друга личност из провинције Тусције. Ипак, како је Алверно у тој провинцији, чини се да је записничар навео провинцију одакле је фра Бартоломео потекао, а да је у потпуности пропустио да наведе викарију којом је поменути управљао. Ова претпоставка подупрта је у наставку текста где стоје имена мале браће која иду у Свету Земљу. Наиме, наведена браћа су сви одреда Италијани, из провинције Тусције, изузев фра Жана који је био из Аквитаније. Дакле, записничар се фокусирао да покаже заједништво међу малом браћом која су послата у Свету земљу те је истакао порекло фра Бартоломеа, а не функцију коју је у том тренутку вршио.⁵³⁶ Након што смо продискутовали до сада неспоменути опцију, враћамо се оним могућностима које се чине оправданије. Наиме, када је именован у посланство у Свету земљу, фра Бартоломео задржао је титулу викар коју и записничар наводи. Ипак, могла је то бити и почасна титула којом је био титулисан.

Упоређујући дотадашње праксе фрањеваца, чини се да је тешко разумљиво и могуће да су фра Бартоломеа послали на фрањевачкој генералној скупштини на тако дуго путовање пре него што су расправљали о његовој замени. Тадашњи Статут реда из 1354. године, популарно назван *Statuta Farineriana* забрањивале су постављање за визитаторе провинција лекторе на фрањевачким универзитетима и управитељи кустодија како не би занемаривали редовне дужности.⁵³⁷ Будући да је позиција викара свакако виша и истакнутија од дужности кустода, сматрамо да је заменик фра Бартоломеа Алвернског именован на Скупштини у Аквилеји.

Ипак, Доминик Мандић сматра да је до промене на челу Босанске викарије дошло и раније, те да је фра Бартоломео Алвернски био на генералној скупштини у својству дискрета, кога је као угледног и дугогодишњег управитеља викаријом послала скупштина Босанске викарије. Он као аргумент наводи да је у то време било неуобичајено и тешко замисливо да неки викар остане на челу викарије дуже од три мандата. Да је остао до 1376. године фра Бартоломео би започео и четврти мандат који би био прекинут његовим

⁵³⁶ Wadding, *Annales Minorum VIII*, 222.

⁵³⁷ M. Bihl, *Statuta Farineriana*, 204.

одласком у Свету земљу. Његов став је да је стога изабран нови викар Босанске викарије још 1375. године, на претходној скупштини, те да је његов мандат трајао до 1378 те да је фра Бартоломео 1376. године отишао на путовање без потребе да се одриче било каквих дужности.⁵³⁸ Ово становиште може се оповргнути путем грађе која је сачувана у Дубровачком архиву. Сачувана је забелешка која каже да је 9. марта 1375. године фра Бартоломео, као викар Мале браће у Босни, подигао 100 перпера на основу тестамена Маре Кашић.⁵³⁹ Наравно, постоји могућност коју и Мандић наводи, а то је да је Бартоломео престао да буде викар касније ове године. Ипак, као најлогичније решење нуди се могућност да је фра Бартоломео био Босански викар непрекидно читавих неколико деценија јер је свој посао обављао довољно добро да га генерал који је имао директну и коначну одлуку у постављању викара настављао именовати, сем у случајевима када је због различитих разлога, попут поменутог путовања, требао бити привремено замењен. То би објаснило зашто се викару који је био замена током кратког периода 1376-1377. није сачувало ни име у изворима. Да ова пракса није била непозната у проучаваном периоду. Наме, неколико деценија касније, 1400. у време викаријата поменутог Бартоломеа Алвернског, забележено је да је именован заменик босанског викара за ту годину, фра Перегрин Арагонски.⁵⁴⁰ Босански викар је након тога отпутовао у иностранство како би код папе издејствовао одређене привилегије за фрањевце Босанске викарије. Не би чудило да се ова пракса догодила и раније, приликом путовања у Свету земљу и да је у то време званично и даље био Бартоломео из Алверна босански викар.

Други у низу привремених викара помиње се у изворима 1383. године. У питању је Дубровчанин Марин Бодачић, из непосредне близине, што говори о хитности избора и могућем заобилажењу генералне скупштине. Помен овог викара забележио је Јулијан Јеленић, али ни сам није имао увида у оригинални извор, него је белешку унео на основу казивања Анте Лиопопилија који је тврдио да је под годином 1383. наишао на спомен Марина Бодачића као босанског викара.⁵⁴¹ Будући да у студији није била наведена никаква сигнатура која би упућивала на фонд, нисмо били у могућности да за кратко време

⁵³⁸ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 70-71.

⁵³⁹ *Distributiones Testamentorum IV*, fol. 45r; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 71.

⁵⁴⁰ Farlati, *Illyricum Sacri III*, 359.

⁵⁴¹ J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke I*, Zagreb 1925, 81.

истраживања у Дубровачком архиву пронађемо и проверимо ове наводе, нити се у досадашњој историографији појавило слично откриће. Ипак, оно што остаје да сведочи је привременост других викара у време Бартоломеа Алвернског. Он је свој живот посветио приликама у Босанској викарији што се види у његовим литерарним делима и свеукупном доприносу. Након повратка из Свете земље фра Бартоломео управљао је Босанском викаријом наредне четири деценије.

Поред босанских викара, у изворима приморских градова фрагментарно су сачувани помени и других припадника хијерархије Босанске викарије. Према запису у књизи рачуна сплитских општинских благајника из 1348. године гвардијан Босне, тј. старшина самостана св. Николе у Милима био је извесни фра Никола. У Сребреници се 1376. године као капелан јавља извесни Марко.⁵⁴² За разлику од половине XIV века када су фрањевци у Босни били већином странци,⁵⁴³ чини се да је пар деценија касније наступило време домаћих припадника фрањевачког реда док су страни фрањевци готово нестали, што видимо у једној парници сребреничких фрањеваца која је вођена 1426. године, где се од девет учесника спора, спомиње само један који је пореклом мимо територије средњовековне босанске државе. Ова експанзија фрањевачког реда међу босанско становништво догодила се за време викаријата Бартоломеа Алвернског (1366-1408) о коме ће бити више речи у наредном поглављу. Његово управљање викаријом, али и други фактори довели су до ширења фрањевачке структуре и пораста црквеног градитељства на територији средњовековне босанске државе. Насупрот порасту Римокатоличке црквене структуре, од средине XIV века *црква босанска* доживљава стагнацију, њена снага није била у ослањању на широку масу верника те због своје структуре она није могла пратити експанзију средњовековне босанске територије и средњовековних тргова.⁵⁴⁴

⁵⁴² М. Динић, *За историју рударства I*, 95; М. Анчић, *Gdje je podignut prvi franjevački samostan*, 97; Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни*, 247.

⁵⁴³ Šidak, *Studije*, 234.

⁵⁴⁴ С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, 231.

4.2. Делатност викара Бартоломеа из Алверна

Бартоломео из Алверна био је шести по реду викар Босанске викарије након Перегрини Саксонског, Мартина из Астија, Луке Золтана и у два наврата фра Франческа из Фиренце. Фра Бартоломео, родом са планине Алверне у данашњој Тоскани постао је викар Босанске викарије најраније 1366. године. О години почетка његовог управљања Босанском викаријом постоје спорења у историографији, али оно што се зна је да је њоме управљао у више наврата. Први пут, остао је на челу викарије чак три мандата од 1366. до 1375. године.⁵⁴⁵

Разлог неслагањима око почетка управљања викаријом проистиче из историјских извора. Чињеница је да различити извори дају различите податке. Архивска књига из Макарске говори да је Бартоломео постао босански викар 1367. године.⁵⁴⁶ У Ђенђешкој хроници пише да га је 1368. године кардинал Марко из Витерба, у својству викара генерала реда поставио за босанског викара.⁵⁴⁷ Међутим, на основу више фрањевачких хроника које се баве историјом реда знамо да је фра Марко из Витерба постао кардинал 18. септембра 1366. након чега је престао управљати редом. Уместо њега редом је управљао кардинал Никола де Беса који је био кардинал протектор реда. Године 1367, 5. јуна изабран је нови фрањевачки генерал на генералној скупштини у Асизију, фра Тома Фрињано.⁵⁴⁸

Решење ових неподударности могуће је индиректно решити. Наиме, мандат босанском викару фра Франческу истицао је 1366. и након те године поменути је могао бити поново изабран за босанског викара, али се већ 1368. фра Бартоломео помиње на позицији викара када је у Авињон послао своје посланике фра Андрију из Перуђе и фра Јована из Рена како би известили папу Урбана V (1362-1370) о раду фрањеваца у Босанској викарији.⁵⁴⁹ Стога, по истеку мандата фра Франческа из Фиренце сматрамо да је именован фра Бартоломео из Алверна. То се догодило 1366. године. Како је фра Марко из Витерба био фрањевачки генерал до 18. јуна 1366. године претпостављамо да је тај део састављач

⁵⁴⁵ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 69.

⁵⁴⁶ Božitković, *Kritički ispit*, 10.

⁵⁴⁷ E. Fermendžin, *Chronicon*, 9.

⁵⁴⁸ Wadding, *Annales Minorum VIII*, Friburg 1909, 136; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 35.

⁵⁴⁹ Theiner, *Vetera monumenta Hungariae II*, 87; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 35.

Бенђешке хронике преузео из поузданог извора, али се уз погрешно датовање у потпуности упетљао чинећи ову тврдњу тешко разумљивом и проверљивом. Дакле, фра Бартоломео из Алверна именован је за босанског викара пре 18. септембра 1366. године, а највероватније на фрањевачкој генералној скупштини која се одржавала током пролећа 1366. године.⁵⁵⁰

Као последица поменутог посланства фра Ивана из Рена и фра Андрије из Перуђе послата је серија писама папе Урбана V који је настојао да овим путем повећа подршку и позицију босанских фрањеваца у краљевини Угарској. Писма су послата најпре угарском краљу Лајошу (1342-1382), калочком надбискупу и чанадском бискупу 13. јула 1367. године. Седмицу касније, 21. јула 1367, писмо сличне садржине послато је и босанском бискупу Петру. У писму угарском краљу Лајошу наводи се да је мноштво шизматика проверено на Римокатоличку веру.⁵⁵¹ О овим конверзијама угарски краљ био је јако добро упознат јер је у њима и сам учествовао. О тим походима сазнајемо у Хроници 24 генерала реда где је под годином 1366. забележен је успех фрањевачког реда у Бугарској и Босанској викарији. Успех се читавао у конверзији и крштавању јеретика. Овај подухват оружаном је подржао „најхришћанскији“ краљ тога краљевства. То је епитет је дат угарском краљу који је у то време водио војну против видинског цара Ивана Страцимира. Угарски краљ је током маја или јуна 1365. године опсео Видин и заробио бугарског цара Ивана Владимира.

Током наредна три месеца угарска војска заузела је читаву територију којом је управљао видински цар и од ње је формирана бановина.⁵⁵² У оквиру освајачког похода највероватније су подузете и мере конверзије против тамошњег становништва које је могло припадати богумилској јереси, или бити православно, али у сваком случају, било је у оквиру војног похода и делатност фрањеваца Босанске викарије у овом случају, било је сличније доминиканским инквизиторима који су век раније долазили у Босну, него самој мисионарској делатности коју су вршили у том тренутку у средњовековној Босанској држави. О току покрштавања сазнајемо преко писма које је дотадашњи фрањевачки генерал Марко из Витерба послао папи. Некадашњи фрањевачки генерал, добио је писма угарског

⁵⁵⁰ L. Wadding, *Annales Minorum VIII*, 6; уп. Н. Holzapfel, G. Haselbeck, *Manuale historiae Ordinum Fratrum Minorum*, Friburgi 1909, 620; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 66.

⁵⁵¹ Wadding, *Annales Minorum VIII*, 206; Farlati, *Illyricum Sacri IV*, 62; Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 87.

⁵⁵² И. Божилов, *Фамилијата на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопографија*, Софија 1985, 202–203; J. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 1994, 366–367.

краља и викара Босанске викарије о догађајима везаним за покрштавање становништва у време када више није био генерал реда, него се припремао за кардиналску службу. Стога, он пише писмо тадашњем вршиоцу дужности фрањевачког генерала, кардиналу Николи де Беси, у коме га обавештава о садржају писама које је добио. Писмо је у целости забележено у хроници 24 генерала реда. Ово писмо је од нарочите важности за поимање рада фрањеваца Босанске викарије па га преносимо у целости:

Најдражи министре,

*Јуче сам са радошћу примио писмо од краља Угарске и од мог викара из Босне. Писмо је било испуњено духом радости. Наше проповеди би требале у потпуности да лете и са жаром да живо проповедају о хвале достојном напору да се провери читава популација неверника. Путем овог писма сам обавештен да је недуго пре, напорима твојих слугу, фратара нашега реда, Бог учинио толико много чуда у Босанској викарији, да пошто је број конвертита толики, број оних који су тамо како би их крстили водом живота, или како би делили свете сакраменте, није довољан. Ово је ствар коју сам желео највише од свега. По захтеву најхришћанскијег и највернијег краља Угарске, викар из Босне је послао **осам фратара нашег реда који су поданици поменутог краљевства, као и суседне викарије.** Ови фратри су између осталог, у размаку од **50 дана крстили више од 200.000 људи.** Како не бисмо имали сумње око тако великог броја, краљ је наредио да се имена покршених особа **јавно прибележе у попис** по коме се види да у тим регијама није чак ни трећина становника покршена. Постоји јака нада да ће Господ Исус Христ отворити врата вера и њима, и да ће се и они окупити у Божје јато. **Међу мноштвом који су чекали да приме крштење били су и принчеви и кметови, младићи и девојке, стари и млади, како јеретици, тако и шизматици који су се вратили истинитој правоверној вери и јединству са најсветијом Светом римском црквом.** И чак и њихови свештеници и монаси постадоше понизни пред светлошћу вере и премда су раније били тврдоглави у својим јеретичким веровањима били су тамо и желели су да граде куће за наш ред више него икада раније, као плод јединства и плод вере коју су прихватили и очували. Стога, 'нека се радују небеса, нека се весели земља!' и нека сви језици прослављују Господа. 'Земља се тресла, а небо кишу левало пред Богом, Богом Синаја и Израела' зато што у овим данима 'Бог излио обиље благослова и дао нам снагу да примимо његово наслеђе'. Његово наслеђе су мала*

браћа, а како светло Исуса неби сјало узалуд над њима, њихове руке су испуњене мноштвом покршених народа.

*Овде се ипак, духовна радост меша са пробадајућом тугом, првечно јер је жетва велика, а жетелца је мало. Гледајте, поља се беле, спремна за жетву, али нема довољно жетелца да пожњу плодове за живот вечни. Због тога сам принуђен да плачем, пошто ако се број браће не повећа, немерљива количина плодова вере биће запостављена и мноштво душа за које је Спаситељ пролио драгоцену крв биће изостављена и најпосле изгубљена. Целокупно становништво Бугарске биће изгубљено, након што је недуго пре било освојено снагом непобедивог краља Угарске. Притом посебно мислим на **Видин, који је веома познат и велик и у који је велик број фратара послато**. Патарени и манихеји су веома ради да се крсти и прихвате Христа, право светло, али оних који би им показали пут до светла мањка. Раније поменути најпобожнији краљ је свестан да постоји много народа и краљевстава које негују исту свету сврху и стога је пун дивљења и побожне радости тражио да се **из тих регија пошаље 2000 фратара којима је спреман да изгради самостане доброг квалитета**. Највернији краљ је толико испуњен пламеном ревности Католичкој вери да би жртвовао себе и понудио сопствени живот како би покрстио ове људе. Стога, нека многи побожни људи, следбеници Сина Божијег и верни синови светог Фрање, устану и понуде се храбро за жетву, како би са радошћу убирали плодове које су посејали са вером и тешким радом. На тај начин, шта год пожењу и скупе похраниће се у житнице Господње, како би и они ушли и јели са Христом за истим столом.*

Стога те молим, брате Министре да наредиш да се ово писмо чита јасним и разумљивим тоном фратрима који се окупе на светом опроштају у Порцијункули, или им дај да прочитају сами, у складу са твојим убеђењима. На овај начин ћеш их стално охрабривати и вући да се сами одмах спреме и пођу на прикупљање ових плодова ради спасења. С моје их стране информиши, да ако желе да расту у Господњем Духу веома су добродошли да дођу журно и сигурно код мене, како бих помоћу послушности и с благословом твога наређења ставили све своје мисли у руке Господа и помоћу њих извели ову божанску замисао, слободно и са сигурношћу.

*Буди добро у Господу и моли за мене.*⁵⁵³

Дакле, конверзију у освојеној Бугарској вршило је осам фратара Босанске викарије које је послао викар. Они су се фокусирали највише на град Видин где је највероватније и вршена масовна конверзија коју су бележили угарски службеници. Читав опис конверзије упућује да до масовне конверзије није дошло „убеђивањем“, него под претњом оружја и тако је једино објашњиво како је толико мали број фрањеваца могао да има такве резултате. Они су том приликом покрштавали и јеретике и православно становништво (у изворима називано *шизматници*). Међу њима су били и припадници црквене хијерархије, свештеници и монаси, а у писму јасно стоји да премда су се раније тврдоглаво опирали покрштавању, сада су стајали у реду за крштење и дељење светих сакрамената, што је још један доказ да се покрштавање одвијало под претњом оружјем, а у сврху боље контроле новоосвојених подручја. Читав процес покрштавања деловао је *ad hoc* и из писма не можемо схватити да ли је уопште било испитивања – „инквизиције“ покороног живља, или било каквог процеса који би им помогао да схвате ко је од окупљеног живља био јеретик, а ко шизматик и о каквој се јереси радило.

Писма из 1367. године, послата угарском краљу и босанском бискупу писана су како би се конверзија наставила и проширила на остале територије под контролом угарског краља које су припадале Босанској викарији. На основу два писма закључујемо да долази до територијалног преклапања територије Босанске викарије и Босанске бискупије, што у случају Видинске Бугарске није био случај и може се закључити да је део мисије проширен и на територију под управом босанског бискупа. Главне тачке писама су иста, недостатак римокатоличке црквене структуре за чије формирање се од поменутих црквених главешина тражи клер. Стога видимо да је тај проблем погађао све делове Босанске викарије која је у то време обухватала читаво подручје Балкана на коме је Римокатоличка црква вршила мисију тј. није имала успостављену већинску религијску припадност.⁵⁵⁴

Већ првих година управљања Босанском викаријом фра Бартоломео Алвернски наступио је радикално, доносећи одлуке које ће заувек променити Босанску викарију,

⁵⁵³ *Analecta Franciscana t. III*, 562; Arnald of Sarrant, *Chronicle of The Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, 744-747.

⁵⁵⁴ Farlati, *Illyricum Sacri IV*, 62; Wadding, *Annales Minorum VIII*, 207.

структурално и територијално. Наиме молбу поменутог босанског викара папа Урбан V је 13. децембра 1368. године повећао овлашћења босанског викара. Овим указом босански викари добили су моћ да све стране мисионаре који су из разних разлога онемогућени да успешно спроводе мисију по Босанској викарији, или према процени поменутог викара не живе примерено и у складу са хришћанским вредностима, да их може вратити у матичне провинције. Фрањевци којима се матични самостани налазе на територији Босанске викарије, а у истој су ситуацији по питању службе, дужне су такође примити друге провинције.⁵⁵⁵

Чини се да је чистка која је направљена у редовима босанских фрањеваца под управом фра Бартоломеа створила потенцијал који је папа Урбан V препознао и искористио на друге територије. Наиме, рад босанских фрањеваца проширио се на читаво подручје југоисточне Европе које је Римокатоличка црква сматрала мисијским подручјем. То подручје простирало се од Јадранског мора до Карпата и Црног мора. Проширење је било усклађено и са територијалним претензијама средњовековне угарске државе. С тим у вези не треба заборавити ни освајања угарског краља Лајоша у Босни 1363. године. Такође, 1369. године забележено је мисионарење фрањеваца Босанске викарије у Видину, који је тада потпадао под угарску круну. Поменути мисионари били су несловенског порекла изузев фра Гргура из Трогира који је наступао у служби преводиоца. Како су ови фрањевци били странци и како су наступали са позиције угарског освајача, они нису били добро прихваћени код локалног становништва те су били погубљени. Чини се да је до погубљења дошло услед слабљења угарске круне и враћања дотадашњег бугарског цара Страцимира као угарског вазала.⁵⁵⁶

У поменутом писму од 13. децембра 1368. папа Урбан V дозволио је фрањевцима Босанске викарије да могу сакупљати за потребе своје викарије милостињу по Угарској тј. мимо граница Босанске викарије.⁵⁵⁷ На основу овог писма, али и каснијих активности овог босанског викара види се промена фокуса сарадње и приклањање угарском краљу као примарном савезнику. Године 1372. босански викар и угарски краљ наступају заједнички

⁵⁵⁵ Fermendžin, *Acta Bosnae*, 36; J. Božićković, *Kritički ispit*, 11; Šidak, *Franjevačka Dubia*, 215-216.

⁵⁵⁶ *Analecta Franciscana III*, 564; Wadding, *Annales Minorum VIII*, 11; Fermendžin, *Chronicon observantis*, 10. уп. Božićković, *Kritički ispit*, 11.

⁵⁵⁷ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 92.

са молбама упућеним папи Гргуру XI (1370-1377) у вези Босанске викарије. Они су послали фра Беренгара Арагонског у посланство папи у Авињон. Папина реакција на то посланство уследила је у писму датираним 17. јуна 1372. којим је папа дозволио фрањевцима Босанске викарије да подигну два самостана околини Рудника, на подручју жупана Николе Алтомановића и један самостан у жупи Глаж чија убикација није наишла на унитаран став међу историчарима. Поред три поменута самостана чије су локације наведене у писму, папа је дозволио градњу још девет самостана према одлуци босанског викара, било у Босни, било у Рашкој, или Влашкој.⁵⁵⁸

У писму 22. јуна 1372. године папа је да овлашћења босанском викару да може примити до 60 чланова фрањевачког реда из свих фрањевачких провинција који буду желеи да дођу у Босанску викарију како би проповедали јеретицима и шизматицима.⁵⁵⁹ Поменути Беренгар из Арагона је у посланство папи однео и 23 питања која је фра Бартоломео Алвернски упутио папи. Питања су се односила на разне нејасноће са којима су се мала браћа суочавала свакодневно приликом обављања пасторала у Босанској викарији. Папа је у писму 22. јуна 1372. године осврнуо на послата питања. Ипак, одговоре су састављали чланови комисије на челу са познатим бискупом Годридом Лемареком и на њих детаљно одговорили скоро годину дана касније у папино име.⁵⁶⁰ Овај документ представља непроцењив примарни извор за проучавање положаја фрањеваца у Босанској викарији и њиме ћемо се појединачно бавити у једном од наредних поглавља.

Нове уступке фрањевци су добили од папе 3. фебруара 1373. године када су добили овлашћење да врше сакралне дужности у Глажу и другим местима у којима нема римокатоличке црквене структуре, а Такву врсту овлашћења фрањевци су имали на територији средњовековне босанске државе и она се овом приликом само усаглашавала са остатком Босанске викарије која је својим ширењем добила територије на којима номинално управљају римокатолички владари, али на којима нема римокатоличког клера. Већ поменути случај Видина у Бугарској где су при мањој промени световне власти мисионари наишли на жесток отпор у коме су изгубили животе. Писмом које је папа послао 1. јуна 1373. Босански фрањевци добили су дозволу да подигну шест нових самостана у

⁵⁵⁸ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 116; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 36.

⁵⁵⁹ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 117; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 39.

⁵⁶⁰ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 142; C. Eubel, *Hierarchia Catholica I*, 219.

Угарској који су у крањем циљу имали ширење римокатоличанства на првом месту међу Власима који су у тим крајевима живели, а које је папа окарактерисао као јеретике и шизматике. У писму су поменуте и локације на којима је требало градити самостане: око града Себеша, у Великој Влашкој, у Алсану и Крбави. Последња два мееста налазила су се на угарској територији, али поред границе средњовековне босанске државе и представљале су уточиште и упориште за фрањевачке мисионаре који су деловали у Босни.⁵⁶¹ Дана 15. јула 1374. дозвољава се фрањевцима Босанске викарије да оснују самостане (места боравка) у местима преко Саве и Врбаса, тј. у Угарској. Нека од наведених места су *Tininnj* и *Vilkriko (Urhrika)*.⁵⁶² Претпостављамо на основу контекста папског писма да су у питању градови у Угарској.

Године 1373., у новембру, на основу папског писма сазнајемо да је фра Бартоломео из Алверна, у својству босанског викара наредио бискупу Кемпера и другим ученим људима да проуче питања која је босански викар послао, те да на њих одговоре, а да потом одговоре пошаљу, не само у Босну, него и на Корзику, Србију (Рашку) и друге делове преко мора. Ови крајеви су у односу на Авињон, где су питања фра Бартоломеа била упућена, преко мора, Лигурског, Тиренског, Средоземног или Јадранског, како се узме. Оно што нас интересује – који разлог за корелацију ових трију регија постоји и зашто је папа баш та три места набројао? Које су сличности које спајају Корзику и Босну, или Србију? Да ли се овај прекоморски термин користи за удаљене и периферне делове римокатоличке црквене структуре и ради се о односу центра и периферије, или је у питању неки други разлог, сазнаћемо уколико испитамо религијску ситуацију на Корзици и улогу фрањевачког реда и Римокатоличке цркве на овом острву. Увидом у средњовековну историју Корзике, видимо да је у то време Петар IV Арагонски освојио поменуто острво и уз то престао плаћати папску десетину. Папа је чак у време приближно *Дубиама* фра Бартоломеа из Алверна, размишљао о укидању права на посед над краљевином Сардинијем и Корзиком, на шта је као папа имао право. На примеру немачког цара Хенрика IV и покајања у Каноси (1073.) видимо какве је то последице носило са собом. Уколико би то папа урадио, постојала је могућност да племићи са Корзике и Сардиније откажу послушност краљу освајачу. До тога је дошло услед отежаног и онемогућеног прикупљања црвеног пореза услед другачије поделе

⁵⁶¹ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 140; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 38.

⁵⁶² Fermendžin, *Acta Bosnae*, 40.

феудалних добара. Ово је додатно осиромашило црквене редове који су постојали на острву, као и читаву црквену структуру. Фрањевци су били присутни у овим крајевима од 1254. године.⁵⁶³ Могуће да је папа настојао да помоћу фрањевачких Дубиа учврсти пољуљану фрањевачку црквену структуру и на Корзици и да их охрабри да устрају у своме служењу упркос краљу који није био на њиховој страни. Стога се као заједнички именилац свих држава и области које је папа у писму именовао може узети нестабилна позиција фрањевачког реда и Римокатоличке цркве, сиромаштво и делимична или потпуна ненаклоњеност владара на поменути просторима, као и периферијалност ових простора у односу на центар у Авињону.

Након генералне фрањевачке скупштине у Аквилеји 1376. године, фра Бартоломео Алвернски је са пратиоцима отишао у Свету земљу у визитацију те провинције. Тамо је остао и 1377. када се спомиње при издавању Статута провинције Свете Земље 1. августа 1377.⁵⁶⁴ Чак и да је кренуо одмах након издавања тога документа, прво би отишао у Италију да поднесе извештај тадашњем фрањевачком генералу Леонарду де Росију, тако да се најраније пролећа 1378. године вратио на дужност викара Босанске викарије. Потврду у изворима имамо од децембра 1378. да је фра Бартоломео поново на положају босанског викара.⁵⁶⁵ Чини се да је поменути фрањевачки генерал био задовољан учињеним у Светој земљи те је Бартоломео Алвернски наставио са дужностима босанског викара. Ипак, у то време дошло је до великог потреса читаве Римокатоличке црквене структуре. Наиме, папа Урбан VI изабран је за папу 8. априла 1378. године у Риму. Међутим, француски краљ и колегиј кардинала који се састао на двору у Авињону изабрао је 20. септембра 1378. године за папу Клементу VII што је изазвало Велики расцеп унутар Римокатоличке цркве који ће се одразити на све сегменте те заједнице. Овај потрес одразио се на међудржавне и спољнополитичке односе у читавој Западној Европи. Урбана VI подржавали су већином италијански градови те средња и источна Европа. Клементу VII подржавали су Француска, Шпанија, Шкотска, Напуљска краљевина и расцепкане бискупије широм Европе.

⁵⁶³ R. Turtas, *The Sardinian Church*, in: *A Companion to Sardinian History, 500–1500*, ed. M. Hobart, Brill 2017, 210-211.

⁵⁶⁴ G. Golubovich, *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese* V, Quarrachi 1927, 217-219.

⁵⁶⁵ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 75.

Када видимо како је овај проблем поделио читаву Европу, логично је претпоставити да ни фрањевачки ред није био поштеђен растројства. Оно што знамо је да је тадашњи фрањевачки генерал Леонард де Роси подржао папу Клементу VII након чега га је папа Урбан VI сменио те уместо њега поставио генералног викара Лудвига Доната. То је довело до мини -шизме унутар фрањевачког реда где су поједине провинције, викарије и кустодије принуђене да се приклоне једном од поменуте двојице. Будући да је папа Урбан VI својим чином задирао у аутономију фрањевачког реда, те мимо протокола сменио фрањевачког генерала, већина се у фрањевачком реду приклонила старом генералу Росију који је нашао подршку у авињонском папи Клементу VII.⁵⁶⁶ Чини се да су босански фрањевци пристали уз струју супротну италијанском папи тј. уз већину у фрањевачком реду. Ипак, из онога што нам је познато о Босанској викарији, не може се тврдити да је она у потпуности компактна територија. Као мисијска организација што је и била, у њој је било пуно фрањеваца из других земаља. О молбама да провинције пошаљу своју браћу у Босанску викарију било је већ речи.

Оно што се може претпоставити је да је након расцепа у реду било пуно фрањеваца који су услед неслагања са одлукама босанског викара одлучили да се врате у матичне провинције. Ђенђешка хроника, угароцентрична, ову пометњу унутар реда везује за смрт угарског краља Лајоша I 1382. године. С обзиром да се промене у слабо повезаним друштвима шире спорије, те да се шире од центра ка периферији, а Босанска викарија је била периферна организациона јединица, чини се да се прави ударац десио управо у време смрти поменутог краља, неколико година након расцепа. Поменута хроника бележи да су се у време смрти угарског краља многи Италијани вратили у своју отаџбину. Посебно издваја фра Ђованија Ристорија, који је напустио Босанску викарију након што је 30 година провео на обраћењу босанских јеретика.⁵⁶⁷ У то време, 1383. године, након 12 година рада у Босанској викарији, напустио ју је и фра Никола Тавелић из провинције Склавоније. Босанску викарију је напустио и француски мисионар Деодат Рутицинио.⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Н. Holzapfel, G. Hasebeck, *Manuale historiae Ordinum Fratrum Minorum*, Friburg 1909, 77-79. <https://archive.org/details/manualehistoriae00holz>

⁵⁶⁷ Fermendžin, *Chronicon*, 13.

⁵⁶⁸ Делатност фра Николе Тавелића из Шибеника, као мисионара у Босни није довољно осветљена изворима. О њој се говори у контексту мучеништва које је фра Никола Тавелић поднео за веру, када су га *мачем посекли Сарацени у Светој земљи*, заједно са Деодатом из Рутицинија 11. новембра 1393. године; в. *Martyrologium*

Папа Гргур XI (1370-1378) још деценију раније, 22. јуна 1372. године, упућује писмо свим провинцијалима, министрима, кустодима и гвардијанима фрањевачког реда да раде на томе да се што већи број фрањеваца крене у мисионарски рад у Босну. Нарочито наглашава да би било угодно да се та заговорачка акција поведе у Асизију, код цркве св. Марије Порцијункуле, где сваке године долази велики број мале браће на ходочашће. Ипак, папа је нагласио да број мисионара који би били упућени у Босну не прелази 60.⁵⁶⁹ Питање лимита од 60 мисионара могло би различито да се тумачи, али као једно од логичних објашњења могло би бити страх од немогућности асимилације придошлица, тј. да би број већи од 60 фратара довео до промена у језичкој структури *мале браће* у Босни што би се неповољно одразило на ток мисије која је требала да буде вођена на народном језику.⁵⁷⁰ Ако се узме у обзир да је сваки трећи фратар могао да буде странац, онда се долази до претпостављеног броја од 120 припадника мале браће у Босни. Тај број је могао бити и већи и мањи од претпостављеног. Ако се узме да је сваки други фратар могао бити странац, онда је у Босни било 60 фрањеваца у то време.

Из раније цитираног писма Марка Витербског из 1366. године наводи се број фратара које је краљ Угарске тражио да се пошаљу у покорену видинску Бугарску. У питању је 2000 фратара, којима се, уколико дођу, обавезао да ће направити самостане доброг квалитета. Уколико компарирамо број фратара који су одобрени да се регрутују за мисију у Босну, са онима који су раније тражени за мисију у Бугарској, стиче се утисак да је питање смештаја које је обећао угарски краљ било једна од компоненти које су спречавале већу регрутацију фратара у Босанску викарију. На ову разлику утицало је свакако и број конвертита у Бугарској и подршка тамошњег владара, али и смањени капацитети смештаја и асимилације у Босни. Угарски краљ је притом истакао да ће за смештај фрањеваца у Бугарској саградити самостане доброг квалитета.⁵⁷¹ Самим тим, што се то истиче у писму намењеном убеђивању

Franciscanum in quo Sancti, Beati, aliique servi Dei martyres, pontifices, confessores, ac Virgines, qui tum vitae sanctitate, tum Miraculorum gloria, claruere, ed. Arthur Du Monstier, Parisiis 1653, 551-552; E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 50; D. Mandić, *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić*, Romae 1958, 3-42; Mandić, *Franjevačka Bosna*, 74; A. Kordić, *Štovanje bl. Nikole Tavelića između Prvoga i Drugoga svjetskog rata (1918-1941)*, u: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 249.

⁵⁶⁹ Wadding, *Annales Minorum VIII*, 309; Theiner, *Vetera monumenta II*, 116.

⁵⁷⁰ Theiner, *Vetera monumenta II*, 117; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, 53. уп. J. Šidak, *Franjevačka „Dubia“ iz g. 1372-1373. kao izvor za povijest Bosne*, u: Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu, Zagreb 1975, 233.

⁵⁷¹ *Analecta Franciscana t. III*, 562; Arnald of Sarrant, *Chronicle of The Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, 744-747.

фрањеваца да крену у Бугарску, сматрамо да је управо лош смештај био честа препрека и један од главних страхова који се фрањевце држали унутар матичних провинција.

На оргинално сачуваном примерку овог папског писма године које је припадало архиву Босанске викарије, чији су делићи пронађени у Љубљани, сачувана је својеручна белешка фра Бартоломеа из Алверне у којој каже да је на основу папског позива мисионарима до 15. децембра 1380. године примио 20 мисионара. Други запис поменути викар начинио је крајем 1395. године. У њему пише да је од 1381. године до краја 1395. године у Босанску викарију дошло само шест мисионара.⁵⁷² Овај пад интересовања за мисију у Босни могуће је објаснити проблемима у којима се ред услед Западног раскола налазио. Фрањевачки ред није био у могућности да се у целости састане, нити да доноси одлуке које би се тичале свих провинција. Позив конвентима да пошаљу малу браћу у Босну био је одлука која се доносила пред читавим редом. Притом, то није била одлука која је била неодложна, а чини се да је време Велике шизме одложило све одлуке које су се могле одлагати. Оне које нису, стварале су још већу пометњу јер су различите стране различито реаговале на њих.

Ситуација у којој се нашао говори доста о дугогодишњем босанском викару Бартоломеу из Алверна. Наиме, опстанак у условима опадања броја мисионара, притисака из других провинција и политичких дешавања у Босни говоре да је он био мимо просечних капацитета и да је парирао натпросечним временима у којима се викарија налазила. Имамо потврду у савременим изворима да је Босанском викаријом управљао чак четири деценије, у периоду 1378-1408. године.⁵⁷³ На самом почетку његовог управљања викаријом, у периоду од 1372. до 1374. године територија Босанске викарије проширена је тако да је обухватала 26 нових самостана.⁵⁷⁴ На основу пописа Бартоломеа Пизанског из 1385/90 године, ти самостани су распоређени на седам кустодија.⁵⁷⁵

⁵⁷² G. Čremošnik, *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine III, Sarajevo 1955, 19.

⁵⁷³ D. Lasić, *Fr. Bartholomaei de Alvernia, Vicarii Bosnae 1367-1407, quedam scripta hucusque inedita*, Archivum Franciscanum Historicum 55 (1962) 1-23.

⁵⁷⁴ D. Patafta, *Opservancija 14. Stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju*, u: "Utile cum dulci." Zbornik u čast Pavlu Knezoviću, ur. R. Barišić, M. Jerković, T. Tvrtković, Zagreb 2019, 296.

⁵⁷⁵ Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci*, in: *Analecta Franciscana* IV, Quaracchi 1906, 555; W. Seton, *Two manuscripts of Bartholomew of Pisa's*, Archivum Franciscanum Historicum 16 (1923) 191-194; У нашој историографији обично се узима да стање и број самостана у попису потиче временски из 1385. године, што

Бартоломео Алвернски је обезбеђивао финансирање Босанске викарије у временима која су била тешка не само за Римокатоличку цркву, него и у државама југоисточне Европе тога доба. Притисак Османлија био је све већи, локални властелини нису могли да сачувају своје територије од акинџијских упада, а страх после битке на Марици ширио се и по фрањевачким конвентима Босанске викарије. Папско писмо од 1. септембра 1391. године којим се дозвољава босанском викарију фра Бартоломеу из Алверна да самостан посвећен светој Катарини у јужној Апулији реновира и обнови тако да служи фрањевцима из Босанске викарије. Тај самостан требало би да служи као опоравиште болесне и уморне браће у Викарији и неки вид семеништа које би окупљало и припремало нове стране мисионаре.⁵⁷⁶ Овај самостан постаће темељ будуће кустодије св. Катарине која ће се формирати и постати део Босанске викарије половином XV столећа.

Његова презања на пољу образовања фратара Босанске викарије нарочито на пољу пасторала уочавају се у плодној списатељској традицији. Филозофско-теолошких расправа које је написао фра Бартоломео има укупно седам. У три деценије викаровања фра Бартоломеа Алвернског, које надилази време проматрано овим радом, Босанска викарија стекла је 35 нових самостана, док је број мале браће износио око 400 мисионара.⁵⁷⁷ На основу изложеног, може се тврдити да је успон средњовековне босанске државе пратио који је оличен у првом босанском краљу Твртку I, пратио и успон фрањеваштва у Босни оличен у босанском викару фра Бартоломеу Алвернском. На основу пописа фрањевачких самостана и кустодија из 1400. које је забележио фрањевачки историчар Лука Вадинг, Босанска викарија имала је укупно 37 самостана. Уколико томе додамо тврдње историчара Данијела Патафте о броју самостана које је основао фра Бартоломео Алвернски, долазимо

не мора нужно бити тачно. Финализирана верзија књиге Бартоломеа Пизанског *De conformitate vitae B. Francisci ad Vitam Domini Iesu nostri Redemptoris* представљена је на Генералној скупштини фрањевачког реда у Перуђи, 1390. године. Подаци који су се нашли у тој књизи сигурно су прикупљани неколико година, па стога постоје тумачења да су подаци о самостанима у попису настали отприлике 1385. године и та година се најчешће и наводи у литератури (А. Zirdum, *Franjevački samostan Skakava (Dubrave)*, 38), али се јавља и 1380. година (D. Korać, *Franjevci i njihovi samostani u Humu*, 18); С. Erickson, *Bartholomew of Pisa; Francis exalted: De conformitate*. *Mediaeval Studies* 34(1972), 253–254. У нашој историографији најпрецизније бележење овог датума налазимо код Ј. Мрѓић, *Северна Босна*, 81.

⁵⁷⁶ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 75.

⁵⁷⁷ L. Wadding, J. M. Fonseca, *Annales minorum seu trium ordinum a s. Francisco institutorum: 1377-1417, t. IX, Ad claras aquas*, 1932, 234-242; D. Patafta, *Opservancija 14. Stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju*, у: "Utile cum dulci." *Zbornik u čast Pavlu Knezoviću*, у: R. Barišić, M. Jerković, T. Tvrtković, Zagreb 2019, 296; D. Patafta, *Franjevački red u doba Nikole Tavelića*, у: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, у: D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 30.

до закључка да је пре доласка поменутог Босанска викарија имала два самостана, Краљева Сутјеска и самостан св. Николе у Високом. Питање је који су то фактори који су довели до наглог пораста броја самостана у Босни. Несумњиво да је један од пресудних фактора била и делатност фра Бартоломеа Алвернског. Ипак, о распореду и броју самостана у Босанској викарији, као и њиховом наглом порасту, биће више речи у наредним поглављима.

4.3. Фрањеваштво и формирање нове владарске идеологије

Време викаровања фра Бартоломеа из Алверна обележиле су велике промене, не само у Римокатоличкој цркви, него и на државном плану, великим немирима на почетку владавине бана Твртка, али и значајном успону овог владоца који ће кулминирати проглашењем средњовековне босанске државе краљевиом, те знатним територијалним проширењима. У овом поглављу биће више речи о корелацији и улози фрањеваштва у тим променама које су се на политичком плану дешавале.

Како је сама природа крунидбе првог босанског краља Твртка подложна различитим тумачењима и упливима различитих учитавања, потребно је најпре побројати и хронолошки издвојити податке које на основу извора можемо сазнати. То ће нам чинити основу за даљу компарацију и проматрање улоге фрањевачког реда у формирању нове владарске идеологије.

Босански бан Тврко је до 1364. године успео да се одупре унутрашњим и спољашњим нападима у виду опозиције, иако је његов брат Вук и даље управљао источним деловима средњовековне Босне. То видимо по проглашењу бана Твртка млечанским грађанином, што је привилегија која сведочи о тренутној међународној позицији и рекогницији босанског бана. До августа 1366. године бан Тврчко успео је да завлада и источним деловима Босне, те да у потпуности угуши реалне владалачке позиције свог брата Вука. Но овај прогрес није довео до одустајања од владарских претензија. Напротив, 1368. године Вук је послао писмо папи Урбану V (1362-1370) жалећи се на свог брата Твртка наводећи да му је поменути нанео велику штету и узео део баштине на коју је имао право. Поред тога, Вук је у писму као аргумент навео и инклинације ка јеретцима, а за раније босанске краљеве навео је да су били већином шизматици и јеретици, а да је он, за разлику од њих веран римокатоличанству и противник јеретика. У писму обећава и да ће јеретике прогонити свим силама уколико му папа пружи подршку на угарском двору. Другим речима, Вук је искористио религијску ситуацију у Босни како би на своју страну задобио папску подршку. Папа Урбан V пружио му је тражену подршку, што видимо у писму које је 14. децембра 1369. године упућено угарском краљу Лајошу I.

Пружена подршка није у коначници имала утицаја на унутрашње прилике у средњовековној босанској држави, бан и владалац у читавој земљи био је Твртко. Наведена папска подршка уз ранију угарску офанзиву могла је једино довести до захлађивања односа према папству, које је многобројним везама било испреплетано и долазило са територије средњовековне Угарске. Такав развој догађаја претпостављамо на основу доцнијих дешавања јер у наредним годинама, а најкасније 1374. године долази до измирења међу браћом. Не знамо како је до измирења дошло, али се на основу каснијег преписа повеље властелину Стјепану Рајковићу наводи да је поменути великаш измирио браћу и да је престони град Бобовац предао босанском бану Твртку, уместо угарској војсци и да се за то награђује поседима у Усори које је предао „у вјеру дједову и све Цркве босанске и свих крстјана“.⁵⁷⁸

У периоду бан Твртко има још један унутрашњи проблем у својој држави, а који је изискивао одређене дипломатске и војне напоре како би се решио. Реч је о побуњеном властелину Санку Милтеновићу. Овај сукоб везан је са југоисточне крајеве средњовековне босанске државе и повезан је са амбицијама жупана Николе Алтомановића који је настојао да изазове нестабилност међу суседном босанском властелом и да их позове на верност себи, уместо босанском бану. Та сплеткарења су уродила плодом код властелина Санка Милтеновића, а индиције су да је пизма међу њима почела још у време побуне Вука, Твртковог брата, те да су ти нерашчишћени односи само избили на површину када је Санко нашао моћног заштитника. Дубровчани су настојали да помире бана Твртка са Санком Милтеновићем током 1367. и 1368. године, али је овај сукоб решен војним путем, Бан Твртко, војно надмоћнији, натерао је Санка Милтеновића 1369. године на повлачење према граду Дубровнику.

Војна победа над побуњеним властелином, смиривање сукоба са братом Вуком који више није имао стварне моћи у Босни довеле су до стабилне и доминантне власти босанског бана у унутрашњости земље. На спољнополитичком плану, с друге стране, ситуација се драстично мења доласком Османлија. Већ 1371. године долази до Маричке битке у којој су погинули најмоћнији великаши средњовековном српског царства, Вукашин и Угљеша Мрњавчевић, а недуго потом, у децембру, умире и последњи мушки представник династије

⁵⁷⁸ Е. О. Filipović, *Bosansko kraljevstvo*, 119-122.

Немањића, цар Стефан Урош. Био је то крах одумируће централне власти у српском царству. Хладни сукоб са жупаном Николом Алтомановићем распламсао се након изумирања централне власти. Како је поменути ратовао и против кнеза Лазара, а није био благонаклон ни према Дубровчанима, врло брзо су се заинтересоване стране удружиле у савез против Николе Алтомановића. На страни савезника био је и сизерен Дубровника, угарски краљ Лудовик који је послао своје војне одреде. Удруженим снагама они су жупана до лета 1373. године натерали на потпуно повлачење у тврди град Ужице. Након опсаде, Никола Алтомановић предао се 30. новембра 1373. године. Његове земље подељене су између бана Твртка и кнеза Лазара. Бану Твртку су припали: Подриње с Пивом, Таром, средњем и доњим Полимљем, са градовима и трговима Пријепољем, Милешевом, Фочом, Пљевљом, Никшићем, Билећом, Гацком.⁵⁷⁹

Средивши унутрашње неприлике и из спољашњих изашавши за значајно проширење државе, босански бан је искористио тренутке славе за повољно решавање брачних политика. Оженио се 1374. године Доротејом, кћери бугарског цара Ивана Страцимира. Венчали су се на поседу босанског бискупа, а чин венчања је обавио босански бискуп Петар Сиклоши. На том, „Илијином селу, или месту“, бан Твртко је издао неколико повеља, од којих издвајамо даривање земље босанском бискупу у месту званом Јелшевица, која се налази у близини другог поседа босанске бискупије, по имену Дубница. Земља је даривана у знак захвалности што се чин венчања одржао у бискупској цркви, а прослава на црквеном поседу Св. Илија. Предложена убикација овог места је локалитет Илинци у Вуковској жупанији, али постоји могућност да се место налазило и негде јужно од Саве. Недуго након свадбе, бан Твртко повео је акцију против Ђурађа Балшића, који је расап Николе Алтомановића искористио за личну корист присвојивши себи жупе Требиње, Конавле и

⁵⁷⁹ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 23-28; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 135; М. Луковић, *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре*, *Balkanica* 35 (2005) 91-93; М. Шуица, *Приповести о српско-турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године*, *Историјски часопис* 53 (2006) 115; Е. Kurtović, *Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku*, *Godišnjak Bošnjačke zajednice culture "Preporod"* 1 (2011) 280; А. Sulejmanagić, *Novac podložnika bosanskih vladara*, *Numizmatičke vijesti* 66 (2013) 57-58; Н. Исаиловић, *Трговински уговори између Босне и Дубровника у средњем веку: дипломатички осврт*, *Зборник у част академику Десанки Ковачевић Којић*, ур. Ђ. Тошић, Бања Лука 2015, 236; Н. Isailović, *Living by the border: South Slavic Marcher Lords in th Late Medieval Balkans (13th – 15th Centuries)*, *Banatica* 26 (2016) 110.

Драчевицу, које су се налазиле у залеђу Дубровника те стратешки врло важне.⁵⁸⁰ Бан Тврко је 1375. године започео војну акцију против Балшића и до 1377. освојио поменуће поседе.

Вишеструка освајања земаља које су се сматрале српске, као и постојећа родбинска веза са династијом Немањић. Твртко је по женској линији био праунук краља Стефана Драгутина и будући да више није било наследника Немањића по мушкој линији, Твртко је на то по средњовековној номенклатури имао право. Он је, дакле, владао делом српског краљевства (део српског царства који су добијали престолонаследници на управу, а обухватао је старе српске земље, пре освајања цара Душана). Било је значајно за средњовековну државу да се издигне на ниво краљевине те то није била само пука амбиција босанског бана, него је са собом носила и већу дозу аутономије и значаја.

На основу извора знамо са сигурношћу једино да је до крунисања Твртка за краља дошло, те да је Босна постала краљевина крајем 1377. године. Недостатак чињеница услед мањка извора погодан је различитим интерполацијама које доводе до тенденциозног искривљавања за потребе изградње националистичких митова. То се види по тумачењу места крунидбе и особе која је извршила крунисање. Често хрватски историчари⁵⁸¹ наводе да је крунисање извршио босански бискуп, српски историчари да је крунисање извршио дабарски митрополит, из Српске православне цркве,⁵⁸² а бошњачки историчари⁵⁸³ да је

⁵⁸⁰ S. Andrić, *Mjesto svadbe bana Tvrtka I. i franjevački samostan „Sveti Ilija“*, Zbornik Muzeja Đakovštine (2005) 25-26; A. Šuljak, *Uzgoj rasnih konja na vlastelinstvu bosansko-đakovačkih u srijemskih biskupa (1374.-1506.-2006.)*, Diacovensia: teološki prilozi 14 (2006) 83-87; V. Zovko, *Samostan i crkva Sv. Ilije u Modriči*, Bosna Franciscana 34 (2011) 209-218; E. Dedić, *Radovi, Knjiga XVII/3 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2014. Prikaz, Gračanički glasnik-Časopis za kulturnu historiju* 38 (2014) 208; Dž. Dautović, E. Dedić, *Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku (Žrnovnice, 10. april 1378 – Trstivnica, 17. juni 1378)*, Godišnjak 45 (2016) 226, 239.

⁵⁸¹ M. Perojević, *Kralj Stjepan Tvrtko I*, u: *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1942, 314; Овај аутор износи и тезу о два крунисања, једно у Милешеву, које је обавио православни митрополит, а друго у Милама, по католичком обреду. Ову тезу даље развија српски историчар Ж. Андрејић, настојећи да покаже да су била два крунисања, једно у Босни 1376, а друго на територији некадашњих земаља Николе Алтомановића, 1377. године. в. Ж. Андрејић, *О крунисању сугубим венцем босанског краља Твртка I Котроманића*, Ужички зборник 31-1 (2007) 29-62. Ова расправа својеврстан је покушај помирења свих постојећих теорија.

J. Kujundžić, *Visočka biskupija, Dobri pastir*, I-IV, 25 (1975) 136.

⁵⁸² М. Јанковић, *Милешевска митрополија*, у: Милешева у историји српског народа: међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985, ур. В. Ј. Ђурић, САНУ 1987, 146-150; А. Мојсић, *Prilog poznavanju velikog bosanskog zlatnika*, Numizmatičke vijesti 70 (2017) 230.

⁵⁸³ Dž. Dautović, *Bosna i rimska kurija u srednjem vijeku*, (doktorska disertacija) Sarajevo 2017, 194-195; Е. О. Филиповић, *Bosansko kraljevstvo: historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2017, 127. Даутовић истиче могућност да је краља Твртка крунисао или босански викар без знања Римске курије, или босански дјед, али му се теза о крунисању до стране босанског дједа чини вероватнијом. Ова теорија о крунисању наставак је

крунисање извршио дјед цркве босанске.⁵⁸⁴ Постоји и могућност да крунисање краља Твртка није имало сакрални елемент, те у том смислу није у крунисању учествовала ни једна деноминација.⁵⁸⁵ Различито тумачење синтагме из повеље краља Твртка Дубровчанима у Жрновници 10. априла 1378. довело је и до појаве више могућих локација на којима се одиграло крунисање. Поменути део аренге доносимо у целости „*Ја, пак, видјевши земљу својих предака остављену након њих и да нема својег [5] пастира, идох у српску земљу, желећи и хтијући оснажити пријестол родитеља мојих. И тамо ишавши окруњен бјех од Бога дарованом ми круном на краљевство прародитеља мојих, [6] да будем у Христу Исусу побожан и од Бога постављени Стефан, краљ Србима и Босни и Поморју и Западним странама.*“⁵⁸⁶

Тачно место крунисања тешко је доказиво, будући да податак долази из секундарног извора, хронике „Краљевство Словена“ Мавра Орбинија, која је настајала два и по века касније. У самој књизи наводи се да је краљ Твртко крунисан у Милешеву, али та књига је пуна грешака и могуће је и да је у питању неки други топоним, а већина хрватских и бошњачких историчара га налази управо у средњовековној цркви у Милима (код данашње Зенице). Време крунисања такође није јасно могуће дефинисати, аутор Михаило Динић предложио је као највероватније, будући да се крунисање десило у јесен 1377. године, као могућ датум - Митровдан, 26. октобра 1377.⁵⁸⁷ Између недостатка извора и вишка афинитета аутора, потребно је сачекати нове изворе, или мање пристрасне научнике који ће свој живот посветити овако контраверзној теми.

За наш рад би било најзгодније да тврдимо да је крунисање извршио босански бискуп, те да је тај тренутак круна добрих односа између босанске бискупије и босанског бана које траје још од венчања бана Твртка. Знамо да је по средњовековној пракси, краљ у ствари био

размишљања хрватског историчара Дубравка Ловреновића и уједно представља најновије домете историографије средњовековне босанске државе. Проблем је што је као и све друге теорије, само теорија, која без довољно историјских извора није доказива.

⁵⁸⁴ Изузетак је тврдња хрватског историчара Дубравка Ловреновића да је краља Твртка окрунио дјед цркве босанске. D. Lovrenović, *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije*, Bosna Franciscana 8 (1997) 169-172.

⁵⁸⁵ H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey 1957, 327-332; С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, 299.

⁵⁸⁶ Dž. Dautović, E. Dedić, *Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića (Žrnovnice, 10. april 1378 – Trstivnica, 17. juni 1378.)*, *Godišnjak* (2016) 232.

⁵⁸⁷ М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*, Глас Српске краљевске академије 148 (1932), 135-145.

папин вазал и као подређени директно највећем верском ауторитету, он је своје поседе издизао у односу на друге земље. Папа Хонорије послао је по свом легату круну краљу Стефану Првовенчаном. Самим тим, било би логично да је круна тражена од папског ауторитета. Ипак, знамо да је папа у XV веку слао круну босанском краљу, што побуђује сумњу да је круна првом босанском краљу стигла од папе,⁵⁸⁸ штавише, постоји сумња и да је то круна Немањића, коју су носили српски краљеви пре Твртка. Та круна је затвореног типа, различита од оне коју видимо на нумизматичим налазима, кованицама краља Твртка. Немањићка круна највероватније била у поседу кнеза Лазара. Стога претпостављамо да је бан Твртко у сврху крунисања дао да се искује нова круна.

Будући да папа није био инволвиран у крунисање тј. није слао круну, не можемо тврдити са сигурношћу да је крунисање извршио било који припадник римокатоличког клера, па ни викар Босанске викарије. С друге стране, сматрамо логичним и тешко одбацивим учешће и присуство на овако значајној церемонији и босанског дједа и босанског викара и територијално припадљивих великодостојника српске православне цркве. Уосталом, забележен је податак, баш непосредно пре крунисања, 8. августа 1377. да су на миси коју је целебрирао босански викар били присутни јеретици које је дотични том приликом и причестио.⁵⁸⁹ Питање је да ли је ико од поменутих имао своју активну улогу у крунисању поставио је још аутор Сима Ћирковић будући да се у то време у западном крунидбеном церемонијалу умањује сакрална улога.⁵⁹⁰

Иако активну улогу босанских фрањеваца у крунидбеном церемонијалу не можемо доказати, има довољно простора за анализу приступности и утицаја на изградњу владарске идеологије у изградњи и учвршћивању династије Котроманића на престолу. Методолошки је тешко разлучити где се завршава утицај фрањеваштва на средњовековне босанске владаре, а почиње утицај босанских владара на фрањеваштво. Стога, најпримереније је да се овај однос проучава у целини и као такав прикаже.

⁵⁸⁸ М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 264; Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, 300.

⁵⁸⁹ Fine, *Bosanska crkva*, 204

⁵⁹⁰ С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници*, 299.

Оснивање Босанске викарије пратила је изградња гробне цркве Котроманића у Милама, која се у корелацији са дипломатским и политичким деловањем првог босанског викара фра Перегрин Саксонског може узети као темељ односа и утицаја фрањеваштва на формирање владарске идеологије у Босни. Утицај сакралних идентитета средњовековних босанских владара види се и на нумизматичким прилозима где су на новцу поред средњовековних владара приказани заштитници у лику Исуса, св. Влаха и св. Гргура Назијанског. Истовремено, фрањевачки самостан у Краљевој Сутјесци (*Curia bani*) био је посвећен св. Гргуру Назијанском.⁵⁹¹ Ова корелација једног од два најстарија самостана у Босни са светцем заштитником говори о спрези фрањевашта и владарског престола у средњовековној Босни, те асимилације фрањеваштва и тадашњих правоверних религијских назора, те мирне и благе корекције тадашње босанске вере ка римокатоличком правоверности.

Проглашењем Твртка за босанског краља обликовање државне идеологије босанских владара ушло је у нову фазу. Ликовне представе на средњовековном новцу се мењају, постају мање сакрални (што донекле говори у прилог и тези о изостанку сакралне компоненте у самом чину крунисања). На новцу се појављују, уместо представе владара и светаца појављују хералдички елементи: пропети лав, љиљани, кацига са израстајућим дрветом, платненим украсом на затиљку и орловским крилом на штиту. Ови хералдички мотиви су према тумачењу стручњака представљали Тртково порекло од Немањића и Шубића, док би пропети лав спорна тачка у хералдичкој науци и према ранијим истраживањима требало би да симболизује везу са Бранковићима што упућује на каснији период настанка златника. Ипак, остаје чињеница да је грб на реверсу управо од бана Твртка, као и да се на златницима који су од његовог времена ковани налазе хералдички елементи уместо владара и светаца.⁵⁹² Процес метафоризације владарског идентитета иза грба представља сазревање владарске идеологије која се уместо приказа физичке личности

⁵⁹¹ D. Lovrenović, *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije*, Bosna Franciscana 8 (1997) 163-164.

⁵⁹² Пропети лав представља разлог за знатно касније датирање дуката са Бранковићким лавом на аверсу в. I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu 55 (1943-1944), 268, 287; M. Dinić, *Oko velikog bosanskog zlatnika*, Istorijski glasnik, 3-4 (1955) 149-157; T. Mikulić, *Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrta I?*, Numizmatičke vijesti 60 (2007), 174-189; A. Mojsić, *Prilog poznavanju velikog bosanskog zlatnika*, 224-226; Другачије мишљење пружа Тихомир Микулић уп. T. Mikulić, *O Tvrtkovom kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj II dio*, Numizmatičke vijesti 62 (2009) 77.

владара мења у симболичку која је ознака трансперсоналног карактера краљевске власти која се групише око круне, а не око појединца.⁵⁹³

Као један од стубова новоокруњене династије Котроманића, у изворима се бележи изградња владарског култа преко култа посвећене личности, попут владарских култова Немањића у Србији.⁵⁹⁴ Непосредно по смрти краља Твртка I, 17. августа 1392. године, у повељи краља Стјепана Дабише Дубровчанима се бележи помен првог босанског краља као *нашету брату свето почившему господину краљу Стефану Твртку*.⁵⁹⁵ У изградњи владарског култа доприносила је и *почтена круна босанска*, са индицијама сакралности попут круне св. Стефана у Угарској. Босанска круна се чувала у стонем месту Бобовцу, што је био нарочито битан податак, вредан помена у повељи угарског краља Жигмунда, а њена улога у изградњи владарског култа надишла је границе средњовековне босанске државе.⁵⁹⁶ О значају круге говори и транслација власти која обједињује све владаре босанске државе који су били и који ће бити, под круном, за коју се везују не само бројни трибути, него и градови и поседи који су у власти краља. Овај пренос са субјекта, личности владара на објекат, апстрактнији је приказ носиоца врховне власти у држави. Тај приказ, илустриран и на новцу, сведочи о недељивости поседа и власти које би прелазиле с носиоца на носиоца круне и при борби за власт припадале би у целости једној личности која би у тој борби однела победу. То је био напредак у односу на дотадашње схватање обласних господара где су чланови породице располагали заједнички и учествовали у главним актима феудалца, што је нарочито долазило до изражаја при отуђивању дела земље тј. та су се добра могла делити. Круни су били верни и дуговоали послушност и службеници и поданици. Она владарима није умаљивала ауторитет, напротив, краљеви су имали користи од ауторитета који је

⁵⁹³ М. Динић, *Велики босански златник*, Историјски часопис 3 (1952) 44-54; Lovrenović, *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije*, 165.

⁵⁹⁴ С. Марјановић-Душанић, *Свод српских светих у доба краља Милутина: династички култови*, у: Манастир Студеница – 700 година краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић, Београд 2016, 56.

⁵⁹⁵ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858, 222.

⁵⁹⁶ У повељи угарског краља Жигмунда мачванском бану Јовану Моровићком се наводи: (...) *castrum principalem ipsius regis Oztoye, Babowch vocatum, ubi corona ipsius regni Bozne conservatur* (...) в. F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, *Starine* 39 (1918) 261; С. Ћирковић, *Сузуби венац*, у: *Работници, војници, духовници*, 298; S. Ćirković, *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, у: *Radovi sa Simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 38.

уживала непролазна и вечита круна. Она се наметнула као противтежа наспрам станка, сабора властеле који је себе сматрао „свом Босном“.⁵⁹⁷

Сакрализација краља и краљевства корелирањем помоћу генеалогичке Котроманића са Немањинима није непознаница у западноевропској крунидбеној пракси. Изградња владарског достојанства спајањем различитих владарских традиција такође се догодила у Немачкој, спајањем идеје немачког краљевства и римске царске традиције, при чему су истицане синтагме попут *светог царства*, *пресветим царским законима* и римским царевима као *божанским прецима*.⁵⁹⁸

Иако корелација са западним церемонијалима постоји, питање утицаја Римокатоличанства и фрањеваштва на формирање нове владарске идеологије и даље остаје отворено. Чињеница је да папа није послао круну за крунисање Твртка I, о чему је већ било говора. Крунисање краља Твртка временски се подудара са почетком Великог западног раскола, те је могуће да је пометња коју су у западном свету изазвале две папе, узроковала и прекид комуникације са рубним деловима римокатоличког света, те су односи међу римокатоличким клером и босанским владарем били базирани искључиво на темељима личних односа са актуелним представницима римокатоличке црквене хијерархије на територији средњовековне босанске државе. О тим везама сведочи нам бирање припадника римокатоличког клера на високе положаје унутар нове државне управе. Знамо да је на двору Стјепана II Котроманића био први фрањевачки викар у Босни, Перегрин Саксонски, у својству министра спољних послова (по већем броју дипломатских интервенција које је обављао, свакако тај наслов није постојао у средњовековној Босни). Капелан бана Стјепана II био је кипарски свештеник и апостолски нунције Георгије из Берита.⁵⁹⁹ Знамо и да је босанског бана Твртка, на свом имању, венчао босански бискуп са Доротејом, ћерком бугарског цара Страцимира 1374. године. Ово венчање пратила је даровница од 8. децембра 1374. године којом бан Твртко дарује посед Јелшавицу босанској бискупији. Ову даровницу потврдио је на захтев босанског бискупа папа Гргур XI, 31. октобра 1375. На место

⁵⁹⁷ С. Ћирковић, *Сузуби венац*, у: *Работници, војници, духовници*, 303-305.

⁵⁹⁸ Lovrenović, *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije*, 167

⁵⁹⁹ E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 29; Đ. Тошић, *Dubrovčanin prezbitar Ratko, stonski kancelar, kapelan i protovestijar kralja Tvrtka I i trebinjsko mrkanjski biskup*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 28-30 (1977-1979), 42.

босанског бискупа папа Гргур XI 23. јануара 1376. године именује задарског надбискупа за босанског бискупа па стога не можемо са сигурношћу тврдити да ли су добри односи са босанским владарем настављени.⁶⁰⁰

Даљи утицај римокатоличког клера на босанског краља бележимо у изворима кроз случај протовестијара Ратка, на двору првог босанског краља Твртка I.⁶⁰¹ Дон Ратко, обнашао је функцију стонског канцелара до 1370. године, након чега знамо да је дошао у неприлике и да је са те функције био по казни свргнут. Но, чини се да учињени преступ није био превелики јер га то није спречило да напредује. Већ 1375. године на положају капелана бана Твртка налазио се поп Ратко. Не зна се да ли је поред верских ритуала попу Ратку била поверена каква друга улога, попут вођења књига и писања повеља, што су биле уобичајене праксе у средњем веку.⁶⁰² Врло је могуће да се баш на капелана Ратка и његове сараднике односи папско писмо од 8. августа 1377. године. У папском писму Гргура XI стоји да је папа обавештен да су фрањевачки викар и његова браћа у присуству бана Босне Твртка држали мису, те причешћивали јеретике и патарене. Кад би се поменути јеретици појавили, бан их је примио, штитио и дозволио им присуство. Због тога су се мала браћа повукла и одбила да славе мису у овом друштву. На овај начин, они су се надали да ће обесхрабрити бана да помаже и прима јеретике. Истина је да се бан није усудио остати без римокатоличког црквеног обреда, па је довео световне свештенике који су пристали да славе мису у присуству јеретика. На тај начин бан је могао присуствовати мису и игнорисати бојкот фрањеваца. Међутим, овим писмом, папа налаже да се оваква пракса оконча, уз претњу екскомуникације свештеника који би водио мису у присуству бана Твртка, или било ког другог заштитника јеретика.⁶⁰³

Будући да је у то време био на позицији капелана бана Твртка, а с обзиром да није припадао фрањевачком реду, него регуларним свештеницима, капелан Ратко са својим сарадницима уклапа се у опис „претолератног“ свештеника који служи мису у дворској капели не обазирјући се на веру оних којима држи мису и које причешћује. Ова теорија

⁶⁰⁰ E. Fermežin, *Acta Bosnae*, 42; D. Lovrenović, *Proglašenje Bosne kraljevstvom, pokušaj revalorizacije 1377*, *Forum Bosnae* 3-4 (1999) 232.

⁶⁰¹ K. Jireček, *Istorija Srba II*, 82.

⁶⁰² Tošić, *Dubrovčanin prezbiter Ratko*, 42-43; E. D. English, *Encyclopedia of Medieval World, Volume II (M-Z)*, New York 2005, 634.

⁶⁰³ Fine, *Crkva bosanska*, 204.

објашњава како је капелан Ратко зарадио поверење бана који га је по папској реакцији, а када су се за то створили услови, унапредио. Такође, доласку капелана Ратка вероватно су кумовали Дубровчани, који су били у контакту са баном и јако добро упознати са ситуацијом на двору. Они су истовремено јако добро знали и позадину бившег стонског канцелара Ратка, па су имали разлога зашто су баш њега препоручили у службу.

Писмо од 8. августа 1377. је истовремено и сведочанство да је фрањевачки ред у Босни под управом Бартоломеа Алвернског успео да се осамостали од банске власти и делује потпуно независно од њега, за разлику од фрањевачког реда у време Перегрини Саксонског. Фрањевци у време бана Твртка имали су довољне ресурсе и подршку да се отворено супротстављају највишем световном владару на подручју на коме су се налазили. С тим да је поменути владар био још моћнији и управљао са више територија на којима су се простирали фрањевачки самостани, него што је то био Стјепан II. Они су дакле, у тренутку проглашења Босне краљевином, били опозиција. Њихово присуство ни на двору није било уобичајено услед бојкота који су проводили, те не би било логично ни очекивати да су узели учешћа у крунидбеној церемонији која би укључивала причешћивање краља који подржава јеретике, уз присуство јеретика. Стога, сматрамо да фрањевачки ред није имао одлучујућу улогу у формирању нове владарске идеологије. Иако искључивање фрањеваца није било иницирано од стране новокрунисаног краља Твртка, него од самих представника Босанске викарије. То је значило да је фрањевачки ред у Босни постао довољно моћан да пркоси владару. Исто тако, краљ Твртко је нашао начине да награди римокатолички клер који му је био веран. Тако се појавио дотадашњи капелан дон Ратко у служби протовестијара, једној од највиших служби унутар новоуспостављене дворске канцеларије.

Протовестијар Ратко и након повлачења са позиције протовестијара налазио у улози духовника и релатора дубровачко-босанских односа које је вршио унутар титуле требињско-мркаљског бискупа, чије седиште, премда се налазило у Дубровнику, обухватало је делове под влашћу краља Твртка. Последњи помен Ратка, као протовестијара забележен је у дубровачким изворима 7. октобра 1382. године. Већ јануара 1383. године уз Ратково име стоји титула требињско-мркаљског бискупа. Остаје питање да ли је ова промена била условљена личним жељама Ратковим, или је била условљена другим

околностима.⁶⁰⁴ Ипак, будући да је он остао повезан са дубровачким залеђем и Босном, јасно је да је до прекида службе у Босни дошло на миран начин.

На основу изложеног увиђа се да је краљ Твртко био отворен ка свим религијама које су се налазиле на његовој територији, а у своју владарску идеологију је инкорпорирао оне сегменте који су значили оснаживање владарског култа и круне. Биле су то немањихко-византијска традиција проткана службеницима који су били припадници римокатоличког клера и православним службеницима из Србије, попут логотета Владоја. Да слика буде потпуна к томе требамо додати присуство и причешћивање припадника цркве босанске на мисама.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ Тошић, *Dubrovčanin prezbiter Ratko*, 49.

⁶⁰⁵ Lovrenović, *Proглаšenje Bosne kraljevstvom*, 252.

V Фрањевци – носиоци западне културе и писмености
у Босни

5.1. Људи од пера – писменост и списатељство босанских фрањеваца

Књиге су у употреби биле највише у религијском животу средњовековног друштва, или се бар највише сачувало из те области. Из једних се књиха у цркви појало на богослужењу, а из других се читало. Читало се и у трпезарији манастира, за време обеда, а читали су и монаси у својим ћелијама. Међу сачуваном теолошком литературом налазили су се и списи који нису коришћени ни за богослужје, ни у манастирској трпезарији, него су те књиге коришћене за личну надоградњу и теолошку наобразбу.⁶⁰⁶ Питање је како су баш фрањевци, на специфичном тлу, у Босни, практиковали своју учесност? Потребно је узети у обзир да први фрањевци који су долазили на територију Босанске викарије су били странци и да би требало узети у обзир постојање језичке баријере која их је спречавала да комуницирају са обичним народом.⁶⁰⁷ Ипак, нека врста комуникације је постојала, нарочито са вишим слојевима, што видимо у интензивној дипломатској делатности фра Перегрини Саксонског. Но, писменост у средњовековној Западној Европи значила је да појединац зна писати и говорити на латинском.⁶⁰⁸ Са интеграцијом фрањеваца у средњовековну Босну, њихови самостани, смештени према правилу у градовима, постали су расадници писмености.⁶⁰⁹ Аутор Ђорђе Бубало пореди значај фрањевачких самостана за развој писмености са каптолима, стоним местима епископа и бискупа.⁶¹⁰

О писмености и пасторалном раду фрањеваца у Босни сведочи збирка проповеди *Sermones festivi et dominicales et de communi sanctorum fratris Johannis de Rupella ex Ordine Minorum* Јована из Рупеле која се чува у самостану Мале браће у Дубровнику. На основу записа који су на поменутом примерку књиге начињени, закључује се да је припадала фрањевцима Босанске викарије.⁶¹¹ Непобитно је да су фрањевци Босанске викарије имали своју библиотеку и архив. Не мора да значи да се библиотека налазила заједно са архивом,

⁶⁰⁶ И. Шпадијер, *Живот са књигом*, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, ур. С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 461.

⁶⁰⁷ М. Анџић, *Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, 228.

⁶⁰⁸ Ђ. Бубало, *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009, 25.

⁶⁰⁹ В. Божићевић, *Писменост у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1975, 80-85; Ђирковић, *Работници, војници, духовници*, 230-231; Д. Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, 237-252.

⁶¹⁰ Ђ. Бубало, *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009, 98.

⁶¹¹ М. Vrlek, *Rukopisi knjižnice male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1952, 180-182; М. Анџић, *Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, 230.

нити да су главни архив и библиотека били у једном самостану. Могуће да су, као у Хиландару, свака црква и сваки параклис имао своју библиотеку и чувао књиге које су им биле потребне за вршење службе.⁶¹² Неке књиге су *мала браћа* носила са собом када би ишла на пут, што је једно од могућих објашњења како је књига проповед завршила у дубровачком фрањевачком самостану. Своје књиге фрањевци су чували од отуђења записима на којима је бележено коме припадају. Они су се веома бринули о својим књигама и документима. Када је, након слома средњовековне босанске државе настала пометња и миграције, босански фрањевци су изнели у суседно краљевство Угарску готово све вредије ствари. Део материјалних ствари Босанске викарије дошао у руке других црквених редова, фрањевци су се жалили папи који је наложио свима да фрањевцима Босанске викарије врате присвојено. Међу стварима које су изнете, наводе се на првом месту књиге, затим калежи, пергаменти и многи други украси и ствари за проповедање, као и папске привилегије, индулгенције и писма о кућама за становање датим малој браћи и викару.⁶¹³ Део архива Босанске викарије чува се у фрањевачком самостану у Љубљани и то нам је уједно необорив доказ о његовом постојању. Повеле које се чувају у Љубљани тамо су стигле око године 1680. Од пристиглих 40 листина које су тадашњи архиватори самостана у Љубљани забележили, до данас се сачувало само 16 папских енциклика.⁶¹⁴

До сада наведени подаци говоре у прилог високој просвећености и високој свести о важности писане речи код босанских фрањеваца. Поред чувања писаних дела других учених људи, босански фрањевци су и сами били аутори низа теолошких и епистоларних списа. Аутори тих списа били су најчешће босански викари, а њихови списи најстајали су као плод управљања викаријом и интеракције са лаицима. Западна писменост која је етаблирањем фрањеваштва у средњовековној босанској држави представљала је везу са Западом и његовим тековинама.⁶¹⁵

⁶¹² И. Шпадијер, *Живот са књигом*, 463.

⁶¹³ А. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352-1526 t. II*, Typis Vaticanis 1859, 409-411.

⁶¹⁴ G. Čremošnik, *Ostaci Arhiva Bosanske franjevačke vikarije*, u: Radovi naučnog društva NR Bosne i Hercegovine 3 ur. А. Babić, Sarajevo 1955 7.

⁶¹⁵ То нарочито уочавамо кроз делатност првог босанског викара, Перегрин Саксонског. Налаже се нашем (млетачком) гласнику који иде код босанског бана да где год буде затекао брата Перегрин има обавезу да му изложи у чему се састоји његов задатак и да му открије разлог због чега га шаљемо босанском бану; уколико поменути фратар Перегрин њему тако посаветује, онда треба да оде код поменутог бана и да бану изложи оно што смо му поверили, уколико се пак брату Перегрину буде чинило да не треба тамо да иде, онда нека не иде,

Најпознатији фрањевачки писац у Босни XIV века је уједно и најпознатији и најутицајнији викар тог периода, фра Бартоломео Алвернски. Његова презања на пољу образовања фратора Босанске викарије нарочито на пољу пасторала уочавају се у плодној списатељској традицији. Филозофско-теолошких расправа које је написао фра Бартоломео има укупно седам.

1. *23 недоумице о црквеној пракси у Босни* (сумња, недоумица lat. *Dubia*)
2. *Статути за реформисање самостана у Светој земљи*
3. *Трактат на који начин можемо примати свету причест*
 1. *Заблуде босанских јеретика*
 2. *Седам разлога због којих се треба држати учења о томе да Дух Свети произилази и из Сина (filioque)*
 3. *Заблуде источних 'шизматика'*
 4. *Посланица фраторима Босанске викарије којом се објашњава оправданост проповедања јеванђеља Словенима и Власима, шизматицима, у краљевини Угарској.*⁶¹⁶

Оне се могу тематски поделити на две целине. Први темат посвећен је интеракцији са *црквом босанском*, репродукцији одговора папинске комисије из 1373., као и додатним промишљањима базираним на поменутих одговорима и науку светих отаца. Други темат његовог опуса бави се филозофско-теолошким основама шизме између Римокатоличке и Православне цркве. Наш фокус у наредним поглављима биће на списима чији је главни фокус средњовековна босанска држава јер њихово тумачење представља изузетан извор за изучавање делатности фрањеваца у Босни, али и њиховим опажањима, проблемима и тежњама које су уткане у ове списе.

Теолошки спис који представља скуп одговора из пасторалне праксе са којом су се сусретали босански фрањевци у науци је познат под именом *Dubia*. Палеографском анализом утврђено је да је овај спис, као и *Попис заблуда босанских јеретика* писала иста

већ нек се врати у Венецију (...). Овакав вид дипломатије вршио је фра Перегрин и у супротном смеру, ишавши у Венецијанску републику зарад извршења послова босанског бана; в. Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike*, knjiga II, Zagreb 1870, 323; J. Džambo, *Die Franciscaner im mittelalterlichen Bosnien*, Werl-Westfalen 1991, 79-80; Dž. Dautović, *Bosna i Rimski kurija*, 166.

⁶¹⁶ D. Lasić, *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita*, Archivum franciscanum historicum 55 (1962), 60-62; M. Ančić, *Na rubu Zapada, Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, 231.

особа. У науци је уврежено становиште да је у питању лично фра Бартоломео Алвернски, али за то нема доказа. Ипак, будући да су оба списка настала око 1375. године⁶¹⁷ и да се, нарочито први, директно тиче Босне и Босанске викарије, сматрамо да је писац или фра Бартоломео или писар из његове близине. Свакако је он, као први у викарији, морао бити упућен у садржај писама које су мала браћа слала Папској курији. Попис заблуца

Dubia садржи одговоре на следећа питања:

1. *Будући да браћа бројем нису довољна за крштавање мноштва и тако простране отаџбине, сме ли се дозволити да крштавају свештеници из оних крајева који хоће следити наш начин крштавања, иако то чине због новца, будући да ипак нису прави свештеници, него неуки, или расколници, постављени према локалном обичају тј неканонски заређени?*

2. *Будући да су Грци и расколници већ изгубили сваки католички обред и знање, а њихови патријарси постају избором и наредбом цара, могу ли њихови бискупи посветити уље за кризму и је ли то ваљано, као и да ли њихови свештеници ваљано посвећују тело Христово, ако су правилно заређени?*

3. *Будући да многи припрости међу Грцима не знају за раскол Грка и једноставно исповедају Христа и основе вере, могу ли се такву спасити уз услов да су крштени и да чврсто верују да су крштени?*

4. *Будући да Босанци узмају жене под условом „ако ми будеш добра“ и с намером да их отпусте ако им се не свиде, и као што је и очекивано, једва да од сто један задржи прву, изузев покрштених, да ли се то може звати правом женидбом, јер иако имају свечаност венчања и намеравају законито живети, неће се обавезати на трајну везу, него задржавају горенаведени услов?*

5. *Које су то свечаности венчања које се називају 'папским случајевима' ако неко склапа друго венчање?*

6. *Будући да као легати Свете столице можемо по овлашћењу (ослобађати од црквених закона), смемо ли разрешити такве да се могу женити и свечано венчавати у забрањено време?*

⁶¹⁷ Јарослав Шидак дубљом анализом историјских околности прецизније датира Дубицу у године 1372-1373. в. J. Šidak, *Franjevačka „Dubia“ iz g. 1372-1373. kao izvor za povijest Bosne, u: Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 233.

7. Будући да многи трговци и Латини и други Немци јавно држе конкубине на саблажење вере, да ли их треба црквеном казном присилити да их отпусте, нарочито оне који имају законите жене у својим родним земљама?

8. Будући да у крајевима и изван Босне има много подручја где је несташица свештеника, а ни парохije нису одређене, могу ли браћа надокнадити њихову несташицу у вршењу светих служби, без икакве добити, него службом за Бога, премда су речена подручја под влашћу хришћана, ипак су насељена неверницима који долазе из Босне?

9. Свештеници који дођу или су од оближњих бискупа послати у споменуте земље обраћене или од краља заузете, могу ли спречити браћу да деле сакраменте?

10. Имају ли у Босни, или осталим крајевима неверника исту (као фрањевци), или сличну власт свештеници који ту пребивају или тек дођу?

11. Будући да неки Босанци не желе склопити (брак) према Божјој заповеди, треба ли их крстити ако се желе обратити (на католичку веру), или их одрешити (од греха)?

12. Ако један од супружника хоће да се закуне на вечну везу, а други то неће, можемо ли одрешити онога који то хоће, или га (морамо) навести да се одели од онога (другога који неће вечиту везу), будући да се ипак не сматра прељубницом (претпоставља се да жена хоће вечиту везу) због већ реченог обичаја о њиховој женидби?

13. Могу ли (мала браћа) славити (свете тајне) у земљама (не)верника у присутности заштитника јеретика?

14. Да ли је свако дужан отићи бискупу на разрешење тајних греха, а посебно стидљиве госпође?

15. Јесу ли они који отимају добра неверника, не због вере, бего вођени похлепом и грамзивошћу дужни вратити?

16. Да ли је свештеник обраћен из расколничтва и који је свестан свога кршења и чини да се условно крсти, дужан да се слично условно и зареди?

17. Да ли је допушено слушати мису јавног прељубника (свештеника који има љубавницу), ако није суспендован од бискупа?

18. Је ли световњаку допушено пред јеретицима расправљати о вери и побијати их, те пред неукима и осталима, зар не изгледа као да се скрива вера, ако ћути као незналица?

19. Могу ли се одрешити (од греха) они који Босанцима доносе оружје, или други који га у Босни праве?

20. Ако Босанка или неверница удата за неверника се затим обрати (на католичку веру) и уда за католика, али како се тај (први муж) неверник обрати (на католичку веру) после њене удаје (за католика), треба ли се ту (већ обраћену и за католика удату Босанку) присилити да се врати првому (мужу), будући да је без разлога (од њега) отишла?

21. Да ли онима који су се обратили на (католичку) веру, ако се клањају са јеретицима и учествују у њиховим обредима, устима, а не срцем, како они веле, и да дођу на нашу тајну исповед, али јер су јавно сагрешили, требамо ли им ипак дати тајну покору, јер јавну не би хтели чинити, или би можда остали у кривоверју (будући да су) обраћеници почетници.

22. Одрасле свештенике који хоће да буду кршени, а због хитности (случаја) каткад им не можемо саслушати исповедање, морамо ли такве крстити пре исповести, или су након кршења дужни нужношћу за спасење исповедати прошле грехе?

23. Припада ли речца 'амин' бити форме крштења и да ли је грех не изговорити је или је изговорити?⁶¹⁸

Ова питања могу се поделити у три целине:

- Питања везана за јурисдикцију фрањеваца у Босанској викарији и њихове личне литургичке праксе (укупно 8)
- Питања везана за пасторалну праксу у Босанској викарији (укупно 12)
- Питања везана за православно становништво и клер (укупно 3)

⁶¹⁸ Prema: A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 327-329; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 156-163; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 267-281.

Највише питања и одговора посвећено је пасторалној пракси у Босанској викарији са нарочитим фокусом на средњовековну босанску државу. Питања и одговори пружају нам увид у проблеме и пороке са којима су се сусретала *мала браћа* у свом раду, њиховим амбицијама и тежњама, као и животу локалног становништва и правима жена. Стога је ово дело од немерљиве важности за културу и обичаје тога времена који су владали у сакралном и световном животу Босанки и Босанаца, о чему ће бити нешто више речи у наредним поглављима.

Питања везана за јурисдикцију фрањеваца и њихову литургијску праксу откривају нам проблеме на које су фрањевци наилазили унутар сопствене заједнице: сукоб са другим редовима и регуларним свештенством око ингеренција на територијама, борба за проширење територија Босанске викарије, фратри и други свештеници који су имали јавне љубавнице (упркос пракси целибата која је постојала у то време у Римокатоличкој цркви и која важи и до данас), али и питања која се тичу литургијске праксе, попут питања да ли је допуштено испустити реч амин у чину крштења. Ова питања су друга по бројности у трактату и често се преплићу са темама из пасторалне праксе, али су у том случају категоризована у пасторалну праксу. Нарочито су занимљива питања десет и тринаест која таргетирају ситуације за које имамо потврде у изворима. Питање десет каже: *Имају ли у Босни, или осталим крајевима неверника исту (као фрањевци), или сличну власт свештеници који ту пребивају или тек дођу?*, а питање тринаест: *Могу ли (мала браћа) славити (свете тајне) у земљама (не)верника у присутности заштитника јеретика?*⁶¹⁹ Десето питање категоризовали смо у категорију јурисдикције и литургијске праксе, док је тринаесто питање категоризовано под категорију пасторалне праксе. Ипак, оба питања таргетирају догађај забележен у писму 8. августа 1377. године.

Наиме, фрањевци, на челу са босанским викаром фра Бартоломеом Алвернским славили су мису пред босанским баном Твртком и том приликом причешћивали присутне. На миси су били и јеретици и патарени са којима је подељена света тајна причести. Бан је поменуте јеретике штитио и фрањевци су у једном тренутку одлучили да напусте мису и одбију да је даље служе, све док се поменути људи не уклоне из њиховог присуства. Бан је

⁶¹⁹ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 327-329; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 156-163; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 267-281.

то решио тако што је довео регуларне свештенике са стране да му служе мису јер није желео да остане без свете мисе, а није желео ни да одступи од свог става према поменутиим јеретицима. Папино решење изнето у поменутом писму било је да запрети екскомуникацијом свештенику који је водио мису уместо фрањеваца, а пред било којим заштитником јеретика.⁶²⁰ Захваљујући том писму, имамо поуздан доказ да су Бартоломео Алвернски и његови сарадници бирали примере из праксе, које су желели да нормирају папским ауторитетом. Сматрамо да су у питању случајеви који су се понављали одређени број пута, те су се на тај начин наметнули као погодни за легислативно формулисање.

Питања везана за пасторалну праксу баве се практичним препрекама на које су у својој служби наилазили припадници фрањевачког реда у Босни. Она су и најбројнија у спису и изузетан етнолошки извор за живот средњовековног човека и жене у Босни, као и позиције Римокатоличке цркве у браку и заједници тога доба. Из ових питања и одговора сазнајемо да су Латини (Дубровчани и други становници приморских градова) и Немци (Саси у рударским насељима и други), у својим боравиштима у Босни имали љубавнице. Црква се обрачунавала са таквима и за њих предвиђала црквене казне. Истовремено проблем пасторалној бризи за паству фрањевцима стварало је питање „босанског“ брака и његове привремености. Брак у којем се жена узимала под условом *ако ми будеш добра* значио је да *од сто једва један задржи прву*,⁶²¹ што се косило са римокатоличким поимањем брака који се склапао за вечност и они га у свом схватању не сматрају браком јер није склопљен са намером трајног живљења заједно. У случају да један од супружника пожели да се закуне на вечну верност, а други не буде хтео. Притом се претпоставља да је жена та која би хтела да се закуне на вечну верност (да склопи брак по римокатоличком обреду), а друга особа, под претпоставком мушкарац, не буде хтела, папа наређује да се такав брак не склапа и да жена пронађе другог који је вољан да се закуне на вечну везу.

На основу ова два одговора изгледа да је Римокатоличка црква чврсто стала уз нераскидивост брака, а не на страну права жена. О томе говори и одговор на питање број шест, који садржи папскиу дозволу одржавања венчања у дане када је иначе забрањено да

⁶²⁰ *Acta Gregorii PP. XI (1370-1378)* ed. Aloysius L. Tàutu, Romae 1966, 459; Fine, *Bosanska crkva*, 204.

⁶²¹ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 328; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 158; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 271.

се то чини уз следеће образложење *будући да су толика добра женидбе, наиме, верност, сакрамент и деца, а нарочито умножавање деце, нарочито међу онима који су тек обраћени на веру, веома је потребно, или бар нарочито истакнуто за узвишење Божјег имена и ширење католичке вере. Држимо да споменута браћа могу диспензирати по уобичајеном услову повластице који говори: а и остало чинити што се буде сматрало да придониси узвишењу Божјег имена и ширењу католичке вере.*⁶²² Такође, остало је забележено у одговору на једанаесто питање да се одбија крштене особе која се жели крстити, а која притоме одбија да се венча по Римокатоличком обреду.

Одговор на дванаесто питање поткрепљује тврдњу о предности који је папа дао римокатоличком браку. Жена која је прешла на римокатоличанство није смела остати у заједници са мушкарцем који се није желео венчати по Римокатоличком обреду, тј. није смела остати у браку на босански начин. Двадесета *дубиа* обрађује специфичан пример који се јавља услед другачијег поимања брака код Босанаца. Жена која се удала за неверника, а затим прешла на католичку веру, па потом напусти свог мужа и уда се за римокатолика. Њен први муж би након одласка супруге одлучио да постане римокатолик. Питање је да ли у том случају жена треба да се врати првом мужу. Након детаљне егзегезе редака из Библије који говоре о браку са неверником, закључује да жена није ни требало да напушта првога мужа, јер се у Библији каже да верник треба да живи са неверником ради наде у спасење неверника. Ипак, уколико је жена удата под специфичним условом „да му буде добра“ и у једном тренутку напусти свог мужа те оде и уда се за римокатолика, и након брака с њим пређе на римокатоличанство, онда она може остати у браку са другим мужем, будући да први брак није био ваљано склопљен. Дакле, у случају венчања са припадником другог обреда, папа јасно каже да жена, католикиња, потражи другог мушкарца, али када је у питању већ венчана жена која по удаји прелази на римокатоличанство (иако се венчала по неодговарајућем обреду), папа налаже да треба да остане у браку са тим мужем и да из брака не излази ради вере у спасење тог мужа. Ако би венчана па покатоличена жена отишла од мужа, било би јој наређено да се врати истоме. Женама се бави и четрнаеста *дубиа* које каже да *стидљиве госпође* могу потражити преко свог исповедника одређење од греха у

⁶²² А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 327; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 158; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 271.

случајевима када би се за то требало исповедити бискупу, али једино ако исповедник затражи од бискупа посебно овлашћење за ту прилику.

Од дванаест питања везаних за пасторал, чак пет се бави женама, а шест се бави питањима брака. Иако половина питања везаних за пасторалну праксу коју је Бартоломео Алвернски поставио бави се питањима брака, не можемо тврдити да је то био највећи њихове делатности у Босни, напротив, оно што можемо тврдити на основу овог податка је да је ова тема, услед специфичног поимања брака на простору Босне, задала највише недоумица фратрима и да су из тог разлога највише редака посветили баш њој.⁶²³

Нарочито занимљиво је петнаесто питање. У самом питању садржана је небиблијска тврдња коју ни папски одговор не негира, да је дозвољено отимање добара од неверника уколико су разлози верски или уз божју заповед. Поред ове мисли која, иако небиблијска, заживела је у средњем веку, најкарактеристичније у идеји крсташких ратова, фрањевци Босанске викарије приметили су да на њеној територији долази до отимања добара који су потакнути *похлепом и грамзивошћу*. Такво отимање папа забрањује је *нису никаквим праведним насловом отета добра* и наводи да отета добра требају вратити, чиме разрешује фрањевачку недоумицу. Чини се да ово питање крије у себи и један од разлога преласка на Римокатоличанство, како би имали већа права и оправдање за отимање и пљачку. Ипак, томе се стаје на пут овом *Дубиом*, а на основу тона питања, чини се да ни фрањевци нису благонаклоно гледали на ту појаву.

На још једну забелешку из живота средњовековног босанског човека наилазимо у дубији деветнаест, где наилазимо на податак о продаји оружја Босанцима и прављењу оружја за њих на територији средњовековне Босне, те дилему да ли те субјекте фрањевци могу разрешити греха. Папин одговор је био условно потврдан тј. уколико се то не коси са научавањима Апостолске столице.⁶²⁴

⁶²³ С. Ћирковић, *Дуалистичка хетеродокција у улози земаљске цркве: босанска црква*, у: Работници, војници, духовници, 229; Ђ. Тошић, *Примјер брачне бигамије 'more bosignanorum et ratarinorum'*, *Miscellanea* 22 (2004) 123; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999, 253-258; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, 348.

⁶²⁴ Šidak, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 240.

Питања везана за православно становништво и клер има само три и она су по својим одговорима контраверзна. На питање да ли православни епископи могу ваљано да посвећују уље за кризму (миропомазање) и да ли грчки свештеници могу да ваљано посвећују тело Христово (нахору). Папски одговор је да епископи могу посветити уље за кризму и свештеници нахору, ако су ваљано заређени. Папа, дакле, признаје источни обред посвећења хлеба и уља, уколико су свештеници канонски примљени у чин.

Следеће питање говори о припростим људима који нису школовани и нису свесни раскола који се десио међу римокатоличком и православном црквом, да ли они могу бити спасени ако и даље једноставно исповедају своју веру, или је потребно да их одврате од православних свештеника и од њихових старих навика? Папа одговара да их, такве припросте треба одвратити од одласка код православних свештеника, али ако их није могуће одвратити, да их пусте да наставе да иду код православних свештеника. Ову разлику у ставовима подебљава одговор на шеснаесто питање који каже да православни свештеник који је потом примио римокатоличанство, треба да буде поново заређен како би био свештеник у Римокатоличкој цркви тј. папа не признаје источни обред свештеноређења, иако признаје посвећивање светих сакрамената (уља и хлеба) за извођење светих тајни.⁶²⁵ Поларитет делује збуњујуће, али у себи скрива однос Римокатоличке цркве према

⁶²⁵ Однос две Цркве и еухаристије је реципрочан, на милосни и сакраментални начин. Католичка теологија у тумачењу Христовог присуства током еухаристије, на основу учења средњовековног филозофа Томе Аквинскога формулисала је науку о *трансупстанцији*, односно о Христовом присуству у хлебу и вину истински и стварно. Овај теолошки поглед наглашава Христову жртву и установљење Новог савеза. Православно тумачење христовог присуства на светој причести (римокат. еухаристији) проповеда да Христос постаје присутан деловањем Духа Светога након молитве Цркве. Присутност Христа у том чину је мистично, трансцендентално при чему су хлеб и вино промењени у тело и крв Христову. На тај начин је света причест улазак у истинско заједништво са Христом и залог будућег битисања на небу. Овом упоредном анализом долази се до закључка, да премда је поимање Христове присутности при самом чину причести другачије, поимање хлеба и вина није, те иако се у самом тексту *Дубиа* не спомиње, може теолошки оправдати папин одговор. У савременом добу је чак на основу овог симиларитета формиран документ *Мистериј цркве и Еухаристије у светлу Преветог Тројства* који је формирала међународна теолошка комисија за дијалог између Католичке цркве и Православних цркава, а који наглашава сличности у поимању свете причести; в. С. Убипариповић, *Богослужбена употреба хлеба у Православној Цркви у светлу српске теологије 20. века*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати књ. 10 (2011) 244-261; уп. А. Ćerđić, *Euharistijska pretvorba: katoličko i pravoslavno tumačenje*, (diplomski rad), Split 2020; Оснивач фрањевачког реда, Фрањо Асишки, у своме писму кљерицима детаљно говори о значењу еухаристије: *Кљерици, сви обратимо пажњу на велики грех и незнање које имају неки о пресветим именима и написима речи које тело посвећују. Знамо да не може бити тело, ако се пре тога не посвети речју. Ништа, наиме, телеснога на овоме свету немамо и не видимо од самога Свевишњега осим тела и крви, имена и речи по којима смо постали и по којима смо откупљени од смрти живота.* в. Franjo Asiški, *Pismo klericima*, u: Franjevački izvori, ur. P. Vrebac, Sarajevo/Zagreb 2012,128; D. Patafta, *Franjevačko 13. stoljeće*, Zagreb 2018, 228.

православљу тога доба. Она је признавала сакраменте и деловање Православне цркве у оквирима њене хијерархије, али када би се појавила могућност конверзије и инкорпорирања православног клера у римокатоличку црквену хијерархију, римокатоличка црква се строго држала својих канона, обреда и у тој конверзији задржаваја дозу прагматичности која се фокусира на веће придобијање верника. Истовремено, став према „шизматичима и расколницима“ био је блажи него према јеретичима, па се за њихове вернике сматрало бољим, ако их прикладним убеђивањем не може усмерити ка Римокатоличанству, да остану унутар своје цркве.⁶²⁶

На основу увида у *Дубиу* видимо да су фрањевци Босанске викарије имали посла са врло шароликим културним и верским поднебљем. У својој пракси општили су свакодневно и са припадницима *цркве босанске* и са *шизматичима*, али и са римокатоличким становништвом друге националности које је због пословних разлога, на пример трговине и прављења оружја, било стационирано у Босни довољно дуго да у босанским местима нађе себи сталне љубавнице. Ово становништво били је латинског и германског порекла. Искази из *Дубие* подударају се и допуњују друге историјске изворе који бележе конгломерат различитих нација и вера у Босни, преваходно у градовима, где су биле дубровачке колоније и рудари Саси. Поред тога, освајањима Стјепана II и Твртка I босанске земље проширене су на територије са православном црквеном хијерархијом и верницима. Поред тога, Босанска викарија простирала се и на територијама Србије и Видинске Бугарске, што је додатно утицало на различите праксе које су практиковали фрањевци Босанске викарије, а које су своје место нашле у *Дубиу*. Стога, да бисмо са сигурношћу могли твдити да се нека дубиа односи искључиво на Босну, требала би да у свом називу садржи изричито спомињање политичке територије босанске државе, или термин *bosnensis*.⁶²⁷

Разлика између писмености осталих слојева друштва и фрањевачке писмености огледала се у томе што су језик и писмо фрањевачког реда, као и богослужбене књиге биле на латинском језику и на латиници, док је народ писао варијантом ћирилице. Услед те дискрепанције, фрањевци ће, са прекидом веза са Западом услед османског освајања Босне,

⁶²⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 327; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajnicima*, Zagreb 1949, 158; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 269.

⁶²⁷ Šidak, *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 240.

од половине XVI века, почети користити ћирилицу.⁶²⁸ Пример за то је Фојничка регеста и касније фрањевачке хронике. Половином XV века, за време владавине последњег босанског краља Стјепана Томашевића (1461-1463) забележено је да је папа послао пет учитеља у Босанску викарију, којима је на челу био фра Петар Милошевић, родом из Босне. На основу овог податка фра Леонардо Чутурић и Војислав Богићевић закључују да су од тада почеле са радом самостанске школе у Босни.⁶²⁹ Међутим, тај тренутак представља само *terminus post quam non*. Велика је вероватноћа да су школе при фрањевачким самостанима биле осниване и раније, како би новаци стекли основна знања пре одласка на даље школовање. Поменути фра Петар Милошевић морао је негде стећи прва знања пре него што је отишао у Рим на даље школовање. Такође, индиректне податке о постојању фрањевачких школа у Босни налазимо у *Дубини*, у одговору који се тиче поновног ређења покрштеног православног клера. Оно је морало бити обучено како да дели сакраменте и врши мису по западном обреду пре него што су поновно заређени по римокатоличком обреду.⁶³⁰ Међутим, будући да немамо директног писаног трага о просветитељској делатности фрањеваца Босанске викарије, не можемо са сигурношћу тврдити.

Чињеница је да је латинска писменост фрањеваца, без обзира да ли су је делили кроз образовање или не, оставила трага у босанском средњовековљу кроз дипломатију, религијску струкуру, списатељску делатност, међународне контакте и преношење вести о Босни из њихове перспективе, што су својом ученошћу, посвећеношћу и плодном епистоларно делатношћу са лакоћом постизали. Они су иницирали преговоре са папом, затим папе са угарским краљем, приморских градова са босанским владарима и др. Њихова малобројност била је обрнуто пропорционална са утицајем који су ширили, а њихова писменост била је пресудна у томе.

⁶²⁸ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, 222.

⁶²⁹ Л. Чутурић, *Фрањевци међу хрватским пуком кроз седам стољећа*, Сарајево 1926, 13-20; В. Богићевић, *Писменост у Босни и Херцеговини*, 84-85.

⁶³⁰ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 329; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 159; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 277.

5.2. Судар две културе – босански фрањевци о крстјанима

Ретки су савремени извори који у наративу описују рад фрањеваца у Босни, као и начине на које су перципирали религију коју су затекли у Босни. Поставља се питање шта је за њих значио одлазак у Босну и шта их је инспирисало да се посвете искорењивању традиционалне религије? Како је поимање *босанских крстјана* корелирало са мисијским деловањем у Босни? Одговоре на ова питања, директне и индиректне, потражићемо у спису под називом *Заблуде босанских јеретика* који обједињује сва поједностављена веровања фрањеваца о *босанским крстјанима*.

Рукопис који се чува у архиву ЈАЗУ у Загребу под *Miscellanea I* а. 57. чува различите рукописе из XIV века, међу којима нас нарочито занимају два: већ помињана *Дубиа* и *Заблуде босанских јеретика*. Записана једном руком и увезана један до другог, листови 76-78v су *Дубиа*, а 78v-79 *Заблуде босанских јеретика*. Будући да се ради о препису, а не о оригиналу, не можемо бити сигурни у ауторство фра Бартоломеа из Алверна.⁶³¹ Особа која је начинила поменуте преписе, аутор је преписа, али не мора значити да је и аутор самог текста. Такође, не можемо доказати ни да аутор *Заблуда босанских јеретика* није фра Бартоломео Алвернски, као први човек Босанске викарије. Дело је настало за живота чувеног босанског викара, око 1375. године. На основу самог текста може се закључити да је аутор *Заблуда босанских јеретика* био добро упознат са веровањима босанских јеретика, а истовремено је био и познавалац римокатоличке теологије, како би могао компарирати и на основу компарације извући разлике у веровањима између јеретика и Римокатолика. Према Драгутину Книевалду овај попис настао је у инквизиторске сврхе, за испитивање и проучавање босанских крстјана, за побијање њихове науке у расправама, разговорима и проповедима, као и за извештаје у Рим.⁶³²

Пописе попут овог налазимо код различитих писаца XII-XIV века. Ови текстови били су посвећени учењима катара и другим јеретцима. Ипак, ни један није послужио као

⁶³¹ D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 144, 163; D. Lasić, *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1364-1407, quedam scripta hucusque inedita*, *Archivum Franciscanum Historicum* 55, 1-2 (1962) 61.

⁶³² D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 164.

директан предлогач и сам попис *Заблуда босанских јеретика* оригинално је дело, иако се по форми угледа на друге сличне пописе. Чини се да је састављач имао пред собом један такав спис који му је послужио за настанак *Заблуда*. На форму која је у то време била општеприхваћена за овакве трактате надодао је сопствено знање, искуство и искуства других мисионара у Босни и тако је настао ов трактат. Препис овог трактата чува се и у библиотеци св. Марка у Венецији, али је аутор преписа био други човек и у њему се уочавају минорне стилске и писарске разлике у односу на препис ЈАЗУ.⁶³³ Ово дело приказује како су босански фрањевци перципирали другост, оне који су другачије поимали и практиковали веру. Ипак, постоји могућност да је у спису дошло до синкретизма и да су у њега укључена и веровања бугарских јеретика које су босански фрањевци у походу угарског краља Лајоша I прозелитирали. Спис укључује и веровања босанских крстјана, али не искључује могућност и других кривоверја на која су босански фрањевци наизлазили. Овоме у прилог говори и да је књиговезац *Miscellanea* у садржају књиге написао „*Заблуде богумила које је вероватно фра Бартоломео написао*.”⁶³⁴ Будући да не знамо када је увез на књизи са овим садржајем настао, можемо претпостављати да је у питању традиција која богумилима назива и босанске крстјане, или да се део списка односи и на богумиле на које су босански фрањевци наишли при походу у Видинску Бугарску. Уосталом, према налазима аутора Јарослава Шидака, и *Дубиа* се односи на целу Босанску викарију, а не само на Босну.⁶³⁵

Ипак, треба скренути пажњу, да када босански викар Бартоломео Алвернски и угарски краљ Лајош траже дозволу од папе за градњу фрањевачких самостана. Папа прави разлику на основу државне припадности, а не на основу припадности Босанској викарији. То се на основу папског одговора може видети: *Стога ми је у вези са поменутиим крајевима упућена понизна молба да их удостојим дозволе за подизање и оснивање што више оваквих места у поменутиим крајевима. Ја, дакле, добротиво наклоњен овим молбама налажем твојој поверљивости и посебно се у том погледу уздам у Бога да ти, ли неко други на територији изван Рудника који је под управом племенитог Николе Алтомановића под влашћу краља*

⁶³³ D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 164.

⁶³⁴ D. Lasić, *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1364-1407, quedam scripta hucusque inedita*, Archivum Franciscanum Historicum 55, 1-2 (1962) 61; D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 163.

⁶³⁵ J. Šidak, *Franjevačka „Dubia“ iz g. 1372-1373. kao izvor za povijest Bosne*, u: *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 236-237, 240.

Србије одабереш два места, а у области Глаж, под управом поменутог краља Угарске, једно место, и у других 9 места у поменутој Босни, Рашкој и Basarat (неубицирано, можда Бесарабија),⁶³⁶ и у неким другим областима, чак и ако се не налазе у оквиру дијецеза, а у којим има јеретика, или шизматика, уз саветовање са људима од поверења из поменутог реда, оснујеш и изградиш места са појединачким црквама.⁶³⁷ Дакле, уколико је папа правио разлику међу земљама које су припадале територији Босанске викарије, постоји могућност да је и босански викар правио разлику према томе, те да је у спису наводио искључиво јереси које је сматрао да чине припадници *цркве босанске*. Била искључиво босанска, или на територији Босанске викарије, јерес која се спомиње у трактату, приказује како је фрањевачки ред перципирао и односио се према онима које су сматрали јеретицима. Са сигурношћу можемо тврдити да се део њих налазио у Босни и да су их називали и сматрали јеретицима, а не *крстјанима* како су они сами себе називали.

Нарочито је интересантан покушај да своја знања о босанским фрањевцима уоквире у дотада постојећа знања римокатоличких теолога о другим западним јересима. То се нарочито види по питању брака *на босански начин* који је детаљно описан у *Дубиш* и о коме је већ било речи. Привременост босанског брака у коју смо се уверили фрањевци у трактату *Заблуде босанских јеретика* описују као *негирање свете тајне брака и говоре како нико ко живи у браку се не може спасити*.⁶³⁸ Катарски пандан овом трактату наилазимо у добро познатом делу тога доба *Историја Абижана*, цистерцитског монаха Петра Сернејског који каже *они су пороповедали да је брак чиста проституција и да нико није могао бити spaшен рађајући синове и кћери*.⁶³⁹ Аутор списа, дакле, тумачио је неспецифичне околности босанског брака *ако ми будеш добра*, као катарско негирање брака. На основу познатих околности из претходног списа *Дубиш* у којима се детаљно расправља о браку *на босански начин* и том приликом се не наводи негирање брака у смислу целибата, као што су катарци

⁶³⁶ На основу увида у: J. G. Th. Graesse, *Orbis latinus oder Verzeichnis der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse in allen Theilen der Erde I*, Dresden 1861, 28; J. G. Th. Graesse, *Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen II*, Berlin 1909, 39; J. G. Th. Graesse, F. Benedict, *Orbis latinus, Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit I, A - D*, Braunschweig, 1972, 225.

⁶³⁷ Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 116.

⁶³⁸ D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 168-169.

⁶³⁹ Peter of les Vaux-de-Cernay, *The History of the Albigensian Crusade*, trans. by W.A. Sibly and M.D. Sibly Woodbridge 2002 12; R. Ernst, *Catharism, Celibacy and Marriage: A New Manifestation of an Old Christian Tradition*, *The Reading Medievalist* 1 (2014), 72.

пропагирали. Трактат *Заблуде о босанским јеретицима* доказано настоји да прикаже босанске јеретике као друге познате случајеве и на тај начин их приближи другим фрањевцима заинтересованим за мисијски рад у Босни, или пак другим структурама Римокатоличке цркве.

Након што смо направили такав отклон од текста, дистанцу везану за поједностављивање религијских уверења у Босни и уклапање тих уверења у катарски шаблон, не можемо, а да се не осврнемо на битност ових забелешки за поимање *босанских крстјана* на Западу. Сваки заинтересовани новак, фратар који би био упућен у Босну, сусрео би се са овим трактатом као вид припреме. Поред тога, заинтересовани за дипломатске односе са Босном, најлакше су могли да се упознају са њеном религијском ситуацијом кроз овај кратки трактат. Било да се он односио само на Босну, или на целу Босанску викарију, на самом почетку трактата се налази управо реч *босански*, и у том смислу, била је оновремени извор предрасуда. Стога, *Заблуде босанских јеретика* нарочито су користан извор када се говори о односу фрањеваштва према *цркви босанској*. Аутори списа су, дакле, покушавали да позиционирају *крстјане* унутар већ познатог катарског и патаренског света. Тај свет им је био итекако познат и са њим се Римокатоличка црква сусретала и пре оснивања самог фрањевачког реда.⁶⁴⁰ Наслеђене методологије *испитивања* фрањевци Босанске викарије настојали су да примене и на припаднике *цркве босанске*. Стога се Босна неће чинити далеко ни страно, а преувеличана аналогија са неоманихејским сектама требала је да инспирише нове придошлице у Босанску викарију. С тим предзнањем изузетно је корисно проучити цео трактат:

Ово су грешке босанских јеретика.

1. *Најпре да су два бога, и да је већи Бог створио све духовно и невидљиво, а мањи, који је Луцифер, све телесно и видљиво.*
2. *Даље негирају Христову људскост и говоре да је имао привидно и прозрачно тело.*

⁶⁴⁰ M. D. Costen, *The Cathars and the Albigensian crusade*. Manchester 1997, 52-53; M. G. Pegg, *On Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc*, *Journal of medieval history* 27/2 (2001) 181-195; M. Barber, *The Cathars: dualist heretics in Languedoc in the high middle ages*. Routledge, 2014, 107-120.

3. *Исто тако кажу да је Блажсена Марија анђео и да није постојала као човек.*
4. *Такође говоре да Христос није трпео и умро.*
5. *Као да није ни васкрсао стварно.*
6. *Такође осуђују Стари завет изузев Псалтира.*
7. *Исто кажу и да су осуђени и сви пророци Старог завета, патријарси и пророци и сви који су живели пре Христа.*
8. *Такође говоре да је и свети Јован Крститељ осуђен.*
9. *Исто тако говоре да је ђаво дао Мојсију закон и да му се у горућем грму указао ђаво.*
10. *Такође говоре да је Римска црква идолска и да се сви који су њезине вере клањају идолима.*
11. *Исто тако за себе говоре да су црква Христова и наследници апостола, имајући једног од њих који каже да је заменик (викар) Исуса Христа и наследник светог Петра.*
12. *Такође, негирају крштење водом и говоре да то није дато за опроштење греха.*
13. *Исто тако говоре да се деца пре година одвојења (од мајке)⁶⁴¹ ни на који начин не могу спасити.*
14. *Такође, негирају ускрснуће тела и говоре да нећемо телом ускрснути.*
15. *Исто негирају свету тајну тела Христовог (свето причешће).*
16. *Исто (негирају) потврду (кризмање).*
17. *Исто (негирају) последње помазање.*
18. *Такође негирају свету тајну брака и говоре како нико ко живи у браку се не може спасити.*
19. *Исто тако кажу да је жена оно дрво живота од којег је јео Адам и спознао је, због чега је био истеран из раја.*
20. *Такође осуђују свету тајну поборе и кажу да свако ко је сагрешио треба да се поново крсти.*
21. *За све грехе кажу да су смртни и да нема милосрђа.*

⁶⁴¹ мисли се на дојенчад, употребљена синтагма „година одвајања“ – *annos discrecionis*

22. *Такође кажу да нема чистилишта.*
23. *Исто кажу да је Луцифер отишао на небо и завео божје анђеле да кад су сишли са неба на Земљу, Луцифер их је затворио у људска тела.*
24. *Исто тако говоре да су људске душе демони пали са неба који ће се, после извршене покорѣ у једном или више наредних тела, поново вратити на небо.*
25. *Такође осуђују материјалне цркве, слике и светачке ликовѣ, посебно свети крст.*
26. *Исто тако забрањују давати милостињу и кажу да давање милостиње није заслужиан чин.*
27. *Такође негирају заклетву и кажу да није дозвољено заклицати се ни право ни криво.*
28. *Исто тако осуђују суд цркве и досуђене казне, како духовне, тако и телесне, тј. да није дозвољено прогонити зле, нити икога убити или екскомуницирати ради правде.*
29. *Исто говоре и да је убијање птица или животиња грех.*
30. *Такође су осуђени сви који једу месо и све што потиче од телесне везе те се сви који једу месо или млечне производе или јаја не могу спасити.*
31. *Тако и свима који им верују и који приме њихово полагање руке, које називају крштењем, обећавају спасење.*
32. *И траже да их обожавају као богове који су сишли и као светце који су без икаквога греха.*
- Верују и у друге грешке и држе се лудорија које није долично спомињати.⁶⁴²*

Наука босанских крстјана у овом попису приказана је изразито неоманихејском и дуалистичком, попут оне коју срећемо код катара и патарена у северној Италији и албижана у јужној Француској.⁶⁴³ То је урађено, како смо раније навели, да би се уклопила у дотадашње трактате о јеретцима. Ако занемаримо поједностављивања и преобликовања, не сматрамо да су у овом трактату присутне директне лажи. Примера ради, на основу увида у сачувана јеванђеља *босанских крстјана* нисмо наишли на фрагменте Старог завета који

⁶⁴² D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 168-169; (Препис ЈАЗУ) уп. F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, 283-285 (Препис из библиотеке св. Марка).

⁶⁴³ D. Kniwald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 165.

би оповргнули тврдњу да *босански крстјани* користе у својој религијској пракси не користе Стари завет изузев Псалтира.⁶⁴⁴ Истовремено, ни једна копија катарског Старог завета није сачувана.⁶⁴⁵ Сличности катара и *цркве босанске* су у овом трактату нарочито потенциране. Компарацијом примерака Новог завета који су до данас сачувани, видимо да је њихов број у Босни знатно већи. Насупрот бројним босанским јеванђељима и која су фрагментарно сачувана, од катарских јеванђеља сачувана је само једно, у преводу на народни језик, окситански.⁶⁴⁶ Наравно, број сачуваних јеванђељу у светлу катарских прогона, могао је значити и њихово појачано уништавање, у односу на јеванђеља *цркве босанске* која се у једном тренутку наметнула као државна црква у Босни, те свакако није била прогањана као катарска.

Босански фрањевци противили су се уздизању *цркве босанске*. У већ помињаном писму од 8. августа 1377. када су се фрањевци прекинули служење мисе пред јеретицима и патаренима, јасно се очитује њихова побуна против *цркве босанске* и присуства њених припадника на миси.⁶⁴⁷ У овом примарном извору, јасно се види став фрањеваца према припадницима *цркве босанске* и на овом примеру, можемо са потпуном сигурношћу тврдити да се догађај односи искључиво на средњовековну босанску државу.

Свим часним братрима и појединачно епископима у Далмацији, Хрватској, Албанији, Босни и околним крајевима које држе, шаљем поздраве итд.

Вољени синови викар и браћа реда минорита у Босни су се, уз оклевање, постарали да ме обавесте да, премда су они ти који имају званичне ингеренције да пред баном Босне обављају службу Божју, он свеједно подржава јеретике и патарене, учествујући у њиховим службама, те да су баћа из тог азлога престала да држе мисе како би дотичног одвратили од јереси и учешћа у таквим службама. Будући да се пак бан ипак не усуђује да уопште не слуша мисе и буде без световних свештеника, он одлази на мисе које славе свештеници које сте ви послали или су тамо својеволно дошли, потпуно игноришући браћу минорите и истрајавајући у својој тврдоглавости. С обзиром да све изречено наноси штету вери и да

⁶⁴⁴ Н. Кунa, *Bosanski rukopisi i kodeksi u svijetu južnoslavenskih redakcija staroslovenskog*, Zenica 1975; Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Београд 2009; С. Р. Кузмановић, *Рукописно благо средњовијековне Босне*, Библиотекарство Српске 5 (2014) 203-227.

⁶⁴⁵ В. Hamilton, *The Cathars and Christian Perfection*, *Studies in Church History Subsidia* 11 (1999) 8.

⁶⁴⁶ В. Hamilton, *The Cathars and Christian Perfection*, *Studies in Church History Subsidia* 11 (1999) 8.

⁶⁴⁷ *Acta Gregorii PP. XI (1370-1378) / e regestis Vaticanis aliisque fontibus* ed. A. L. Tàutu, Rome 1966, 459.

настојим да то озбиљније зауставим и предупредим, овим писмом стављам до знања да све наречено јесте велики преступ за хришћанску веру, те у циљу спречавања ових непочинстава и спаса душе бана и других верника, налажем да нити један прелат или свештеник католички – боравио тамо по позиву или својом вољом – више не држи мисе ниједном присталици јеретика, како су то и браћа минорити прекинули, и то под претњом казне екскомуникације. Будући да желим да одлучније станем на пут онима који противно томе поступају, нека ово писмо остане код поменуто браће или њиховог главног викара, а ви пак или неко од ваших нека у свему нареченом спречи оне које се буду противили.

Датум, Анањи, 8. августа 1377.⁶⁴⁸

Иако на мисионарили у Босни, фратри су мисе држали за нешто што је строго намењено римокатолицима и у чему не смеју учествовати „јеретици“ тј. припадници *цркве босанске*. Тадашњи папа, Гргур XI (1370-1378) проширио је забрану слављења миса на шизматике. Питање је шта се у односу бана према фрањевцима променило па су били принуђени да прекину мису. Да ли је њихова одлука била чисто религиозна, или је била потакнута неким догађајем који је водио умањењу њиховог значаја на банском двору остаће под велом мистерије. Како било, резултат је пољуљани однос фрањеваца са баном Твртком недуго пре крунисања, што би довело до претпоставке да они нису учествовали у крунидбеном церемонијалу. Иако не знамо шта је био разлог, последицу и главног кривца пољуљаног односа са баном знамо. То су били крстјани.

За већину папске кореспонденције са фрањевцима Босанске викарије нисмо сигурни какве је последице имала на однос са државном структуром средњовековне Босне, а ово писмо је управо по томе различито. Знамо да је бану, а потом и краљу, Твртку, ускраћена служба Богу и боравак у божјем присуству путем еухаристије. Овако драматична реакција фрањеваца, за коју су били окривљени крстјани и заштитници јеретика, могла је бана гурнути у супротном правцу, даље од римокатоличанства. До тог тренутка, фрањевачки ред у Босни се већ био довољно етаблирао, да подршка какву су имали од бана Стјепана II и бана Твртка више није била пресудна за опстанак и даље ширење. Фрањевци су од седамдесетих година XIV века, што се поклапа са викаријатом фра Бартоломеа Алвернског,

⁶⁴⁸ *Bullarium Franciscanum romanorum pontificum, tomus I ab Honorio III ad Innocentium III*, Rome 1759, 591; *Acta Gregorii PP. XI (1370-1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus coll.* A. L. Tàutu. Roma 1966, 459.

наступили више као духовници, а мање као мисионари. Они су изрицали црквене казне и осуђивали поступке од обичних верника, преко богатих трговаца и закупаца рудника па до владара. Непослушне вернике из Босанске викарије прогонили су и мимо њених граница, крећући се до родних градова дубровачких колониста, али и суседних места у пределу Цетине.⁶⁴⁹

Група извора која нам такође може дати одређене информације о односу фрањевачког реда и босанских крстјана су документарни извори који садрже кореспонденцију између папске канцеларије и римокатоличке црквене структуре и суседних владара у крајевима који су директно или индиректно били повезани са средњовековном босанском државом. Ти извори откривају нам интерни однос према крстјанима *цркве босанске*, те терминологију којом су се они етикетирали. Ови називи коришћени су међу истомишљеницима те стога не знамо колико су се формулације сачуване у епистоларној форми пресликавале на практични пасторални рад босанских фрањеваца. Ипак, сачувани списи превасходно папске провиниенције дефинитивно сведоче о службеном, премда тајном, односу који су фрањевци имали на својом мисији у Босни. Уосталом, како је циљ њихове мисије био покатоличавање босанских *јеретика*, није било зачуђујуће да су своју мисију оправдавали терминологијом која се јавља у епистоларним списима.

1291. (...) *будући да у деловима Босне под твојом влашћу постоје многи који су заражени јеретичком болешћу одлутали са пута истине у погубну лаж, а на презир Вечитог краља и да они вишеструко делују штетећи католичкој вери и доводећи сопствене душе у опасност кроз своје погубне тежње (...)*⁶⁵⁰

1298. (...) *да искорењујемо смртоносну кугу јеретичке изопачености (...)*⁶⁵¹

1325. *Заогрнути лукавошћу старог непријатеља и наоружани отровом своје лажни они под маском тобожње једноставности шире неистине и трују душе католика лажним проповедима у име Христа; споља се показују као овце, а изнутра су крвожедни вукови јер*

⁶⁴⁹ *Bullarium Franciscanum romanorum pontificum, tomus I ab Honorio III ad Innocentium VIII*, Rome 1759, n°1489., 591; <http://telma-chartes.irht.cnrs.fr/bullarium-franciscanum/notice-acte/157839> (приступљено 13.08.2022.)

⁶⁵⁰ Theiner, *Vetera monumenta historica Hundariam sacram illustrantia I*, Roma 1859, 377.

⁶⁵¹ *Monumenta Montenegrina knjiga IV*, t. 1: *Arhiepiskopija barska*, prir. V. D. Nikčević, Podgorica 2001, 194; [p1egnt4odk10kl1obg1vv34u51sgd5.pdf \(dlib.me\)](http://p1egnt4odk10kl1obg1vv34u51sgd5.pdf) (приступљено 13.08.2022).

не би ни могли да преваре праве и једноставне Христове овце другачије него да под именом хришћанства не шире ову зверску пошаст (...) ⁶⁵²

1340. - (...) ја (папа) поменутог бана својим посебним писмом молим, опомињем и брижљиво подстичем да мудро, увиђајући колико опасно за њега и његове потомке може да буде то што у поменутом краљевству јеретици бораве тако отворено и безбедно, да приступи остварењу свог хвале вредног предлога да се поменути јеретици (како сам разумео из твог писма) из поменутог краљевства истребе и да томе приступи храбро и постојано. (...) ⁶⁵³

1368. - Међутим и сами јеретици су успели да стекну налоност код богаташа и моћника из споменуте области тобожњим светачким делима, те они на све начине спречавају да ви на поменутој територији добијете милостињу. (...) ⁶⁵⁴

1372. - Дакле ја (папа), који жарко желим преобраћење још већег броја шизматика и јеретика имајући у виду да поменути ред има заслугу и славу за спасење из руку Сатане бројних који су тако пострадали и тога да још више снопова жита стигне у небески амбар Господњи, од чега не може бити већег плода. (...) ⁶⁵⁵

1373. - Проверено је до мене дошло, да премда у деловима Босне у којима живе готово сви осим оних које сте Богу хвала преобратили, ту постоје шизматици, јеретици и да немају парохијске цркве нити оне који се брину о њиховим душама, да нема оних који их крсте, опслужују крштене и преобраћенима пружају друге црквене сакраменте зашта од папске столице имате дозволу, ипак на граници Босне према Угарској, као на пример у месту **Blaes** и у многим другим местима у којима влада хришћанство, али је народ мешан, па има хришћана, као и јеретика и шизматика и тамо нема јасно одвојених парохија, нити локалних пароха, сем на два, или три места, па из тог разлога становници поменутих места живе без хришћанске науке и обичаја па се удостојаваате по одлуци Папске столице да и тамо проповедате у крајевима шизматика, јеретика и других неверника. (...) ⁶⁵⁶

⁶⁵² *Annales ecclesiastici tomus XXIV*, ed. A. Theiner, Parisii 1880, 291-292.

⁶⁵³ L. Wadding, *Annales minorum VII*, 232.

⁶⁵⁴ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II*, Roma 1860, 87.

⁶⁵⁵ A. Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 117.

⁶⁵⁶ D. Farlati, *Ilyrici santi IV*, 63.

На основу приложених извора увиђамо да се однос према јеретицима у интерној преписци мењао кроз деценије. Пре првих стварних контаката са босанским крстјанима у папској кореспонденцији се употребљавао јак речник и флоскуле попут *смртоносна куга јеретичке изопачености*,⁶⁵⁷ да би две деценије, се по упознавању са стварном ситуацијом крстјани именовали као *вукови преоденути у овце који трују душе католика лажним проповедима у име Христа*.⁶⁵⁸ Даљим етаблирањем фрањевачког реда у Босанској викарији, као и годинама контаката са крстјанима, папска кореспонденција их у препискама готово изједначава са *шизматичима*, тј. припадницима православне цркве.⁶⁵⁹ Заправо, у писмима се не види разлика, будући да се наводе једни до других. Разлику видимо у одговорима *Дубие*, када се наводи да *шизматике, уколико се не могу прикладно одвратити од своје религије, да их се пусти*,⁶⁶⁰ што за *јеретике* није био случај. Њих је требало конвертирати по сваку цену. Ипак, сама сличност у навођењу указује и на сличност у опхођењу, нарочито ако се узме у обзир да је само пар година пре настанка *Дубие*, дошло до масовне конверзије шизматика у Видинској Бугарској.

Сличност између односа према јеретицима и шизматичима, до кога се током треће четвртине XIV века дошло, нашла је своје разлоге у пракси, што такође уочавамо на основу папске кореспонденције. Наиме, у писму из 1373. папа саопштава да је обавештен да постоје делови Босне према граници са Угарском (вероватно простори земље Усоре и Соли) у којима живи *народ мешан, па има хришћана, као и јеретика и шизматика и тамо нема јасно одвојених парохија*. На основу писма сазнајемо да су постојале бар две целине у средњовековној босанској држави у којима је становништво различите вероисповести живело заједно, било само крстјани и православни, било православни, римокатолици и крстјани скупа.⁶⁶¹ Стога ни не чуди да је однос фрањевачког реда према крстјанима и православнима био сличан, јер је то у суштини био однос према другоме, припаднику друге групе која није под њихом ингеренцијом и над чијим душама они немају надзор. Истовремено, с тим истим људима сусретали су се редовно, а неки од њих су чак и

⁶⁵⁷ *Monumenta Montenegrina knjiga IV*, t. 1, 194.

⁶⁵⁸ *Annales ecclesiastici tomus XXIV*, 292.

⁶⁵⁹ A. Theiner, *Monumenta Hungariae II*, 117.

⁶⁶⁰ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, 327; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajnicima*, 157-158; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, 268-269.

⁶⁶¹ D. Farlati, *Ilyrici santi IV*, 63.

присуствовали њиховим мисама. На основу чега се може закључити да су одступања од праксе постојала и да се изузев религијских казни, онима којима су их могли делити, свакодневни живот одвијао нешто другачије од онога што је записано у епистоларним изворима. Потребно је и узети у обзир да фрањевачка делатност у Босни се дешавала након катарских прогона и пре прогона хусита, те у поређењу са овим прогонима, босански фрањевци водили су пацифистичку мисију у којој су се фокусирали на конверзију јеретика и по могућности шизматика, уз стриктну сегрегацију римокатолика при слављењу миса и дељењу еухаристије, како би правилним слављењем, али и црквеним казнама омогућили спасење душа својих верника.

5.3. Фрањевци о Босанкама

Пораст маријанства, култа Богородице на Западу променио је на боље слику жене у римокатоличанству. Године 1173. папа Александар II је изјавио „ако је Господ желео да буде рођен од жене, онда није само за мушкарце, него за човечанство“, док је један картузијанац, бискуп Хју из Линколна, око 1200. године, изјавио још револуционарнију реченицу „Ни један се мушкарац није звао божјим оцем, с друге стране, жена је могла родити Бога“.⁶⁶² Према речима Јована Златоустог (349-407) постоје три начела међу људима: девичанство, брак и грех. Девичанство је узвишено и препоручљиво. Брак није исто, али није ни грех. Прељубу и блуд треба кажњавати.⁶⁶³ Чини се да су ове три слике које се могу наћи и у поимању жене кроз перцепцију фрањевачког реда. Истраживањем фрањевачког односа према жени у Босни учача се јасна подела у којој су жене или монахиње, или „стидљиве госпође“, или и конкубине.

Монахиње

Будући да је женина улога и положај у оновременом друштву била готово искључиво омеђена у четири зида, улога жене у црквеним круговима била је сведена на молитељицу. Чак је и Фрањо Асишки, оснивач реда, налагао женама да остану затворене међу самостанским зидинама. Унутар самостанских зидина, под старатељством црквене хијерархије, редовнице нису биле изложене оку савременика, путописаца и као такве нису посведочене у наративним изворима. Њихове молитве које су у оквиру својих завета и обавеза биле обавезне да моле у одређене сате у току дана, месеца и у току литургијске године, биле су ограниченије и једноставније од молитви и обреда којих су се придружавали мушки чланови реда. Оне су у молитвама учествовале, али их нису предводиле. Услед тога, њима су поверавани рутински самостански послови, који се могу изједначити са кућевним.⁶⁶⁴ Ипак, и у строго ограниченим појављивањима у јавности, догодило се да су

⁶⁶² A. Vauchez, *Between Virginty and Spiritual Espousals: Models of Feminine Sainthood in the Christian West in the Middle Ages*, *The Medieval History Journal*, 2/2 (1999), 351.

⁶⁶³ E. Levin, *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900-1700*, New York 1989, 59; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, 352.

⁶⁶⁴ R. Manselli, *Sveti Franjo Asiški*, Sarajevo 2011, 250; P. Ćošković, *Krstjanice, bosanske redovnice, u očima suvremenika*, u: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova* ur. E. O. Filipović, Sarajevo 2015, 15.

босанске редовнице при фрањевачком самостану пробали тишину извора и појавиле се у правним радњама. Премда касније од времена проматраног у раду, у изворима се налазе докази о постојању женских редовница при фрањевачком самостану Фојници. Године 1449. забележено је постојање три редовнице у фрањевачком самостану у Фојници којима је Дубровчанин, Радич Мишетић, оставио тестаментом прилог у дукатима. За сваку по један дукат.⁶⁶⁵

Нисмо сигурни од кад је пракса ређења жена у Босни започела. Ред клариса, женски ред фрањеваштва постоји од времена оснивача, те у том смислу није било препрека да се реде жене у поменути ред и у Босни. На основу поменутог тестаamenta не може се знати када је најраније пракса ређења жена заживела. *Terminus post quam non* датум формулисања тестаamenta из 1449. године. Традиција жена редовница у Босни сеже јако давно у прошлост. Наиме, *крстјанице* срећемо још у Билинопољској изјави 1203. Карактер Билипољске изјаве био је фокусиран око монашке заједнице која није припадала ни римокатоличкој, ни православној цркви, а у њеном средишту су били корени и основа *цркве босанске*. Дакле, *јеретици* и *патарени*, како су их фрањевци у својој епистоларној традицији називали, имали су од својих почетака инкорпорирани жене у своје редове.⁶⁶⁶ Друга традиција, која такође потиче пре доласка фрањеваца у Босни, тиче се кћери краља Драгутина, који је управљао земљама Усором и Соли. Две његове кћери биле су римокатоличке монахиње у самостану св. Марије у Будиму, те с тим у вези, могла се пренети традиција и на друге великаше у земљама краља Драгутина.⁶⁶⁷ Ипак, немамо доказе да су фрањевци имали посебна места за кларисе – припаднице другог фрањевачког реда. У попису самостана Бартоломеа Пизанског из 1385/90. године, помињу се *locii*, као места становања мале браће, али се не диференцирају места за живот мушкараца од места за живот жена. Заправо, одвојених места за живот жена, такозваних манастира св. Кларе нема, за разлику од суседне провинције Склавоније где их има шест.⁶⁶⁸ Ако се узме у обзир да су и крстјани и крстјанице живели

⁶⁶⁵ Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни XIV-XV вијек*, Београд 2007, 240.

⁶⁶⁶ Р. Џошковић, *Крстјанице, босанске редовнице, и очима савременика*, у: *Жене у средњовјековној Босни: зборник радова* ур. Е. О. Филиповић, Сарајево 2015, 16-18.

⁶⁶⁷ М. Динић, *Кћери краља Драгутина*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 30 (1964) 239.

⁶⁶⁸ Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci ad Vitam Domini Iesu nostri Redemptoris*, in: *Analecta Franciscana IV*, Quaracchi 1906, 555; G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano. Tomo II. (Addenda al sec. XIII, e fonti pel sec. XIV) con tre carte geografiche dell'Oriente francescano de' secoli XIII-XIV*, Firenze 1913, 254-255; W. Seton, *Two manuscripts of Bartholomew of Pisa's*, *Archivum Franciscanum Historicum* 16 (1923) 191-194.

заједно у својим хижама,⁶⁶⁹ није искључено да су босански фрањевци усвојили ову традицију и у оквиру самостана имали и просторије за жене. Уосталом, уколико редовнице не би никако излазиле из самостана, било би згодно да у близини буду њихови скрбници који би обезбеђивали намирнице из спољњег света, али и водили духовну бригу о њима, будући да жене самостално нису смеле да прослављају мису. Наративних извора за средњовековну историју Босне има јако мало, а будући да су у епистоларним изворима углавном проблеми, те да изостају примери добре праксе, не можемо *ex nihilo* закључити да се су током читавог времена редовнице живеле заједно са фрањевцима у Босни. Најкасније су се појавиле током прве половине XV века и за то сазнајемо на основу тестаментарних одлука Дубровачке општине.

Ипак, поставља се питање, ком реду су припадале поменуте монахиње? Најновијим истраживањима доведене су у питање раније тврдње о св. Клари, као јединој оснивачици женског фрањеваштва. У тринаестом веку, постојале су различите визије фрањеваштва код жена које су кулминирале етаблирањем различитих редова инспирисаних фрањевачким покретом. Мрежа женских фрањевачких заједница тога времена није била чврсто структурирана и под директном управом заједнице окупљене око Кларе у Сан Дамиану. Заједница у Сан Дамиану настала је доласком Кларе, девојке која је одлучила да прати Фрањин пример и 1212. у тајности напушта родитељски дом и уз благослов *асишког сиромашка* оснива заједницу. Духовну бригу за њих преузео је Фрањо Асишки. Године 1219., кардинал заштиник фрањевачког реда, Уголино из Остије написао је правило за женске покајничке заједнице, базиран на бенедиктинском правилу како би се испоштовала одлука Латеранског концила из 1215. о забрани оснивања нових редовничких заједница.⁶⁷⁰ Премда је Уголино успоставио ред у заједници, постојале су нерегулисане религиозне женске заједнице, нарочито у Италији и Немачкој, које су себе називале мале сестре, минориткиње, или сестре св. Дамњана.⁶⁷¹ Премда нису припадали званичној

⁶⁶⁹ E. S. Piccolomini, *Cosmographia Pii Papae in Asiae et Europae eleganti descriptione*, Parisiis 1510, 102-103; M. A. C. Sabellico, *Rhapsodiae historicae ab Orbae condito, tomus II, Opera omnia*, Basileae, 1560, 949; J. Matasović, *Tri humanista o Patarenima*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, I, Скопје, 1930, 245; P. Čošković, *Crkva bosanska u XV. Stoljeću*, Sarajevo 2005, 262; Čošković, *Krstjanice*, 24.

⁶⁷⁰ B. Roest, *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*, Leiden 2013, 35; A. Campbell *Franciscan Nuns in England, the Minoress Foundations and Their Patrons, 1281–1367*, in: *The English Province of the Franciscans (1224-c.1350)* ed. M. J. P. Robinson, Leiden 2017, 428.

⁶⁷¹ Оригинално *sorores minores, minoritiae, и sorrores Sancti Damiani*.

римокатоличкој структури, само на основу назива, уочава се њихова тежња ка припадности фрањеваштву и неговању фрањевачког идеала. Клара је о својој заједници говорила као о сиромашним сестрама,⁶⁷² како би се разликовала од других горенаведених група. Године 1253. папа је за сиромашне сестре одобрио правило које је написала Клара лично. Те исте године, Клара је умрла, а недуго након њене смрти, ред се почео звати *кларисе*.⁶⁷³

Десет година касније, 1263. на залагање Изабеле Француске, сестре француског краља Луја IX, и уз помоћ учених фрањеваца са Паришке теологије, међу којима је био и Бонавентура из Бањоређа, формиран је нови женски ред и за њега одобрено ново правило. Нови ред је назван *мале сестре у клаузури*⁶⁷⁴ будући да је једно од завета било да не напуштају клаузуру, затворени део самостана. Идеја оснивачице, Изабеле Француске, била је да њен ред буде препознат као фрањевачки, како међу народом, тако и међу припадницима првог фрањевачког реда. Разлика између њих и сиромашних сестара била је што су *мале сестре у клаузури* одмах прихватиле поседовање имовине, чему су се кларисе оштро противиле од својих почетака. Такође, према правилу Изабеле Француске, опатицама овог реда дата су већа овлашћења и независност. Сестре су имале могућност да онемогуће промену правила по којима су живеле, чак и ако је то била жеља фрањевачког генерала, или папског визитатора, који је према правилу морао бити из реда фрањеваца.⁶⁷⁵

Ова поларизација у другом фрањевачком реду наставила је да постоји и у наредним столећима, иако су формално биле у истом реду и називале се колоквијално кларисама, ни једна од заједница није одступала од поштовања сопственог правила, те су паралелно постојала два правила, све док се у XV веку ове две групације и формално не одвоје.⁶⁷⁶ Од тога да ли су босанске *мале сестре* припадале сиромашним сестрама, или малим сестрама у клаузури зависи њихова аутономија унутар самостана, као и могућност самосталног одређивања правила. И једне и друге кларисе живеле су у затвореном делу самостана и нису могле да га напуштају. Будући да је ред Изабеле Француске показивао више независности

⁶⁷² Оригиналнo *Sorrores pauperes*.

⁶⁷³ L. Iriarte, *Lettera e spirito della Regola di Santa Chiara*, Milano 1976, 241-242; L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 438.

⁶⁷⁴ Оригиналнo *Sorrores minores inclusae*.

⁶⁷⁵ S. L. Field, *The Rules of Isabelle of France: An English Translation with Introductory Study*, New York 2013, 112; A. Campbell *Franciscan Nuns in England, the Minoress Foundations and Their Patrons, 1281-1367*, 429-430.

⁶⁷⁶ L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 439, 447-450..

према фрањевцима визитаторима, сматрамо да је мало вероватно да би се такав ред укоренио у Босни, у којој су фрањевци били знатно присутнији и доминантнији, насупрот монахињама, које су једва присутне у изворима и нису имале познатог, богатог, ни моћног заштитника, као што је то имала Изабела Француска. Истовремено, кларисе су могле имати одређено богатство за себе, што сведочи већ поменути тестамент из 1449. године. Најпосле, и кларисе су у једном тренутку, током друге половине XIII века, морале одустати од строгог сиромаштва и пригрлити поседовање материјалног, упркос жељи оснивачице.⁶⁷⁷ Дакле, уколико нису припадале неком неструктурираном покрету женског фрањеваштва, каквих је било много током XIII века, босанске минориткиње припадале су највероватније *сиромашним сестрама* и пратиле правило св. Кларе. Иако присутна, слика монахиње у босанском средњовековном фрањеваштву је фрагментирана и закрнута велом мистерије. Она је била у складу са тренутним положајем жена у Босни и у складу са важећим фрањевачким редовничким правилима.

Стидљиве госпође

Стидљиве госпође из *Дубие* представљају групу удатих жена које редовно практикурају римокатоличке обреде и због којих фрањевци пишу и папи, како би им се олакшало практикурање обреда, нарочито исповеди, јер их је срамота говорити своје грехе пред бискупом, те се дозвољава њиховом духовнику да тражи одређење од одласка бискупу.⁶⁷⁸ *Стидљиве госпође* из *Дубие* биле су највероватније племенитог рода, јер је у средњовековној констелацији готово немогуће да се због жене кмета тражи интервенција код папе. Жене племенитог рода имале одређену улогу и утицај у друштву говоре бројни примери. Баница Јелисавета, мајка босанског бана Стјепана II Котроманића заједно са сином издавала је повеље, на пример повељу кнезу Вукцу Хрватинићу.⁶⁷⁹ Јелена, мајка бана и краља Твртка I је заједно са сином учествовала у издавању Влатку Вукославићу из Доњих

⁶⁷⁷ L. Iriarte, *Povijest franjevaštva*, 438.

⁶⁷⁸ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 328; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 160; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 275.

⁶⁷⁹ L. Thalloczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine*, Sarajevo 1906, 407.

Крајева, а 1354. године учествовала је у раду *станка* у Милима заједно са сином Твртком.⁶⁸⁰ Једна Босанка се чак успела попети на владарски трон и владати самостално у периоду од 1395. до 1398. Била је то жена краља Дабише, краљица Јелена Груба.⁶⁸¹ Иако се њен живот везује за XV век, пошто је типичан пример добре католкиње и осликава идеал *стидљиве госпође*, говорићемо нешто више о Катарини, кћери херцега Стјепана Вукчића Косаче. Сматра се да је прешла на римокатоличанство својом удајом за босанског краља Стјепана Томаша 1446. године. Током петнаест година на власти знатно је допринела изградњи цркви и редовним контактима са Римском куријом, али и са фрањевцима у Босни. Након османског освајања Босне 1463. године, одлази у Херцеговину, где на Купресу, у месту Врила гради цркву Пресветог Тројства, потом одлази у Далмацији, у Сплит, и најпосле у Рим, где активно учествује у животу града и где и умире.⁶⁸² Својом делатношћу, верским прегорима и чедношћу коју је задржала и по смрти свога мужа, будући да се више није удавала, у потпуности је одговарала идеалу *стидљиве госпође*. Највишем нивоу који је удата жена, племенитог рода, могла постићи. О њеном одјеку на фрањеваштво у Босни, али и целу римокатоличку цркву, говори то да се босанска краљица, Катарина Косача, данас слави се као блажена. Завет Трећег реда св. Фрање положила је највероватније између 1472-1474. године, док је њена делатност у Далмацији и Риму била изразито политичка, у настојању да пронађе подршку за обнову Босанског краљевства.⁶⁸³

За разлику од римокатоличког поимања брака, у средњовековној Босни, брак је засниван по обичајном праву. Муж је узимао супругу да му буде „добра и верна“. Црквени брак се није наметнуо изнад обичајног права, чак ни међу онима који су мисионарским деловањем фрањеваца, прешли на римокатоличанство. Сакрамент брака, који је римокатоличка црква сматрала вечним, оштро се противио обичајном право и лаком

⁶⁸⁰ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München/Leipzig 1914, 23; M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*. Sarajevo 1982, 156-159; J. Мргич, *Доњи краји*, 60, 65; M. Spahić, *Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV-XV vijeka)*, u: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju 2*, ur. N. Kamberović, Sarajevo 2011, 286.

⁶⁸¹ А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина у Маслинама и Сланом*, Стари Српски Архив 5 (2006) 173.

⁶⁸² Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425-1478)*, у: *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, ур. М. Екмечић, Београд 1997, 78-79, 111; F. Šanjek, *Žena u hrvatskom srednjovjekovlju*, *Bogoslovska smotra*, 60, 3-4 (1990) 188; L. Špoljarić, *Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio prvi: Leonardo Montagna i njegovi epigram*, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesno društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 36 (2018) 69-74.

⁶⁸³ L. Špoljarić, *Bosanska kraljica Katarina i humanisti*, 79.

разводу. Насупрот римокатоличанства, чини се да *црква босанска* није била заинтересована да устроји брак догматски и сакрално па се брак одвијао по традиционалном обичају током већег дела средњег века.⁶⁸⁴ Иако се у ранијој литератури босанско поимање брака доводило у везу са *црквом босанском*,⁶⁸⁵ истраживања аутора Драгутин Книевалд и Јарослав Шидак, пружају одвојене теорије које објашњавају да је брак у Босни био базиран искључиво на традиционалном, и посматран је као чисто „приватна ствар“, док се у даљим тумачењима односа цркве босанске према браку разилазе у размишљањима.⁶⁸⁶ Као што је у *Дубици* наведено, једва 1 од 100 крстјана остајао је цели живот у браку са првом женом.⁶⁸⁷ Овај обичај се толико укоренио да су и конвертити на римокатоличанство одбијали да се одрекну босанског поимања брака.⁶⁸⁸ Интересантно је да се босанско схватање брака проширило и на суседство. Црквеном суду у Котору обратила се Станислава из Драчевице с молбом да нареди њеном мужу Милиславу, који ју је по патаренском обичају отерао и оженио другу жену, да се врати њој.⁶⁸⁹

За разумевање односа босанских фрањеваца према специфичном поимању брака нарочито су важна запажања која су записана у *Дубици*. Премда се тврдња да једва *један од стотине* задржи прву жену, највероватније преувеличана, она јасно одражава став фрањеваца према традиционалном босанском поимању брака. Њима је то представљало толики проблем јер су конвертити желели да тај услов „док ми будеш добра“ уђе и у Римокатолички обред. Па је питање папи било да ли се може исправним венчањем оно које се склапа са намером заједничког живота уз ограничавајућу клаузулу „док ми будеш добра“. Једанаесто питање се односи на случај када конвертит жели да се покрсти, али не жели да

⁶⁸⁴ J. Šidak, *Problem "bosanske crkve" u našoj historiografiji*, Rad JAZU 259 (1937) 141-145; Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 241; M. Drmač, *Kraljevske svečanosti u srednjovjekovnoj Bosni*, u: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova*, ur. E. O. Filipović, Sarajevo 2015, 176; Dž. Dautović, *Sudbine velom zaborava skrivene. Žene bosanskog srednjovjekovlja u izvorima, historiografiji i populistici*, u: *Zamišljanje žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine*. Sabina Veladžić - Aida Ličina-Ramić (ur.), Heinrich Boll Stiftung, Sarajevo 2023, 46-47.

⁶⁸⁵ Č. Truhelka, *Testament gosta Radina. Prinost patarenskom pitanju*, Sarajevo 1911, 367.

⁶⁸⁶ D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, Zagreb 1949, 151; Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 242; M. Drmač, *Kraljevske svečanosti u srednjovjekovnoj Bosni*, 178.

⁶⁸⁷ Č. Truhelka, *Testament gosta Radina. Prinost patarenskom pitanju*, Sarajevo 1911, 367; С. Ђирковић, *Дуалистичка хетеродокција у улози земаљске цркве: босанска црква*, у: *Работници, војници, духовници*, 229; Ђ. Тошић, *Примјер брачне бигамије 'more bosignorum et patariorum'*, *Miscellanea* 22 (2004) 123; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999, 253-258; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, 348.

⁶⁸⁸ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. Godine*, Zagreb 1972, 315; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999, 192-193.

⁶⁸⁹ L. Blehova-Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, 28-29.

се одрекне таквог услова за брак. Папа је одговорио да нема брака уз услов који се противи суштини брака. Стога се не признаје кршење оном ко не пристане да се оваквог поимања брака претходно одрекне. Следеће, дванаесто питање, помиње да постоји случај у коме једна страна пристаје на трајност везе, а друга не. При томе, одлично запажање аутора Јарослава Шидака које каже да се у овом члану не ради о браку католика конвертита и крстјана, него се ради о браку два конвертита. Поткрепљење за ову тврдњу лежи у чињеници да се у овом питању не спомиње, као што је у другом случају, да је само један од брачних другова римокатолик.⁶⁹⁰ Папа не признаје ваљаност брака у коме само једна страна пристане на вечност брака.

Званични одговор поглавара римокатоличке цркве је да подржава удају конвертираних жена за римокатолике, иако су претходно биле удате на традиционални начин за неверника. У одговору папске комисије се истиче да традиционални брак није ваљан. С тим у вези, жена се не мора вратити мужу *невернику*, уколико се нису венчали црквеним обредом. У овом, доста компликованом одговору на двадесето питање, папа наређује да се жена врати првом мужу, невернику, уколико су се венчали римокатоличким обредом. У случају да је прешла на римокатоличанство након удаје за римокатолика, тада ни пошто не сме бити враћена првом мужу.

Папа у овом питању стаје у одбрану сакралног римокатоличког брака, а не, како се испрва чини, права жене на слободан избор мужа. Премда је жена могла, без разлога, да напусти мужа за кога је била венчана на традиционални начин и да се уда римокатоличким обредом, за римокатолика, у чему се жени даје слобода избора какву није имала у средњовековном друштву, та слобода је дата зарад сакралности и нераскидивости римокатоличког поимања брака, насупротив традиционалном. Примат брака наспрам права жена уочава се у „враћању“ жене првом мужу, уколико је била удата за њега по римокатоличком обреду. Претпостављајући да заједнички живот који је жена имала са другим мужем, жели и наставити, она то није могла, изузев ако се за римокатолика удала као неверница и тек по ступању у брак с њим примила римокатоличанство. У том случају, нови живот, који је жена крштењем добила, ставља се као примарни и брак са другим

⁶⁹⁰ D. Kniewald, *Vjeredostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, 161-162; Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 242.

мушкарцем, римокатоликом, посматра се нераскидивим.⁶⁹¹ Учење да је традиционални брак био у потпуности невалидан видимо на примеру оближњег приморског града, из маја 1373. Карло Драчки, херцег Драча, Далмације и Хрватске, допушта да се грађанка Велислава из Трогира, самостално води парницу на суду, без присуства мужа, будући да јој је муж *јеретик и неверник*.⁶⁹² Госпођа Велислава била је по свему судећи римокатоликиња, јер се о њој у том контексту није расправљало. Иако је ова одлука била је противна статуту града. Становиште је било да бракови који нису склопљени по римокатоличком обреду, нису ваљани, а Велислава иако није живела са мужем, до развода још није било дошло и он јој је по традиционалном поимању био муж.⁶⁹³ Могуће да је госпођа Велислава, будући да је на оптуженичкој клупи, желела да одложи парницу, те се изговарала да чека повратак мужа.

Узимајући у обзир да се папа, у римокатоличком свету, једини могао да да, или одбије дати диспензацију за развод. Чак и у случајевима када су то од њега тражили краљеви, папа је могао да им одбије дати диспензацију. У поређењу са тим, ово су била поприлично напредна размишљања у оновременом римокатоличанству, иако су усмерена искључиво ка припадницима других вероисповести и могу се свести на анимозитет и неприхватање другачијег обреда. Ипак, оваквим поимањем брака, чија су извршна тела били представници фрањевачког реда у Босни, допринело се правима жена у Босни. Њихов брак више није у потпуности зависио од мужеве перцепције „добра и верности“, него су и саме могле напустити мужа и отићи другоме, докле год је тај други припадник Римокатоличке цркве. Истовремено, овакав став довео је до додатног слабљења брачних веза, па је практично, свако могао у сваком тренутку и без икаквих санкција да напусти свог брачног партнера.⁶⁹⁴

Положај и улога жене у друштву тога доба налагала је да за њу и њезино деловање буде предвиђен искључиво затворени простор, углавном унутар домаћинства. Босанска жена је унутар куће имала овлашћења и ауторитет над породичном кућом, децом и

⁶⁹¹ Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, 279.

⁶⁹² Smičiklas, *Codex Diplomaticus XIV*, 519-520.

⁶⁹³ Иако излази из временског опсега рада, а самим тим и мимо контекста, потребно је споменути, да је током наредних деценија и однос према *шизматичком* браку са римокатолицима постао неважећи, на исти начин као и традиционални босански брак. В. Fermežin, *Acta Bosnae*, 127-130; Šidak, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, 243.

⁶⁹⁴ F. Rački, *Prilozi za povjest bosanskih Patarena*, Starine JAZU 1 (1869), 134;

послугом (уколико су их имали).⁶⁹⁵ Због великог утицаја мајке на децу, у босанској историји могу се наћи примера продуженог ауторитета на децу и по њиховом пунолетству. На тај начин су жене могле утицати и на државна питања. Нарочито је карактеристичан пример жене херцега Стјепана Вукчића Косаче, која је са сином Владиславом настојала да подигне побуну против мужа, који јој је био неверан и који је притом, за себе узео жену која је била намењена његовом сину.⁶⁹⁶

Конкубине

Отпуштање законитих жена и држање конкубина било је уобичајено у вишим круговима. У средњовековној Србији познати су примери када је краљ Марко отерао закониту жену Јелену, ћерку великаша Радослава Хлапена и узео Годору, некадашњу жену Гргура Бранковића.⁶⁹⁷ Први брак Стефана Првовенчаног распао се због невере. Према византијском писцу Никити Хонијату, прељубу је починила краљица, иако је и она говорила да је неверство починио њен муж Стефан.⁶⁹⁸ У документима приморских градова сачуван је случај Ивана из Базела, који се прво оженио у Базелу, а потом у Венецији и најпосле се заручио у Котору. За претходне бракове сазнало се тек кад је отац Которанке поднео пријаву због његовог нестанка.⁶⁹⁹

Кад говоримо о разводима, навешћемо примере из касносредњовековне босанске државе. Сандаљ Хранић је оставио жену Катарину и оженио се Јеленом Балшић.⁷⁰⁰ Краљ Остоја (1398-1404) је пре избора за краља био ожењен Витачом. О њој, као ни о самом браку не знамо пуно. Не знамо по ком обреду је брак склопљен, већ само да је у дубровачким изворима 1399. године краљица Витача називана „отпуштеницом садашњег босанског

⁶⁹⁵ Р. Џошковић, *Krstjanice, bosanske redovnice, u očima suvremenika*, у: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova* ур. Е. О. Филиповић, Сарајево 2015, 15.

⁶⁹⁶ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964, 176-179, 276.

⁶⁹⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 58-59; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 170; М. Шуица, *О кесару Гргуру*, Зборник радова Византолошког института 34 (1995) 172.

⁶⁹⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971, 164-165; М. Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији: прилог историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века*, Београд 1926., 24-31; *Историја српског народа I*, ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 268.

⁶⁹⁹ L. Blehova-Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica 2002, 40.

⁷⁰⁰ М. Spahić, *Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV-XV vijeka)*, у: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju 2*, ур. Н. Камберовић, Сарајево 2011, 283.

краља“. Краљ Остоја се потом оженио другом женом, Кујавом, рођаком кнеза Павла Раденовића. Њихово венчање спомиње се у повељи Дубровчанима 5. фебруара 1399.⁷⁰¹ Венчање се одиграло у Сутјесци, према римокатоличком обреду. То доказује део мисе који је споменут у повељи. У повељи каже да су се краљ и краљица заклели пред Светим Тројством на јеванђељу и на часном крсту. Ова процедура се чини као уобичајено римокатоличко венчање уз које се додају и свештеничке молитве и обреди. Нарочито је занимљиво да је краљ Остоја, иако венчан по римокатоличком обреду, успео да се ожени још једном, 1416. године. У октобру 1416, Дубровчани јављају угарском краљу Жигмунду да је краљ Остоја оженио Јеленицу, удовицу великог војводе босанског, Хрвоја Вукчића, након што се развео са претходном женом.⁷⁰² Није јасно на основу овог писма, по ком су се обреду венчали, нити је сачувана папска диспензација за развод са претходном женом Кујавом. Чини се да је црквена дисциплина у овом случају попустила, или да се краљ Остоја венчао на други начин, користећи се обредом неке друге цркве.

Поред тога што су према вишим сталежима били попустљивији по питању развода, такође је и веза господара са слушкињом сматрана је нормалном појавом, не само у Приморју, већ и у унутрашњости.⁷⁰³ Блаже казне су биле прописане за ванбрачне односе са неударним женама које су напуниле 25 година, или са удовицама. У Сплиту су родитељи могли да лише наследства ћерку која би имала однос са мушкарцем пре брака, а која је имала мање од 25 година. Младом женом се сматрала особа до око 18 година,⁷⁰⁴ док се са

⁷⁰¹ Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, 236.

⁷⁰² М. Пуцић, *Споменици србски од 1395. до 1423. то ест писма писана од Републике Дубровачке Краљевима, Деспотима, Војводама, и Кнезовима Србским Босанским и Приморским*, Београд 1858, XVII; J. Gelcic, L. Thalloczy, *Raguza és Magyarország összeköttetésekének oklevéltára*, Budapest, 1887, 260-262; М. Дрмач, *Краљевске свадбене свећаности у средњовековној Босни*, у: *Жене у средњовековној Босни: зборник радова*, ур. Е. О. Филипović, Сарајево 2015, 180.

⁷⁰³ С. Ђирковић, Р. Ђук, А. Веселиновић, *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку*, *Miscellanea* 22 (2004); Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд 1974, 69, 138-139; Z. Janeković-Romer, *Rod i grad : dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994, 71-72, 116-119; L. Vlešova-Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, 287-304.

⁷⁰⁴ Жена је сматрана зрелом са 12 година, када би добила менструацију, а мушкарац са 14, са појављивањем длака на бради те у поређењу с тим, краткоћом животног века и високом стопом морталитета услед порођаја, ни не чуди што је граница „младости“ била поприлично ниска. В. К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1988, 241; К. М. Ringrose, *Passing the test of sanctity: denial of sexuality and involuntary castration*, in: James, L. (Ed.), *Desire and Denial in Byzantium*, Aldershot 1999, 136-137.

25 година жена изгледа више није сматрала способном да роди већи број деце. Стога је стега над њеним животом попуштала.⁷⁰⁵

Иако је већина мушкараца који су боравили у унутрашњости Србије, имала жене код куће, у местима где су обитавали ступали су у љубавне односе, а понекад и у дугогодишње везе, у којима су се рађала деца. О томе сведоче њихови тестаменти, којима су остављали део имовине деци у Новом Брду, Руднику, Плани.⁷⁰⁶ О бројности конкубинатских заједница у средњовековној Босни сведочи седми члан фрањевачке *Дубие* који говори да многи трговци Латини и други Саси⁷⁰⁷ јавно држали конкубине *на саблазан вере* и, на основу папског одговора, такве би требало црквеном казном присилити да отпусте конкубине.⁷⁰⁸

Да су конкубинатске заједнице представљале огроман проблем фрањевачкој мисији у Босни и да су сузбијању ове појаве посветили значајну количину времена сазнајемо у писму од 8. августа 1377. године које је до сада непознато у савременој историографији. Ово писмо издато је исти дан тј. у истом посланству папи, као и писмо о присуствовању јеретика и патарена на миси. Ипак, оно говори о сасвим другој теми. Чињеница да су ове две теме фрањевци тога времена издвојили као горуће и о томе писали папи, говори у прилог величини проблема. Једна од теба је одбијање држања мисе пред босанским баном Твртком, уколико на миси присуствују и присталице јеретика, а друга се тиче управо конкубинатских заједница. Дакле, ове две теме биле су фрањевцима у Босни подједнако важне. Писмо доносимо у наставку:

Вољеним синовима викарије и браћи реда минорита који у деловима Босне живе,

Изложена ми је молба која се односи на ваше крајеве, како, иако вам је допуштено по апостолској привилегији да у крајевима Босне да приморавате конкубинатске заједнице

⁷⁰⁵ *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, ed. A. E. Laiou, Harvard University, Washington D.C. 1993, 146; E. Levin, *Sex and Society in th World of Orthodox Slavs*, 190; L. Blehova-Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, 23; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, 355.

⁷⁰⁶ С. Ђирковић, Р. Ђук, А. Веселиновић, *Србија у дубровачким тестаментима*, 33; М. Динић, *За историју рударства II*, Београд 1962, 92; М. Спремић, *Деспот Ђурађ и његово доба*, Београд 1994, 730-731; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику*, 140.

⁷⁰⁷ израз који је употребљен је *Theutonici*, али се на основу друштвене структуре тога доба у Босни претпоставља да су то Саси.

⁷⁰⁸ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875, 327-328; D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949, 158; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15. St.)*, Zagreb 2003, 277.

да или отерају своје конкубине, или их спојите са њима (брачном заједницом), ипак, у земљи званој Цетина, близу Босне, у којој хришћани држе конкубине, немате пуномоћје да то спроведете. Будући да такав пример доводи у опасност неверујуће обраћенике, који иако подстакнути вашом проповеди одбијају да отпусте конкубине јер виде да ни хришћани нису кажњени за злочин ове врсте, понизно ме молите да проширим коришћење привилегија које је ваш ред добио од Апостолске столице у Босни и на земљу Цетину. Ја, дакле, желећи да се побринем за вашу молбу и да одобрим тај део, проширујем вам овлашћења и на поменуту земљу Цетину. Претходно наведене привилегије вам дајем како бисте могли кажњавати конкубинатске заједнице црквеним казнама, без могућности жалбе. Дајем вам могућност да се горенаведена ситуација реши, или отпуштањем конкубина, или да се споје са њима (брачном заједницом).

Издато у Анањи, 8. августа 1377.⁷⁰⁹

Настојања Римокатоличке цркве да конкубинатске заједнице подвргне моногамији присутна је у Француској још током раног средњег века. Ив од Шартра, у својим декретима, донео је закон моногамије, према коме је мушкарац могао да настави да живи са својом конкубином, уколико је третира као да му је законита супруга, што чини њихову везу вечном и из чега произилази да се конкубина не може отпустити.⁷¹⁰ Пет година по добијању папских овлашћења у Дубиш, фрањевци нису успели да укину конкубинатске заједнице ни на тлу средњовековне босанске државе. Уместо тога, они их на територији Босанске викарије кажњавају црквеним казнама. Будући да кажњени одбијају да престану са праксом, они се селе у суседне крајеве, ван територија Босанске викарије, али довољно близу да могу и даље обављати своје трговачке и надгледничке делатности. Како би то спречили, фрањевци сматрају да је решење у проширењу њихових привилегија на земљу Цетину, у којој се настају ванбрачне заједнице, било у пару, било само жена. Уз то, њихова решења више нису само црквене казне, него приморавање љубавника на брак, или пак прогон конкубине, жене. На основу изложеног, не може се тврдити да су сви мушки актери били невенчани и подобни за брак, него где је могуће да до брака дође, да се венчају, а где су

⁷⁰⁹ *Bullarium Franciscanum romanorum pontificum, tomus I ab Honorio III ad Innocentium III*, ed. J. H. Sbralea, Rome, 1759, n°1489., 591; <http://telma-chartes.irht.cnrs.fr/bullarium-franciscanum/notice/157839> (приступљено 19.08.2022.).

⁷¹⁰ G. Duby, *The Knight, the Lady and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*, New York 1983, 164.

мушкарци већ венчани, да се конкубина отера. Овај део наслућујемо на основу седме *Дубие* у којој је решење за ожењене мушкарце римокатолике искључиво прекид везе са конкубином. Основа оваквог односа била је утврђивање припадности. Фрањевци су свој однос према Босанкама поларизовали на основу припадности мушком члану породице.⁷¹¹ Уколико је припадала Богу, била је изразито подобна, али истовремено и нечујна јер у изворима који жену превасходно третирају кроз проблеме и недоумице, она није имала места. Уколико је припадала мужу, њен статус је зависио од религијске припадности мужа, као и начина на који су се венчали. Једино је био признат брак по римокатоличком обреду и при томе и воља жене и воља мушкарца били су мање важни од очувања брака као таквог. У том смислу, фрањевци су у Босни посветили много времена да устроје и етаблирају римокатоличко поимање брака наспрам обичајног и тиме се бави значајан број епистоларних извора. Уколико жена није никоме припадала, она је била неподобна и њен се статус настојао променити и законодавно устројити. Жена која је својевољно била нечија конкубина, била је неудата, у невенчаној заједници из које је могла лакше изаћи него из римокатоличког брака. Такав неуређен статус био је супротан хришћанској средњовековној филозофији, према којој је жена припадала и била подређена мушкарцима. Стога, проблем конкубина у средњовековној Босни, није само настојање да се мушкарци, римокатолици, дисциплинују, него и настојање да се утврди и озакони припадност жене. Чак и припадност робовласнику, била је боља од неприпадања. Иако знамо да је у средњовековној Босни постојало ропство у које су највећма одвођене управо жене,⁷¹² на основу распложивих извора изгледа да се фрањевци уопште се нису тиме бавили. Проблем припадништва управо је био један од разлога што су у оближњој Дубровачкој републици угледни племићи слали своје кћерке у самостане. Уколико нису могли да приуште да спреме мираз за све кћерке, племићи су слали своје кћерке у самостане, да тамо проведу живот. Уколико нису могле да припадају мужу, а нису могле да припадају ни њима до краја живота и решење су тражили управо у затварању у самостане.⁷¹³ Услед свеприсутности традиционалног брака у Босни,

⁷¹¹ G. Duby, *The Knight, the Lady and the Priest*, 207; Сличан систем подређености доживљавали су и млађи мушкарци у односу на старије чланове породице. Може се рећи да је и породица функционисала по феудалном систему в. G. Duby, *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*, Baltimore/London 1991, 12.

⁷¹² Д. Динић-Кнежевић, *Прилог проучавању миграција нашег становништва у Италију током XIII и XIV века*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XVI/I, 1973, 39-62; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд 1974; *Приватни живот у српским земљама средњег века*, 331.

⁷¹³ Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, (докторска дисертација), Нови Сад 1964, 82.

ова пракса највероватније није заживела, али је добар пример свеprisутног утицаја хришћанске средњовековне теологије на друштво.

VI Утицај фрањевачког реда на развој босанске бановине

6.1. Самостани Босанске викарије

Први самостани у Босни

Иако је присуство фрањевачког реда у Босни пре 1340. године потврђено у изворима, где су у римокатоличком свету препознати као проповедници, са правом проповедања чији је утицај потиснуо доминикански ред из поменутих крајева, у изворима нисмо наишли на трагове материјалних средишта фрањеваца у виду самостана. Фрањевачка се делатност у Босни највероватније проводила преко на путујућих проповедника и дипломата у служби Римокатоличке цркве. За етаблирање фрањевачког реда у Босни биће потребно удружено деловање виших структура фрањевачког реда уз подршку краља Угарске, као и позитивни став босанског владара. Визитација фрањевачког генерала Герарда Одониса Босни догодила 1339. године, о чему смо обавештени из појединачне кореспонденције папе Бенедикта XII (1334-1342) са босанским баном, угарским краљем и Герардом Одонисем. Оснивање Босанске викарије произашло као резултат визитације коју је на предлог угарског краља обавио поменути фрањевачки генерал. Правно оснивање Босанске викарије уследило је након размењених писама јер су услови оснивања викарије на терену и подршка владара испреговарани током саме посете фрањевачког генерала. Викарија је произашла из сарадње папе и генералног министра са владарима Угарске и Босне. Босански политички центар из тог разлога постао је и центар викарије. Фрањевци су се кретали и били у близини банских дворова и с таквом основном фрањевачки ред је ширио своје деловање у Босни.⁷¹⁴

Подршка коју је босански владар пружио фрањевачком реду огледала се и у ктиторској делатности која је проузроковала подизање првих самостана на територији средњовековне босанске државе. У делу Мавра Орбинија помиње се да је бан Стјепан II Котроманић фрањевцима подигао цркву Светог Николе у Милешеву и Босни у коју је и сахрањен. Миле и Сутјеска (Curia Vani) били су у XIV веку банске престонице и средишта политичког и друштвеног живота Босне. У њима су настали први фрањевачки самостани у Босни.⁷¹⁵ У попису Бартоломеа Алвернског појављују се самостани у Олову и Лашви. Наука

⁷¹⁴ J. Džambo, *Franjevački red u srednjovekovnoj Bosni*, Sarajevo 2022, 153.

⁷¹⁵ Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, prir. F. Šanjek, Zagreb 1999, 356; Šidak, *Franjevačka „Dubia“ kao izvor*, 232.

је одбацила могућност да су ови самостани настали прво, јер су у питању рударска места чији је просперитет везан за другу половину XIV века.⁷¹⁶ Поставља се питање да ли су први самостани у Милама и Сутјеској настали истовремено, или је предност од самих почетака Босанске викарије дата једном од ова два средишта. Чињеница да је у писму из 1347. године Млетачкој републици поменути капелан бана Стјепана, указује на већ постојећу капелу која се вероватно налазила у Сутјесци.⁷¹⁷ Будући да се ради о изузетно повољном премештају, говори у прилог томе да је бан био задовољан његовом службом те наводи у писму да поменути Георгије⁷¹⁸ има место каноника у сплитској цркви и извесну цркву св. Николе у Сплитској луци чији приход на годишњем нивоу не прелази 12 флорена, а исто тако и црква у граду Родосу, на истоименом острву од које нема никаквих прихода, па стога Вашу светост молим да уз ово што већ има захваљујући Вашој великодушности и милости, он добије поменуте поседе уз одговарајуће клаузуле и без било каквих препрека.⁷¹⁹ Разлог премештаја могао би бити у преласку те службе капелана у руке фрањевачког реда, будући да је у изворима забележено да је поменути ред вршио ту службу 1377. године.⁷²⁰ Дакле, фрањевачки ред имао је место за вршење службе у бановој капели. Ова капела помиње се у повељи краља Твртка I из 1378. године. У тој повељи се помиње да је њен патрон и уједно целе босанске круне Свети Гргур.⁷²¹

Археолошки налази Пава Анђелића на ископинама средњовековног насеља Миле говоре о постојању готичке цркве, малих димензија, која је накнадно називана. Сама конструкција цркве указује на брзину градње. Разлоге за брзу изградњу требало би тражити у хитној потреби да се изгради седиште новоосноване Босанске викарије.⁷²² Да се ради о седишту Босанске викарије говоре и дубровачки извори. На основу увида у дубровачке тестаменте, закључује се да су Дубровчани највеће поштовање и материјалну подршку пружали самостану св. Николе у Милима код Високог. Одлуку о даривању овог самостана

⁷¹⁶ Ančić, *Gdje je podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni*, 207.

⁷¹⁷ Капелан је могао служити и у више капела, уколико их је било, али чињеница да се Сутјеска у изворима назива *Curia Bani*, баново седиште, указује на примарно банско седиште, а самим тим и столовање капелана у тој капели

⁷¹⁸ са Кипра, оп. аут. на основу претходног текста писма.

⁷¹⁹ Ljubić, *Listine II*, 444.

⁷²⁰ Fine, *Crkva bosanska*, 204.

⁷²¹ Љ. Стојаовић, *Старе српске повеље и писма*, Београд/Сремски Карловци 1929, 82; Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 165.

⁷²² Р. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* 34 (1979) 236-238.

донело је чак Мало веће Дубровника у јуну 1367. године,⁷²³ када је одлучило да се овом самостану поклони 100 лаката раше за одећу.⁷²⁴ Поред извршних власти Дубровачке републике, самостан св. Николе у Милима, код Високог даривали су и дубровачки племићи. Истог јуна 1367. године Дубровчанин Андрија Гундулић завештао је пет литара сребра. Деценију касније, у извршењима тестамената забележено је да је Радиша Марковић, који је умро у Високом оставио поменутом самостану 20 перпера и једног коња. На основу извршења тестамена дубровачког грађанина Милаша Радомировића из Подвисоког, који је цркви св. Николе у Милама оставио 150 перпера, фра Мартину у Сутјесци 50, а фра Бенедикту у Олову 30 перпера извлачимо додатне чињенице о субординацији поменутих самостана. Наиме, фра Амброзије из Сења, који је у својству гвардијана Св. Николе примио у Дубровнику суму од 150 перпера за свој самостан, истовремено је имао и улогу ректора цркве самостана мале браће у Сутјесци и кустоса и ректора самостана цркве мале браће у Каменици, односно Олову.⁷²⁵ Значај који су не само Дубровчани, него и други фрањевачки самостани указивали самостану св. Николе, али и његова геополитичка позиција указују на могућност да се у овом самостану налазило и седиште Босанске викарије у коме је столовао босански викар. Најстарији именом познат гвардијан неког самостана у Босни је Никола, за кога се каже да је гвардијан Босне, Овај податак из 1348. потврђује дубровачке наводе из 1367. када дубровачко Мало веће дарива самостан Светог Николе из Босне, мислећи притом на ужу област Босне, у околини Високог. Ово није био једини пут да се у документима височка околина назива Босном. Тај израз срећемо у писму Стјепана II из 1334. године и у писму бана Твртка из 1366. године.⁷²⁶ У Хроници 24 генерала реда, насталој 1369/1374. године, временски блиској и добро обавештеној фрањевачкој средини наводи се да је у Босанској викарији сахрањен и фратар Јован Арагонски.⁷²⁷ Деловање овог фратра

⁷²³ J. Gelcich, *Monumenta Ragusina. Libri reformationum IV*, Zagrabiae 1896, 95.

⁷²⁴ Врста тканине од вуне првенствено за женску одећу, али могуће да су се од ње правили и хабити за малу браћу в. Тканине у: *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 744; М. Анчић, *Gdje je podignut prvi franjevački samostan*, у: *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 208.

⁷²⁵ Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовјековне Босне*, 239.

⁷²⁶ Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовјековне Босне*, 35; Р. Анђелић, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* 34 (1979) 236-238; М. Vego, *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1980, 75-83; Анчић, *Gdje je podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni*, 208-217.

⁷²⁷ *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum*, in: *Analecta Franciscana ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), prope Florentiam, Tomus III, 1897; Arnald od Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor (1369-1374)*, transl. N. Muscat, Malta 2010, 714.

временски се позиционира у године оснивања викарије будући да је и сама хроника завршена само неколико деценија по оснивању Босанске викарије. Са тим исказом се слаже и *Хроника нирнбершких клариса* у којој се такође наводи да је мисионар Јован Арагонски живео, умро и био сахрањен у Босни.⁷²⁸ Поред тога, на основу Вадингове хронике Минорита у којој је забележено да је 1338. он био легат краљице Португала Белатрикс, на двору Петра Арагонског, што његово деловање ставља у прву половину XIV века. Вадинг такође наводи да је Јован Арагонски један од првих које је Герард Одонис послао у Босну.⁷²⁹ Будући да се Босна узима и као ужи термин, те се њен назив повезује са местом Миле, наводи на могућност да је Јован Арагонски био сахрањен у Милама, а с тим се слаже и коментатор Хронике 24 генерала који наводи да је Јован Арагонски сахрањен у Милама. Овај податак из три хронике упућује на Босну као дефинитивно место смрти Јована Арагонског, док су Миле место потенцијалне смрти, на основу коментара Хронике 24 генерала реда.⁷³⁰

Повезивање назива Мила са Босном, поред очигледних историјских повезница и самостално говори и о битности овог места за средњовековну босанску државу и њен идентитет, стога је и логично да центар босанске викарије, под ктиторством и одобрењем босанског бана Стјепана II настане управо у том месту. С друге стране, величина првобитне фрањевачке цркве говори о ужурбаности, органиченим ресурсима и потреби да се фрањевачки ред што пре етаблира и започне службу. Скромност цркве могла је произаћи из потреба самог реда за апостолским сиромаштвом, али и политичким приликама адаптације у средини у којој је већ деловала барем једна различита религијска организација – *црква босанска*. Таква опрезност или хитност, могла је произаћи од самог владара, или фра Перегрини.

⁷²⁸ *Analecta Franciscana ad Historiam Frantrum Minorum Spectantia tomus II*, ed. Collegi S. Bonaventurae, Quarracchi: Typographia Collegi S. Bonaventurae, 1887, 177-178.

⁷²⁹ Wadding, *Annales Minorum VII*, 220, 232-233.

⁷³⁰ Arnald od Sarrant, *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor (1369-1374)*, transl. N. Muscat, нап. 59; Аутор наводи да је код Лукаса Вадинга под годином 1338, у одељку 30 наводи да је Јован Арагонски (John of Aragon/Joann de Aragonia) сахрањен у Милима, међутим, под годином 1338. у Хроници Минорита (Wadding, *Annales Minorum VII*, 220, XX) наводи се само вест о изасланству Јована Арагонског, а под годином 1340 (Wadding, *Annales Minorum VII*, 232-233, одељак X) наводи се му податак о његовој прегорној мисији у Босни, али се не говори о месту где је сахрањен. Увидом у поменуто дело, утврдили смо да одељак 30 под годином 1338. не постоји и да је аутор вероватно пермутовао са бројем 20, будући да су у делу коришћени римски бројеви па је ова два броја лакше пермутовати. Ипак, као што смо већ рекли, ни у одељку 20 се не спомиње тачно место сахране именом Мили, па претпостављамо да је аутор прочитао негде другде овај податак и инкорпорирао га у коментаре Хронике 24 генерала.

Процес градње фрањевачких самостана у средњовековној Босни

Фрањевци су подизали самостане највећим делом уз рударска насеља: у Сребреници, Олову, Зворнику, Фојници (прва половина XIV века) и Крешеву.⁷³¹ Дубровчани су за спас душа даривали фрањевачким самостанима, али и редовницима лично, разне врсте донација и то је најчешће у изворима забележено кроз тестаментарне изворе. У тим изворима забележени су прилози у новцу, племенитим металима, одећи, некретнинама, приходима од рударске производње и коњима. При даривању одређених свота новца, често је наглашена сврха у коју се новац дарује. Тако су дубровачки трговци даривали новац за куповину црквених сасуда, одежди, и богослужбених књига за фрањевачке самостане.⁷³²

Из сачуваних уговора о градњама и осталих докумената Дубровачког архива сазнајемо да су далматински, а нарочито дубровачки градитељи и клесари током читавог средњег века одлазили градити у Босни различите грађевине, нарочито цркве, затим тврђаве, мостове, бунаре. Стога је логично да неке фрањевачке цркве, као и остаци других грађевина при самостанима личе на оне какве данас још можемо срести у релативно очуваном и употребном стању широм приморја.⁷³³ Забележено је да су фебруара 1403. године дубровачки зидари Иван Петровић и Божитко Богдановић уговорили довршетак градње цркве у Сребреници, познатој дубровачкој колонији. Уговарач овог посла био је Стјепко Павловић и премда није јасно о коме се ради, претпоставља се да је у питању један од наследника кнеза Павла Раденовића. Није јасно о којој се цркви ради на основу уговора, она би могла бити фрањевачка будући да је у то време тамо постојао фрањевачки самостан. Известан је једино стил градње на основу других грађевина Божитка Богдановића које су сачуване, познато је да је овај градио готичке грађевине.⁷³⁴ Упоредном анализом тлоцрта пет архелашких локалитета које је урадио археолог Паво Анђелић потврђен је готички стил фрањевачких цркви, које према налазима познатог археолога припадају подгрупи

⁷³¹ В. Богићевић, *Писменост у Босни и Херцеговини*, 81.

⁷³² Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни XIV-XV век*, 230.

⁷³³ С. Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovekovnoj Bosni i Hercegovini*, u: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 147.

⁷³⁴ С. Fisković, *Dubrovački i primorski graditelji XIII-XVI stoljeća u Srbiji, Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1962, 115-116.

проповедничких цркви. Ипак, на основу археолошког истраживања 1961. године показало се да је фрањевачка црква Св. Марије у Јајцу настала на темељима старије романичке цркве, тако да је у бар једном случају потврђено присуство романичког стила у фрањевачком градитељству.⁷³⁵ Романички стил по свом пореклу старији од готике свеодочи и о старини цркве у Јајцу. Фрањевачке цркве у Босни имале су облик правоугаоника у највећем броју случајева и устаљену поделу на два (лађа и олтар), односно три дела (лађа, олтар и кор).⁷³⁶ На основу једног папског писма могуће је реконструисати делимични изглед фрањевачког самостана у Босанској викарији. Наиме, папа Гргур XI (1370-1378) у свом писму од дана 15. јуна 1372. године допушта босанском викару изградњу нових самостана у Босни, земљи Николе Алтомановића, у Угарској. То приликом папа наређује босанском викару да *изградиш места са појединачним црквама, или капелама, или певницама, звоницима, звонима и гробљима, те свим другим неопходним здањима за употребу у и живот браће из поменутог реда и браће која у њима буду боравили, а уз поштовање закона парохиских цркава које постоје у поменутиим градовима, или крајевима и без нарушавања било каквих других постојећих закона.*⁷³⁷ Дакле, сваки фрањевачки самостан требало је да садржи цркву, капелу, певницу, звоник, гробље и друга неопходна здања за живот фрањеваца, која су вероватно подразумевала конак са трпезаријом и остале зграде које су им служиле за живот и службу. Употреба везника или у овом извору нема искључујућу моћ, него папа набраја шта све један фрањевачки самостан треба да садржи остављајућу притом простора и за друге зграде. Из писаних извора сазнајемо и да је фрањевачки самостан у Сребреници имао клауструм и сакристију, што се подудара са тадашњим правилима и обичајима фрањевачког реда.⁷³⁸ Једини звоник са фрањевачке цркве који се очувао до данас је звоник цркве у Јајцу, познат и као торањ Св. Луке.

⁷³⁵ Р. Анђелић, *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV i XV vijeka u Bosni*, u: Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Zenica 1973, 202-206.

⁷³⁶ Анђелић, *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV i XV vijeka u Bosni*, 205.

⁷³⁷ А. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita II*, Romae 1859, 116.

⁷³⁸ Д. Ковачевић-Којић, *Трговци као претече католичких црквених организација*, 231.

Градња средњовековних фрањевачких цркви у Босни укључивала је дубровачке мештре. Уговори са њима сачувани су у дубровачким књигама из каснијег периода, али се пракса може потврдити и спорадичним ранијим поменима у дубровачким књигама, као и материјалним изворима. Већина ових уговора везује се за XV век, али је за тај период и сачувано пропорционално више докумената. Да су фрањевци Сребренице унајмљивали дубровачке клесаре сведочи уговор из 1453. године када су заступници фрањевачког самостана властелин Драгоје Соркочевећ, Павко Стјепашиновић и Динко Ловров, склопили уговор са тројицом дубровачких клесара, који су се обавезали да ће отићи у Сребреници и тамо зидати цркву и остало што им нареду гвардијан и остали редовници.⁷³⁹ Велике су шансе да су фрањевци у Сребреници градили нову цркву из постојећу, или назиђивали постојећу сакралну грађевину, будући да се и 1485. године спомиње градња цркве, овога

⁷³⁹ С. Fisković, *Dubrovački i primorski graditelji*, 43; Д. Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, 243-244.

пута је наглашено да је у питању мања надсвођена самостанска црква послеђена Богородици, где се притом из контекста види да се ради о додатној цркви.⁷⁴⁰ Нажалост, овако чврсте градитељске везе нису потврђене у ранијим изворима. Само на основу тестаментарних форми може се закључити постојање конекције између Дубровчана и босанских фрањеваца. То може да значи да су се везе са Дубровчанима надограђивале, од првих контаката фрањеваца са Дубровчанима у колонијама у Босни, преко даривања фрањевачког реда у Босни путем тестамената, а вероватно и претходно, за живота, па до именовања дубровачких заступника за послове босанских фратара у самом Дубровнику. Друга могућност је да су се ове везе развијале паралелно, али за то немамо директну потврду у документарним изворима. Ранији уплив дубровачких занатлија у фрањевачко градитељство потврђују материјални извори. Наиме, у рушевинама дворске цркве на Бобовцу пронађена су звона с почетка XV века на једном је као мајстор потписан Марко Прибиславић, а на другом Вендрамус. Претпоставља се да су поменути двојица, Дубровчани, отац и син, који су у периоду око 1396. правили поменути звона.⁷⁴¹

⁷⁴⁰ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955, 95.

⁷⁴¹ . Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, 178-179.

Zvono majstora Marka Pribislava iz 1410.

Zvono majstora Marka Vendramusa

Natpis na zvonu Marka Vendramusa

Преузето из: Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 79-81.

Унутрашњост појединих цркви била је украшена фрескама, попут фрањевачке цркве Св. Марије у Олову, цркве у Јајцу, као и унутрашњости владарске капеле Св. Гргура у Сутјесци.⁷⁴² Поред фресака, у црквама су се налазили разни уметнички предмети, попут слика и црквених сасуда. У дубровачким документима од предмета у изради који су уговорани код познатих дубровачких златара најчешће се спомињу крстови. Године 1404. Томко Брзичић, Дубровчанин из Сребренице оставио је у свом тестаменту позамашну количину сребра како би се од тога направила једна свештеничка опрема за службу у сребреничкој цркви.⁷⁴³ Као заступници фрањевачког самостана у Кршеву, дубровачки властелин Андрија Франов Соркочевевић и берберин Михоч Радивојевић, наручили су код познатог дубровачког златара Ивана Прогоновића позлаћени сребрни крст који је требао направити по свом укусу.⁷⁴⁴ Године 1459. настао је запис о украшавању фрањевачких цркви, сачуван у дубровачким нотарским књигама. Босанска викарија је преко свог викара фра Филипа Дубровчанина наручила је два велика полиптиха са насликаним ликовима светаца, у изрезбареним оквирима са позлатом. Сликара Ловро Добричевевић обавезао се да ће израђене полиптихе доставити у Босну и за то унајмити посебног мајстора који ће их саставити и поставити на за њих одређена места. Пре потписивања уговора, урађене су скице за полиптихе које су приложене нотарској канцеларији. Фрањевци су годину касније

⁷⁴² З. Кајмаковић, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1971, 79; Р. Anđelić, *Bobovac i kraljeva Sutjeska*, 75-78; Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, 244; Ј. Džambo, *Franjevci u srednjovjekovnoj Bosni*, Сарајево 2022, 154.

⁷⁴³ Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, 95; Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, 246.

⁷⁴⁴ С. Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, у: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 172-173

потврдили нотару да је посао довршен и истакли да су при завршетку посла помагали сликар Вукац Рајановић, помоћници, али и жене сликара Ловре Добричевића и Вукца Рајановића.⁷⁴⁵ На тај начин, у документима је осведочено да су босански фрањевци XV века имали позитиван однос према женском привређивању и то јавно признавали. Ова тема, премда излази хронолошких оквира рада завређује посебну пажњу и даље проучавање.

Територијална распрострањеност фрањевачких самостана у средњовековној Босни

У нашој историографији обично се узима да стање и број фрањевачких самостана према попису Бартоломеа Пизанског потиче временски из 1385. године, што не мора нужно бити тачно. Финализирана верзија књиге Бартоломеа Пизанског *De conformitate vitae B. Francisci ad Vitam Domini Iesu nostri Redemptoris* представљена је на Генералној скупштини фрањевачког реда у Перуђи, 1390. године. Подаци који су се нашли у тој књизи сигурно су прикупљани неколико година, па стога постоје тумачења да су подаци о самостанима у попису настали отприлике 1385. године и та година се најчешће и наводи у литератури,⁷⁴⁶ али се јавља и 1380. година.⁷⁴⁷ У нашој историографији најприхватљивије бележење датирања овог пописа налазимо код ауторке Јелене Мргич која предлаже шире датовање које поштује проблематику датирања самог текста. Она текст датира под 1385/90. годину.⁷⁴⁸ Још шире датовање предлаже аутор Станко Андрић позиционирајући време настанка списка између 1385. и 1399. године.⁷⁴⁹ Према попису, Босанску викарију чинило је седам кустодија, од којих је свака обухватала одређени број самостана: дувањска, гребенска, босанска, усорска, мачванска, бугарска и ковинска. Будући да се рад бави првенствено деловањем фрањевачког реда у средњовековној Босни, наш фокус у овом поглављу биће на кустодијама које су се налазиле на територији средњовековне босанске државе.

⁷⁴⁵ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в.* I, Београд 1952, 205; Д. Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, 244-245.

⁷⁴⁶ А. Zirdum, *Franjevački samostan Skakava (Dubrave)*, 38.

⁷⁴⁷ D. Korać, *Franjevci i njihovi samostani u Humu*, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 31 No. 60, 2007, 18; С. Erickson, *Bartholomew of Pisa; Francis exalted: De conformitate*. *Mediaeval Studies* 34(1972), 253–254.

⁷⁴⁸ Мргич, *Северна Босна*, 81.

⁷⁴⁹ S. Andrić, *Blessed John of France, The First Franciscan Minister Provincial in Hungary*, in: *Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period; Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday*, ed. O. Gescer et al, Budapest-New York 2011, 89.

Проблем пописа Бартоломеа Пизанског представља отежана убикација поменутих самостана у попису будући да су до пописивача стигли у искривљеном латинском облику, а и сами средњовековни називи локалитета драстично су се променили у односу на данас. Према попису Бартоломеа Пизанског се спомиње самостан Света Марија у Пољу (*de Campo*).⁷⁵⁰ Иако чест, патрон цркве је исти као у дубровачким изворима у којима се овај самостан јавља нешто касније, почетком XV века. Дубровчани су место на коме су обављали трговину, звали *via di Pogleia*. Истовремено се у другим дубровачким изворима помиње *civitas Campe*. За исто место, везује се име Звоник, које се први пут спомиње 1412. године, док ће име по којем је познат, Зворник, бити забележено тек 1519. године. Дакле, црква св. Марије у Пољу, у мачванској кустодији, налазила се у близини данашњег Зворника. Само име места, доводи се у везу са звоником фрањевачке цркве.⁷⁵¹ Помен фрањевачких самостана у дубровачким изворима омогућује дефинисање *terminus ante quam* за самостане: Подвисоки – 1414. године, Фојница – 1442. године, Крешево – 1449. године, Врандук – 1449. године и Бобовац – 1449. године.⁷⁵² Први помен у дубровачким изворима подудара се са археолошким налазима, иако се скреће пажња на постојање две цркве у Врандуку у наративним изворима, цркве Св. Марије и цркве Св. Томе. Ипак, откривен је археолошки локалитет само једне од њих, те постоји могућност и да је црква у Врандуку променила патрона доласком Стјепана Томаша на власт.⁷⁵³

После пописа Бартоломеа Пизанског, детаљније документарне податке о фрањевачким самостанима у Босни доносе османски дефтери из друге половине XV века и каснији, у зависности од тога како је текло османско освајање поменутих подручја. Године 1463, након формирања Босанског санџака, од 36 тргова колико су их евидентирали најранији турски извори 19 тргова представљали су и културне центре тј. имали су цркву као културну компоненту. У свим трговима у централној и североисточној Босни постојале су католичке цркве у којима су били настањени фрањевци, обично су пописана по 2-3 фрањевца и по неколико лаика, те се за све пописане цркве може рећи да су фрањевачке.

⁷⁵⁰ *Annalecta Franciscana IV*, 555.

⁷⁵¹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955, 36; М. Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države*, 142-143.

⁷⁵² Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 285-286.

⁷⁵³ Р. Anđelić, *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošiću kod Vranduka*, u: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 448-451.

Пописане цркве налазиле су се у: Фојници, Крешеву, Високом, Сутјесци, Олову, Сребреници, Зворнику и Горњој и Доњој Тузли. Фрањевачки ред имао је своја седишта у Сребреничкој бановини која је око 1512. године пала под османску власт. На територији Сребреничке бановине забележене су још четири фрањевачке цркве, у подграђу Теочака, у Бијељини, Корају и Модричи. Поред фрањевачких, османски извори бележе у источном делу босанског санцака пет православних цркви. Поред њих, забележена је црква у утврђеном граду Кушчлату на Дрињачи за коју нема података којој је деноминацији припадала.⁷⁵⁴ Иако позни османски извори омогућују компарацију са пописом Бартоломеа Пизанског. Спону између ових документарних извора, којима бисмо извршили допуну документарних извора папске провинцијенције који наговештавају градњу нових самостана крајем XIV века након пописа Бартоломеа Пизанског смо потражили у материјалним изворима, ослањајући се првенствено на *Археолошки лексикон Босне и Херцеговине*, али и другу археолошку литературу. Примера ради 23. јула 1374. године, папа Гргур XI одобрио да се у Босанској викарији подигне седам самостана у крајевима Врбаса и Саве.⁷⁵⁵ Нажалост, не знамо да ли је подигнуто свих седам самостана, нити да ли су сви подигнути на територији средњовековне Босне, или су неки подигнути и у Угарској. За локацију једног од поменутих самостана претпостављамо да је археолошки локалитет у Инађолу, у оптини Србац, на Сави.⁷⁵⁶ Претпостављену локацију и потврду да се ради о фрањевачком самостану налазимо у папском писму 1469. године, када фрањевци Босанске викарије пишу папи за поврат црквених посуда које су оставили на чување у другим самостанима бежећи од Османлија.⁷⁵⁷

На основу извршене компарације наративних, документарних и археолошких извора препознате су три категорије потенцијалних места фрањеваштва:

1. Археолошки локалитети фрањевачких самостана који корелирају са пописом Бартоломеа Пизанског

⁷⁵⁴ A. Handžić, *Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni*, Prilozi Instituta za istoriju X/2 (1974) 160-161.

⁷⁵⁵ *Bullarium Franciscanum* II, 778

⁷⁵⁶ N. Bilogrivić, *Katoličke crkve na području današnje banjalučke biskupije do invazije Turaka*, Sarajevo 1998, 270; Zirdum, *Karta srednjovekovnih crkava*, 179.

⁷⁵⁷ *Bullarium Franciscanum: Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI documenta*, VI, ed. C. Eubel, Ad Claras Aquas, 1902, 535.

2. Археолошки локалитети фрањевачких самостана који се нису нашли на попису Бартоломеа Пизанског, а помињу се у другим изворима
3. Сакрални археолошки локалитети према за које постоји могућност да су потенцијални фрањевачки локалитети⁷⁵⁸

Археолошки локалитети фрањевачких самостана који корелирају са пописом Бартоломеа Пизанског

Кустодије	Самостани према попису Бартоломеа Пизанског ⁷⁵⁹	Археолошки локалитети	Убикација
Dulmae	Locum Stagni		Стон
	Locum Novi Castri	Црква и фрањевачки самостан Бишће испод Благаја ⁷⁶⁰ Код града Новог, на десној обали Неретве у жупи Луци. ⁷⁶¹	Благај
	In Monte		Имотски
	Cetinae		Цетина
	Betuzae		
	Lamos	Црквина, Радасиље, Гламоч, црква и фрањевачки самостан ⁷⁶²	Гламоч
Greben	Corbaviae		Крбава
	Crupae		Крупа

⁷⁵⁸ Неки од локалитета имају у свом називу инклинацију ка православљу, попут локалитета Манастириште, у Горњим Кујевцима. Други локалитети, пак, доказано су припадали неком другом реду, попут бенедиктинске опатије у Босанском Кобашу. Ипак, то нужно не искључује потенцијалну инволвираност са фрањевачким редом, која је могла уследити и по сутону бенедиктинског реда у Босни. Излистани локалитети, дакле, не показују нужно повезаност са фрањевачким редом, него сакрално порекло које само по себи нуди разне могућности, а једна од њих је и убикација до сада неубицираних фрањевачких самостана са првог пописа фрањевачких самостана у Босанској викарији које је начино фра Бартоломео Алвернски.

⁷⁵⁹ *Analecta Franciscana IV*, 555-556.

⁷⁶⁰ Археолошки лексикон т. 3, 24.18; А. Nikić, *Davni franjevački samostani u Novom i Bišću*, 16-19. Novi de Bisce, Xachum, Bisce de Xachum, de Chelmo. Припадао је Стонској кустодији.

⁷⁶¹ Mandić, *Franjevačka Bosna*, 228-230; Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовјековне Босне*, 242; Закључује да су у питању два самостана, а не можемо бити сигурни на који је мислио фра Бартоломео у свом попису.

⁷⁶² Археолошки лексикон т. 3, 22.36; *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; Wadding, *Annales Minorum IX*, 294; М. Žugaj, *Hrvatska biskupija od 1352. do 1578. godine*, *Croatia Cristiana Periodica 17* (1986) 92-96; Т. Glavaš, *Crkve u Bosni i Hercegovini od IX. do XII. stoljeća*, *Kalendar Napretka*, Sarajevo 1991, 65.

	Greben	Град Гребен, Крупа на Врбасу, Бања Лука, фрањевачки самостан ⁷⁶³	Гребен
	Diglassae	Глаж, Поповићи, Прњавор, црква св. Николе и фрањевачки самостан ⁷⁶⁴	Глаж
Bosnae	Curiae Vani	Краљева Сутјеска, Какањ, Црква св. Јована Крститеља и фрањевачки самостан ⁷⁶⁵ Краљева Сутјеска, Двори, Какањ, Црква св. Гргура Назијанског ⁷⁶⁶	Сутјеска
	Sancti Nicolai	Арнаутовићи, Високо, црква св. Николе и фрањевачки самостан ⁷⁶⁷	Високо
	Lascrovae	Линдава, Лендићи, Грачаница ⁷⁶⁸	Лендићи
	Plumbi		Олово
Usserae	Locum de Dyaco		Ђаково
	Sancti Helyae		Црква и самостан св. Илије, Модрича ⁷⁶⁹
	Verbizae		Врбица
	Stachovae	Црква св. Фрање, Скакава Горња, Брчко ⁷⁷⁰	Скакава код Брчког
Machioviae	Locum de Alsan		Алсан
	Bilina		Бељин у Мачву ⁷⁷¹

⁷⁶³ *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; Археолошки лексикон т. 2, 9.48; Археолошки лексикон т. 2, 9.112; В. Gavranović, *Pokušaj gradnje katoličke crkve na „Križu“ kod Bihaća*, *Dobri pastir* (1972) 251; N. Bilogrivić, *Katoličke crkve na području današnje banjalučke biskupije do invazije Turaka*, Sarajevo 1998, 274-279.

⁷⁶⁴ Овај самостан био је на територији краљевине Угарске. Већ 1334. године бележи се постојање цркве светог Николе *de Galaas in metis Wzore*. Папа Гргур XI допушта фрањевцима да у месту Глаж, у домену угарског краља саграде самостан у коме могу делити сакраменте; J. Buturas, *Popis biskupa Zagrebačke biskupije od god. 1334*, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka I*, Zagreb 1944, 431;

Bullarium Franciscanum VI, 477, Wadding, *Annales Minorum VIII*, 308; Fermendin, *Acta Bosnae* 38s; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci I*, Sarajevo 1912, 37; J. Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke*, 3; Bilogrivić, *Katoličke crkve na području današnje banjalučke biskupije do invazije Turaka*, 193-197.

⁷⁶⁵ Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Sarajevo 1973, 201-205

⁷⁶⁶ Исто, 165-171; ML, 111; Археолошки лексикон т. 3, 14.54

⁷⁶⁷ Археолошки лексикон т. 3, 14.1; *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; Wadding, *Annales Minorum IX*, 294; ЈКе. 171-184; Р. Anđelić, *Srednji vijek – doba stare bosanske države*, u: *Visoko i okolina kroz istoriju*, Visoko 1984, 192-250; Р. Mikulić, *Franjevački samostani kao cenntri kulture na prijelomu 15. stoljeća*, u: *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, Sarajevo/Fojnica 2000. 95.

⁷⁶⁸ Могућа локација самостана, у близини је тврђава Сокол, као и средњовековни рудник гвожђа у Грачаници, на основу сличног корена речи, али је само једна од могућности и као таква не може се узети за сигурно; Н. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980, 194; А. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 80; А. Handžić, *O isplamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo 1978, 20.

⁷⁶⁹ *Analecta Franciscana IV*, 555.

⁷⁷⁰ Археолошки лексикон т. 2, 06.240

⁷⁷¹ Ђ. Bubalo, *Osnivanje i jurisdikcija Sremske biskupije*, u: *Jurisdikcija katoličke crkve u Sremu*, Beograd 2010, 56.

	Lab		У сливу реке Лаб
	Locum de Machiove		Мачва, једна од могућих локација околина села Дебрц ⁷⁷²
	Locum Sanctae Mariae de Campo	Зворник, црква св. Марије и фрањевачки самостан ⁷⁷³	Могуће црква Св. Марије у Зворнику
	Costich		
	Verchocrup	Локалитет Вишекупија у селу Равње ⁷⁷⁴	Равње, Сремска Митровица ⁷⁷⁵
	Frebreniza	Црква св. Марије и фрањевачки самостан, Сребреница ⁷⁷⁶	Сребреница
Bulgariae	Severino		Северин
	Orstinae		Оршава
	Sobes		
	Cherim		
	Chevesdi		
Chevin	Armenes		
	Chevin		Ковин ⁷⁷⁷
	Kram		

Археолошки локалитети фрањевачких самостана који се нису нашли на попису Бартоломеа Пизанског, а помињу се у другим изворима

Археолошки локалитет
Габела, Чапљина ⁷⁷⁸

⁷⁷² А. Вујковић, *Мачва у средњем веку*, Београд 2016 (необјављени мастер рад), 76-77, 104.

⁷⁷³ Археолошки лексикон т. 2, 6.241; *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; *Wadding, Annales Minorum IX*, 295; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 286; Ј. Кујунџић, *Црква Свете Марије у Зворнику*, *Dobri pastir* (1973) 203-210.

⁷⁷⁴ С. Милутиновић, М. Васиљевић, *Топографско-историјски речник Подриња*, Годишњак Међуопштинског историског архива у Шапцу 22 (1988) 100-181.

⁷⁷⁵ У данашњем селу Равње, на локалитету Вишекупија, забележена је у османском дефтеру римокатоличка црква фрањевачког реда посвећена Св. Госпоји, дакле Богородици. Овај локалитет до сада није повезиван са записом Verchocrup, иако се и на основу самог назива намеће да је у питању овај самостан, а не могућа локација самостана Свете Марије у Пољу, како се наводи у Ђ. Bubalo, *Osnivanje i jurisdikcija Sremske biskupije*, у: *Jurisdikcija katoličke crkve u Sremu*, Beograd 2010, 58.

⁷⁷⁶ Археолошки лексикон т. 3, 16.12

⁷⁷⁷ М. Динић, *Жупанија "Кеве" између Дунава и Фрушке Горе*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 8 (1935) 94-95.

⁷⁷⁸ Гвардијан самостана Castri Novi de Narento, 27.VI 1383 примио је 5 перпера од једног Дубровчанина за радове на цркви; *Analecta Franciscana IV* 555, *Bullarium Franciscanum V*, 602, *Annales Minorum IX*, 295; А.

Мостар, Црква и фрањевачки самостан ⁷⁷⁹
Стари Теочак, Угљевик, црква и фрањевачки самостан ⁷⁸⁰
Соли, Тузла, фрањевачки самостан ⁷⁸¹
Сребреник Горњи, Сребреник, црква и фрањевачки самостан Врбица ⁷⁸²
Тешањ, град, црква св. Јурја и фрањевачки самостан (с. 1462) ⁷⁸³
Црква св. Марије (св. Луке) и фрањевачки самостан, Јајце ⁷⁸⁴
Звечај, Рекавице, Бања Лука, Црква и фрањевачки самостан ⁷⁸⁵
Црква и фрањевачки самостан, Горња Буковица, Корај, Бијељина ⁷⁸⁶
Предео Градац/Градина Весела Стража, Весела Стража, Бугојно – Црква и фрањевачки самостан ⁷⁸⁷
Предео Клиса, Врандук-Варошиште, Црква св. Марије и фрањевачки самостан ⁷⁸⁸
Лашва, Долац, Травник ⁷⁸⁹

Zelenika, *Katoličke crkve u starom Drijevu i Gabeli*, u: Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291-1991, Samobor 1994, 132; A. Nikić, *Davni franjevački samostani u Novom i Bišću*, u: Kršni zavičaj, Humac 2000, 9-12.

⁷⁷⁹ Археолошки лексикон т. 3, 24.274.

⁷⁸⁰ У латинским изворима бележи се под именима Costich, Toscich, Coscich, Tosach; Археолошки лексикон т. 2, 6.217; *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; М. Н. Grabčanović, *Tragovi srednjovjekovnog samostana Santa Maria in Campo*, Dobri pastir, Sarajevo 1968, 244, Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, 82-85.

⁷⁸¹ Могућа локација места које помиње Бартоломео Алвернски, Алсан. Према Ad Salinas од чега настаје Алсан. Друга, вероватнија локација овог самостана је Алсан – Гуња у данашњој Славонији. Лука Вадинг 1506. године бележи да је ту заиста постојао фрањевачки самостан, који је услед доласка Османлија пресељен из Доње Тузле (данашња Тузла) у Горњу Тузлу. Премда је тај самостан дефинитивно постојао у позном средњем веку, немамо потпуних доказа да је то самостан из пописа Бартоломеа Алвернског под именом Alsan. Постоји могућност да је један од два самостана у Босни, за које је папа Гргур XI дао одобрење 1372. године да се направи управо овај самостан. Могуће да из тих разлога, што је његова градња била у току и није ушао на списак Бартоломеа Алвернског, те се место Алсан, заиста односи на Гуњу у Славонији. Уп. F. Gonzaga, *De origine Seraphicae Religionis*, Romae 1587, 515; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 28; *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; Wadding, *Annales Minorum IX*, 295; Wadding, *Annales Minorum IX*, XV, 398; K. Draganović, *Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638)* *Croatia Christiana Periodica X* (1982), 71, 94; A. Zirdum, *Dioba franjevačke provincije Bosne Srebrene 1735*, *Bosna Franciscana 12* (2000), 137.

⁷⁸² Једно од могућих места за место из пописа Бартоломеа Алвернског „locus Verbizae“ убициран на основу потока који тече испод града Сребреника под називом Врбеница. *Analecta Franciscana IV*, 555; *Bullarium Franciscanum V*, 602; Wadding, *Annales Minorum IX*, 295; P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopoličkoh organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982, 148; Kreševljaković, *Kapetinije u Bosni i Hercegovini*, 40; A. Zirdum, *Franjevački samostan Skakava (Dubrave)*, *Croatia Christiana Periodica 10* (1982) 39; Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, 31; Археолошки лексикон т. 2, 7.71

⁷⁸³ *Bullarium Franciscanum II*, 523; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 242; Археолошки лексикон т. 2, 8.143.

⁷⁸⁴ Романичка црква из XII-XIII века. Помиње се у документу папе Пија II 7. новембра 1461 под латинским именом *Jaze*; Археолошки лексикон т. 2, 12.110.

⁷⁸⁵ Град се први пут помиње 1404. године. Археолошки лексикон т. 2, 9.114.

⁷⁸⁶ Археолошки лексикон т. 2, 06.65.

⁷⁸⁷ Археолошки лексикон т. 2, 12.257.

⁷⁸⁸ Археолошки лексикон т. 2, 13.119

⁷⁸⁹ Археолошки лексикон т. 2, 13.191

Клиса, североисточне падине реке Височице, Високо (Подвисоки) ⁷⁹⁰ могуће Фојница, (Huognizza) фрањевачки самостан св. Духа ⁷⁹¹
Олово, црква св. Марије и фрањевачки самостан ⁷⁹²
Црква св. Иве и фрањевачки самостан, Бистрички град, Ливно ⁷⁹³
Дежевице, црква и фрањевачки самостан, Крешево ⁷⁹⁴
Крешево, Црква св. Катарине и фрањевачки самостан ⁷⁹⁵
Локалитет Орах, Градац, Хаџићи ⁷⁹⁶
Локалитет Црквина, Бокшевац, Костајница, Коњиц ⁷⁹⁷
Рогачићи, Илица ⁷⁹⁸
Црквина, Коњиц, фрањевачки самостан св. Илије у близини града Биограда ⁷⁹⁹

Сакрални археолошки локалитети према за које постоји могућност да су потенцијални фрањевачки локалитети⁸⁰⁰

Археолошки локалитет
Влаховићи, Љубиње ⁸⁰¹
Горња Битуња, Забрђе, Столац ⁸⁰²
Милавићи, Билећа ⁸⁰³
Крушево, Столац ⁸⁰⁴
Попрати, Столац ⁸⁰⁵

⁷⁹⁰ L. Wadding, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum, tomus XV, Romae 1736, 396; Anđelić, Srednji vijek, 250-252; Ковачевић-Којић, Градска насеља средњовековне босанске државе, 286, 289; A. Zirdum, Provincija Bosna Srebrena u vrijeme Matije Divkovića (1563-1637), u: Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo 1982, 287.*

⁷⁹¹ Године 1435. се спомиње први пут фојнички гвардијан Иван Прозоб, могуће да је овај самостан основао тек Јаков Маркијски

⁷⁹² *Analecta Franciscana IV, 555; Археолошки лексикон т. 3, 16.218*

⁷⁹³ Археолошки лексикон т. 3, 22.15

⁷⁹⁴ Археолошки лексикон т. 3, 14.151

⁷⁹⁵ Археолошки лексикон т. 3, 14.147

⁷⁹⁶ Археолошки лексикон т. 3, 15.106

⁷⁹⁷ Археолошки лексикон т. 3, 21.135

⁷⁹⁸ Археолошки лексикон т. 3, 15.50; Црква је грађена крајем X, почетком XI века, већ у средњем веку је порушена јер се некропола стећака налази на црквеним рушевинама.

⁷⁹⁹ *Bullarium Franciscanum VI, 478; Annales Minorum VIII, 308; EF, 566; Археолошки лексикон т. 3, 21.97; P. Anđelić, Historijski spomenici Konjica i okoline, Konjic 1975, 175.*

⁸⁰⁰ Неки од локалитета имају у свом називу инклинацију ка православљу, попут локалитета Манастириште, у Горњим Кујевцима. Други локалитети, пак, доказано су припадали неком другом реду, попут бенедиктинске опатије у Босанском Кобашу. Ипак, то нужно не искључује потенцијалну инволвираност са фрањевачким редом, која је могла уследити и по сутону бенедиктинског реда у Босни. Излистани локалитети, дакле, не показују нужно повезаност са фрањевачким редом, него сакрално порекло које само по себи нуди разне могућности, а једна од њих је и убикација до сада неубицираних фрањевачких самостана са првог пописа фрањевачких самостана у Босанској викарији које је начинио фра Бартоломео Алвернски.

⁸⁰¹ Археолошки лексикон т. 1, 46; Археолошки лексикон т. 3, 20.550

⁸⁰² Археолошки лексикон т. 3, 20.572

⁸⁰³ Археолошки лексикон т. 3, 20.55

⁸⁰⁴ Археолошки лексикон т. 3, 20.51

⁸⁰⁵ Археолошки лексикон т. 3, 20.541

Љути До, предео Црквина, Потком, Столац ⁸⁰⁶
Црнићи, Столац ⁸⁰⁷
Читлук, Црквина ⁸⁰⁸
Тепчићи, Црквина ⁸⁰⁹
Доња Блатница, Читлук ⁸¹⁰
Узарићи, Широки Бријег ⁸¹¹
Горица, Груде ⁸¹²
Бухово, Широки Бријег ⁸¹³
Дужице, Широки Бријег ⁸¹⁴
Викоч, Игришта, Фоча ⁸¹⁵
Гребен, предео Црквине, Вишеград ⁸¹⁶
Пљешивица, Рогатица ⁸¹⁷
Потпеће, Фоча ⁸¹⁸
Миље, предео Црквице, Трново ⁸¹⁹
Горња Винча, предео Главице, Пале ⁸²⁰
Вруци, Илица ⁸²¹
Горњи Прибањ, Брдо, Пале ⁸²²
Врхбосна, Сарајево ⁸²³
Главатичево, Грчка Главица, Бискуп ⁸²⁴
Разићи, Коњиц ⁸²⁵
Доњи Јасењани, Мостар ⁸²⁶
Горња Бијела, Коњиц ⁸²⁷
Равна, Коњиц ⁸²⁸

⁸⁰⁶ Археолошки лексикон т. 1, 46; Археолошки лексикон т. 3, 20.54

⁸⁰⁷ Археолошки лексикон т. 3, 20.49

⁸⁰⁸ Археолошки лексикон т. 3, 24.34

⁸⁰⁹ Археолошки лексикон т. 3, 24.43

⁸¹⁰ Археолошки лексикон т. 3, 24.35

⁸¹¹ Археолошки лексикон т. 3, 24.179

⁸¹² Археолошки лексикон т. 3, 25.94

⁸¹³ Археолошки лексикон т. 3, 24.32

⁸¹⁴ Археолошки лексикон т. 3, 24.37

⁸¹⁵ Археолошки лексикон т. 3, 18.29

⁸¹⁶ Археолошки лексикон т. 3, 17.38

⁸¹⁷ Археолошки лексикон т. 3, 17.267

⁸¹⁸ Археолошки лексикон т. 3, 18.27

⁸¹⁹ Археолошки лексикон т. 3, 15.46

⁸²⁰ Археолошки лексикон т. 3, 15.90

⁸²¹ Археолошки лексикон т. 3, 15.52

⁸²² Археолошки лексикон т. 3, 15.55

⁸²³ Археолошки лексикон т. 3, 15.363

⁸²⁴ Археолошки лексикон т. 1, 46; Археолошки лексикон т. 3, 21.139

⁸²⁵ Археолошки лексикон т. 3, 21.42

⁸²⁶ Археолошки лексикон т. 3, 24.36

⁸²⁷ Археолошки лексикон т. 1, 46; Археолошки лексикон т. 3, 21.38

⁸²⁸ Р. Anđelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975, 176.

Доње село, предео Бребер, Коњиц ⁸²⁹
Цепи, Коњиц ⁸³⁰
Предео Црквина, Умољани, Долови, Трново, Сарајево ⁸³¹
Предео Црквина, Лисичићи, Коњиц ⁸³²
Локалитет Столац, Челина, Коњиц ⁸³³
Вињани, Посушје ⁸³⁴
Читлук, Посушје ⁸³⁵
Месиховина, Петровићи, Томиславград ⁸³⁶
Црквина, Винаца, Томиславград ⁸³⁷
Црквина, Бадњи, Посушје ⁸³⁸
Дубља, Присоје, Иванчићи, Ливно ⁸³⁹
Равно, Купрес ⁸⁴⁰
Манастириште, Факовићи, Братунац ⁸⁴¹
Црквина, Јасенова, Сребреница ⁸⁴²
Црква св. Николе, Сребреница ⁸⁴³
Подцрквина, Михаљевићи, Братунац ⁸⁴⁴
Гора-Крст, Вогошћа, Сарајево ⁸⁴⁵
Подцрквалје, Малешићи, Илијаш ⁸⁴⁶
Црквина, Сливно, Бреза ⁸⁴⁷
Доњи Бакићи, Олово ⁸⁴⁸
Црквица, Бобовац, Драговићи-Мијаковићи, Вареш, фрањевачки самостан ⁸⁴⁹
Софак, Црквице, Вела, Илица ⁸⁵⁰

⁸²⁹ Археолошки лексикон т. 3, 21.30

⁸³⁰ Археолошки лексикон т. 3, 21.98

⁸³¹ Археолошки лексикон т. 3, 15.51

⁸³² Археолошки лексикон т. 1, 46; Археолошки лексикон т. 3, 21.40

⁸³³ Археолошки лексикон т. 3, 21.315

⁸³⁴ Археолошки лексикон т. 3, 23.31

⁸³⁵ Археолошки лексикон т. 3, 23.292

⁸³⁶ Археолошки лексикон т. 3, 23.348

⁸³⁷ Археолошки лексикон т. 3, 23.37

⁸³⁸ Археолошки лексикон т. 3, 23.32

⁸³⁹ Археолошки лексикон т. 3, 23.56

⁸⁴⁰ Археолошки лексикон т. 2, 12.23

⁸⁴¹ Археолошки лексикон т. 3, 16.168

⁸⁴² Археолошки лексикон т. 3, 16.42

⁸⁴³ Археолошки лексикон т. 1, 1.47

⁸⁴⁴ Археолошки лексикон т. 3, 16.242

⁸⁴⁵ Археолошки лексикон т. 3, 15.48

⁸⁴⁶ Археолошки лексикон т. 3, 15.319

⁸⁴⁷ Археолошки лексикон т. 3, 14.36

⁸⁴⁸ Археолошки лексикон т. 3, 16.131

⁸⁴⁹ Археолошки лексикон т. 3, 14.13; Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 66-100; S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost BiH*, Mostar 1999, 255; M. Lovernović, *Crkva sv. Mihovila u Bobovcu*, Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću, Sarajevo/Fojnica 2000, 109-123; P. Mikulić, *Franjevački samostani kao centri kulture na prijelomu 15. stoljeća*, u: *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, Sarajevo/Fojnica 2000, 89.

⁸⁵⁰ Археолошки лексикон т. 3, 15.45

Црквице, Горњи Љубнићи, Илијаш, Сарајево ⁸⁵¹
Бискупићи, Високо ⁸⁵²
Хаљинићи-Црквењак, Какањ ⁸⁵³
Црква св. Томе, Врандук, Зеница ⁸⁵⁴
Црквина, Долац, Присоје, Гламоч ⁸⁵⁵
Отиновци, Купрес, Црква св. Тројства ⁸⁵⁶
Грудине, Чипуљић, Бугојно ⁸⁵⁷
Прусац, Доњи Вакуф, средњовековни град Биоград ⁸⁵⁸
Црквине, Горње Турбе, Травник, гробна црква војводе Батала ⁸⁵⁹
Сокол, Шипово, град, романичка црква ⁸⁶⁰
Рајан, Гламоч ⁸⁶¹
Поткрај, Гламоч ⁸⁶²
Дубраве, Гламоч ⁸⁶³
Градац, Босанско Грахово ⁸⁶⁴
Клисица, Зворник ⁸⁶⁵
Црквина, Рожањ, Зворник ⁸⁶⁶
Црквина, Корај, Лопаре. Црква и некропола стећака ⁸⁶⁷
Грчко гробље, Гај, Возућа-Маричићи, Завидовићи ⁸⁶⁸
Мраморје, Карачић, Завидовићи ⁸⁶⁹
Црквина, Угодновићи, Теслић ⁸⁷⁰
Црквина, Барићи, Теслић ⁸⁷¹
Радешићи, Теслић ⁸⁷²

⁸⁵¹ Археолошки лексикон т. 3, 15.49

⁸⁵² Археолошки лексикон т. 3, 14.12

⁸⁵³ Археолошки лексикон т. 3, 14.29

⁸⁵⁴ Археолошки лексикон т. 2, 13.12

⁸⁵⁵ Археолошки лексикон т. 3, 22.25

⁸⁵⁶ Папа Никола V дао је 18. јуна 1447. године опросте свима који буду ходочастили цркви Пресветог Тројства у Врилима, ничије бискупије, у Босанском краљевству... коју је у својој побожности почела градити краљица Босне Катарина: Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium II*, 236; Fermeđžin, *Acta Bosnae* 205; M. Džaja, *Sa kupreške visoravni*, Otinovci/Kupres 1970, 168-178; Археолошки лексикон т. 2, 12.22

⁸⁵⁷ Археолошки лексикон т. 2, 12.14

⁸⁵⁸ Археолошки лексикон т. 2, 12.198

⁸⁵⁹ Археолошки лексикон т. 1, 47; Археолошки лексикон т. 2, 13.28

⁸⁶⁰ Археолошки лексикон т. 2, 12.50,222.

⁸⁶¹ Археолошки лексикон т. 3, 22.240

⁸⁶² Археолошки лексикон т. 3, 22.35

⁸⁶³ Археолошки лексикон т. 3, 22.27

⁸⁶⁴ Археолошки лексикон т. 2, 11.43

⁸⁶⁵ Археолошки лексикон т. 2, 6.105

⁸⁶⁶ Археолошки лексикон т. 2, 6.44

⁸⁶⁷ Археолошки лексикон т. 2, 6.40

⁸⁶⁸ Археолошки лексикон т. 2, 8.62

⁸⁶⁹ Археолошки лексикон т. 2, 8.106

⁸⁷⁰ Археолошки лексикон т. 2, 8.18

⁸⁷¹ Археолошки лексикон т. 2, 8.14

⁸⁷² Археолошки лексикон т. 2, 8.21

Мркотић, Тешањ ⁸⁷³
Црквина, Чечава, Теслић ⁸⁷⁴
Црквина, Растуша, Теслић ⁸⁷⁵
Црквина, Макљеновац, Добој ⁸⁷⁶
Добој, Цамија ⁸⁷⁷
Град Котор, Котор Варош ⁸⁷⁸
Бања Лука, Доњи Шехер, црква св. Елизабете ⁸⁷⁹
Градина, Доње Врточе, Мораче, Дрвар ⁸⁸⁰
Црквина, Волаши, Пејићи, Кључ ⁸⁸¹
Колунић, Босански Петровац ⁸⁸²
Кључ, град ⁸⁸³
Црквина, Бравско, Јасеновац, Босански Петровац ⁸⁸⁴
Горња Саница, Кључ ⁸⁸⁵
Кљевци, Кењари, Сански Мост ⁸⁸⁶
Црквина, Кијево, Сански Мост ⁸⁸⁷
Црквина, Доњи Дабар, Сански Мост ⁸⁸⁸
Црквиште на Орманици, Хргови Доњи, Градачац ⁸⁸⁹
Шкугурић Горњи, Модрича ⁸⁹⁰
Црквина, Добор, Јакеш, Модрича ⁸⁹¹
Црквина, Босански Шамац ⁸⁹²
Грмчарије-Црквина, Кремна, Прњавор ⁸⁹³
Црква Св. Петра, Велики Прњавор, Добој ⁸⁹⁴
Штрпци, Подгајци, Прњавор ⁸⁹⁵

⁸⁷³ Археолошки лексикон т. 2, 8.20

⁸⁷⁴ Археолошки лексикон т. 2, 8.15

⁸⁷⁵ Археолошки лексикон т. 2, 8.17

⁸⁷⁶ Археолошки лексикон т. 2, 4.14

⁸⁷⁷ Археолошки лексикон т. 2, 4.29, 37

⁸⁷⁸ Археолошки лексикон т. 2, 9.61

⁸⁷⁹ Помиње се у попису из 1334. године на територији угарског краља као „ecclesia beate Elyzabeth de foro“ Bilogrivić, *Katoličke crkve na području današnje banjalučke biskupije do invazije Turaka, 188-190.*

⁸⁸⁰ Археолошки лексикон т. 2, 10.27

⁸⁸¹ Археолошки лексикон т. 2, 11.17.

⁸⁸² Археолошки лексикон т. 2, 11.56

⁸⁸³ Археолошки лексикон т. 2, 10.114

⁸⁸⁴ Археолошки лексикон т. 2, 11.133

⁸⁸⁵ Археолошки лексикон т. 2, 10.113

⁸⁸⁶ Археолошки лексикон т. 2, 10.10

⁸⁸⁷ Археолошки лексикон т. 2, 10.21

⁸⁸⁸ Археолошки лексикон т. 2, 10.18

⁸⁸⁹ Археолошки лексикон т. 2, 05.118

⁸⁹⁰ Археолошки лексикон т. 2, 06.65

⁸⁹¹ Археолошки лексикон т. 2, 05.10

⁸⁹² Археолошки лексикон т. 2, 05.09

⁸⁹³ Археолошки лексикон т. 2, 03.21

⁸⁹⁴ Археолошки лексикон т. 2, 04.16

⁸⁹⁵ Археолошки лексикон т. 2, 03.37

Средњовековна некропола, Велика Сочаница, Дервента ⁸⁹⁶
Телије, Врањак, Модрича ⁸⁹⁷
Подновље, Добој ⁸⁹⁸
Куљеновци, Дервента ⁸⁹⁹
Бенедиктинска опатија, Босански Кобаш, Србац ⁹⁰⁰
Црквиште, Прњавор Мали, Бања Лука ⁹⁰¹
Шушњари, Лакташи ⁹⁰²
Црква Св. Петра, Вилуси, Вучај град ⁹⁰³
Манастириште, Горњи Кијевци, Босанска Градишка. ⁹⁰⁴
Грабље, Љубиње ⁹⁰⁵
Броћанац, Неум ⁹⁰⁶
Доброво, Неум ⁹⁰⁷
Веленићи, Фоча ⁹⁰⁸
Борје, Фоча ⁹⁰⁹
Ораховице, Билећа ⁹¹⁰
Церница-Шумет, Гацко ⁹¹¹
Церница, Гацко ⁹¹²
Церница-Беглук ⁹¹³
Ходинићи, Радаков До, Гацко ⁹¹⁴
Црковњаци, Гацко ⁹¹⁵
Грачаница, Велика Грачаница, Гацко ⁹¹⁶
Горње Равни, Гацко ⁹¹⁷
Пријеђело, Фоча ⁹¹⁸

⁸⁹⁶ Археолошки лексикон т. 2, 04.105

⁸⁹⁷ Археолошки лексикон т. 2, 05.12

⁸⁹⁸ Археолошки лексикон т. 2, 04.15

⁸⁹⁹ Археолошки лексикон т. 2, 04.13

⁹⁰⁰ Археолошки лексикон т. 2, 03.72

⁹⁰¹ Археолошки лексикон т. 2, 09.103

⁹⁰² Археолошки лексикон т. 2, 03.146

⁹⁰³ Археолошки лексикон т. 2, 09.108

⁹⁰⁴ Археолошки лексикон т. 2, 03.95

⁹⁰⁵ Археолошки лексикон т. 3, 20.252

⁹⁰⁶ Археолошки лексикон т. 3, 25.349

⁹⁰⁷ Археолошки лексикон т. 3, 25.148

⁹⁰⁸ Археолошки лексикон т. 3, 18.231

⁹⁰⁹ Археолошки лексикон т. 3, 18.22

⁹¹⁰ Археолошки лексикон т. 3, 20.56

⁹¹¹ Археолошки лексикон т. 3, 19.38

⁹¹² Археолошки лексикон т. 3, 19.33

⁹¹³ Археолошки лексикон т. 3, 19.37

⁹¹⁴ Археолошки лексикон т. 3, 19.157

⁹¹⁵ Археолошки лексикон т. 3, 19.35

⁹¹⁶ Археолошки лексикон т. 3, 19.261

⁹¹⁷ Археолошки лексикон т. 3, 19.40

⁹¹⁸ Археолошки лексикон т. 3, 18.28

Ово категоризовање омогућиће будућим истраживачима путоказ, редослед проучавања локалитета по значају за овај ред. Чињеница да је код бројних локалитета уочена сакрална важност, њихова категоризација и валоризирање за развој фрањеваштва пре додатних ископавања нарочито је важна. Другим речима, приоритизирали смо у раду локалитете нарочито важне за фрањевачки ред у Босни, али и друге сакралне локалитете чија би ископавања могла бити доведена у везу са фрањевачким редом, или бар допринети целокупној религијској слици средњовековне Босне, за коју већ на основу парцијалног познавања можемо рећи да је веома шаролика.

⁹¹⁹ Археолошки лексикон т. 3, 20.247

6.2. Привреда средњовековне босанске државе и фрањеваштво

У литератури се одавно истиче да је рударство дало импулсе настајању градских насеља, појави нових занимања, занатској производњи, јачању тржишта аграрних производа, концентрацији трговаца и интензитету размене са развијеним областима.⁹²⁰ Средином XIV века развој рударства у Босни допринео је јачању делатности фрањевачког реда. У Босни се трговање металима први пут спомиње 1339. године, у повељи бана Стјепана II Котроманића, док се рудници у документима јављају следећим хронолошким редом: 1352. године – Сребреница у Подрињу, 1349. године – Остружница, 1365. године – Фојница, 1381. године – Крешево у централној Босни. Овим рудницима су оперирали Саси, али је питање да ли је дошло до новог таласа колониста из Угарске, или су ове руднике отварали Саси из Брскова, рударског центра у Србији у који су се населили први Саси бежећи од монголске најезде. Они су становницима Босне представљали странце и уједно представљали Запад. Рудницима који су отворени након половине XV века могли су управљати и домаћи рудари. У сваком случају, читаво рударство је у саским традицијама што се опажа и у терминологији и рударском праву.⁹²¹ Другу групу странаца који су у Босни утицали на развој привреде представљали су трговци медитеранских градова, најчешће Дубровчани. Пошто су и Дубровчани били чланови дружина склопљених ради експлоатације рудника (гварци) и закупници владарских права од рударства припадали су делу становништва за које је важило рударско право. Комуне са јадранске обале и рударска насеља у Србији и Босни имали су три заједничке опште црте: личну слободу становника, околност да су обе категорије насеља издвојене из њиховог руралног и феудалног окружења и способност становника да сами решавају своје унутрашње проблеме.⁹²² Римокатоличке

⁹²⁰ Д. Ковачевић-Којић, *О извозу воска из средњовековне Србије и Босне преко Дубровника*, Историјски часопис 18 (1971) 143-153; Ћирковић, *Развој и заосталост на Балканском полуострву*, 33.

⁹²¹ С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 81-83.

⁹²² Динић, *За историју рударства I*, 1-27; С. Ћирковић, *Неостварена аутономија градско друштво у Србији и Босни*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 263-265; С. Ћирковић, *Сусрети великих цивилизација око 1300*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 370; Д. Ковачевић-Којић, *Рударство у привреди земље*, у: С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд/Нови Сад 2002, 143.

цркве у рударским насељима Србије и Босне симболишу саску аутономију. Око ових цркви били су окупљени потомци Саса који нису променили веру и далматински трговци. Тестаменти Дубровчана сведоче да су они материјално подржавали представнике римокатоличког клера и у Босни и Србији.

Почетак експлоатације босанских рудника подудара се са појачаном активношћу фрањевачког реда на овом простору. У повељи бана Стјепана II из 1339. године којом се даје слобода трговине Трогиранима први пут се као објекти трговине помињу разни метали, продукти рударења – злато, сребро и бакар.⁹²³ Први викар новоуспостављене Босанске викарије био је већ поменути Перегрин из провинције Саксоније.⁹²⁴ Избор Перегрини Саксонског за босанског викара, према уреднику *Analecta Franciscana II* у коме је објављена *Хроника нирнбершких клариса*, извршен је због постојећих рудара из Саксоније који су већ у то време обрађивали метал у босанским рудницама, те им је био потребан духовни вођа који би говорио исти језик као и они.⁹²⁵ Потребно је детаљније испитати везу између рударских насеља и фрањевачког реда, у оној мери која превазилази недостатак историјских извора које би нам детаљније осветлиле ове недоумице. На основу компарације рудника у Босни, дубровачких колонија и удаљености фрањевачких самостана од истих могу се донети закључци о каузалности развоја фрањевачког реда од развоја босанске привреде, рударства, трговине и других заната који су се развијали у рударским насељима. У босанском делу Подриња главни рударски центар била је већ помињана Сребреница. Овај рудник се јавља у дубровачким документима већ 1352. године и то као место у којем већ постоји дубровачка колонија. До краја XIV века постала је најважнији рудник и најзначајније градско насеље босанске државе. Многи топоними око Сребренице и данас сведоче о некадашњој рударској активности: Шпат, Сасе, Витловац, Пећишта, Црвена Ријека, да би се крајем XIV века развила и друга два мала рудника у близини, Пуста Сребреница и Понор.

У средњобосански рударски базен уграјају се рудници Остружница, Фојница и Крешево, богати разним рудама: сребром, оловом, бакром и гвожђем. Остружница је

⁹²³ В. Milko, *Bosanske srednjovjekovne isprave izdane Trogiru*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 33 (1991) 83-105.

⁹²⁴ L. Čoralić, *Bosanski biskup Peregrin Saksonac (1349-1356)*, Godišnjak Njemačke narodosne zajednice 1 (1999) 14.

⁹²⁵ *Analecta Franciscana II*, 178, напомена 1.

најстарији рудник у овом базену. У изворима се први пут јавља 1349. године и већ тада су у њој живели Дубровчани. Овај рудник је радио само до осамдесетих година XIV века, након чега престаје његов помен у изворима. Ипак, у околини Остружнице јављају се топоними који сведоче о рударским активностима до данас – Мајдан, Хунтача, Батиште, Златни дол и Рудник. Фојница се помиње први пут у изворима 1365. године, а у њој су боравили и радили и Саси и Дубровчани, који су били и власници рударских окана. Многи топоними у околини Фојнице сведоче о траговима рударења: Рупновци, Сврдловац, Рупе, Осмица, Ашпле (Haspel – витао за извлачење руде). Рудник у Крешеву појављује се у изворима од 1381. године. Поред ових рудника, северно од средњобосанског рударског базена појављује се рудник Бусовача, у ком се копала гвоздена руда. Овај рудник се спомиње у изворима само 1371. године што не значи да његово ископавање није било дуготрајније. Наиме, гвожђе се ретко извозило зато што није било скупоцено, па самим трагови о пословању нису били сачувани у дубровачким документима. С друге стране, ковање гвожђа се у средњовековној Босни врло брзо развило. Имена многих села са кореном речи ковач у Босни сведоче о раширености овог заната на читавом простору босанске државе. Археолошка ископавања открила су три ковачке радионице на Бобовцу које указују на веома развијену ковачку делатност. Поједини ковачи из Босне, а нарочито из Фојнице били су цењени као одлични мајстори па их је дубровачка влада позивала на рад у Дубровник како би тамо радили одређене послове.⁹²⁶

Рударски базен североисточне Босне баштинио је руду олова, чија је експлоатација започела у другој половини XIV века. Овом рударском базену припадали су рудници Олово, Каменица и Ћеће. Каменица се појављује први пут у изворима 1376. године, а Олово 1382. године. Међутим, научне претпоставке су да се ради о истом насељу, те да је Каменица, услед богатства руде олова добила ново име – Олово. Ту се копало олово које је било квалитетније од осталих врста и у изворима се звало *plumbum dulce* и *plumbum subtile*. То је разлог што се Олово врло брзо развило у главни рударски и трговачки центар. Рудник Ћеће

⁹²⁶ Д. Ковачевић-Којић, *Рударство у привреди земље*, у: С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, Старо српско рударство, Београд/Нови Сад 2002, 139.

за који знамо да се налазио у близини Олова помиње се у једном извору из 1382. године што онемогућава његову убикацију.⁹²⁷

У таквом миљеу рударских градова Босне, где фрањевачки ред ужива подршку локалног урбаног становништва, стварају се услови за развој културе и хуманизма. Био је то процес који је оличен у интересовању за уметничке предмете, црквене сасуде и слике које су босански фрањевци наручивали из Дубровника. Материјална подршка која је босанским фрањевцима систематски пружана од стране римокатоличког становништва у рударским градовима кулминирала је стасавањем и школовањем талентованих новака попут Јураја Драгишића (Georgius Benignus de Salviatis), сребреничког фрањевца с половине XV века који је стицао своја знања у Паризу и Оксфорду.⁹²⁸

Присуство фрањеваца у Сребреници потврђују дубровачки извори 1361. године, петнаест година пре пописа Бартоломеа Пизанског.⁹²⁹ Велики привредни развој Сребренице омогућио је фрањевцима развој нетипичних привредних делатности за њихов ред. Забележено је да су се они у Сребреници бавили кредитним пословањем (које је чак било забрањено одредбама фрањевачког реда). Сребренички самостан постао је својеврсни *officium*, где се фрањевци јављају не само као извршиоци тестамената, него и нотари. У њиховим самостанима у Сребреници и Зворнику остављала су се различита добра на чување.⁹³⁰ У сред урбаног језгра и у јеку привредног успона Сребренице, фрањевци су се изборили за истакнуту улогу. Честа проширења сребреничке цркве у XV веку говоре у прилог великој финансијској моћи фрањеваца у овом насељу.⁹³¹ Нарочито погодно за развој фрањевачког реда у овим насељима био је што су његова језгра била састављена од рудара Саса и дубровачких трговаца, римокатолика, којии су настојали да и у туђини исповедају

⁹²⁷ Р- Ђук, *Отварање рудника у XIV веку*, у: С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд/Нови Сад 2002, 45-47.

⁹²⁸ Динић, *За историју рударства I*, 95-96; К. Krstić, *Dragišić Juraj*, *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Zagreb 1958, 69-69; С. Ђирковић, *Неостварена аутономија градско друштво у Србији и Босни*, 268; *Dragišić, Juraj*. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 4. 2. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16125>>.

⁹²⁹ Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот у Србији и Босни XIV-XV век*, 228-230.

⁹³⁰ С. Ђирковић, *Једна парница сребреничких фрањеваца (Уз јубилеј босанске фрањевачке провинције)*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 40-41 (1989-1990), 30-31.

⁹³¹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955, 95; С. Fisković, *Dubrovački i primorski graditelji XIII-XVI stoljeća u Srbiji, Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1962, 115-43; С. Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, у: *Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 147.

своју веру и врше обреде према западним обичајима. Захвалност за вршење службе и вид материјалне помоћи фрањевачком реду у Босни бележи се у дубровачким тестаментима. Тако је забележено да је 1387. године Симон Ђорђић оставио након смрти самостану мале браће у Сребреници 25 перпера сребреничких гроша и 4 гроша за куповину ципела.⁹³² Док је Сребреница била под Босном, њено становништво је било углавном несумњиво римокатоличко.⁹³³ У позним историјским изворима постоје директна сведочанства о моћи и утицају који су завређивали представници босанских фрањеваца. Босански викар био је уједно и посредник међу Дубровчанима и босанском властелом. Када је половином XV века босански властелин из средњег Подриња, Твртко Станчић затворио папског изасланика Дубровчанина Јунија Градића, папа Каликст III писао је викару босанских фрањеваца, као и босанском краљу да издајствују ослобађање папског изасланика.⁹³⁴

Изглед средњовековних рударских насеља открио би нам пуно тога о положају фрањевачког реда, али о томе има мало извора, поготово материјалних. Ипак, на основу писаних извора, у првом реду дубровачких може се бар донекле реконструисати изглед. У центру рударског насеља се налазио трг, као главни део и средишњи постор на коме се одвијао сав пословни и јавни живот (примери оваквих тргова у Босни су: Сребреница, Подкрешево и Фојница). То је био најживљи део града где су се окупљали трговци, занатлије, купци, продавци и сељаци из околине. Трг је био окружен радњама и кућама трговаца и занатлија. Једини до сада познат назив неке улице из средњег века забележен је у Сребреници. То је такозвана Трговачка улица (*Via di merchado*). Куће дубровачких трговаца налазиле су се на тргу и улицама које су водиле ка тргу. Већином су биле грађене од камена, у изузетним случајевима као у Сребреници, биле су грађене од камена. Радње су биле у склопу кућа за становање. Свако рударско насеље имало је свратишта за одмор и ноћење путника и смештај њихових коња и робе. Напреднији облик свратишта био је гостионица, чије је постојање забележено у Фојници и Сребреници.

Оно што је нарочито занимљиво за рударска насеља је да се црква налазила у средини насеља, на тргу, што поред дубровачких извора потврђују и рани османски извори. С друге

⁹³² Д. Ковачевић-Којић, *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, у: Градски живот у Србији и Босни XIV-XV век, 238.

⁹³³ Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, 94.

⁹³⁴ Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP II*, Vaticanis 1859, 290; К. Лиречек, *Историја Срба: културна историја II*, Београд 1978, 370.

стране, фрањевачки самостани у Босни подизани су нешто даље од центра, ближе рубу насеља. Будући да су неки од самостана имали лепрозорије за лепрозне, претпоставља се да је то разлог зашто се *мала браћа* нису сместила у центру града.⁹³⁵ На основу извора знамо да су лепрозијуми постојали при фрањевачким самостанима у Сребреници, Фојници и Подкрешеву.⁹³⁶ У римокатоличкој структури, фрањевачки ред је био међу најнаклоњенијим лепрознима. Према правилима фрањевачког реда лептозни су заузимали посебно место међу друштвеним категоријама које су биле *најмањи*, они које би фрањевци требало да опонашају, а брига о њима према томе представљала би врхунац њиховог служења. Оснивач реда, Св. Фрањо Асишки, се при крају живота повукао у Порцијункулу, у непосредну близину два лепрозоријума. То је разлог што су фрањевци, водећи се примером свог оснивача, оснивали лепрозијуме уз скоро сваки самостан.⁹³⁷ На примеру рада дубровачког лепрозијума може се закључити како су функционисали и лепрозијуми босанских фрањеваца. На оболелима од лепре није вршен никакав третман. Другим речима, не бисмо требали замишљати лепрозијуме као данашње болнице, они су заправо били склоништа и пружали су изолацију за оболеле. Издржавање лепрозних и изолованих људи зависило је од добротвора, завештања у тестаментима, или помоћи државе. Оболелима од лепре била су укинута сва грађанска права, њихови бракови би били поништени, а сами пацијенти су чак себе за живота проглашавали мртвима. Лепрозијуми у Дубровнику, премда их је било неколико, налазили су се по правилу ван граница града. те је градска влада настојала да спречи улазак лепрозних у град.⁹³⁸ Иако је лепрознима ускраћен било какав третман, то не значи да фрањевачки самостани нису пружали здравствену помоћ другим лицима, у оној мери у којој је њихово знање то омогућавало. Позната су два типа здравствених установа на средњовековном Балкану. У лечилишта су смештани пацијенти који су патили од акутних и излечивих болести, док су стационари били намењени лицима који су боловали

⁹³⁵ М. Штетић, *Лептра у средњовековним српским земљама*, у: Пошаста на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 73.

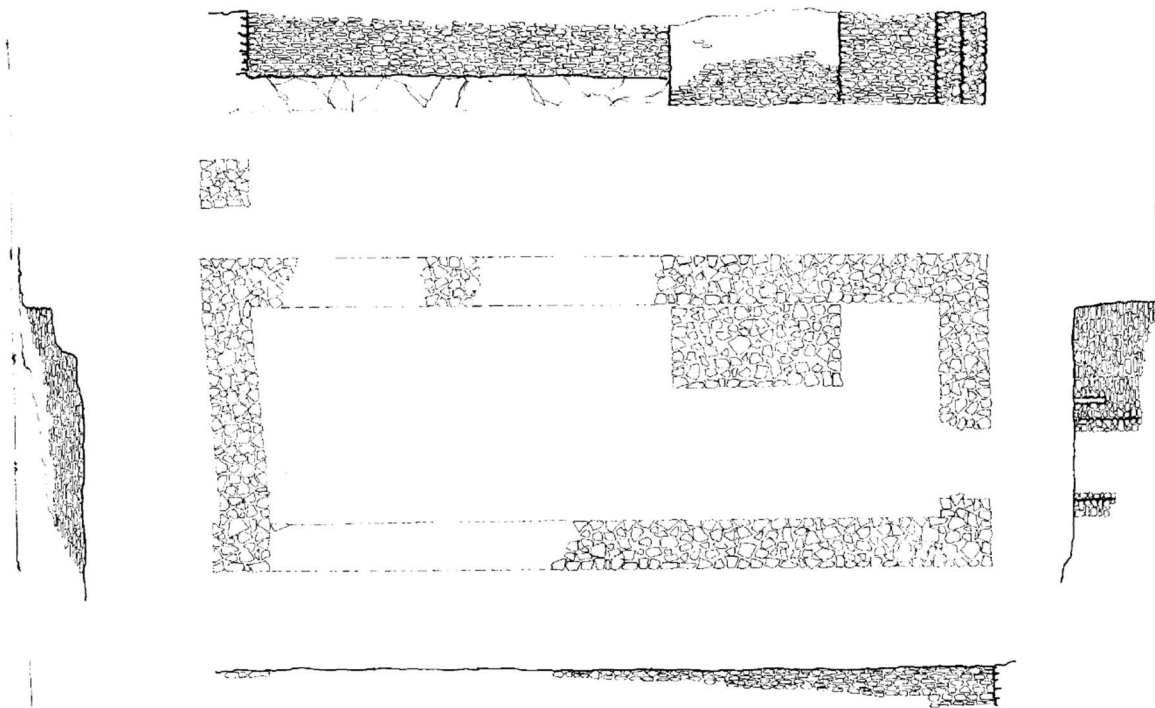
⁹³⁶ Д. Ковачевић-Којић, *Рударство у привреди земље*, у: С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, Старо српско рударство, Београд/Нови Сад 2002, 129-131.

⁹³⁷ В. Живковић, *Религиозност и уметност у Котору (XIV–XVI век)*, Београд 2010, 36; Штетић, *Лептра у средњовековним српским земљама*, 79.

⁹³⁸ Ј. Bakić, Dubrovnik - grad najvrjednije higijensko sanitarne hrvatske i svjetske baštine, Hrvatski časopis za javno zdravlje, vol 2. 7 (2006), 5; А. Bakić-Konsuo, R. Mulic, *The history of leprosy in Dubrovnik: An overview*. International journal of dermatology 50 (2011) 1429. doi: 10.1111/j.1365-4632.2011.05018.x; *Lazareti u Dubrovniku: Početak karantenske službe u Europi*, ur. А. Milošević, Dubrovnik 2018, 73-74.

од неизлечивих и хроничних болести попут лепрозних, инвалида и старих.⁹³⁹ Потврђене везе са Дубровником где је самостанска медицина била итекако развијена омогућавале су едукацију и набавку књига из те бранше. Забележено је да су половином XV века у самостану у Хуму постојале одвојене просторије, такозвана апотека, по угледу на самостан у Дубровнику. У почетку су фрањевци набављали књиге и апотекарске састојке из Италије и Дубровника, а потом су се и сами извештили у сакупљању састојака и припреми лекова, чије су рецепте бележили у сопственим књигама. Најстарије књиге рецепата које су до нас дошле потичу тек из XVII века.⁹⁴⁰ Нажалост, немамо довољно извора да бисмо могли тврдити да су од самих својих почетака у Босни фрањевци пружали здравствену заштиту. Глоцрт фрањевачке куће на Бобовцу. Преузето из: Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 59.

Palača (franjevačka kuća) na Crkvici. Plan i unutrašnje fasade očuvanih zidova

⁹³⁹ М. Копривница, „Уточните болесним и немоћнима“ – болнице и стационари под окриљем српских средњовековних манастира, у: Пошаста на тлу српских средњовековних земаља, С. Мишић-К. Митровић (ур.). Београд 2021, 117-131; К. Митровић, Д. Радичевић, *Заразне болести на тлу Србије у средњем веку према медицинским списима и археолошким сведочанствима*, Београдски историјски гласник 13 (2022) 146.

⁹⁴⁰ А. Nikić, *Franciscans and medicine in Herzegovina*, *Acta medico-historica Adriatica* 2 (2004) 157-158; А. Škrbo, I. Mašić, S. Škrbo, E. Ramakić, L. Žunić, *Bosnian Franciscans and the Monasteries in Kresevo and Fojnica as Source of Scientific Bibliography*, *Materia Socio Medica* 29 (2017) 149-151. doi: 10.5455/msm.2017.29.

Позиционирање самостана на удаљеном месту од градског средишта и цркве у средишту насеља значило да су *мала браћа* имала контакт и разлог за општење са целим градом, да нису могли бити затворени за друштво, што уосталом правила њиховог реда нису ни подразумевала. За рударске центре у Србији и Босни било је карактеристично интензивно црквено градитељство и то од самих почетака. Фрањевачки самостани јављају се пре или касније у свим већим рудничким насељима Босне: Олову, Сребреници, Зворнику, Подвисоком, Фојници и Крешеву. Будући да оквири Босанске викарије умногоме надилазе територију средњовековне босанске државе, забележено је да босански фрањевци надилазе политичке границе и појављују се у србијанском делу Подриња, у Црнци, где су имали цркву Св. Марије, која се спомиње први пут спомиње 1367. године. Изгледа да је изградња римокатоличких богомоља за Дубровчане представљала велику моралну подршку те су их зато даривали богатим прилозима. Они остављају фрањевцима у својим тестаментима новац, црквене предмете, па чак и делове рударских јама који би им омогућили стални приход.

Фрањевачки самостан у Олово помиње се у попису самостана Бартоломеа Пизанског 1385/90. године да припада Босанској кустодији, при Босанској викарији. Фрањевачки самостан у Сребреници помиње се такође у попису Бартоломеа Пизанског, како припада Мачванској кустодији, при Босанској викарији. Други самостани који су настали након пописа Бартоломеа Пизанског, а који су повезани са рударским насељима су: самостан у Крешеву и самостан у Фојници. Дакле, од шест рудника са активним дубровачким насеобинама у Босни, у четири је фрањевачки ред имао своје самостане и заједнице. Поред тога, фрањевачки ред имао је своје самостане у трговачким чвориштима попут Зворника, са самостаном Св. Марије у Пољу који је припадао Мачванској кустодији при Босанској викарији. Ако узмемо у обзир да су први фрањевачки самостани настали у престоницама и јаким центрима босанске државности и привреде – у Милима и Сутјесци (и касније Јајцу), може се закључити да су од свог доласка у Босну фрањевци били укључени у урбани живот и служењу друштву у урбаним срединама. Чини се да је фрањевачко деловање у средњовековној Босни било везано за тргове преко којих су ширили свој утицај. Податке о фрањевачком деловању у сеоским насељима историјски извори нису сачували и о њима немамо доказа. На основу досадашњих извора може се закључити да је рурално

становништво имало је додира са фрањевачким редом онолико колико је имало везе са трговима.

Фрањевци су захваљујући свом образовању и присуству у урбаним насељима средњовековне Босне били у могућности да организују неку врсту интендантске службе и логистике за привреднике, трговце, занатлије, превасходно римокатолике. Они су били одговорни примарно за духовне потребе становништва босанских тргова, али су истовремено пружали и друге услуге, попут чувања имовине трговцима при самостанима и вероватно преноћишта за угледне странце, затим организовање и опслуживање лепрозијума, а уз то су вероватно пружали и здравствену помоћ другим лицима о чему имамо податке тек с половине XV века и доцније.

VII Закључак

Закључак

Фрањевачки ред у средњовековној босанској држави од својих почетака па до проглашења Босне краљевином прешао је турбулентан пут, од првих контаката половином XIII века, па до успостављања самостана у свим политички и привредним средиштима земље. На развој фрањевачког реда утицале су околности унутар самог реда, став босанских владара, суседних владара, примарно угарског и угарске властеле, држање других црквених редова, римокатоличких црквених структура, као и поделе унутар самог фрањевачког реда.

Босанско средњовековље карактерисале су специфичности које су је изоловале од других земаља, првенствено питање *јереси*. У земљи којој је због оптужби за јерес била угрожена самосталност, прогоњена вера била одвајала их је од других. Крстјани су тада представљали једину утеху и одбрану око које се организовала властела на челу са баном. Они су постали један од стубова средњовековне босанске државности. Повлачење римокатоличког клера значило је повлачење свих религијских структура које су са њим имале везе. Крстјански ред који је поменут у Билинопољској абјурацији имао је слободан религијски простор који је потраживао неки вид устројства. Прогањани и од православне и од римокатоличке религијске структуре они су имали прилику и босанску властелу као ослонац да створе независну религијску структуру. Паралелно са тим, врше се благи упливи фрањеваштва на територије које су близу средњовековној босанској држави и који се одатле шире на њу.

Краљу Драгутину, који је управљао суседним областима и деловима Босне, је била блиска литургичка пракса римокатолика, насупротив крстјана и њихових веровања. Присуство папе из фрањевачког реда који је имао сопствену историју са суседном провинцијом Склавонијом, као и специфичне околности у краљевини Угарској. Све су то околности које су детерминисале долазак фрањевачког реда у Усори и Соли. Године 1291. све околности ишле у прилог да фрањевачки ред добије право проповедања не само на делу босанске територије, него и читавој Босни.

Промена положаја Римокатоличке цркве десила се са доласком фрањеваца и оснивањем њихових самостана у босанским градовима. Угарска круна пружила је подршку и на неки начин иницирала оснивање Босанске викарије и осамостаљивање фрањеваца у Босни. Римокатоличка црква је тако добила ослонац, мирно средство евангелизације у Босни, које је у тренутцима угарског офанзивног деловања требало пренебрегнути. Баш из тог разлога, иако је фрањевачко осамостаљивање у Босни текло уз помоћ Угарске, босански фрањевци у њој нису тражили савезника. Изузетак је време бискуповања фра Перегрини. Босанска викарија црпила је подршку из Италије, одакле је долазио највећи број фрањеваца. Језичка баријера која је постојала према угарском клеру, утицала је да подршку за службу фрањевци траже у дубровачким колонијама.

Утицај Угарске на развој, положај и формирање средњовековне босанске државе је незанемарљив и дешавања у Босни не могу се посматрати мимо прилика у Угарској. Доказе за ширење угарског утицаја на босанску територију путем фрањеваштва налазимо у годинама пре оснивања Босанске викарије. Мисија фра Фабијана текла је преко Угарске и потпору за његов рад папа је тражио директно од угарског краља. Ипак, мисија фра Фабијана била је онолико успешна колико је босански бан Стјепан II желео да сарађује. Активности фра Фабијана могу се поделити у два различита периода која су омеђена папским писмима. Први период је од 1325. до 1327, а други период је од 1327. до 1329. Током првог периода, фра Фабијанови покушаји контакта са босанским баном нису били успешни, нити је на територији босанске државе начињен неки прогрес. Ипак, фра Фабијан је предузео одређене кораке, нарочито на угарском двору. Кораци које је предузео изазвали су негативну реакцију доминиканаца која је укључивала протествовање код папе и истицање ексклузивног права на Босну. Током другог периода у годинама 1327-1329. активности фра Фабијана проширују се и на босанску територију. То је сведочанство о великој амбицији и упорности поменутог фратра. Он је био човек натпросечних могућности захваљујући чијим дипломатским способностима је фрањевачки ред победио у спору са доминиканским редом и стекао ексклузивно право на мисију у Босни. Босански бан Стјепан II био је човек са снажним дипломатским способностима и јаком личношћу које су му омогућиле учвршћивање на босанском престолу и значајно увећање територија. Судар ове две личности поставили су темеље различитости босанске унутрашње и спољашње

политике која је водила до све бољих односа са папском куријом на спољнополитичком плану, ослањајући се притом на *цркву босанску* у питањима унутрашњих односа у држави.

Још једна визитација која је оставила трага у историји фрањевачког реда у Босни је посета фрањевачког генерала Герарда Одониса 1339/1342. године. Последица поменуте посете је промена у односима са римокатоличком црквеном структуром и њено делимично успостављање на територији средњовековне босанске државе. Фрањевачки ред који је том приликом добио своју структуру и репрезента у виду босанског викара. Присуство фрањевачког реда у матици омогућило је директно ширење утицаја на владајуће структуре друштва у Босни, што је довело до конкурентности босанском бискупу чије се седиште, заједно са преосталим клерицима налазило на територији Угарске. Само четири године након успостављања Босанске викарије босански бискуп шаље протестно писмо папи у вези прикупљања црквене десетине на територији средњовековне босанске државе коју су фрањевци преузели на себе.

Делатност снажних фрањеваца обележила је успон фрањевачког реда у Босни. Једна од њих је био је први босански викар, фра Перегрин Саксонски. Он је био човек који је накратко ујединио римокатоличку црквену структуру у Угарској и Босни, те је омогућио унилатерално деловање и сарадњу клера. Његово дипломатско деловање, неговање веза са Сплитском дијецезом, Млетачком републиком које је уродило проглашењем за босанског бискупа, чиме је по први пут након половине XIII века и селидбе босанске бискупије у Ђаково, био први бискуп који је неговао везе са својом матичном земљом, Босном. Поред присутности на угарском двору, бискуп Перегрин наставио је да негује добре односе и са Венецијом па се тако помиње у раду млетачког Великог већа. Из бискупског двора у Ђакову, фра Перегрин одржавао је добре везе и са Дубровчанима којима је гарантовао повељу, коју је издао млади босански бан Твртко I у Ђакову 13. фебруара 1355. О свези римокатоличке црквене структуре у Ђакову са босанском црквеном структуром говори податак да је на поменуту повељу свој потпис ставио поред бискупа Перегринина и новоизабрани босански викар Франческо из Фиренце. Након смрти бискупа Перегринина (пре 13. фебруара 1356), ова веза престаје да се негује и избором каноника Петра за новог босанског бискупа, фрањевачки ред у Босни поново делује самостално и као једина римокатоличка црквена структура. Босанска викарија наставиће да егзистира одвојено, а

босански викари биће и поред потешкоћа у бројности значајан фактор у босанској спољној политици, као медији перцепције средњовековног босанског друштва на Западу.

Четврта личност која је обележила успон фрањеваштва на територији средњовековне босанске државе током XIV века је Бартоломео Алвернски. Његовим постављањем за босанског викара ситуација у Босанској викарији се побољшава. Босанска викарија добила је знатна територијална проширења која су се само делимично поклапала са територијалним проширењем средњовековне босанске државе у време бана Стјепана II и бана и краља Твртка I. Територија Босанске викарије се проширила на читав простор Балкана који Римокатоличка црква још није покрила својом црквеном стурктуром. Она се простирала од Јадранског мора до Видина у Бугарској. Поред територијалног проширења, викар Бартоломео Алвернски омогућио је Босанској викарији знатне литерарне и теолошке помаке. Он је уједно викар који је најдуже управљао Босанском викаријом од њеног оснивања. Почетак управљања викаријом пада најраније у 1366. годину. На том положају је у први мах остао три мандата, од 1366. до 1375. године. Његова презања на пољу образовања фратора Босанске викарије нарочито на пољу пасторала уочавају се у плодној списатељској традицији која се огледа у седам написаних филозофско-теолошких расправа. За три деценије викаровања фра Бартоломеа Алвернског Босанска викарија стекла је 35 нових самостана са око 400 мисионара.

Фрањевци до времена бана Твртка стекли су довољно ресурса и подршку оличену у иностраним привредницима. То им је омогућило независност и самосталност у деловању која се огледала у отвореном супростављању личности владара. Поменути владар био још управљао је са више територија на којима је било више фрањевачких самостана него што је то било у време Стјепана II. Фрањевци су се у тренутку проглашења Босне краљевином поставили као опозиција. Забележен је бојкот и ускраћивање миса босанском владару током 1377. године, те жалба папи да је поменути владар превазишао бојкот тако што је довео друге свештенике да држе мису. Разлог протестима било је присуство и причешћивање припадника *цркве босанске* на мисама, чему су се фрањевци оштро противили. Овај тренутак у историји симболично означава почетак потпуне аутономије фрањевачког реда у Босни. Овај запис нам открива да је новокрунисани краљ Твртко био римокатолик, који није желео да пропусти мисе те је услед бојкота довео римокатоличке свештенике са стране који

су сигурно припадали другом реду, или били регуларни каноници. С друге стране, држање краља Твртка показује да је био отворен ка свим религијама које су се налазиле на његовој територији, а у своју владарску идеологију је инкорпорирао оне сегменте који су значили оснаживање владарског култа и круне. Биле су то немањихко-византијска традиција проткана службеницима који су били припадници римокатоличког клера и православним службеницима из Србије, попут логотета Владоја.

На основу увида у *Дубиу*, једним од дела фра Бартоломеа Алвернског, видимо да су фрањевци Босанске викарије имали посла са врло шароликим културним и верским поднебљем. У својој пракси општили су свакодневно и са припадницима *цркве босанске* и са *шизматичима*, али и са римокатоличким становништвом друге националности које је због пословних разлога, на пример трговине и прављења оружја, било стационирано у Босни довољно дуго да у босанским местима нађе себи сталне љубавнице. Ово становништво били је латинског и германског порекла. Искази из *Дубие* подударују се и допуњују друге историјске изворе који бележе конгломерат различитих нација и вера у Босни, превасходно у градовима, где су биле дубровачке колоније и рудари Саси. Освајањима Стјепана II и Твртка I босанске земље проширене су на територије са православном црквеном хијерархијом и верницима.

Чињеница је да је латинска писменост фрањеваца, без обзира да ли су је делили кроз образовање или не, оставила трага у босанском средњовековљу кроз дипломатију, религијску струкуру, списатељску делатност, међународне контакте и преношење вести о Босни из њихове перспективе, што су својом ученошћу, посвећеношћу и плодном епистолярно делатношћу са лакоћом постизали. Они су иницирали преговоре са папом, затим папе са угарским краљем, приморских градова са босанским владарима и др. Њихова малобројност била је обрнуто пропорционална са утицајем који су ширили, а њихова писменост била је пресудна у томе.

Сличност између односа према јеретицима и шизматицима, до кога се током треће четвртине XIV века дошло, има своје разлоге у пракси. На основу папске кореспонденције одакле сазнајемо да је становништво различите вероисповести живело заједно, било само

крстјани и православни, било православни, римокатолици и крстјани скупа.⁹⁴¹ Стога ни не чуди да је однос фрањевачког реда према крстјанима и православнима био сличан, јер је то у суштини био однос према другоме, припаднику друге групе која није под њиховом ингеренцијом и над чијим душама они немају надзор. Истовремено, с тим истим људима сусретали су се редовно, а неки од њих су чак и присуствовали њиховим мисама. Свакодневни живот одвијао нешто другачије од онога што је записано у епистоларним изворима. Колико је то јединствена појава говори у прилог чињеница да се фрањевачка делатност у Босни се дешава након катарских прогона, а пре прогона хусита, дакле између масовних убистава верских неистомишљеника. Држање фрањевачког реда у Босни, у поређењу са поменутиим прогонима, било је изразито мирољубиво и несвакидашње за подручје Западне Европе. Босански фрањевци су се фокусирали на конверзију јеретика, а по могућности и шизматика. Истовремено су примењивали стриктну сегрегацију римокатолика при верским обредима, слављењу миса и дељењу еухаристије. На своје вернике деловали су сегрегацијом од других при црквеним обредима и строгим црквеним казнама, а све у циљу спасења душа верника.

Истраживањем фрањевачког односа према жени у Босни уочава се јасна подела у којој су жене или монахиње, или „стидљиве госпође“, или и конкубине. Да су конкубинатске заједнице представљале огроман проблем фрањевачкој мисији у Босни и да су сузбијању ове појаве посветили значајну количину времена сазнајемо у писму од 8. августа 1377. године које је до сада било непознато у савременој историографији. Категорија стидљивих госпођа коју уочавамо у списима Бартоломеа Алвернског представља групу удатих жена племенитог рода које редовно практикују римокатоличке обреде. Оне су довољно утицајне да су се фрањевци због њих заузели код папе и олакшали им практиковање обреда, нарочито свете тајне исповеди. Поменуте госпође је било срамота говорити своје грехе пред бискупом, те им је било дозвољено да преко свог духовника издејствују изузеће од исповеди пред бискупом. Трећа категорија биле су жене у целибату. Будући да је женина улога и положај у оновременом друштву била готово искључиво омеђена у четири зида, улога жене у црквеним круговима била је сведена на молитељицу. Њихов узор била је библијска слика

⁹⁴¹ D. Farlati, *Ilyrici santi IV*, 63.

Марије која седи и слуша Исуса крај његових ногу.⁹⁴² Чак је и Фрањо Асишки, оснивач реда, налагао женама да остану затворене међу самостанским зидинама. Унутар самостанских зидина, под старатељством црквене хијерархије, редовнице нису биле изложене оку савременика, путописаца и као такве нису посведочене у наративним изворима. Строго ограничена појављивања у јавности су им онемогућила појављивање у хроникама, забелешкама савременика и другим документарним облицима. Из тог разлога драгоцен је и једна једина вест о босанским редовницама при фрањевачком самостану у Фојници. Она сведочи о пракси ређења жена у Босни током средњег века. Нисмо сигурни од кад је пракса ређења жена у Босни започела. Ред клариса, женски ред фрањеваштва постоји од времена оснивача, те у том смислу није било препрека да се реде жене од првог доласка фрањеваца у Босни. Ипак, будући да у списима фрањевачких самостана нема места за живот клариса, које су у другим провинцијама одвојено наведене, претпостављамо да је та пракса почела нешто касније и да до краја средњег века није довољно заживела да би се градила посебна места за живот клариса, него су оне живеле при фрањевачким самостанима.

Фрањевачки самостани подизани су при урбаним центрима, политичким и привредним средиштима. За градитељство самостана фрањевци су ангажовали мајсторе из Дубровника, а финансирање градње финансирани су и сами дубровачки трговци. Присуство страних мајстора допринело је учвршћивању веза са Приморјем, размени знања и упливу нових стилова, од којих је предњачила готика. Заправо, археолошка истраживања показала су да су ранији темељи само једне самостанске цркве урађени у романичком стилу. Количина неубицираних места, која су нестала услед великих промена у топонимији навела нас је на размишљање које су могућности учачања потенцијалних места фрањеваштва. Тим поводом осмишљена је посебна методологија са циљем мапирања потенцијалних локалитета фрањевачког реда. На основу извршене компарације наративних, документарних и археолошких извора препознате су три категорије потенцијалних места фрањеваштва:

⁹⁴² E. Parmentier, S. Schober, *Preopterećene Marte i šutljive Marije? Služenje oslobođeno zatvaranja između predanosti i odanosti*, u: *Žene čitaju Bibliju: dvadeset teologinja ponovo čitaju kontraveerzne tekstove*, ed. P. Daviau, E. Parmentier, L. Savoy, Zagreb 2022, 68.

1. Археолошки локалитети фрањевачких самостана који корелирају са пописом Бартоломеа Пизанског
2. Археолошки локалитети фрањевачких самостана који се нису нашли на попису Бартоломеа Пизанског, а помињу се у другим изворима
3. Сакрални археолошки локалитети према за које постоји могућност да су потенцијални фрањевачки локалитети

Ово категоризовање омогућило је својеврсни путоказ будућим истраживачима, редослед проучавања локалитета фрањеваштва. Чињеница да је код бројних локалитета уочена сакрална важност, њихова категоризација и валоризирање за развој фрањеваштва пре додатних ископавања нарочито је важна. Другим речима, приоритизирали смо у раду локалитете нарочито важне за фрањевачки ред у Босни, али и друге сакралне локалитете чија би ископавања могла бити доведена у везу са фрањевачким редом, или бар допринети целокупној религијској слици средњовековне Босне, за коју већ на основу парцијалног сазнања на основу писаних извора можемо рећи да је веома шаролика.

Значај фрањевачког реда током XIV века је на овим просторима неупитан. Фрањевци су захваљујући свом образовању и присуству у урбаним насељима средњовековне Босне били у могућности да организују подршку за привреднике, трговце, занатлије, превасходно римокатолике. Они су били одговорни примарно за духовне потребе становништва босанских тргова, али су истовремено пружали и друге услуге, попут чувања имовине трговцима при самостанима и вероватно преноћишта за угледне странце, затим организовање и опслуживање лепрозијума, а уз то су вероватно пружали и здравствену помоћ другим лицима о чему имамо податке тек с половине XV века и доцније.

Фрањеваштво у Босни током XIV века позитивно је утицало је на развој међународних односа Босне и Западне Европе, а истовремено, они су били једини који су средњовековном Западу преносили информације о Босни кроз своја дела и папску кореспонденцију. Будући да је број документарних фрањевачких извора о Босни мали, а наративних извора с подручја Босне нема све до XVII века, реконструкција фрањевачког утицаја базирана је на документарним и археолошких изворима, као и иностраним фрањевачких хроникама. Све ове мањкавости у изворној грађи нису у потпуности замаглили фрањевачки утицај у

средњовековној Босни, ни значај фрањевачког реда за развој међународне дипломатије, привреде, уметности, готике, сликарства, али и медицине.

VIII Прилози

Преводи документарних извора о босанских фрањевцима

A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216-1352, I, Romae 1859, 377-378.*

Nicolaus episcopus etc. Carissimo in Chriisto filio S. Regi Servie salutem etc. quoniam inter cetera mentis nostre desideria illud insidet potissimum cordi nostro, ut fides Catholica, quam tenet profitetur et docet sacrosancta Romana Ecclesia mater universorum fidelium et magistra, votivum et deo acceptum suscipiat, eo propitio, nostris temporibus incrementum, grandi nimirum exultatione perfundimur, cum ad nostrum pervenire contingit auditum, quod mundi Reges et principes Regis eterni, cuius negotium geritur principalius in hac parte, se beneplacitis coaptantes ad ampliandum cultum fidei orthodoxe magnitudinis sue colla subiciunt, et ascendentibus ex adverso virtute inducti ex alto prompte, sollicite, studiose opponunt. Sane cum tu, fili carissime, zelo fidei ac devotionis accensus, per dilectum filium Marinum Archiepiscopum Antibarensem, tue Celsitudinis Nuntium, apostolatui nostro duxeris humiliter supplicandum, quod cum in partibus Bosne tue ditioni subiectis sint quam plurimi heretica pravitate infecti, qui a semita veritatis adversi per falsitatis devium dampnabiliter oberrantes, in eterni Regis contemptum, animarum suarum evidens periculum et scandalum fidem catholicam depravare et perniciosius seu pestiferis suis assertionibus multipliciter moliuntur, aliquas personas ydoneas regionis illius ydiomatis non ignaras, quarum conversatio cum salutari eorum doctrina concordans intuentibus normam honeste vivendi tribuat, et exemplum prebeat puritatis, mittere dignaremur ad partes easdem, ut huiusmodi erroris eliminata caligine, ministerio eorundem habitatores illarum partium ad agnitionem vere fidei, superni luminis irradiante gratia, salubriter reducantur, tuum offerens consilium et auxilium ad errorem eundem de dictis partibus radicitus extirpandum. Nos qui licet immeriti lesu Christi Regis eterni., humani generis redemptoris, vices gerentes in terris grandi desiderio singulorum salutem appetimus, et ad ampliandum cultum fidei christiane, submotis quibusvis obstaculis, totis desideriiis aspiramus, de huiusmodi tuo laudabili et salubri proposito intra mentis nostre precordia exultantes multiformiter, et Regi Regum proinde ad gratiarum actiones supplices assurgentes, supplicationi huiusmodi ex fervore magne devotionis et integritate fidei procedenti favorabiliter duximus annuendum, dilecto filio... Ministro ordinis fratrum Minorum Provintie Sclavonis, qui personarum sui ordinis plenam habet notitiam, dantes per alias nostras litteras in mandatis, ut auctoritate nostra duos eligat ex eodem ordine fratres ad predicta ydoneos, qui sint vita et

conversazione probati, litterali scientia prediti et regionis illius ydiomatis non ignari, quos ad memoratas partes dirigat pro eliminanda ex eisdem partibus heretica pravitate ac fide catholica inibi, divina cooperante gratia, salubriter amplianda. Magnificentiam itaque tuam rogamus, monemus et in Iesu Christo nostre salutis auctore, cuius negotium geritur, attentius exhortamur, quatenus fratres predictos ad prosecutionem predicti negotii per dictum Ministrum auctoritate nostra, ut premittitur, eligendos, cum ad te pervenerint, intuitu dei omnipotentis et ob reverentiam sedis apostolice atque nostram, qui te velut benedictionis filium Carissimum sincera in domino prosequimur caritate, benigne, ut Regiam decet celsitudinem, recipias ipsosque recommendatos habeas, et in prosecutione prefati negotii favorem, consilium et auxilium eisdem impendas, ut dextera Magnitudinis tue freti dictum negotium ad dei laudem, christiane fidei exaltationem et tui nominis honorem efficaciter et salubriter perducere valeant ad effectum tuque a retributore bonorum omnium, qui pro minimis grandia recompensat, post vite presentis exitum eterne beatitudinis premia proinde consequaris. Datum apud Urbemveterem x. kal. Aprilis. Pontificatus nostri Anno Quarto.

In e. m. Carissime in Christo filie Helene Regine Servie Illustri

Превод

Никола епископ поздравља најдражег у Христу Стефана краља Србије итд.

Пошто је међу свим мојим жељама мом срцу најдража и у њега најдубље укорењена она (жеља) да католичка вера коју држи, проповеда и учи Света римска црква, мајка и учитељица свих верника, да она прихвати и испуни завет који је милошћу Божијом од њега примила, а тај завет је данас још већи и важнији, у огромној ме мери радује када чујем да овоземаљски краљеви и прваци Вечитог краља, на које се тај задатак посебно односи, када се они наведеном задатку прикључе и када се жртвују и труде, када се свим силама упрегну да шире култ Праве вере и када се подстакнути врлином, узвишено, благовремено, брижно и самопрегорно супроставе онима који су у томе (у вери) застранили. Свакако да си ти, најдражи сине, подстакнут правом вером и посвећеносћу сматрао да моје апостолство треба понизно замолити, и то си учинио преко посланика твоје преузвишености, вољеног сина барског архиепископа Марина да, будући да у деловима Босне под твојом влашћу

постоје многи који су заражени јеретичком болешћу одлутали са пута истине у погубну лаж, а на презир Вечитог краља и да они вишеструко делују штетећи католичкој вери и доводећи сопствене душе у опасност кроз своје погубне (пошасне) тежње, дакле, да се ја удостојим да у те крајеве пошаљем неке погодне особе којима тамошње прилике нису стране и чије су проповедање и спасоносно учење у складу са њиховим честитим животом и стога су пример чистоте, да уклонивши ту опасност својим проповедима и службом врате жар праве вере тамошњем живљу захваљујући светлости свевишњег, и да притом ти у томе нудиш свој савет и помоћ како би поменуто застрањивање било из корена ишчупано из ових крајева.

Ја који сам вечити дужник Исусу Христу вечитом краљу, ономе који је искупио људски род, и пошто сам његов представник на земљи, свим срцем желим спас сваког човека и тежим ширењу култа католичке вере свим силама, ма какве препреке томе биле, добро сам и темељно промислио о твом спасоносном предлогу који је за сваку похвалу и стога сам захваљујући се у молитвама Краљу краљева одлучио да треба одобрити твоју молбу насталу из жарке посвећености и жеље за очувањем вере, стога сам вољеном сину поглавару фратарског реда Мале браће у провинцији Склавонији, који одлично познаје људе из свог реда, у једном мом другом писму, наложио да у моје име изабере двојицу погодних фратора из нареченога реда, који су се доказали речју и делом, који су добро образовани и добро познају тамошње прилике и да их упуте у поменуте крајеве зарад истребљења јереси одатле и уз Божију милост зарад ширења спасоносне католичке вере. Стога молим твоје величанство, опомињем и свим силама бодрим, у име Исуса Христа нашег творца и спаситеља, у чије име се овај задатак обавља, да поменуту браћу изабрану зарад извршења нареченог посла од стране поменутог поглавара, али у моје име, како је горе речено, да када код тебе буду дошли, имајући у виду свевишњег Бога и због поштовања према Апостолској столици и мени, који те искрено волим, као најдражег сина у Господу, да ту двојицу примиш како доликује краљевској преузвишености и да им пружиш подршку, савет и помоћ у извршењу поменутог задатка како би потпомогнути десницом твоје преузвишености, тај посао спасоносно и успешно обавили на хвалу Бога, славу католичкој вери и на част твом имену, а ти ћеш од Дароватеља свих дарова на овом свету који за најмања добра дела узвраћа великим наградама, заслужити награду вечите блажености.

Издато у Орвијету, 23. марта, четврте године мог понтификата.

На исти начин: Јелени у Христу најдражој кћери, светлој српској краљици

L. Wadding, Annales Minorum seu trium ordinum as. francisco institutorum, tomus septimus, Romae 1733, 38-39.

Dilecto filio nobili Viro, Sthephano Principi Bosnen.

Repetita frequenter multorum fide Digna relatio nostrum, et Apostolicae Sedis pulsavit auditum, quod Principe tenebrarum, humanae salutis aemulo, nacendique cupido, procurante, magna haeticorum caterva de multis et variis partibus congregata, ad principatum Bosnen. Sub fiducia inibi seminandi obscoenos errores, tuteque ibidem morandi, confluxit, qui antiqui hostis imbuti versutia, ac veneno suae falsitatis armati, Catholicorum animas sub simplicitatis simulatae fallacia, praetensa, sed falsa Christiani nominis professione, corrumpunt, dum eorum sermo serpit ut cancer, humiliter irrepunt, sed latenter occidunt; et lupi rapaces interius existentes, vestitum ovium exteriori simulatione demonstrant, quia non possent fallere veras et simplices Christi oves, nisi sub nomine Christiano tegerent rabiem bestialem. Cum igitur praedictorum haeticorum nefanda, sed eliminanda seductio in dicto Principatum, sicut asseritur, jam multas animas labe resperserit, seu infecerit haeticae pravitatis, ac propterea diligentiam tuam plurimum deceat, et tibi expediat cum omnis cautelae studio, et provisionis acceleratae remedio de Principatum praedicto pestem huiusmodi radicitus extirpari, ne passum vagari permissa, ibi tantas adhuc Christi oves morbo eiusdem pravitatis inficiat, et in vicinis provinciis periculosius dilatetur, nobilitatem tuam rogamus, et hortamur attente in eodem Domino Jesu Christo, tibi nihilominus per Apostolica scripta districtius injungentes, quatenus tu, qui, sicut fide digna relatione percepimus, fidelis es nobis, et Ecclesiae, ac proponis esse cum Dei adjutorio, quantum in te est, haeresum oppugnator, ob omnipotentis Dei reverentiam, et Apostolicae Sedis, et nostram, ac pro conservatione Principatus praedicti, et salute animarum, diligentius etiam attendendo, quod, pro eo, quod dicti Principatus regimini praesides, ad te praecipue pertinet, haeticos per sequi supradictos, cum non absque nota grandis infamiae possis indicta provincia labem non persequi supradictam, ad eliminandum et extirpandum exinde dictos haeticos, opem praepares et impendas, ejusdem provinciae statui opportunam, ac piaae sollicitudinis zelum contra eosdem haeticos, hostes

saeuissimos animarum, ad requisitionem dilecti filii Fabiani Ordinis Fratrum Minorum Inquisitoris haereticae pravitatis, in partibus illis auctoritate Apostolica deputati, et aliorum Inquisitorum, auctoritate praedicta deputatorum in illis partibus, et deputandorum in posterum, et eorum cujuslibet viriliter assistendo, ut noxiis de Principatu praedicto evulsis radicibus, non solum qui recti sunt, incolumes perseverent, sed etiam eorundem haereticorum seductione decepti, confutatis et abjuratis erroribus, ad lumen verae fidei reducantur; tuque propterea tanto acceptiorem te divino conspectui repraesentes, quanto hoc opus fidei super omnia pietatis officia gratius divinae oculis majestatis accedet. Ceterum, praefatum Inquisitorem, et alios in iis, quae ad praedictam Inquisitionis officium pertinent, super quibus favoris et auxilii tui partes fiducialiter duxerint requirendas, ob divinam et Apostolicae Sedis reverentiam atque nostram, habeas propensius commendatos, teque eis propitium exhibeas ac benignum, ita quod favoris tui super praemissis assistente praesidio, commissae eis Inquisitionis officium contra respersos labe praedicta, ad laudem Dei, et pro salute fidelium in decretis sibi provinciis, securius et efficacius valeant exercere. In praedictis autem sic impendas viriliter contra dictos haereticos opportuae sollicitudinis tuae partes, quod fructosi laboris effectus te patenter ostendat fervidum fidei zelatorem, nec ex aliqua negligentia, vel tepiditate remissa, quae est in tanto negotio plurimum reprobanda, possit contra te rationabiliter invebi, quod eosdem haereticos, dum ipsos non persequeris, ut teneris, quodammodo foveas et sustineas tolerando. Datum Avenione Nonis Junii anno IX.

Вољеном сину, племенитом господину, Стефану краљу Босне,

До мене и до Апостолске столице непрекидно долази проверена и веродостојна вест да се, пошто се за то постарао господар таме, непријатељ људског рода жељан да науди, велика гомила јеретика из бројних и различитих крајева слила се у Босанско краљевство с циљем да тамо несметано борави и под кринком вере сеје ужасне заблуде те да, јеретици заоденути виспреношћу древног непријатеља и наоружани отровом своје лажи кваре душе католика под маском глумљене једноставности и то чине под лажним изговором проповедања хришћанске вере – и премда њихове речи гмижу споро попут рака, полако се међу људе увлаче и потајно убијају; ти крвожедни вуци изнутра лажно су прерушени у овце споља јер не могу да обману праве и једноставне овце Христове другачије него да своју зверску пошаст шире именом хришћанства.

Будући дакле, да ова безбожна заблуда поменутих јеретика коју треба уништити, је већ како сам обавештен бројне душе укаљала и заразила их јеретичким злом, али зато што би теби то највише приличило и тебе се највише тичало да што пре трудом и бригом поменути пошаст из корена ишчупаш из свог краљевства како јој не би било дозвољено да се несметано шири и да таква, пошто је већ заразила болешћу хришћанске овце, да се још опасније не рашири на околне провинције. Ја молим твоју племенитост и пажљиво је подстичем у Господу Исусу Христу и истовремено јој то јасно налажући у званичном папском писму, пошто на основу веродостојних гласова чујем да си ти веран мени и цркви, а и сам се тако представљаш, да се уз Божију помоћ свим силама супроставиш јереси из поштовања према свевишњем, према Папској столици и према мени да би сачувао поменуто краљевство и за спас душа хришћанских верника.

Трудећи се тим пре јер си ти на челу поменутог краљевства и тебе се највише тиче да гониш поменуте јеретике, будући да не можеш без стигме велике срамоте да не гониш поменути пошаст; молим те да прикупиш и потрошиш средства која приличе статусу ове провинције за искорењивање поменутих јеретика и да уз велику ревност усмерену против поменутих јеретика, најљућих непријатеља људских душа на захтев будеш од помоћи мом вољеном сину Фабијану из реда Мале браће кога сам папским ауторитетом поставио за инквизитора у тим крајевима, као и да тако чиниш и са свим другим инквизиторима које сам у те крајеве поставио и које ћу поставити у будуће; а све да би након што се поменутог краљевства ишчупа то штетно корење неповређени остали, не само они који су исправни, већ и да би они који су били заведени јеретичком обманом одбацивши и одрекавши се своје заблуде били поново доведени под окриље праве вере; ти ћеш стога тим бити достојнији Бога што више ревности будеш показао у поменутом верском подвигу.

Уосталом, из поштовања према Свевишњем према Папској столици и према мени, држи се поменутог инквизитора и других који су добили задатак да се позабаве овим проблемом и у које треба да се поуздаш на вом подвигу, а ти се према њима односи благонаклоно и добронамерно да би захваљујући твојој наклоности и помоћи сви они у славу Бога извршили дужност која им је поверена да се обрачунају са јеретичима који сеју поменути болест и да би они (уз твоју помоћ) били у могућности да то обаве у славу Бога и за спас душа верника у теби повереним провинцијама. У свему нареченом понеси се тако

храбро и мужевно уз брижност која приличи обрачуна са поменутиим јеретицима, како би учинак твог напорног рада јасно показао да си ти ревностни борац за веру и да не би због неког немара и млакостии, којих се у оволиком послу понајвише треба клонити могло да се по тебе с разлогом да се каже, да не само да се ниси обрачунао са јеретицима као што си био дужан, већ и да си им био наклоњен и да си их подржавао тиме што си их толерисао.

Издато на јунске ноне 1325.

T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, svezak IX, Zagreb 1911, 492-493.*

1329. 22. novembra u Avinjonu

Jovan XXII papa preporučuje kralju Karlu Robertu, da ide na ruku inkvizitoru Fabijanu

Joannes episcopus servus servorum dei. Carolo regi Ungariae illustri. Jam dudum, fili carissime, cum ad nostri apostolatus pervenisset auditum, quod tenebrarum principe procurante, qui salutii humani generis invidet et ad eius interitum et perditionem consuetis suae nequitiae stimulis aspirare non cessat, haereticorum caterva non modica in principatu Bosnensi in confinio Dalmatiae constituto de diversis partibus fuerat congregata, qui quidem haereticii errores et haereses in eodem principatu tuae ditioni subiecto seminare pestiferos et sub simulatae simplicitatis fallacia simplicium animas suis huiusmodi pessimis erroribus et haeresibus decipere in nostri redemptoris contumeliam ac fidei et fidelium grande periculum satagebant, celsitudinem regiam rogandam duximus attentius et hortandam, ut velut princeps catholicus zelo fidei clare fervens ad errores et haereses huiusmodi radicitus extirpandas prompta devotione regiaque magnanimitate consurgeres et dilecto filio Fabiano de ordine fratrum Minorum, inquisitori haereticae pravitatis in eis partibus auctoritate apostolica deputato, assistendo favore regio super hiis efficaces opem et operam adhiberes, procurando et faciendo nihilominus, quod dilectus filius nobilis vir Stephanus princeps Bosnensis ad eliminandum de sui principatus finibus errores et haereses huiusmodi efficaciter sicut eum decet interponeret partes suas. Sane, fili amantissime, quia, sicut grata eiusdem inquisitoris relatione percepimus, tu ipsum pro divina et apostolicae sedis

reverentia benigne recipiens et eum super hiis, quae favorem concernunt fidei, propitio favore pertractans, te praemissis exhortationibus nostris atque salutaribus pr omptis et devotis obtuleris affectibus pariturum: inde celsitudini regiae gratiarum exolvimus uberes actiones, rogantes regalem magnificentiam et in domino attentius exhortantes, quatinus oblationem huiusmodi deo gratam ac nobis et eidem sedi non indigne placidam et acceptam in effectum open's fructuosi producere, ut ex hoc tibi ampliora salutis et honoris incrementa perveniant, serenitas regia non omittat, habiturus eundem inquisitorem pro nostra et eiusdem sedis reverentia favorabiliter commendatum. Datum Avinione, X. kalendas decembris, anno quartodecimo.

Превод

Јован епископ, слуга слуге Божијег, Карлу светлом краљу Угарске,

Најдражи сине, недавно је до папе дошла веродостојна и проверена вест да је принц таме, непријатељ људске добробити и увек жељан и способан да науди, уобичајеним неправедним средствима побринуо да се у краљевство Босне, смештено на граници са Далмацијом, са свих страна сакупи и скрије огромна руља јеретика и да тамо под кринком вере сеје ужасне заблуде које ће извесно бити штетне; они су (јеретици) заогрнути виспреношћу древног непријатеља искварили једноставне душе католика причајући им лажи и отровне речи под кринком тобожње једноставности.

То је рђаво заводничко деловање поменутих јеретика у поменутом краљевству које се налази под твојом управом већ заразило јеретичком извитопереношћу бројне душе и раширило се.

Ја на сваки начин настојим трудећи се врло помно да нађем брз лек и да из поменутог краљевства из корена ишчупам ову пошаст како се она не би необуздано ширила и овом извитопереношћу заразила још увек недирнуте и невинне хришћанске овце, а потом се и на веома опасан начин раширила и на околне провинције. Стога сам сматрао да треба да подстакнем и замолим путем свог писма Вашу преузвишеност да из поштовања према Папској столици и зарад спаса душа припремите средства за искорењивање и уклањање поменутих јеретика из нареченог краљевства, и то средства која приличе и Вашој краљевској узвишености и полжају Ваше провинције те да покренете бригу и ревност

против тих најљућих непријатеља људских душа, а све то према захтеву мог вољеног сина Фабијана из реда минорита, по папској одлуци изабраног да буде инквизитор за ово кривоверје у поменутој области баш као и других инквизитора поменутог реда који су папском одлуком изабрани за ове крајеве и који ће убудуће на те положаје бити бирани.

Налажем истовремено и вољеном сину босанском бану да поменете непријатеље вере из корена ишчупа из поменутог краљевства, не само они који су исправни остали нетакнути, већ и да би они које је већ завела и преварила јерес одбацили своју заблуду и погрешку и били изведени на светлост праве вере; буди од помоћи и благонаклон из поштовања према мени лично и Папској столици, према онима који су пошли да обављају дужност инквизитора и пружи ти помоћ и заштиту па је и ти пружи њима.

Како сам по речима самог инквизитора Фабијана сазнао Твоја светлост је већ из поштовања према мени и Папској столици њега великодушно примила и са њим благонаклоно поразговарала о свему што се тиче користи за нашу веру. Захваљујем се Твојој преузвишености на тим племенитим поступцима и поново молим твоје краљевство величанств да поменутом Фабијану и другим горе наведеним инквизиторима по папској одлуци постављеним за ове крајеве, као и свима онима који ће на те положаје бити бирани у будућности, да им свима пружиш помоћ, савет и новчана средства за један тако користан и побожан посао, на такав начин да поменути инквизитори потпомогнути наклоношћу краља буду у прилици да свој инквизиторски посао усмерен против заражених поменутом пошашћу безбедно и успешно обаве на славу Бога и за спас верника.

Датум 22. новембар у Авињону 11. године мог потификата

L. Wadding, Annales Minorum seu trium ordinum as. francisco institutorum, tomus septimus, Romae 1733, 231-232.

Carissimo in Christo filio Carolo Regi Hungariae Illustri.

Nuper dilectus filius frater Gerardus Generalis Minister Ordinis Fratrum Minorum, nobis per litteras suas seriose descripsit collationem verborum, quam habuit cum dilecto filio nobili viro Stephano Bano, Bosnen, super extirpatione haereticorum, qui terram ipsius impia contagion corrupunt, ex quibus idem Minister evidenter collegit bonum, et Catholicum propositam dicti

Bani ad exirpandam distortum haereticorum perfidiam de Terra praefata, si sibi Sedis Apostolicae, atque tua opportune praesidia suffragentur. Nos autem de praemissis plurimam gratulantes, eidem Bano posi salutationis alloquium, scribimus in haec verba: Ex relatione dilecti filii etc ut infra, in epistola eidem Bano directa. Cum itaque, fili, ad magnam gloriam tuam et scuritatem Regni tui cedere dignoscatur, fide praefata Terra Bosnensi dicti haeretici, tuo ad hoc suffragante praesidio, extirpentur, serenitatem Regiam rogamus, requirimus, et hortamur attente, tibi in remissionem peccaminum injungentes, quatenus divinae retributionis intuit, et requisitionis Apostolicae interventu, eisdem Bano omnibus modis, viis, et fludiis, et confiliis, et auxiliis opportunis quibus Melius cognoveris expedire, prudenter, et potenter, assistas, ut idem Banus de terra praefata possit evellere praefatam jam antiquam in ea contagionem haereticae pravitatis, et in ipsum reducere divinum cultum, et Ecclesias exinde destructas in statum pristinum ad laudem divini nominis restaurare, ita quod exinde praemium consequaris retributionis aeternae, et Regno tuo ex redactione dictae Terrae ad lucem Catholicae Veritatis, praepares et impendas paciis et securitatis augmentum. Datum Avenione 11. Kalend. Martii, anno VI.

Превод:

Најдражем сину у Христу Карлу, светлом угарском краљу

Недавно је мој вољени син, брат Герард, главни старешина реда Мале браће мени писмом врло озбиљно пренео садржај разговора који је имао са мојим вољеним сином племенитим Стефаном баном босанским на нему истребљења јеретика који су његову земљу заразили безбожном пошашћу, а на основу тога старешина јасно је схватио да племенити бан, као добар католик, предлаже да то јеретичко зло искорени из своје земље уколико му ти и папска столица за то пружите одговарајућу подршку. Ја сам, пак, веома захвалан на томе што је речено поменутом бану након поздравне формуле написао писмо ове садржине:

На основу онога што ми је пренео мој вољени син и тако даље како то пише у писму упућеном дотичном бану.

Пошто се, дакле, твоје велике славе и сигурности твог краљевства понајвише тиче и у твој је највећем интересу да поменута босанска земља уз твоју свесрдну помоћ буде

ослобођена јеретика, молим, подстичем и тражим од твоје краљевске светлости да на све начине уз максималан труд, савете и помоћ, што боље будеш знао да помогнеш да се они који су огрезли у грех искупе, врате под Божији надзор и окриље Папске столице, те да у том смислу што мудрије и у што већој мери помогнеш поменутом бану како би он из наречене земље могао да искорени ту већ древну заразу јеретичке изопачености, да у њу врати поштовање Бога и да у славу Божијег имена врати уништене цркве у њихово пређашње стање и све то тако да би завредео награду вечног опроста грехова и да би тиме што би Босна била враћена под светлост католичке истине и твоје краљевство стекло додатни мир, напредак и сигурност.

Издато у Авињону, 28. или 29. фебруара 1340. (6. година његовог понтификата)

Dilecto filio Geraldo Ministro Generali Ordinis Fratrum Minorum.

Recepimus litteras tuas continentes, quod tu ad inductionem carissimi in Christo filii nostril Caroli Regis Hungariae illustris, ad praesentiam nobilis Viri Stephani Bani Bosnen. te personaliter centatulisii, quodque idem Banus tibi obviam occurens in via te honoranter recepit, et a te verba Catholice veritatis et salutis libenter audivit, tibi que aperuit propositi sui votum, per quod evidentius cognovisti, quod bonam voluntatem gerit ad extirpandum de principatu Bosnensi cunctos haereticos degentes ibidem, dummodo nos et sedes Apostolica, et idem Rex Hungariae sibi super his gavorabiliter asistamus, quorum favorem sibi opportunum aestimat, propter Schismaticos, quos habet suae Terrae vicinos, quorum Schismaticorum auxilium dicti haeretici invocarent, si se de terra praedicta cognoscerent extirpandos. Ecce igitur eundem Banum, per nostras litteras speciales rogamus, monemus, et hortamur attente, ut prudenter attendens, quam periculosum sibi et haeredibus suis possit existere, si in dicto Principatu sic palam et secure haeretici commorentur, laudabile, propositum suum, quod, sicut per litteras tuas percepimus, de dictis haeticis extirpandis de Principatu praedicto concepit, viriliter et invariabiliter prosequantur; informaturus nos per Nuncios suos, si forte dictos Nuncios ad Sedem Apostolicam mittere eum contiget, quaecumquecognoverit per nos et Sedem praedictam in exterminium dictorum haeticorum de Principata praedicto, et in favorem fidei facienda, quia nos et Sedes praedicta eidem Bano super his, prout expediens fuerit, annuente Domino, assistemus, et tam praefatum Regem Hungariae, quam alios Christi fideles, nec non Universitates, et singulares

personas vicinorum locorum, ad asistendum eidem Bano super extirpatione dictorum haereticorum per Apostolicas litteras, et Nuncios inducemus. Huiusmodi autem has nostras, tam praefato Regi Hungariae, quam eidem Bano super his directas, dilecto filio Petro de Strata Procuratori Generali in Romana Curia Ordinis tui, fecimus assignari, tibi per ejus nuncium transmittendas, quas quidem litteras cum ipsas receperis, dictis Regi et Bano facias destinari. Datum ut supra.

Превод:

Вољеном сину Герарду, старешини реда Мале браће.

Примио сам твоје писмо у којем ми кажеш да си на наговор мог најдражег сина у Христу, Карла, светлог угарског краља отпутовао да се видиш са племенитим господином Стефаном, босанским баном, и да је дотични бан тебе већ на путу дочекао, примио те уз све почести и драге воље од тебе саслушао речи католичке истине и стања, те да ти је отворено изнео предлог на основу којег си још јасније дознао да он има добру вољу да из Босанског краљевства искорени све јеретике који тамо бораве, под условом да му ја, Апостолска столица и поменути краљ Угарске у том погледу здружено помогнемо, а нашу подршку сматра потребном због шизматика који живе у суседству и чију ће помоћ поменути јеретици потражити уколико буду сазнали да постоји намера да их из дотичне земље искоренимо.

Ево дакле, ја поменутог бана својим посебним писмом молим, опомињем и брижљиво подстичем да мудро, увиђајући колико опасно за њега и његове потомке може да буде то што у поменутом краљевству јеретици бораве тако отворено и безбедно, да приступи остварењу свог хвале вредног предлога да се поменути јеретици (како сам разумео из твог писма) из поменутог краљевства истребе и да томе приступи храбро и постојано. Нека такође обавести мене преко својих гласника уколико можда своје гласнике буде упућивао папској столица на који начин ја и поменути Света столица можемо да помогнемо у истребљењу поменутих јеретика из тог краљевства будући да ја и Света столица на све начине уз Божији благослов желимо да поменутом бану у томе помогнемо те на ту помоћ позивам и краља Угарске као и друге хришћанске вернике, те становнике околних места – како све у целини, тако и појединачно, да поменутом бану пруже подршку и помоћ да поменуте јеретике одатле истреби.

Таква моја писма упућена како поменутом краљу Угарске, тако и бану дао сам мом вољеном сину Петру од Страте, главном прокуратору реда Мале браће у Римској курији, а та ће ти писма бити уручена преко његовог гласника и ти, када их примиш, треба да их пошаљеш поменутом краљу и бану.

Dilecto filio nobili Viro Stephano Bano Bosnensi.

Ex relatione dilecti filii fratris Geraldii Ministri Generalis Ordinis Fratrum Minorum, nuper recepimus, quod ipse ad inductionem carissimi in Christo filii nostril Caroli Regis Hungariae illustris, ad praesentiam tuam accedens, tu promptum et paratum invenit, ut in Principatu Bosnensi cultus restauretur divinus, quo propter multos haereticos ibidem degentes totaliter exinde, ut dicitur, est sublatus, quodque gratum et laudabile desiderium geris, ut omnes Ecclesiae, quae nunc inibi jacent dirutuae et destructae, auxiliante Deo, in pristinum statum resurgant et restaurentur, et in eis divinum officium, secundum ritum et morem Ecclesiasticum, ac fidelium celebretur, super quibus tuae devotionis propositum plurimum in Domino commendamus. Ideoque nobilitatem tuam rogamus, monemus, et hortamur attente, quatenus prudenter attendens, quam periculosum tibi et haeredibus tuis possit existere, si in dicto Principatu Bosnensi sic palam et secure haeretici conversentur, huiusmodi propositum etc.

ut in epistola praecedenti, verbis competenter, mutatis usque ad, inducemus.

Datum ut supra.

Превод:

Вољеном сину, племенитом господину Стефану босанском бану

Недавно сам сазнао од свог вољеног сина, брата Герарда, главног старешине реда Минорита да је он дошао да те посети на наговор најдражег мог сина у Христу Карла, краља Угарске и да те је затекао спремног и расположеног да у босанско краљевство вратиш култ Божији за који се прича да је одатле због силних јеретика који тамо бораве у потпуности нестао, а рекао ми је и да имаш племениту и хвале вредну жељу да све цркве које данас тамо леже уништене и у рушевинама уз Божију помоћ вратиш у њихово пређашње стање те да у

њима обновиш службу Божију у складу са црквеним обичајима; ја на све начине тај предлог у Господу здушно подржавам.

Стога твоју племенитост молим, опомињем и подстичем да мудро, имајући у виду, колико за тебе и твоје наследнике може да буде опасно што у Босанском краљевству јеретици тако отворено и безбедно бораве, овај свој предлог итд..... као у претходном писму само са измењеним формулацијама и речима тамо где је потребно.

Датум као изнад.

Š. Ljubić, *Listine o одношajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1336 do 1347, II, Zagreb 1870, 443-445.*

1347. 3 aprilis. Exemplum supplicationum porigendarum domino pape, nomine domini bani Bosne, missarum Ammadeo notario in Romana curia. Significat s. v. humilis et devotus filius vester Stephanus banus Bosnensis quod religiosus vir frater Peregrinus de Saxonia, generalis minister ordinis minorum in Bosna vicarius, devote, fideliter et instanter in Bosna pro fide catholica et animarum salute laborans, paucos habet cooperatores secundum exigentiam operis et multitudinem animarum, propter quod negotium fidei non modicum retardatur. Quare cum absque s. v. gratia non possit haberi modus per quem dictus vicarius habere valeat cooperatores in fidei doctrina peritos et lingue sclavice non ignaros vel saltem ad adiscendum aptos supplicat idem banus, quod in obsequium eiusdem fidei orthodoxe et salutem animarum que nunc sunt et future sunt in terris suis, prefato vicario et qui pro tempore in officio erit, vocandi auctoritate apostolica fratres sui et aliorum approbatorum ordinum et occupandi eos in obsequio memorato, et in quibuslibet ad hoc accomodis operibus pietatis concedere dignemini facultatem, et quod superiores seu prelati locorum ordinum prefatorum huiusmodi fratres recreationis vel infirmitatis causa, de licentia eiusdem vicarii ad loca, de quibus eos vocari contingerit, redeuntes, caritative recipiant atque tractent, et illos collocent in ipsis, quociens pro causa huiusmodi per dictum vicarium fuerint requisiti, non obstantibus quibusvis privilegiis seu indulgentiis prefatis ordinibus vel personis eorum seu officiis sub quacunque forma verborum concessis.

Item quod in singulis conventibus magnis provinciarum vicinarum predictorum ordinum singulos neophitos in huiusmodi conventibus in latina gramatica et in doctrina sancte Romane ecclesie certo tempore instruendos quando fuerit necesse idem vicarius valeat auctoritate apostolica collocare.

Item quod idem vicarius predicta auctoritate vocare et recipere ac tenere valeat sacerdotes et clericos seculares, quos dicto fidei negotio et animarum saluti iudicaverit opportunos, qui cum gentibus non obstante, quod sint excommunicatione ligate, communicare valeant, sicut fratres, quibus hoc in partibus infidelium per privilegia sedis apostolice dicitur esse concessum, possintque constitutis ibidem ministrare ecclesiastica sacramenta, et ab hiis generibus peccatorum absolvere penitentes quibus eisdem fratribus in partibus infidelium a sede prefata absolvendi licentia est concessa,

vel prout eis idem vicarius, iuxta eorum ydoneitatem et casuum occurrentium necessitatem, apostolica auctoritate duxerit comittendum. Et quod iidem sacerdotes et clerici eandem de benignitate sedis apostolice habeant indulgentiam, que per sedem prefatam eisdem fratribus in partibus infidelium dicitur esse concessa. Et quod hec omnia possint et habeant sacerdotes et clerici memorati, quamdiu in ipsa vicaria Bosnensi de licentia et voluntate vicarii prefati memorantur.

Item quod gratias, privilegia et indulgentias, que religiosis inter tartaros et infideles alios, vel scismaticos pro ampliacione fidei catholice laborantibus conceduntur eciam istis religiosis, qui per eadem causa in pari periculo, non cum minoribus angustiis in Bosna laborant dignemini misericorditer impertiri.

Idem supplicat idem banus, quod dicto Bosnensi Vicario recipiendi loca pro dicta vicaria, in villis, castris et civitatibus provinciarum Ungarie et Sclavonie, in quibus nec eiusdem ordinis, nec aliorum approbatorum ordinum fratres habent loca concedere digremini facultatem.

Item supplicat dicte v. s. idem banus, quatenus in persona dilecti cappellani et nuncii sui Georgii hominis dei de Berito alias dicti de Cipro, specialem gratiam facientes eidem Georgio, utpote bene merite et literate persone, de uno vel duobus beneficiis simplicibus ecclesiasticis sine cura, vacantibus ad presens vel proxime vacaturis in civitate vel dyecesi Spaletensi usque ad valorem anuatim LX florenorum auri, spectantibus ad collationem archiepiscopi Spalatensis de speciali gratia dignemini providere, cum inhibitione decreto et clausula anteferri. Non obstantibus, quod idem

Georgius canonicatum et prebendam in ecclesia Spalatensi, et quandam ecclesiam sancti Nicolai de portu Spalatensi, quorum fructus annui duodecim florenorum non attingunt, et in Colloosenensi ecclesie insule Rodi canonicatum, de quo nil percipit, noscitur obtinere, secus ut dicta beneficia, que obtinet, una cum obtinendis per huius vestram gratiam licite retinere valeat dignemini de uberiori gratia misericorditer dispensare et cum ceteros non obstantibus, et clausulis opportunis et exequutoribus. Et quod transeat sine alia lectione.

Превод:

3. април 1347. Примерак молбе коју треба упутити господину папи у име господина бана Босне и које су послате Амадеу, нотару у Римској курији:

Вашој светости понизан и одан син Ваш, Стефан бан босански саопштава да побожни човек отац Перегрин из Саксоније, главни старешина реда Мале браће у Босни, који прегорно и верно ради за католичку веру у Босни и спас душа, има недовољно сарадника уколико се у обзир узму мањак средстава и огроман број душа, због чега је његов рад за добробит вере у великој мери успорен.

Стога, без милости Ваше светости не постоји начин на који би поменути викар добио сараднике вичне у познавању теологије, а исто тако и словенских језика, или барем оне који би били способни да их науче, па стога поменути бан моли зарад тога посла који се тиче ширења праве вере и спаса душа које тренутно живе и у будућности ће живети у његовој земљи, да се поменутом викару, који тренутно врши ту функцију, уз позивање на ауторитет папе доделе браћа из реда минорита, али и из других редова, како би му помогли у обављању поменуто задатка и да се старешинама, или прелатима поменутих редова наложи да дајући подређеној браћи дозволу као за одмор, или опоравак, да оду у места камо буду позвани, а да се кад се врате буду великодушно примљени назад и ваљано третирани, те да поменути прелати ту браћу пошаљу поменутом викару кад год он од њих тражио, неукидајући им притом никакве привилегије, или повластице које су им као члановима поменутих редова, или лично у којој год форми уступљене.

Исто тако да се у свим појединачним самостанима и то великим, одаберу новаци које у догледно време треба обучити латинској граматичи и доктрини свете римске цркве како

би поменути викар, кад то буде било неопходно могао да их позивајући се на папски ауторитет позове (да му помогну).

Исто тако, да поменути викар позивајући се на папски ауторитет има право да позове, прими, и у својој служби држи световне клирике (православци???) и свештенике за које буде проценио да су погодни за овај рад на вери и спас душа и који би екскомунициране народе вратили вери Римокатоличке цркве, и којима би у тим незнабожачким областима посебним привилегијама Папске столице било дозвољено да тамо служе и упућују људе у свете тајне цркве, да од грехова разрешују покајнике. Односно да поменути викар у складу са тим колико су они уа цео овај посао погодни и у складу са околностима, њима уз позивање на папски ауторитет, такве дужности повери. И да поменути свештеници и клирици захваљујући папској милости имају исте оне повластице за које се каже да их је Папска столица доделила браћи која живе у неверничким областима.

И да све те повластице и могућности поменути свештеници и клирици имају све док буду служили поменутом босанском викару уз његову дозволу и по његовој вољи.

Исто тако, да се све повластице, привилегије и преимућства које верници уживају међу Татарима и другим шизматицима. а све зарад јачања католичке вере милостиво уступе онима који раде на јачању те вере, будући да се због свог рада суочавају са великим опасностима и потешкоћама у Босни.

Исто тако, поменути бан моли да се поменутом босанском викару доделе места за службу у селима, утврђењима и градовима широм провинције Угарске и Славоније, где би браћа овог реда и других потврђених редова имала своја места за окупљање.

Истовремено Вашу светост поменути бан моли да његовом вољеном капелану и гласнику Георгију од Берта (Берата?), односно Кипра, да по посебној милости, будући да је изузетно образована и заслужна особа, добије једно или два црквена поседа која су тренутно слободна. или ће у будућности то бити, било у самом граду, било у Сплитској дијецези који имају годишње приходе до 60 флорена и да га Ваша светост посебним указом и привилегијом удостоји да то добије доносећи званичан декрет и клаузулу о томе.

И да притом никакве препреке не буде чињеница да поменути Георгије има место каноника у сплитској цркви и извесну цркву св. Николе у Сплитској луци чији приход на

годишњем нивоу не прелази 12 флорена, а исто тако и црква у граду Родосу, на истоименом острву од које нема никаквих прихода, па стога Вашу светост молим да уз ово што већ има захваљујући Вашој великодушности и милости, он добије поменуте поседе уз одговарајуће клаузуле и без било каквих препрека.

Да ово писмо буде предато без поновног читања.

Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216-1352 I, Romae 1859, 736.

Clemens episcopus etc. Dilectis filiis . . . Vicario dilecti filii . . . generalis ministri et fratribus ordinis Minorum in partibus Bosnensibus constitutis salutem etc. Ex dono celestis gratie illud ordini vestro inesse conspicimus quod ubique locorum in quibus degitis, fideles populos doctrina verbi pariter et exempli ad salutis gratiam evocatis. Est igitur et esse debet nobis et apostolice sedi cura sollicita loca vestra per orbem terrarum longe lateque diffundere, ut quanto loca ipsa diffusius propagamus tanto per amplius, prout in gratiarum omnium largitore confidimus, maiorem fructum operum vestrorum ad edificationem Christi fidelium sentiamus. Nos igitur, qui cupimus animas lucrifieri et divinum cultum, quantum cum deo possumus, adaugeri, vestris in hac parte supplicationibus inclinati recipiendi duo loca, unum videlicet in civitate seu Punta Stagnensi et aliud in Diaco Quinqueecclesiensis diocesis, et in utroque ipsorum locorum iuxta morem dicti ordinis edificandi et constituendi domos, claustrum vel capellam et ecclesiam seu oratorium cum aliis necessariis officinis et in eis morandi, nec non habendi cimiterium iuxta morem dicti ordinis dummodo in quolibet locorum ipsorum duodecim fratres dicti ordinis inibi pro tempore moraturi decenter et congrue valeant sustentari sine tamen preiudicio parochialium ecclesiarum dictorum et cuiuslibet alterius alieni, Constitutione felicis recordationis Bonifacii pape VIII. predecessoris nostri prohibente ne Religiosi ordinum Mendicantium loca de novo recipiant absque dicte sedis apostolice licentia speciali, faciente plenam et expressam de prohibitione huiusmodi mentionem, nequaquam obstante, vobis auctoritate apostolica plenam et liberam tenore presentium licentiam elargimur. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere etc. Datum Avinione XII. Kal. April. Pontificatus nostri Anno Quinto.

Превод:

Папа Климент итд. вољеним синовима... вољеном сину... викарима, главном старешини браће из реда минорита упућује поздраве.

Захваљујући дару небеске милости видим да је ваш ред такав да где год да се нађете вернике подстичете и снагом речи и својим примером на спас душе.

Стога дакле, је на мени и на Светој столици, да помно бринемо да места на којима боравите проширимо по читавом свету и то што више, јер што вас на више места буде, како се уздам у милост Свевишњег, имаћу прилике да видим раскошнији плод вашег деловања на умножавању хришћанских верника.

Дакле, ја који желим да душе просперирају, а да божански култ јача колико сам уз Божију помоћ у могућности, у том погледу наклоњен вашим молбама, додељујем вам два места, једно у граду Стону, друго у Такову у Печујској дијецези да у тим местима према обичајима вашег реда изградите куће, самостан или капелу и цркву или ораториј са свим другим неопходним просторијама да се у њима борави, исто тако и гробље према обичајима поменутог реда, где би могло да борави 12 фратара или браће поменутог реда и да пристојно и сложено живи, не реметећи и не чинећи никакву штету парохијским црквама, или било коме другом, уз спомен, на уредбу покојног папе Бонифација VIII мог претходника, којим је забранио да припадници просјачких редова добијају било каква места без посебне дозволе папске столице.

Овим у пуној мери изражавам да та уредба, или указ, није никаква препрека овој мојој одлуци и уз пун папски ауторитет, овим документом вам издајем поменуту дозволу.

Да се нико не усуди да прекрши ову моју одлуку.

Издато у Авињону 12. календе, 20. марта, 5. године мог понтификата (1347)

A. Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita II, Romae 1859, 116.

Gregorius Episcopus etc. Dilecto filio ... Vicario Bosne ordinis fratrum Minorum, sal. etc.

Decet prudentiam apostolice sedis, que catholice fidei defensionem et propagationem precipuo studio satagit promovere, ut illis petitionibus benignius annuat, que huius defensionem et propagationem respicere dinoscuntur. Sane exhibita nobis pro parte Carissimi in Christo filii nostri et Christianissimi Principis Ludovici Regis Ungarie Illustris, ac tui et dilectorum filiorum fratrum ordinis Minorum in Vicaria partium Bosne, in quibus pro ordine ipsius Vicarius existis, degentium peticio continebat, quod in eisdem et eciam Rascie ac Basarat et aliis partibus eis vicinis multi scismatici et heretici commorantur, et quod ibidem convertendorum messis est multa, operarii vero pauci, propter quod expedit in partibus ipsis esse plura loca, in quibus predicatorum verbi Dei ac defensores et propagatores eiusdem fidei moram trahant. Quare pro dicta parte fuit nobis humiliter supplicatum, ut ibi recipiendi, fundandi, construendi huiusmodi quamplura loca in eisdem partibus licenciam concedere dignaremur. Nos igitur huiusmodi supplicationibus benignum prebentes asseusum, discretioni tue, de qua in hiis et aliis gerimus in Domino fiduciam specialem, per te vel alium seu alios in territorio fori de Roinich spectante ad nobilem virum Nicholaum de Altamanich sub dominio regis Rascie duo loca, et in contrata de Glas sub dominio dicti Regis Ungarie unum, et alia novem loca in predictis Bosne ac Rascie et Basarat Civitatibus et partibus quibuscunque quaruncunque, et eciam si nullarum diocesum existant, in quibus sint heretici vel scismatici, cum consilio discretorum dicti ordinis recipiendi, fundandi et construendi cum singulis ecclesiis vel capellis seu oratoriis, campanilibus, campanis et cimiteriis, et aliis necessariis officinis in singulis eisdem locis pro usu et habitatione fratrum dicti ordinis, et ipsis fratribus in eis commorandis, iure parochialium ecclesiarum, si que in eisdem Civitatibus et partibus sint vel erunt pro tempore, et alterius cuiuscunque in omnibus semper salvo, ac constitutione fe. re. Bonifacii PP. VIII. predecessoris nostri prohibente, ut religiosi ordinum Mendicantium loca de novo recipiant absque licentia dicte sedis speciali, faciente plenam et expressam de prohibitione huiusmodi mentionem, et quibuscunque aliis constitutionibus apostolicis contrariis nequaquam obstantibus, auctoritate apostolica plenam et liberam tenore presentium licenciam elargimur. Et nichilominus tibi et eisdem fratribus eadem auctoritate concedimus, quod tu et ipsi et alii fratres dicti ordinis, qui in eisdem locis, ut premittitur, construendis pro tempore fuerint, gaudeatis omnibus et singulis graciis, privilegiis, exemptionibus, et libertatibus, quibus in aliis antiquis locis eiusdem ordinis gauderetis et gaudere possetis. Nulli ergo omnino hominum etc. Datum Avinione xvi. Kal. Iulii. Anno Secundo.

Превод:

Вољеном сину, викару Босне из реда Мале браће, поздрави итд.

Приличи мудрости апостолске столице да одбрану католичке вере и посебно њено увећање посебно студиозно и изузетно посвећено порпагира.

Дакако ми је изложена молба, у име најдражег мог сина у Христу и врло побожног владара Лајоша, светлог краља Угарске, у име драгих синова, браће из реда минорита у Босанској викарији, који бораве у тим крајевима, а молба је садржала то, да тамо има много жита које треба преобратити, а премало жетелаца и да стога постоји брига да би овим крајевима требало да буде више места у којима би боравили проповедници речи Божје и бранитељи и ширитељи његове вере. Стога ми је у вези са поменутиим крајевима упућена понизна молба да их удостојим дозволе за подизање и оснивање што више оваквих места у поменутиим крајевима. Ја, дакле, добростиво наклоњен овим молбама налажем твојој поверљивости и посебно се у том погледу уздам у Бога да ти, ли неко други на територији изван Рудника који је под управом племенитог Николе Алтомановића под влашћу краља Србије одабереш два места, а у области Глаж, под управом поменутог краља Угарске, једно место, и у других 9 места у поменутој Босни, Рашкој и Basarat,⁹⁴³ и у неким другим областима, чак и ако се не налазе у оквиру дијецеза, а у којим има јеретика, или шизматика, уз саветовање са људима од поверења из поменутог реда, оснујеш и изградиш места са појединачким црквама, или капелама, или певницама, звонницама, звонима и гробљима, те свим другим неопходним здањима за употребу у и живот браће из поменутог реда и браће која у њима буду боравили, а уз поштовање закона парохијских цркава које постоје у поменутиим градовима, или крајевима и без нарушавања било каквих других постојећих закона, уз освртање у узимање у обзир уредбе Блаженопочившег папе Бонифација VIII, мог претходника које је забранио да фратри из просјачких редова добијају било каква нова места без посебне папске дозволе; узимајући у потпуности у обзир поменуту забрану и све друге папске уредбе које би се овоме противиле, овим документом дајем пуну сагласност и дозволу за све што је горе наведено. А својим папским ауторитетом, такође теби и другој

⁹⁴³ неубицирано.

браћи поменутог реда који у поменутиим местима која ће се обновити буду боравили дајем дозволу да уживате у свим појединачним милостима, привилегијама и слободама на којима уживате и могли сте уживати и на ранијим таквим местима, нека нико не крши ово.

Авињон, 15. јуна (XVI календе) 2. година понтификата (1372.)⁹⁴⁴

Acta Gregorii PP. XI (1370-1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus, collegit notisque adornavit Aloysius L. Tautu, Romae 1966, 459.

Venerabilibus fratribus universis et singulis archiepiscopis et episcopis per Dalmatiam, Croatiam, Albaniam ac Bosnam et vicinas partes constitutis, salutem etc.

Dilecti filii Vicarius et fratres Ordinis Fratrum Minorum in Bosna et partibus circumvicinis moram trahentes, Nobis significare curarunt, quod cum ipsi coram dilecto filio nobili viro bano Bosnae Missas et divina officia celebrare et eidem interdum haereticos et Patarenos, quorum fautor esse dinoscitur, receptat et participat cum eisdem, fratres ipsi ab huiusmodi celebratione cessant, ut ipsum trahant a fautoria et receptatione praefata; quodque cum ipse banus divinis carere non audeat et presbyteris saecularibus, qui illis per vos missi vel alias sponte adveniunt, Missas audit sicque, de fratribus districtius non curans, in sua pertinacia perseverat. – Cum autem praemissa in detrimentum fidei et districtius inhibemus volumusque praesentes litteras scandalum christifidelium redundare noscatur, Nos malis huiusmodi subriter obviare et dicti bani aliorumque fidelium animarum saluti providere volentes, ne quis Praelatus vel presbyter Missas celebrare praesumat ab ipso aut sponte illuc veniens, fratribus praefatis occasione fautoriae praelibatae et celebratione cessantibus, coram ipso bano vel quocunque alio haereticorum seu schismaticorum fautore, celebrare praesumat, sub excommunicationis poena, quam contrafacientes incurrere volumus ipso facto, districtius inhibemus volumusque praesentes litteras apud praefatos fratres vel eorum Vicarium Generalem remanere et per vos vel aliquem vestrum eis invitis quomodolibet detineri.

Datum Anagninae, VI Idus augusti, anno septimo.

⁹⁴⁴ Bullarium Franciscanum romanorum pontificum, tomus I ab Honorio III ad Innocentium III, Rome, 1759, n°1198., p.478 <http://telma-chartes.irht.cnrs.fr/bullarium-franciscanum/notice-acte/157541> (приступљено 14. 2. 2023).

Превод:

Свим часним братима и појединачно епископима у Далмацији, Хрватској, Албанији, Босни и околним крајевима које држе, шаљем поздраве итд.

Вољени синови викар и браћа реда минорита у Босни су се, уз оклевање, постарали да ме обавесте да, премда су они ти који имају званичне ингеренције да пред баном Босне обављају службу Божју, он свеједно подржава јеретике и патарене, учествујући у њиховим службама, те да су баћа из тог разлога престала да држе мисе како би дотичног одвратили од јереси и учешћа у таквим службама. Будући да се пак бан ипак не усуђује да уопште не слуша мисе и буде без световних свештеника, он одлази на мисе које славе свештеници које сте ви послали или су тамо својеволјно дошли, потпуно игноришући браћу минорите и истрајавајући у својој тврдоглавости. С обзиром да све изречено наноси штету вери и да настојим да то озбиљније зауставим и предупредим, овим писмом стављам до знања да све наречено јесте велики преступ за хришћанску веру, те у циљу спречавања ових непочинстава и спаса душе бана и других верника, налажем да нити један прелат или свештеник католички – боравио тамо по позиву или својом вољом – више не држи мисе ниједном присталици јеретика, како су то и браћа минорити прекинули, и то под претњом казне екскомуникације. Будући да желим да одлучније станем на пут онима који противно томе поступају, нека ово писмо остане код поменуте браће или њиховог главног викара, а ви пак или неко од ваших нека у свему нареченом спречи оне које се буду противили.

Издато у Анањи, шесте иде августа, седме године мог понтификата (8. августа 1377.)

Bullarium Franciscanum romanorum pontificum, tomus I ab Honorio III ad Innocentium III, ed. Joannis Hyacinthi Sbaraleae, Rome, 1759, n°1489., 591.⁹⁴⁵

⁹⁴⁵ <http://telma-chartes.irht.cnrs.fr/bullarium-franciscanum/notice-acte/157839> (приступљено 14. 2. 2023).

Dilectis filiis vicario et fratribus ord. frat. Min. in partibus Bosnae constitutis.

Exhibita nobis pro parte vestra petitio continebat, quod, licet per privilegia apostolica vobis concessa possitis in partibus Bosnae concubinarios compellere, ut aut dimittant concubinas aut contrahant cum eisdem, in patria tamen Cetina appellata, vicina Bosnae, in qua christiani concubinas retinent, uti potestate huiusmodi non valetis: et, quia hoc cedit in exempli perniciem infidelium conversorum, qui exhortati per vestram praedicationem concubinas nolunt dimittere, eo quod christianos vident pro crimine huiusmodi non puniri, nobis humiliter supplicastis, ut potestatem utendi privilegiis in partibus Bosnae ordini vestro ab apostolica sede concessis ad dictam patriam Cetinae extendere dignaremur. Nos igitur animarum saluti providere vestrisque supplicationibus in hac parte annuere cupientes, potestatem huiusmodi ad dictam patriam Cetinae extendentes, vobis in ipsa utendi privilegiis praedictis et concubinarios per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, ad dimittendum concubinas vel contrahendum cum ipsis compellendi concedimus tenore praesentium facultatem.

Datum Anagninae VI idus augusti anno septimo.

Превод:

Вољеним синовима викарије и браћи реда минорита који у деловима Босне живе,

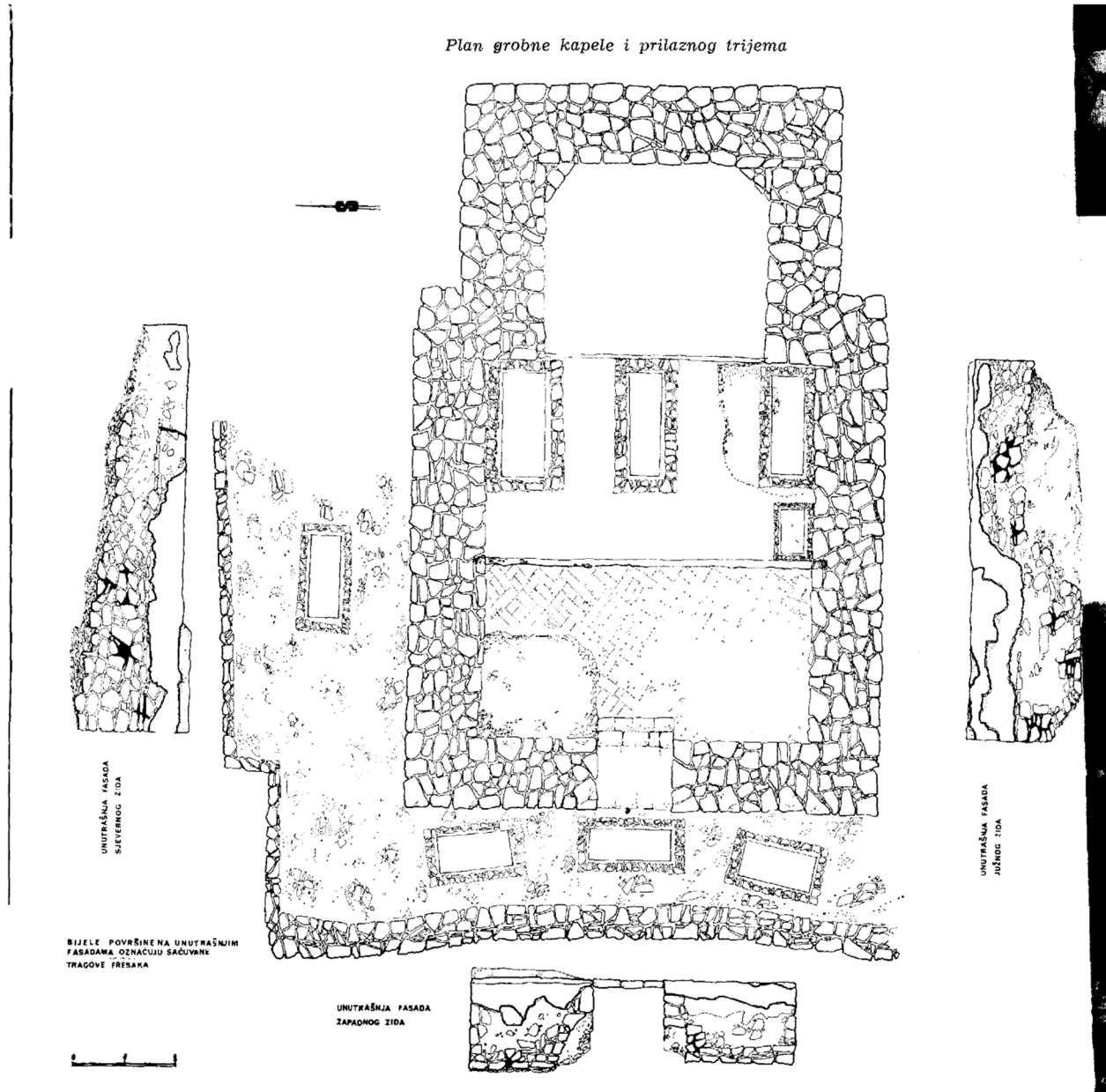
Изложена ми је молба која се односи на ваше крајеве, како, иако вам је допуштено по апостолској привилегији да у крајевима Босне да приморавате конкубинатске заједнице да или отерају своје конкубине, или их спојите са њима (брачном заједницом), ипак, у земљи званој Цетина, близу Босне, у којој хришћани држе конкубине, немате пуномоћје да то спроведете. Будући да такав пример доводи у опасност неверујуће обраћенике, који иако подстакнути вашом проповеди одбијају да отпусте конкубине јер виде да ни хришћани нису кажњени за злочин ове врсте, понизно ме молите да проширим коришћење привилегија које је ваш ред добио од Апостолске столице у Босни и на земљу Цетину. Ја, дакле, желећи да се побринем за вашу молбу и да одобрим тај део, проширујем вам овлашћења и на поменути земљу Цетину. Претходно наведене привилегије вам дајем како бисте могли кажњавати конкубинатске заједнице црквеним казнама, без могућности жалбе. Дајем вам

могућност да се горенаведена ситуација реши, или отпуштањем конкубина, или да се споје са њима (брачном заједницом).

Издато у Анањи, шесте иде августа, седме године мог понтификата (8. августа 1377.)

Графички и фотодокументарни прилози

план гробне капеле на Бобовцу, према: P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 69.

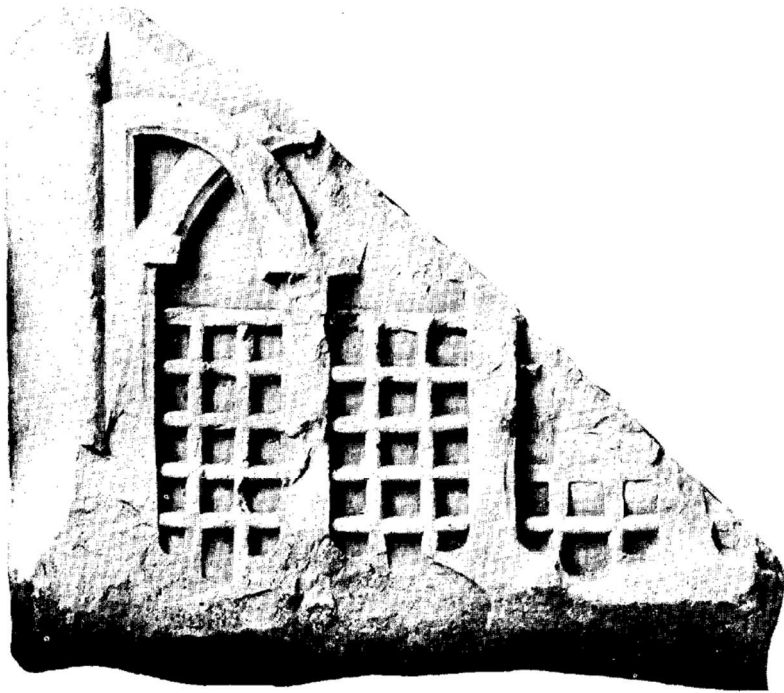
Unutrašnjost grobne kapele (sjeverni dio)

69

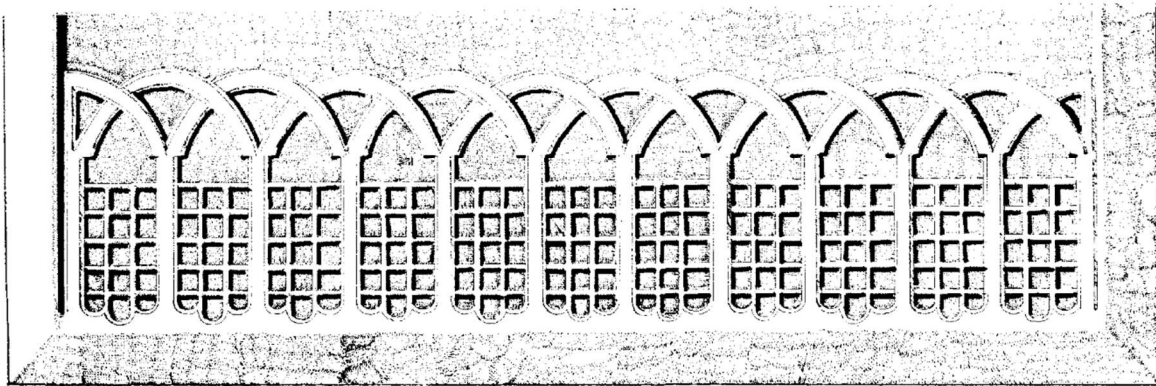
Plan velike crkve

Тлоцрт велике цркве на Бобовцу, грађене у време краља Стјепана Томаша, око 1459. године, у непосредној близини гробне капеле на Бобовцу.

*Dio pobočne ploče
kompozitnog
sarkofaga*

Likovna rekonstrukcija pobočne ploče sarkofaga

Део саркофага из гробне капеле на Бобовцу, највероватније гроба краљице Доротеје Горјанске, жене краља Твртка II (1404-1408; 1421-1443). Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 99.

Сличан готички мотив на стећцима (некропола Радимља код Стоца). Фотографисала
А. Вујковић Шакановић (29.12.2022).

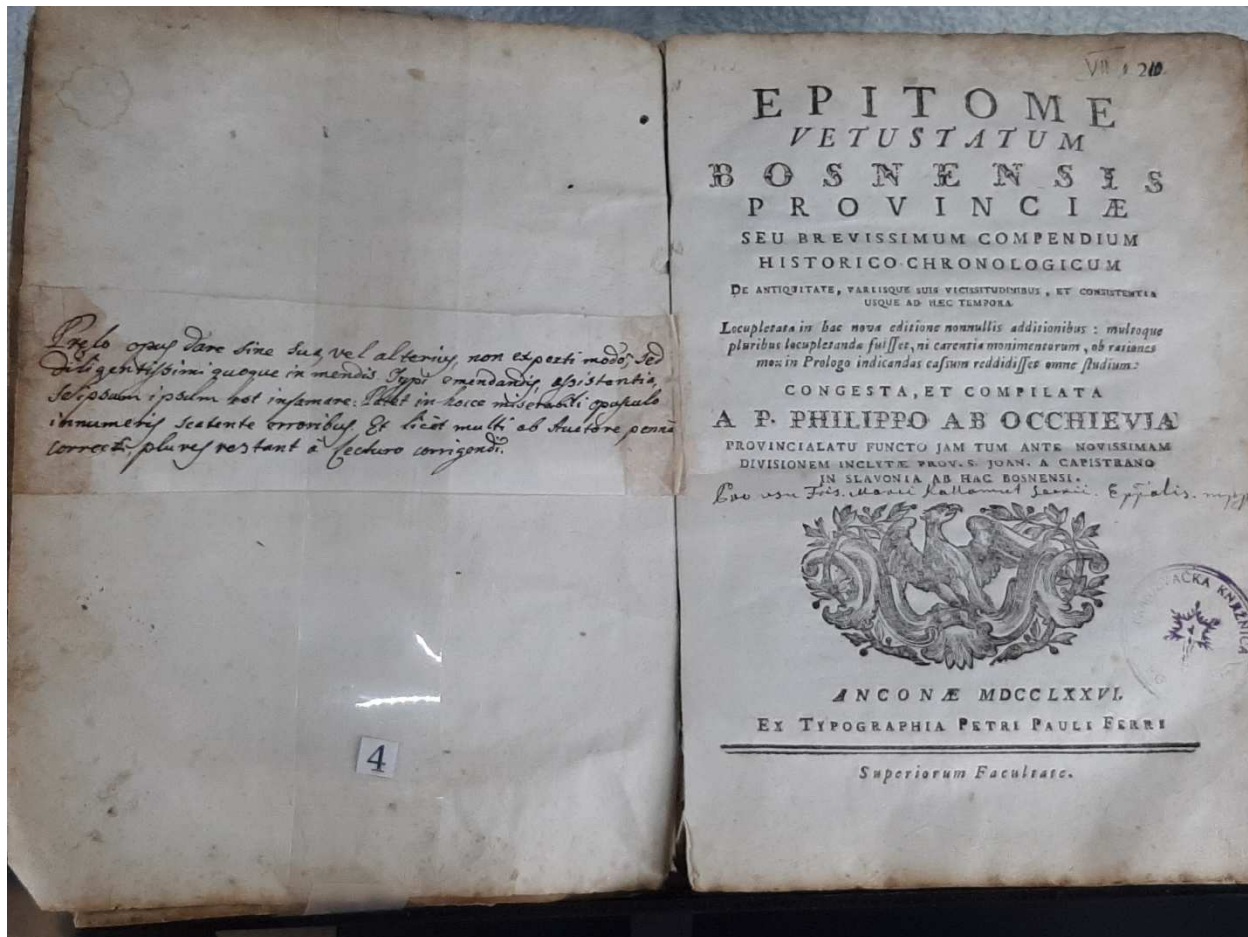

Стећак у облику крста, некропола Радимља код Стоца (фотографисала А. Вујковић Шакановић 29.12.2022.)

Позна списатељска делатност босанских фрањеваца, дело Филипа Ластрића, *Epitome vetustatum Bosnensis Provinciae*. Оригинални примерак који се чува у музеју фрањевачког самостана Св. Духа у Фојници (фотографисала А. Вујковић Шакановић 10.5.2021).

Улазна врата у стари фрањевачки самостан у Фојници која се чувају у самостанском музеју (фотографисала А. Вујковић Шакановић 10.05.2021.)

Карта средњовековних цркви на данашњој територији Босне и Херцеговине која се чува у самостанском музеју у Фојници. Аутор Андрија Зирдум. Фотографисала А. Вујковић Шакановић 10.05.2021)

Данашњи изглед самостана Св. Духа у Фојници (фотографисала А. Вујковић Шакановић 10.5.2021).

Коришћени извори

Необјављени извори

Државни архив Дубровник: *Distributiones Testamentorum IV*, fol. 45r.

Мађарски државни архив DAB DL 40919 (25.8.1343.) доступно на:
<https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/36708/?list=eyJxdWVyeSI6ICI0MDkxOSAifQ>
(приступљено: 25.8.2020.).

Мађарски државни архив DAB DL 766657 (1.3. 1342.) доступно на:
<https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/35234/?list=eyJxdWVyeSI6ICI3NjY1NyJ9>
(приступљено 25.8.2020.)

Објављени извори

Acta Gregorii PP. XI (1370-1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus coll. A. L. Tàutu. Roma 1966.

Analecta Franciscana ad Historiam Frantrum Minorum Spectantia tomus II, ed. Collegi S. Bonaventurae, Quarracchi: Typographia Collegi S. Bonaventurae, 1887.

Analecta Franciscana ad Historiam Frantrum Minorum Spectantia tomus III, ed. Collegi S. Bonaventurae, Quarracchi: Typographia Collegi S. Bonaventurae, 1897.

Annali ecclesiastici tomus XXIV, ed. A. Theiner, Parisii 1880.

Anonymi Descriptio Europae Orientalis –Анонимов Опис источне Европе, ур. С. Рудић, Београд 2013.

Anonymi Descriptio Europae Orientalis/ Anonimov Opis istočne Evrope. (prir.) S. Rudić, Beograd 2013.

Arnald of Sarrant, *Chronicle of The Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor*, tr. Noel Muscat, Malta 2010.

Assemani, J. S., *Kalendaria exlessiae universae V, Kalendaria ecclesiae slavicae sive graecomosce*, Romae 1755.

Архиепископ Данило: Животи краљева и архиепископа српских, ур. Ђ. Даничић, Државна штампарија, Биоград 1866.

Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci*, in: *Analecta Franciscana IV*, Quaracchi 1906.

Bihl, M., *Statuta generalia Ordinis edita in Capitulo generali an. 1354 Assissi celebrato, communiter Farineriana appellata (Editio critica et analytica), Index; Tabulae eynopticae Statutorum Generalium 1260-1354*, *Archivum Franciscanum Historicum* 35 (1942) 177-253.

Blasii de Zalka et continuatorum eius, *Chronica fratrum minorum de Observantia provinciae Bosnae et Hungariae*, in: F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica I*, Budapest 1871.

Chronica fr. Salimbene de Adam, in: *Monumenta Germaniae Historiae XXXII*, ed. O. Holder-Egger, Hannoverae et Lipsiae 1905-1913.
[https://www.dmgh.de/mgh_ss_32/index.htm#page/\(III\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_ss_32/index.htm#page/(III)/mode/1up) (pristupljeno 13.2.2021.)

Chronica XXIV generalium Ordinis minorum, in: *Analecta Franciscana III*, Quaracchi 1897.

Chronica XXIV Ministrorum Generalium Ordinis fratrum Minorum, Quaracchi 1897. Thomas of Eccleston, *De adventu fratrum minorum in Angliam*, Paris 1909.

Clementis Pape quinti singulares consitutionum textus tam XX Extravantium XXII Johannis pape quam Decretalium extravagantium a romanis pontificibus post peractum Bonifacii librum sextum emanantium insipiunt: adjectis correcectisque summariis artificiose expurgati, ed. G. Eustace, 1509.

Codex diplomaticus Regni Bosnae, ur. Dž. Dautović, E. Kurtović, L. Nakaš i dr, Sarajevo 2018.

Čremošnik, G., *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*, Sarajevo 1955.

Dautović, Dž., E. Dedić, *Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku*, *Prilozi* 45 (2016) 225-246.

Dolci, S., *Monumenta historica Provinciae Rhacusinae Ordinis Minorum S. P. N. Francisci*, Neapolis 1746.

Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Venetia 1605.

Eubel, C., *Bullarium Franciscanum VI: Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI documenta*, Ad Claras Aquas, 1902.

Eubel, C., G. Sbaraglia, *Bullarium Franciscanum sive Romanorum Pontificum, Constitutiones, Epistolas, Ac Diplomata Continens Tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum, Et Poenitentium*, Romae 1898.

Eubel, C., *Hierarchia catholica medii aevi I*, Münster 1913.

Eubel, C., *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum Codicem Vaticanum nr. 1960*; Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1892.

Farlati, D., *Illyrici sacri*, tomus IV, Venetiis 1774.

Farlati, D., *Ilyrici Sacri III. Ecclesiae suffraganae metropolis spalatensis*, Venetiis 1769.

Farlati, D., *Ilyrici Sacri V: Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagabriensis*, Venetiis 1775.

Farlati, D., *Ilyrici Sacri VI: Ecclesia Ragusina cum suffraganeis, et ecclesia Rhiziniensis et Catharensis*, Venetia 1800.

Fejér, G. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomi IV. Vol. 3., Budae 1829.

Fejer, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II*, Budae 1829.

Fejér, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus II, Budae 1829.

Fejér, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III/2*, Budae 1829.

Fejér, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi IV/2 Budae 1829.

Fermendžin E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae 1892.

Fermendžin, E., *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, Zagreb 1888.

Field, S. L., *The Rules of Isabelle of France: An English Translation with Introductory Study*, New York 2013.

Фостиков, А., *Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина у Маслинама и Сланом*, Стари Српски Архив 5 (2006) 173-186.

Fra Anđeo Klarenski, *Knjiga kronika ili nevolja Reda manje braće, Liber chronicarum sive tribulationum ordinis minorum (1323-1326)*, u: *Franjevački izvori: fontes franciscani*, ur. Pero Vrebac, Sarajevo/Zagreb 2012.

Franjevački izvori, ur. P. Vrebac, Sarajevo/Zagreb 2012.

Fratris Arnoldi, *De correctione ecclesiae epistola et Anonymi De Innocentio IV. P. M. antichristo libellus*, ed. E. Winkelmann, Berolini 1865. https://reader.digital-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10023108_00026.html (приступљено 17.4.2021)

Gams, P. B., *Series episcoporum Ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo*, Ratisbonae 1873.

Gelcic, J., L. Thalloczy, *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest, 1887.

Gelcich, J., *Monumenta Ragusina. Libri reformationum IV*, Zagrabiae 1896.

Gonzaga, F., *De origine Seraphicae Religionis*, Romae 1587.

Jelenić, J., *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, Sarajevo 1916.

Јечменица, Д., *Друга стонска повеља краља Стефана Душана*, Стари српски архив 9 (2010) 51-61.

Јечменица, Д., *Прва стонска повеља краља Стефана Душана*, Стари српски архив 9 (2010) 25-50.

Јечменица, Д., *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 29-46.

Miklosich, F., *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* 1858.

Katona, S., *Historia critica Regnum Hungariae IV*, Buda 1782.

Katona, S., *Historia critica regnum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide fomesicorum et externorum scriptorum soncinnata IV*, Posonii et Cassoviae 1781.

Klaić, N., *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. Godine*, Zagreb 1972.

Knauz, F., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I*, Ostrogon 1874.

Kniewald, D., *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstajcima*, Zagreb 1949.

Kniewald, D., *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, Zagreb 1949.

Kukuljević Sakcinski, I., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagrabiae 1875.

Kukuljević Sakcinski, I., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, t. II, Zagreb 1876.

Lasić, D., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita*, Archivum franciscanum historicum 55 (1962), 59-81.

Ljubić, Š., *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike tom I*, Zagreb 1868.

Ljubić, Š., *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1347 do 1358 III*, Zagreb 1872.

Ljubić, Š., *Listine odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike II*, Zagreb 1870.

M. A. C. Sabellico, *Rhapsodiae historicae ab Orbae condito, tomus II*, Opera omnia, Basileae, 1560.

Martyrologium Franciscanum in quo Sancti, Beati, aliique servi Bartholomaei Dei martyres, pontifices, confessores, ac Virgines, qui tum vitae sanctitate, tum Miraculorum gloria, claruere, ed. Arthur Du Monstier, Parisiis 1653.

Matasović, J., *Tri humanista o Patarenima*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, I, Скопје, 1930.

Migne, J. P., *Inocentii III romani pontificis Opera omnia I*, in: *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, t. CCXV, Parisiis 1891.

Monumenta Montenegrina IV, t. 1, prev. M. Vogeovski, Podgorica 2001.

Мргић, Ј., *Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје своју "вјеру господску"*, Стари српски архив 7 (2008) 51-58.

Мргић, Ј., *Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима*, Грађа о прошлости Босне 1 (2008), 11-22.

Мргић-Радојчић, Ј., *Повеља бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепанићу*, Стари српски архив 3 (2004) 19-34.

Nagy, I. et al., *Hazai Okmánytar (Codex diplomaticus patrius)*, II, Győr — Budapest 1865.

Olinger, L., *Documenta inedita ad historiam Fraticellorum spectantia*, Archivum Franciscanum Historicum 3 (1910) 253–280.

Olinger, L., *Documenta inedita ad historiam Fraticellorum spectantia*, Archivum Franciscanum Historicum 4 (1911) 3–23.

Orbini, M., *Il Regno degli Slavi*, Pesaro 1601.

Orbini, M., *Kraljevstvo Slovena*, Zagreb 1999.

Орбини, М., *Краљевство Словена*, Београд 1968.

Орбини, М., *Краљевство Словена*, Београд 2016.

Paulinii Minoritae de Venetiis opera historica, seculum XIV, rukopis Vat. lat. 1960.
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.1960 (приступљено 26.3.2021.)

Peter of les Vaux-de-Cernay, *The History of the Albigensian Crusade*, trans. by W.A. Sibly and M.D. Sibly Woodbridge 2002.

Piccolomini, E. S., *Cosmographia Pii Papae in Asiae et Europae eleganti descriptione*, Parisiis 1510.

Пуцић, М., *Споменици српски од 1395. до 1423. то ест писма писана од Републике Дубровачке Краљевима, Деспотима, Војводама, и Кнезовима Србскием Босанскием и Приморскием*, Београд 1858.

Rački, F., *Prilozi za povjest bosanskih Patarena*, Starine JAZU 1 (1869) 93-140.

Raimundi de Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem*, in: Recueil des Historiens des croisades. Historiens Occidentaux V, Paris 1844–1845.

Šanjek F., *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13-15.)*, Barabat, Zagreb 2003.

Sbaralea, J. H., *Bullarium Franciscanum Bullarium Franciscanum sive, Romanorum pontificum constitutiones, epistolae, diplomata tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa*, tomus I, Romae 1759.

Sbaraleae Hyacinthi, J. (Ed.), *Bullarium Franciscanum sive, Romanorum pontificum constitutiones, epistolae, diplomata tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa II*, Roma 1761.

Sbraglia J., *Bullarium Franciscanum sive, Romanorum pontificum constitutiones, epistolae, diplomata tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa III*, Romae 1765.

Sbraglia, *Bullarium Franciscanum sive, Romanorum pontificum constitutiones, epistolae, diplomata tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, Poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco institutis ab eorum originibus ad nostra usque tempora concessa V*, Romae 1768.

Smičiklas T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae X*, Zagreb 1912.

Smičiklas T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XI*, Zagreb 1913.

Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb 1905.

Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV*, Zagreb 1906.

Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae Slavoniae et Dalmatiae IX*, Zagreb 1911.

Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb 1905.

Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagreb 1904.

Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VII*, Zagreb 1909.

- Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VIII*, Zagreb 1910.
- Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XII*, Zagreb 1914.
- Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIII*, Zagreb 1915.
- Smičiklas, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XIV*, Zagreb 1934.
- Smodlaka, J., *Zemlje Južnih Slovena i njihovi grbovi oko 1330. godine u "putu oko svijeta" jednoga španjolskog fratra*, Split 1931.
- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, ур. Д. Богдановић, СКЗ, Београд 1988.
- Стојановић, Јб., *Старе српске повеље и писма*, Београд/Сремски Карловци 1929.
- Стојановић, Јб., *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902.
- Šurmin, Đ., *Hrvatski spomjenici I*, Zagreb 1898.
- Telek, J., *Nova Facies Provinciae Hungariae SS. Salvatoris, Historiae Chronologicae II*, 1757.
- Thalloczy L., K. Jireček, M. Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Tomus I, Tirana 1913.
- Thalloczy L., K. Jireček, M. Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. II, Annos 1344-1406 continens*, Tirana 1918.
- Thalloczy, L., *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva*, Glasnik Zemaljskog muzeja 18/4 (1906) 401-444.
- Thalloczy, L., *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914.
- Theiner, A., *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, tomus II, ab Innocentio PP. VI usque ad Clementem PP. VII, 1352-1526*, Romae 1860.
- Theiner, A., *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216-1352*, Tomus I, Typis Vaticanis, Romae 1859.
- Theiner, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, tomus I, ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III, 1198-1549*, Romae 1863.

- Theiner, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium II*, Zagrabiae 1875.
- Theiner, A., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I*, Osnabruck 1968.
- Tkalčić, J., *Monumenta Ragusina. Libri reformationum II*, Zagrabiae 1882.
- Truhelka, Ć., *Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju*, Sarajevo 1911.
- Византијски извори за историју народа Југославије IV*, ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 2, обр. Божидар Ферјанчић, Београд, 1959.
- Wadding L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum IV*, Romae 1732.
- Wadding, L., *Annales Minnorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum II*, Lugduni 1708.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum V*, Roma 1733.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum X*, Quaracchi 1932.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum V*, Romae 1733.
- Wadding, L., *Annales minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum II*, Romae 1732.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum tom. II*, Lugdunum 1633.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum VII*, Roma 1733.
- Wadding, L., *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum VIII*, Friburg 1909.
- Wadding, L., *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum, tomus XV*, Romae 1736.
- Wadding, L., J. M. Fonseca, *Annales minorum seu trium ordinum a s. Francisco institutorum: 1377-1417, t. IX, Ad claras aquas* 1932.

Waddingo Hiberno L., *Annales minorum seu trium ordinum S. Francisco institutorum tomus II*, Romae 1732.

Wenzel, G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III*, Pest 1862.

Wenzel, G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus t. VI*, Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. vol. XI, Pest 1867.

Wenzel, G., *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera, Magyar Diplomáciai Emlékek, II* Budapest 1875.

Животи краљева и архиепископа српских: Службе, ур: Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Просвета, Београд 2008.

Животи краљева и архиепископа српских: Службе. прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, Београд 2008.

Коришћена литература

Anđelić, P., *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975.

Андрејић, Ж., *О крунисању сугубим венцем босанског краља Твртка I Котроманића*, Ужички зборник 31-1 (2007) 29-62.

Ančić M., *LIVNO srednjovjekovna hrvatska županija*, Split 2001.

Ančić, M., *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001.

Ančić, M., *Neuspjeh dualističke alternative. O recepciji bosanske "hereze" u komunalnim društvima Istočnog Jadrana*, Prilozi 22/23 (1987) 7-35.

Ančić, M., *Pobožnost franjevaca Bosanske vikarije u drugoj polovici XIV stoljeća*, u: *Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 225-242.

Ančić, M., *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV stoljeću*, Zadar-Mostar 1997.

Ančić, M., *Gdje je podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni*, Prilozi 21 (1985) 95-114.

Anđelić P., *Srednji vijek – doba stare države*. u: Visoko i okolina kroz historiju I: Prehistorija, antika i srednji vijek, ur: P. Anđelić, Visoko 1984, 101-311.

Anđelić, P., *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 34 (1979) 184-247.

Anđelić, P., *Problem naselja i užeg teritorija pod imenom Bosna*, u: Studije o teritorijalopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1992, 25-30.

Anđelić, P., *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošiću kod Vranduka*, u: Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Zenica 1973, 439-452.

Anđelić, P., *Srednji vijek – doba stare bosanske države*, u: Visoko i okolina kroz istoriju, Visoko 1984, 192-250.

Anđelić, P., *Studije o teritorijalopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982.

Anđelić, P., *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV i XV vijeka u Bosni*, u: Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Zenica 1973, 201-206.

Anđelić, P., *Bobovac i Kraljeva Sutjeska: stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo 1973.

Andrews, F., *The Influence of Joachim in the 13th Century*, in: A Companion to Joachim of Fiore, ed. M. Riedl, Leiden-Boston 2013, 190-266.

Andrews, F., *The Other Friars: The Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, The Boydell Press, Woodbridge 2006.

Andrić, S., *Blessed John of France, The First Franciscan Minister Provincial in Hungary*, in: Promoting the Saints: Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period; Essays in Honor of Gábor Klaniczay for his 60th Birthday, ed. O. Gescer et al, Budapest-New York 2011, 83-102.

Andrić, S., *Mjesto svadbe bana Tvrtka I i franjevački samostan „Sveti Ilija“*, Zbornik muzeja Đakovštine 7 (2005) 25-38.

Andrić, S., *Područje Požeške županije u srednjem vijeku*, Raukarov zbornik, Zagreb 2005, 225-244.

Antoljak, S., *Ban Pavao Bribirski “Croatorum dominus”*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 19 (1972) 5-62.

Antoljak, S., *Heretici u okolini srednjovjekovnog Zadra: prilog proučavanju povijesti patarenstva u Dalmaciji*, Radovi Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 21 (1974) 7-27.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine tom 1, ur. B. Čović, Sarajevo 1988.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine tom 2, arheološka nalazišta regija 1-13, ur. B. Čović, Sarajevo 1988.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine tom 3, arheološka nalazišta regija 14-25, ur. B. Čović, Sarajevo 1988.

Bakija-Konsuo, A., R. Mulic, *The history of leprosy in Dubrovnik: An overview*. International journal of dermatology 50 (2011) 1428-1431.

Bakić, J., *Dubrovnik - grad najvrjednije higijensko sanitarne hrvatske i svjetske baštine*, Hrvatski časopis za javno zdravstvo, vol 2. 7 (2006), 1-10. <https://hcjz.hr/index.php/hcjz/article/view/1994> (pristupljeno 01.04.2023.)

Barabás, G., *“Et maxime mediante viro venerabili.” Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselőlet fogalmi-jogi tipológiájához*, In: Korszakhatár. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). Ed.T. Fedeles, M. Font, G. Kiss. Pécs 2013, 59-74.

Barabás, G., *Eretnekek, kalózok és legátusok. A bosznai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején*, Világtörténet 39 (2017) 5-32.

Barada, M., *Episcopus Chroatensis*, Croatia sacra, (1931) 161-215.

Barber, M., *The Cathars: dualist heretics in Languedoc in the high middle ages*. Routledge, 2014.

Barčić, B., *Kratak prikaz povijesti Franjevačke provincije svetog Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Impresum, Zadar 1976.

Barčić, B., *Povijest franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Zadar 1976.

Barone, G., *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 78*. (2013) retrieved January 20, 2018 from: http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-niccolo-iv_%28Dizionario-Biografico%29/

Barone, G., *Enciclopedia dei Papi: Niccolo IV*, 2000, retrieved January 20, 2018 from: [http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_\(Enciclopedia-dei-Papi\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-iv_(Enciclopedia-dei-Papi)/).

Barun, A., *Franjevci u Livanjskom kraju*, Bosna Franciscana 21 (2004) 125-146.

Barun, A., *Svjedoci i učitelji: povijest franjevaca Bosne Srebrene*, Sarajevo 2003.

Basić, I., *O počišaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII stoljeću*, Pro tempore 3 (2006) 25-44.

Basler, Đ., *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972.

Basler, Đ., *Kasnoantičko doba*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, ur. A. Benac, Veselin Masleša, Sarajevo 1984, 309-373.

Berk, P., *Istorija i društvena teorija*, Beograd 2002.

Bernardini, P. L., *Frate Angelo da Chiarino alla luce della storia*, Osimo 1964.

Bilogriović, N., *Katoličke crkve na području današnje banjalučke biskupije do invazije Turaka*, Sarajevo 1998.

Blehova-Čelebić, L., *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica 2002.

Bonifačić, A., *Samostan svete Eufemije*, Zagreb 2008.

Božitković, J., *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339-1735)*, *Franjevački vijesnik* 41 (1934) 18-22.

Brković, M., *Bosansko-humski kršćani u križištu papinske i ugarske politike prema Bosni i Humu*, u: *Fenomen „kristjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 129-178.

Brković, M., *Katoličanstvo bosansko-humskih vladara i velmoža*, *Croatica Christiana Periodica* 25/47 (2001) 29-50.

Brllek, M., *Conventus S. Francisci Ragusii (Dubrovnik) historica lineamenta*, in: *Miscellanea Melchior de Pobladura, I*, Romae 1964.

Brllek, M., *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku I*, Zagreb 1952.

Brodel, F., *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, tom I, Beograd 2001.

Brooke, R., *Early Franciscan Government: From Elias to Bonaventure*, Cambridge 1959.

Brunner, M., *Pope John XXII and the Michaelists: The Scriptural Title of Evangelical Poverty in "Quia vir reprobus"*, *Church History and Religious Culture* 94/2 (2014) 197-226.

Bruschi, C., *Inquisizione francescana in Toscana fino al pontificato di Giovanni XXII*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 285-324.

Bubalo, Đ., *Osnivanje i jurisdikcija Sremske biskupije*, u: *Jurisdikcija katoličke crkve u Sremu*, Beograd 2010, 13-70.

Burr, D., *Effects of the spiritual Franciscan controversy on the mendicant ideal*, in: *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, ed. Donald S. Prudlo, Leiden-Boston 2011, 277-306.

Burr, D., *The "Spiritual" Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis*, Pennsylvania 2001.

Buturac, J., *Gli Ordini religiosi in Croazia*, Roma 1943.

Buturac, J., *Popis biskupa Zagrebačke biskupije od god. 1334*, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka I*, Zagreb 1944, 409-454.

Buytaert, E. M., *Collected articles on Ockham*, New York 1992.

Баслер, Ђ., *Проглашење Босне краљевином 1377. године*, Прилози 11-12 (1975-1976) 49-61.

Благојевић, М., *Планине и пашњаци у средњовековној Србији*, Историјски гласник 2-3 (1966) 1-95.

Благојевић, М., *Северна граница босанске државе у XIV веку*, у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, ур. С. Терзић, Београд 1995, 59-77.

Благојевић, М., *Србија у доба Немањића*, Београд 1989.

Благојевић, М., *Средњовековни забел*, *Историјски часопис* 14-15 (1966) 1-17.

Благојевић, М., *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011.

Благојевић, М., *Српско краљевство и државе у делу Данила II*, *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 139-155.

Благојевић, М., *Забел*, у: *Лексикон српског средњег века*, прир. Р. Михаљчић, С. Ћирковић, Београд 1999, 212.

Богићевић, В., *Писменост у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1975.

Божилов, И., *Фамилијата на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопографија*, Софија 1985.

Бојанин, С., *Забаве и светковине у средњовековној Србији: од краја XII до краја XV века*, Београд 2005.

Бубало, Ђ., *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009.

Chiffolleau, J., *L'inquisition franciscaine en Provence*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 151-284.

Cambi, N. (ur.), *Antička Salona*, Split 1991.

Campbell, A., *Franciscan Nuns in England, the Minoress Foundations and Their Patrons, 1281–1367*, in: *The English Province of the Franciscans (1224-c.1350)* ed. M. J. P. Robinson, Leiden 2017, 426-447.

Цветковић, Б., Г. Гаврић, *Краљица Јелена и фрањевици*, *Јелена - краљица, монахиња, светитељка*, Манастир Градац, Брвеник 2015, 119-138.

Цвитковац, Н. П., *Архиепископ Данило II, "хришћанска вера" и фрањевици*, *Баштина* 44 (2018) 121-137.

- Цвитковац, Н., *Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године*, Баштина 48 (2019) 355-371.
- Ćerdić, A., *Euharistijska pretvorba: katoličko i pravoslavno tumačenje*, (diplomski rad), Split 2020.
- Chiffolleau, J., *L'inquisition franciscaine en Provence*, in: *Frati minori e inquisizione*, ed. E. Menesto, Spoleto 2006, 151-284.
- Cholewicki, P., *The role of the Franciscans in the kingdom of Bosnia during the reign of King Stjepan Tomaš (1443-1461)*, *Annual of Medieval Studies at CEU* 25 (2019) 107-120.
- Cholewicki, P., *The Role of the Franciscans in the Kingdom of Bosnia during the reign of King Stjepan Tomaš (1443-1461)*, Unpublished Master thesis, CEU, Budapest 2017.
- Ćirković, S., *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, *Prilozi za istoriju BiH I*, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, ur. E. Redžić, Sarajevo 1987, 191-254.
- Ćirković, S., *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, u: *Radovi sa Simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Zenica 1973, 33-52.
- Ćirković, S., *Jedna bosanska kraljevska presuda*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 19 (1970- 1971) 9-18.
- Ђеклић, А., „*Богумилски*“ *повез – један историјски фалсификат*, *Археографски прилози* 35 (2013) 157-168.
- Ђирковић С., *Сугуби венац, Прилог историји краљевства у Босни*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 277-305.
- Ђирковић, С., *Београд под краљем Душаном*, *Зборник Историјског музеја Србије* 17-18 (1981) 37-46.
- Ђирковић, С., *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве*, у: *Работници, војници, духовници*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 214-239.
- Ђирковић, С., *Земља и град Мачва*, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 74 (2008) 3-20.

- Ћирковић, С., *Зета у држави Немањића*, Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970, 3-134.
- Ћирковић, С., *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- Ћирковић, С., *Једна парница сребреничких фрањеваца (Уз јубилеј босанске фрањевачке провинције)*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 40-41 (1989-1990), 30-41.
- Ћирковић, С., *Краљ Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 11-20.
- Ћирковић, С., *Крстјани*, Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 333-334.
- Ћирковић, С., *Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје*, *Историјски гласник* 1-2 (1978) 63-68.
- Ћирковић, С., *Неостварена аутономија градско друштво у Србији и Босни*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 259-275.
- Ћирковић, С., *Православна црква у српској држави*, у: *Работници, војници, духовници*, ур. В. Ђокић, Београд 1997, 197-213.
- Ћирковић, С., *Производња злата, сребра и бабра у централним областима Балкана до почетка новог века*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 79-103.
- Ћирковић, С., Р. Ђук, А. Веселиновић, *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку*, *Miscellanea* 22 (2004) 9-80.
- Ћирковић, С., *Работници, војници, духовници*, прир. В. Ђокић, Београд 1998.
- Ћирковић, С., *Развој и заосталост на Балканском полуострву*, у: *Работници, војници, духовници*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 21-36.
- Ћирковић, С., *Сусрети великих цивилизација око 1300*, у: *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, прир. В. Ђокић, Београд 1997, 369-376.
- Ћирковић, С., *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964.
- Ђоровић, В., *Краљ Твртко I*, Београд-Земун 1925.

Ђоровић, В., *Територијални развој средњовековне босанске државе*, Глас СКА 157 (1935) 3-47.

Ђоровић, В., *Хисторија Босне*, Београд 2018.

Ђоровић, В., *Бан Борић и његови потомци*, Глас СКА 182 (1940) 51-66.

Ђук, Р., *Отварање рудника у XIV веку*, у: С. Ђирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд/Нови Сад 2002, 33-48.

Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies, ed. A. E. Laiou, Harvard University, Washington D.C. 1993.

Ћоралић, Л., *Bosanski biskup Peregrin Saksonac (1349-1356)*, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* 2 (1999) 11-20.

Ћоралић, Л., *Bosanski biskup Peregrin Saksonac (1349-1356)*, *Godišnjak Njemačke narodosne zajednice* 1 (1999) 11-20.

Ћошкић, В. Р., *Osnutak bosanske vikarije kao historijski problem*, *Svjetlo riječi* 1 (2006) 64-65.

Ћошковић, П., „Hrvatinići“, in: *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002, Accessed on May 13, 2020 <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>

Ћошковић, П., *Crkva bosanska u XV. Stoljeću*, Sarajevo 2005.

Ћошковић, П., *Interpretacija Kniewaldova kritičkog izdanja Bilinopoljske izjave*, *Prilozi* 32 (2003) 75-117.

Ћошковић, П., *Interpretacija Kniewaldova kritičkog izdanja Bilinopoljske izjave*, *Prilozi* 32 (2003) 75-117.

Ћошковић, П., *Krstjanice, bosanske redovnice, u očima suvremenika*, у: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova* ur. E. O. Filipović, Sarajevo 2015, 13-36.

Costen, M. D., *The Cathars and the Albigensian crusade*. Manchester 1997.

Cowley, P., *Franciscan rise and fall*, London 1933.

Čremošnik, G., *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine III, Sarajevo 1955.

Чутурић, Л., *Фрањевци међу хрватским пуком кроз седам стољећа*, Сарајево 1926.

Cresi, D., *Statistica dell'Ordine minoritico all'anno 1282*, in: *Archivum Franciscanum Historicum* 56 (1963) 157-162.

Cusmich, G., *Cenni storici sui Minori Osservanti di Ragusa*, Trieste 1864.

Damiata, M., *Aspettando l'apocalisse in fervore e furore con Ubertino da Casale*, Roma 2000.

Dautović, Dž., *Bosna i rimska kurija u srednjem vijeku*, Sarajevo 2017, neobjavljena doktorska disertacija.

Dautović, Dž., *Novi prilozi poznavanju vjerskih prilika srednjovjekovne Bosne u inostranoj historiografiji*, *Bosna Franciscana* 48 (2018) 203-212.

Dautović, Dž., *Sudbine velom zaborava skrivene. Žene bosanskog srednjovjekovlja u izvorima, historiografiji i populistici*, u: *Zamišljanje žene. O ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine*. Sabina Veladžić - Aida Ličina-Ramić (ur.), Heinrich Boll Stiftung, Sarajevo 2023, 17-61.

De Vincentiis, A., *Enciclopedia dei papi II*, Roma 2000.

Dedić, E., *Radovi, Knjiga XVII/3 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2014*. Prikaz, *Gračanički glasnik-Časopis za kulturnu historiju* 38 (2014) 207-211.

Delorme, F., *Descriptio Codicis 23. J. 60 Bibliothecae Fr. Min. Conventualium Friburgi Helvetiorum*, *Archivum Franciscanum Historicum* 10 (1917) 99-102.

Devroey, J. P., *Monastic Economics in the Carolingian Age*, in: *The Cambridge History of*

Dinić, M., *Oko velikog bosanskog zlatnika*, *Istorijski glasnik*, 3-4 (1955) 149-157.

Dipple, G. L., *Uthred and the Friars: Apostolic Poverty and Clerical Dominion between FitzRalph and Wyclif*, *Traditio* 49 (1994) 235-258.

Dodig, R., A. Škegro, *Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni*, Povijesni prilozi 35 (2008) 9-22.

Doucet, V., *Apologia pro vita sua*, Archivum Franciscanum Historicum 39 (1964) 73-181.

Draganović, K., *Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638)* Croatica Christiana Periodica X (1982), 73-99.

Draganović, K., *Katolička crkva u sredovječnoj Bosni*, Sarajevo 1942.

Dragišić, Juraj. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 4. 2. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16125>>.

Drmač, M., *Kraljevske svečanosti u srednjovjekovnoj Bosni*, u: *Žene u srednjovjekovnoj Bosni: zbornik radova*, ur. E. O. Filipović, Sarajevo 2015, 185-199.

Duba, W., C. Schabel, *Introduction*, Vivarium 47 (2009) 148-150.

Duby, G., *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*, Baltimore/London 1991.

Duby, G., *The Knight, the Lady and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*, New York 1983.

Duffy, E., *Saints and Sinners: A History of The Popes*, New Haven/London 2014.

Duval-Arnould L., *John XXII*, in: *The Papacy: An Encyclopedia II*, ed. P. LeVillain, London 2001, 850–851.

Dvornik, E., *The Slavs. Their Early History and Civilization*, Boston 1956.

Динић М., *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955.

Динић М., *Средњовековни Срем*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1-12.

Динић М., *Жупанија "Кеџе" између Дунава и Фрушке Горе*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 8 (1935) 94–95.

Динић М., *Јован Ангел „dominus Surtiae“*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 301.

- Динић М., *Средњовековни Срем*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 270–284.
- Динић, М., *Државни сабор средњовековне Босне*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 231-314.
- Динић, М., *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932.
- Динић, М., *Comes Constantinus*, Зборник радова Византолошког института 7 (1961) 1-12.
- Динић, М., *Босна од X до XV века*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 119-160.
- Динић, М., *Велики босански златник*, Историјски часопис 3 (1952) 44-54.
- Динић, М., *Драгутин „rex Serviae“*, Гласник историјског друштва у Новом Саду IV (1931) 436.
- Динић, М., *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962.
- Динић, М., *Зборник Константина Јуречека*, Београд 1959.
- Динић, М., *Кћери краља Драгутина*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 30 (1964) 239-242.
- Динић, М., *О витезу Палману*, у: Из српске историје средњег века, Београд 2003, 447-455.
- Динић, М., *О крунисању Твртка I за краља*, Глас Српске краљевске академије 148 (1932), 135-145.
- Динић, М., *О крунисању Твртка I за краља*, у: Из српске историје средњег века, прир. С. Ћирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 305-316.
- Динић, М., *О угарском ропству краља Уроша*, Историјски часопис I (1949) 3-9.
- Динић, М., *Област краља Драгутина после Дежева*, Глас Српске академије наука 203 (1951) 61-82.
- Динић, М., *Однос између краља Милутина и Драгутина*, Зборник радова САН 3 (1955) 49-82.

Динић, М., *Средњовековни Срем*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1-12.

Динић, М., *Сремски бан*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 2–3 (1930) 270-272.

Динић, М., *Шпански најамници у српској служби у: Из српске историје средњег века*, Београд 2003, стр. 431–446.

Динић-Кнежевић, Д., *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, (докторска дисертација), Нови Сад 1964.

Динић-Кнежевић, Д., *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд 1974.

Динић-Кнежевић, Д., *Прилог проучавању миграција нашег становништва у Италију током XIII и XIV века*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XVI/I, 1973, 39-62.

Драгојловић, Д., *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Београд 2009.

Džaja, M., *Sa kupreške visoravni, Otinovci/Kupres* 1970.

Džaja, S. M., *Konfesionalnost i nacionalnost BiH*, Mostar 1999.

Džaja, S. M., *Politička i crkveno-politička pripadnost livanjskog kraja kroz povijest*, Split-Livno 1994.

Džaja, S., *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do Austro-ugarske okupacije*, Croatica Christiana Periodica 30 (1992) 153-178.

Džaja, S., *Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća*. Croatica Christiana periodica, 16 (1992) 33-41.

Džaja, S., *Tri kulturno-političke sastavnice Bosne i Hercegovine i moderna historiografija*, Forum Bosnae: kultura-znanost-društvo-politika 18 (2002) 48-59.

Džambo, J., *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Werl 1991.

Džambo, J., *Franjevački red u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 2022,

Enciclopedia dell' Arte Medievale (1998) [https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_\(Enciclopedia-dell'-Arte-Medievale\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/paolino-veneto_(Enciclopedia-dell'-Arte-Medievale)/) (приступљено 26.3.2021.)

Encyclopaedia Britannica. *Ladislav IV.* приступљено 22. јануара, 2018: [https://www.britannica.com/biography/Ladislav-IV.](https://www.britannica.com/biography/Ladislav-IV)

Encyclopedia of Medieval Philosophy ed. H. Lagerlung, Springer 2011.

Encyclopedia of Medieval World, Volume II (M-Z), ed. English, E. D., New York 2005.

Engel, P., *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London-New York 2001.

Engel, P., *Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen, 14.-15. Jahrhundert*, Südostforschungen. internationale zeitschrift für geschichte kultur und landeskunde südosteuropas 56 (1997) 27-42.

Erickson, C., *Bartholomew of Pisa; Francis exalted: De conformitate*. *Mediaeval Studies* 34(1972), 253–274.

Ernst, R., *Catharism, Celibacy and Marriage: A New Manifestation of an Old Christian Tradition*, *The Reading Medievalist* 1 (2014), 69-77.

Eruschi, C., *Gli inquisitori Raoul de Plassac e Pons de Parnac e l'inchiesta tolosana degli anni 1273–80*, in: *Atti del I Seminario Internazionale sui Domenicani e l'Inquisizione*, Roma 23-25 febbraio 2002, Roma 2004, 471–493.

Eruschi, C., *The Wandering Heretics of Languedoc*, Cambridge 2009.

Eubel, C., *Hierarchia catholica medii aevi I*, Monasterii 1913.

Fabianich, D., *Convento il più antico dei Frati Minori in Dalmazia*, Prato 1882.

Fabianich, D., *Storia dei Frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina*, I, Zara 1863.

Filipec, K., *Urbani razvoj Đakova u srednjem vijeku*, *Povijesni prilozi* 44 (2013) 71-89.

Filipović, E., *Bosansko kraljevstvo: historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2017.

- Filipović, M., *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Sarajevo 1997.
- Filipović, E. O., *Босанско краљевство: historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2018.
- Fine, J. V. A., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 2000.
- Fine, J. V., *The Bosnian Church: A New Interpretation: A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York-London 1975.
- Fine, J. V., *Was the Bosnian Banate subjected to Hungary in the second half of the Thirteenth century?* East European Quarterly III–2 (1969) 167–177.
- Fine, J., *Bosanska crkva – Novo tumačenje*, Sarajevo 2005.
- Fine, J., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 1994.
- Fisković, C., *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, u: Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Zenica 1973, 147-199.
- Fisković, C., *Dubrovački i primorski graditelji XIII-XVI stoljeća u Srbiji, Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1962,
- Fortini, A., *Nova vita di S. Francesco*, Roma 1981.
- Fosije R., *Ljudi srednjeg veka*, Novi Sad 2009.
- Franchi, A., *Girolamo D'Ascoli: origini e formazione*, in: Niccolo IV: Un pontificato tra Oriente ed Occidente, ed. E. Menesto, Spoleto 1991, 21-38.
- Franzen, A., *Pregled povijesti crkve*, Zagreb 2004, 104.
- Gajewski, A., S. Seeberg, *Art in Monastic Churches of Western Europe from the Twelfth Century*, in: The Cambridge History of Medieval Monasticism, ed. A. I. Beach, I. Cochelin, Cambridge 2020.

Galamb, G., *San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria*, in: *San Giacomo della Marca nell'europa del '400*, ed. Silvano Bracci, Padua 1997, 216-218.

Gavranović, B., *Pokušaj gradnje katoličke crkve na „Križu“ kod Bihaća*, *Dobri pastir* (1972) 219-248.

Geltner, G., *Polemic: False Apostles, False Seemings, False Starts*, in: G. Geltner, *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012, epub version.

Geltner, G., *The Making of Medieval Antifraternalism: Polemic, Violence, Deviance, and Remembrance*, Oxford 2012.

Given, J. B., *Social Stress, Social Strain, and the Inquisitors of Medieval Languedoc*, New York 1997.

Glavaš, T., *Crkve u Bosni i Hercegovini od IX. do XII. stoljeća*, u: *Kalendar Napretka*, Sarajevo 1991, 65.

Godet-Calogeras, J. F., *„Illi qui volunt religiose stare in eremis“: Eremitical practice in the Life of the Early Franciscans*, in: *Franciscans at Prayer*, ed. Timothy J. Johnson, Leiden/Boston 2007, 305-331.

Goldstein, I., *'Zemljica' Bosna– to horion Bosona u 'De administrando imperio' Konstantina VII Porfirogeneta*, u: *Zbornik o Pavlu Anđeliću*, ur. M. Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2008, 97-109.

Golubović, G., *Le province dell' Ordine minoritico nei secoli XIII e XIV in Europa e nell'Oriente francescano* in: *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese*, tomo II (addenda al sec. XIII, e fonti per Sec. XIV), ed. G. Golubovich, Quaracchi presso Firenze 1913, 214-274.

Golubovich, G., *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese V*, Quarrachi 1927.

Golubovich, G., *Series provinciarum ordinis fratrum minorum saec. XIII et XIV*, *Archivum Franciscanum Historicum* 1 (1908) 1-22.

- Grabčanović, M. H., *Tragovi srednjovjekovnog samostana Santa Maria in Campo*, Dobri pastir, (1968), 244.
- Graesse, J. G. Th., F. Benedict, *Orbis latinus, Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit I, A - D*, Braunschweig, 1972.
- Graesse, J. G. Th., *Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen II*, Berlin 1909.
- Graesse, J. G. Th. e, *Orbis latinus oder Verzeichnis der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse in allen Theilen der Erde I*, Dresden 1861.
- Grieco H. J., *Pastoral care, Inquisition, and mendicancy in the medieval Franciscan order*, in: *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Brill 2011, 117-156.
- Gros J., *Ecumenical Connections across Time: Medieval Franciscans as a Proto-Pentecostal Movement*, *Pneuma* 34 (2002) 75-93.
- Guidi, R. L., *Fрати e unaisti: ragioni di un conflitto*, in: *Humanisme et Église en Italie et en France méridionale: 15. siècle-milieu du 16. siècle*, ed. P. Gilli, Roma 2004, 17-42.
- Guidoni, E., *Città e ordini mendicanti. Il ruolo dei conventi nell' crescita e nella progettazione urbana del XIII e XIV secolo*, *Quaderni Medievali* 4 (1977) 69-106.
- Guidoni, E., *Espansione del francescanesimo tra occidente e oriente nel secolo XII*, in: *Atti del VI convegno internazionale, Asissi 12-14 ottobre 1978*, ed. R. Rusconi, Asizzi 1979. 292-316.
- Habig, M. A., *Marignolli and The Decline of Medieval Missions in China*, *Franciscan Studies, New Series*, 5, 1 (1945) 21-36. <http://www.jstor.org/stable/41974031>. Pristupljeno 2. decembra 2020.
- Hadžijahić, M., *Ćirilometodijevske tradicije Crkve bosanske*, *Nova et vetera* 1-2 (1985) 155-173.
- Hamilton, B., *The Cathars and Christian Perfection*, *Studies in Church History Subsidia* 11 (1999) 5-23.
- Handžić, A., *Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni*, *Prilozi Instituta za istoriju* X/2 (1974) 155-162.

Handžić, A., *O isplamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku*, Prilozi za orijentalnu filologiju (1978) 20.

Handžić, A., *Tuzla i njena okolina u XVI Vijeku*, Sarajevo 1975.

Našimbegović, E., *Prve vijesti o pojavi hereze u Bosni*, Prilozi 32 (2003) 39-47.

Харди Ђ., *Петроварадин „престоница“ једног Анжујца*, Средњовековна насеља на тлу Војводине: Историјски догађаји и процеси, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 243-279.

Харди, Ђ., *Господари и банови Мачве и Оностраног Срема у XIII веку*, Споменица историјског архива „Срем“ 8 (2009) 65-80.

Харди, Ђ., *О мачванској титулатури Ростислава Михаиловича*, Извори о историји и култури Војводине II, ур. Д. Микавица, Нови Сад 2010, 57-64.

Харди, Ђ., *О Мачви средином XIII века : прилог питању статуса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива "Срем" 10 (2011) 32-44.

Харди, Ђ., *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, red. V. Stěpánek VI, Brno 2006, 60-72.

Харди, Ђ., *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, red. V. Stěpánek VI, Brno 2006, 59-72.

Харди, Ђ., *Странци на положају палатина средњовековне Угарске*, Међународни интердисциплинарни симпозијум „Сусрет култура“ ур. Љ. Суботић, И. Живанчевић-Секеруш, Нови Сад 2011, 915-920.

Hevert, J. P., *Orthodoxy abroad: John XXII and Global Christendom*, Chapel Hill 2016 (unpublished PhD dissertation).

Historija naroda Jugoslavije I, ур. А. Бабић, Zagreb 1953.

Holzappel, H., G. Haselbeck, *Manuale historiae Ordinum Fratrum Minorum*, Friburgi 1909.

Hoško, F. E., *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001.

Hoško, F.E., *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2000.

Housley, N., *King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382*, *The Slavonic and East European Review*. 62 (1984) 192-208.

Hueber, R. M., *A Documented History of the Franciscan Order*, Washington 1944.

Imamović, E., *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998.

Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998.

Iriarte, L., *Lettera e spirito della Regola di Santa Chiara*, Milano 1976.

Iriarte, L., *Povijest franjevaštva*, Zagreb 2013.

Iribarren, I., *Durand of St. Pourcain*, in: *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, 280.

Isailović, N., *Living by the border: South Slavic Marcher Lords in th Late Medieval Balkans (13th – 15th Centuries)*, *Banatica* 26 (2016) 105-116.

Isailović, N., *Pogled iznutra i pogled sa strane - percepcija srednjovekovne bosanske države i njenih stanovnika u domaćim i stranim izvorima*, u: *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*. Zbornik radova, ur. E. Duranović, E. Dedić, N. Rabić, Historijski institut, Sarajevo 2019, 33-57.

Ivanović M., B. Stojkovski, *Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku* , *Rijeka Sava u povijesti*, Slavonski Brod 2015, 77-103.

Ивковић, М., *Установа "младог краља" у средњовековној Србији*, *Историјски гласник* 3—4 (1957) 59-80.

Исаиловић, Н., *Омиш под влашћу Хрвоја Вукчића и борба за његово наслеђе*, *Историјски часопис* 54 (2007) 127-146.

Исаиловић, Н., *Трговински уговори између Босне и Дубровника у средњем веку: дипломатички осврт*, Зборник у част академику Десанки Ковачевић Којић, ур. Ђ. Тошић, Бања Лука 2015, 235-258.

Историја народа Југославије I, Београд 1953.

Историја народа Југославије I, Београд 1953.

Историја српског народа I, прир. С. Ћирковић, Београд 1981.

Историја српског народа II, ур. Ј. Калић, Београд 1982.

Jalimam, S. A., *Spor franjevaca i dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Croatica Christiana Periodica 13/23 (1989) 9-19.

Jalimam, S., *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla 1999.

Jalimam, S., *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999.

Jalimam, S., *Spor oko crkvene desetine i djelatnost franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Bosna Franciscana 9 (1998) 126-136.

Janeković Romer, Z., *The Power of Word: Preachers in Medieval Dubrovnik*, Dubrovnik Annals 17 (2013) 7-23.

Janeković-Romer, Z., *Rod i grad : dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994

Jeanne, B., *The Franciscans of Mexico. Tracing Tensions between Rome and Madrid in the provincia del Santo Evangelio (1454-1622)*, in: Papacy, Religious Orders, and International Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, ed. M. C. Giannini, Rome 2013, 17-28.

Jelenić, J., *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke I*, Zagreb 1925.

Jelenić, J., *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912.

Jelenić, J., *Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutak vikarije*, Nova revija 5 (1926) 37.

Jelenić, J., *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar 1927.

Jelenić, J., *Kultura i bosanski franjevci*, I Svezak, Sarajevo 1912.

Josipović, M., *Literarna ostavština krstjana Bosanske crkve i dualistički svjetonazor*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 563-586.

Jurišić, K., *Dolazak sv. Franje Asiškoga u Hrvatsku*, u: Franjo među Hrvatima, Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga: 1226–1976., ur. H. G. Jurišić, Zagreb 1976.

Јанковић, М., *Милешевска митрополија*, у: Милешева у историји српског народа: међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985, ур. В. Ј. Ђурић, САНУ 1987, 146-150.

Јиречек, К., *Историја Срба I*, Београд 1978.

Јиречек, К., *Историја Срба: културна историја II*, Београд 1978.

Јиречек, К., *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 31-32.

Јовановић, М., Р. Радић, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009.

Калић-Мијушковић, Ј., *Београд у средњем веку*, Београд 1967.

Kantorowicz, H., *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, New Jersey 1957.

Karaman, A., *Veze Dalmacije, Dubrovnika i Bosne tijekom Gotičkog razdoblja*, *Bosna Franciscana* 21 (2004) 204-222.

Karbić M., D. Karbić, *Prilog poznavanju prisutnosti albanskih franjevaca u Provinciji Slavoniji (Dalmaciji) u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku*, у: *Poeta ascitur, historicus fit – Ad Honorem Zef Mirdita*, ed. Albert Ramaj, St. Galen- Zagreb 2013, 103-114.

Karbić, D., *Crkvena politika Šubića Bribirskih do sloma Kliške grane (1356)*, *Analecta Croatica Christiana* 40 (2009) 137-158.

Karbić, D., *Osnutak duvanjske biskupije u svjetlu politike Šubića Bribirskih*, *Duvanjski kraj u prošlosti*, ур. Ј. Кристо, Zagreb 2000, 125-133.

Karbić, D., *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)*, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti* 22 (2004) 1-26.

Klaić, N., *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.

Klaić, N., *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb 1994.

Klaić, V., *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb 1897.

- Klaić, V., *Crtice o Vukovskoj županiji i Đakovu u srednjem vijeku*, Vjesnik Zemaljskog arkiva 2 (1900), 100-112.
- Klaić, V., *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882.
- Kniewald, D., *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, Zagreb 1949, 115-275.
- Korać, D., *Franjevci i njihovi samostani u Humu*, Croatica Christiana periodica, Vol. 31 No. 60, 2007, 17-33.
- Korać, D., *Vjera u humskoj zemlji*, Mostar 2008.
- Kordić, A., *Štovanje bl. Nikole Tavelića između Prvoga i Drugoga svjetskog rata (1918-1941)*, u: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 245-372.
- Körmendi, T., *A zágrábi püspökség alapítási éve*, in: Köztes Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére, ed. D. Bagi, T. Fedeles, G. Kiss, Pecs 2012, 329–341.
- Kovačević, D., *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.
- Krasić S., *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima*, Zagreb, 1997.
- Krasić, S., *Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku*, u: Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne, Radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije (1089–1989), prir. Ž. Puljić, F. Topić, Sarajevo 1991, 173–240.
- Kreševljaković, H., *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980.
- Krey, C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton 1921.
- Kujundžić, J., *Crkva Svete Marije u Zvorniku*, Dobri pastir (1973) 203-210.
- Kujundžić, J., *Visočka biskupija*, Dobri pastir, I-IV, 25 (1975) 136.
- Kuna, H., *Bosanski rukopisi i kodeksi u svijetu južnoslavenskih redakcija staroslovenskog*, Zenica 1975.

- Kurtović, E., *Iz historije trebinjskog kraja u srednjem vijeku*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" 1 (2011) 279-301.
- Krstić, K., *Dragišić Juraj*, Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb 1958, 68-69.
- Кајмаковић, З., *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1971.
- Калић-Мијушковић. Ј., *Београд у средњем веку*. Београд 1967.
- Ковачевић-Којић, Д., *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978.
- Ковачевић-Којић, Д., *Градски живот у Србији и Босни (XIV-XV вијек)*, Београд 2007.
- Ковачевић-Којић, Д., *О извозу воска из средњовековне Србије и Босне преко Дубровника*, Историјски часопис 18 (1971) 143-153.
- Ковачевић-Којић, Д., *Рударство у привреди земље*, у: С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд/Нови Сад 2002, 123-144.
- Ковачевић-Којић, Д., *Трговци као претече католичких црквених организација*, у: *Градски живот у Србији и Босни (XIV-XV вијек)*, Београд 2007, 225-236.
- Ковачевић-Којић, Д., *Фрањевци у градским насељима средњовековне Босне*, у: *Градски живот у Србији и Босни XIV-XV век*, Београд 2007, 237-252.
- Коматина, И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016.
- Копривица, М., „*Уточиште болесним и немоћнима*“ – *болнице и стационари под окриљем српских средњовековних манастира*, у: *Пошаста на тлу српских средњовековних земаља*, С. Мишић-К. Митровић (ур.). Београд 2021, 117-131.
- Крстић А., *Вршац у средњем веку*, Историјски часопис 59 (2010) 77-102.
- Крстић, А., *Чланови династија Југоисточне Европе у средњовековној Угарској*, рукопис необјављене докторске дисертације, Нови Сад 2014.
- Кузмановић, С. Р., *Рукописно благо средњовијековне Босне*, Библиотекарство Српске 5 (2014) 203-227.

La Porta, S., *Armeno-Latin Intellectual Exchange in the Fourteenth Century*, *Medieval Encounters* 21 (2015) 269-294.

Lambert, D., *Franciscan poverty. The doctrine of the absolute poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order, 1210-1323*, London 1961.

Lambert, M., *The Franciscan Crisis under John XXII*, *Franciscan Studies* 32 (1972) 123-143.

Lambert, M., *The Cathars*, Oxford 1998.

Lasić, D., *Fr. Batrholomaei de Alvernia, Vicarii Bosnae 1367-1407, quedam scripta hucusque inedita*, *Archivum Franciscanum Historicum* 55 (1962) 1-23.

Lasić, L., *Odnos Ugarske i Bosne do njezinog pada 1463. godine*, *Rostra* 4 (2011) 39-59.

Lazareti u Dubrovniku: Početak karantenske službe u Europi, ur. A. Milošević, Dubrovnik 2018, 73-74.

Levin, E., *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900-1700*, New York 1989.

Liepopili, A., *Slavensko bogoslužje u Dubrovniku*, *Radovi Jugoslovenske Akademije* 220 (1919), 30-58.

Lorenz M., *Bogumili, katari i bosanski krstjani. Transfer dualističkih hereza između istoka i zapada (11.-13. stoljeće)*, *Historijska traganja* 15 (2015) 9-66.

Lovrenović D., *Na klizištu povjesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463*, Sarajevo 2006.

Lovrenović, D., *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije*, *Bosna Franciscana* 8 (1997) 156-193.

Lovrenović, D., *Na ishodištu srednjovjekovne bosanske etno-politogeneze*, *Bosna Franciscana* 9 (1998) 85-125. Halecki, O., *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York 1952.

Lovrenović, D., *Povijest i duh vremena: tri etnocentralna pogleda u bosansko srednjovjekovlje*, *Forum Bosnae : kultura-znanost-društvo-politika* 18 (2002), 60-84.

Lovrenović, D., *Proглаšenje Bosne kraljevstvom 1377. (pokušaj revalorizacije)*, Forum Bosnae: kultura - znanost - društvo – politika 3-4 (1999) 227-287.

Lovrenović, D., *Sv. Grgur Čudotvorac – zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne*, u: Zbornik o Marku Dobretiću: Znanstveni skup Fra Marko Dobretić (1707-1784) i njegovo stoljeće, Dobretići, 8. i 9. lipnja 2007. Sarajevo 2008, 9-32.

Lovrenović, D., *Utjecaj Ugarske na odnos crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni*, u: Sedam stoljeća bosanskih franjevaca: 1291-1991, ur. M. Karamatić, Sarajevo 1991, 37-93.

Lovrenović, M., *Crkva sv. Mihovila u Bobovcu*, Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću, Sarajevo/Fojnica 2000, 109-123

Lukowski, J., H. Zawadski, *A Concise History of Poland*. Cambridge 2006.

Lützelshwab, R., *Chronica XXIV generalium Ordinis Fratrum Minorum*, in: Encyclopedia of the Medieval Chronicle, ed. G. Dunphy, C. Bratu. Consulted online on 07 May 2021 http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00495

Ласкарис, М., *Византијске принцезе у средњовековној Србији: прилог историји византискокрпских односа од краја XII до средине XV века*, Београд 1926.

Лазаревић, Д., *Територија краља Драгутина*, Ваљевски гласник 25 (1990) 5-26.

Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.

Луковић, М., *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре*, Balcanica 35 (2005) 91-158.

Mac Vicar, T., *The Franciscan Spirituals and Capuchin Reform*, New York 1987.

Majnarić, I., *Tending the Flock: Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries*, in: Between Sword and Prayer Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective, ed. R. Kotecki, J. Maciejewski, J. S. Ott, 435-469.

Mandić, D., *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962.

Mandić, D., *Documenta martyrii B. Nicolai Tavelić*, Romae 1958.

- Mandić, D., *Duvanjska biskupija od XIV-XVII stoljeća*, Zagreb 1936.
- Mandić, D., *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 39.
- Manselli, R., “*Nos qui cum eo fuimus*”. *Contributo alla questione francescana*, Roma 1980.
- Manselli, R., *Sveti Franjo Asiški*, Sarajevo 2011.
- Marega, S., *Gioacchino da Fiore(1135 ca. – 1202)*, *Heliopolis* 13-1 (2015) 131-140.
- Matanić, A. J., *Franjevački počeci u Zadru*, u: Samostan sv. Frane u Zadru, ur. Justin V. Velnić Zadar, 1980, 15.
- Matanic, A., *Bulla missionaria “Cum hora undecima” eiusque iudicium “Directorium apparatus”*, *Archivum Franciscanum Historicum* 50 (1957), 364–78.
- Matanić, A., *San Francesco d’Assisi e le origini minoritiche tra gli Slavi del Sud*, u: *Francesco d’Assisi nella storia: Secoli XIII-XV, I*, Roma 1983.
- Matanić, A. G., *Il Papato di Niccolo IV e il mondo dell’Europa sud-orientale slava*, in: *Niccolo IV: Un pontificato tra Oriente ed Occidente*, ed. E. Menesto, Spoleto 1991, 119-134.
- Mažuran, I., *Đakovo i Bosansko-đakovska biskupija od 1239. do 1536. godine*, *Diacovensia* III (1995) 107-156.
- Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatsko pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908.
- McDaniel, G., *On Hungarian-Serbian relations in the Thirteenth Century; John Angelos and Queen Jelena*, 47–49. http://epa.oszk.hu/01500/01536/00012/pdf/UJ_1982_1983_043-050.pdf (приступљено 30. 3. 2023).
- McGinn, B., *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, New York 1979.
- McGrade, A. S., *The political thought of William of Ockham*, Cambridge 1974.
- Mehmedović, R., *Srednjovjekovna bosanska država u vrijeme Kulina bana 1180-1204*; картографски извор доступан на <https://www.dialogos.ba/srednjovjekovna-bosanska-drzava-u-vrijeme-kulina-bana-1180-1204/> (приступљено: 7. новембра 2020).

- Mikulić, P., *Franjevački samostani kao centri kulture na prijelomu 15. stoljeća*, u: Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću, Sarajevo/Fojnica 2000, 85-107.
- Mikulić, T., *Bosanski kraljevski zlatnik (četverostruki dukat) Stjepana Tomaševića ili Tvrta I?*, Numizmatičke vijesti 60 (2007), 174-189.
- Mikulić, T., *O Tvrtkovom kraljevskom zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj II dio*, Numizmatičke vijesti 62 (2009) 77-125.
- Miljan, S., *Djelatnost franjevaca u Šibeniku od kraja 13. do početka 15. stoljeća: velika pobožnost i aktivnost u malom samostanu*, u: Sv. Nikola Tavelić, mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 67-80.
- Milko, B., *Bosanske srednjovjekovne isprave izdane Trogiru*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 33 (1991) 83-105.
- Milošević, J., *De provincia Sclavoniae*, Archivum Franciscanum Historicum 1(1908) 235-237.
- Mojsić, A., *Prilog poznavanju velikog bosanskog zlatnika*, Numizmatičke vijesti 70 (2017) 217-232.
- Moorman, J. R. H., *Medieval Franciscan Houses*, New York 1983.
- Moorman, J., *A History of Franciscan Order From Its Origins to the Year of 1517*, Oxford 1968.
- Mrgić, J., *Zemlja i ljudi*, Beograd 2013.
- Mrgić, J., *The center of the periphery: the land of Bosnia in the heart of Bosnia*, in: V. Stanković (ed.), *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, Lexington Books 2016, 155-170.
- Muldon, J., *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World*, Pennsylvania 1979.
- Mužić, I., *Vjera crkve bosanske, Krstjani i pogani u srednjovjekovnoj Bosni*, Split 2008.
- Muzzey, D. S., *Were the Spiritual Franciscans Montanist Heretics?*, The American Journal of Theology 12- 4 (1908) 392-421.
- Marković, J., *Reljef Mačve, šabačke Pocerine i Posavine*, Geografski institut, Beograd 1967.

- Марјановић-Душанић, С., *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.
- Марјановић-Душанић, С., *Свод српских светих у доба краља Милутина: династички култови*, у: Манастир Студеница – 700 година краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић, Београд 2016.
- Марковић, М., *Филозофски основи науке*, Београд 1981.
- Милутиновић, С., М. Васиљевић, *Топографско–историјски речник Подриња*, Годишњак Међуопштинског историског архива у Шапцу 22 (1988) 100–181.
- Митровић, А., *Расправљање са Клио*, Сарајево 1991.
- Митровић, К., Д. Радичевић, *Заразне болести на тлу Србије у средњем веку према медицинским списима и археолошким сведочанствима*, Београдски историјски гласник 13 (2022) 137–160.
- Михаљчић, Р., *Крај Српског царства*, Београд 1975.
- Михаљчић, Р., *Крај Српског царства*, Београд 2001.
- Мишић, С., *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.
- Младеновић, С. Б., *Поседи Римокатоличке цркве на Косову и Метохији у средњем веку*, Баштина 41 (2016) 101–109.
- Мргић, Ј., *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, Југословенски историјски часопис (2000) 27–42.
- Мргић–Радојичић, Ј., *Доњи Краји – крајина средњовековне Босне*, Београд– Бања Лука 2002.
- Мргић, Ј., *Северна Босна (13–16. век)*, Београд 2008.
- Нилевић, Б., *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије*, Веселин Маслеша, Сарајево 1990.
- Neralić, J., *Srednjovjekovna Bosna u diplomatskim spisima*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 371–386.
- Newman, J. H., *Essays Critical and Historical II*, London 1932.
- Nikić, A., *Davni franjevački samostani u Novom i Bišću*, u: Kršni zavičaj, Humac 2000, 9–12.

Nikić, A., *Franciscans and medicine in Herzegovina*, *Acta medico-historica Adriatica* 2 (2004) 155–170.

Nold, P., *Pope John XXII's Annotations on the Franciscan Rule: Content and Contexts*, *Franciscan Studies* Vol. 65 (2007) 295–324.

Nosilia, V., M. Scarpa, I. Salmič, *I francescani nella storia dei popoli balcanici nell ' VIII centenario della fondazione dell ' Ordine*, Bologna 1991.
<https://www.libreriauniversitaria.it/francescani-storia-popoli-balcanici-8/libro/9788889891865>

(Пристапљено 19.2.2021.)

Novak, G., *Povijest Splita I*, Split 1957.

Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975.

Oreb, M., M. Žugaj, *Fabijan Motovunjanin*, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ur. F. E. Hoško *et al.* Zagreb 2010, 164.

Oreb, M., *Samostan sv. Frane u Šibeniku*, *Radovi JAZU* 13/14 (1967) 277–301.

Oreb, M., *Samostan sv. Frane u Šibeniku*, u: *Kulturna baština sv. Frane u Šibeniku*, Zadar, 1968, 7–38.

Oreb, M., *Zaslужni članovi hrvatske Provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Split 1973.

Ostojić, I., *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964.

Ostojić, I., *Dodiri između benediktinske i franjevačke ustanove u Hrvatskoj*, *Crkva u svijetu*, 1 (1967), 39–49.

Pandžić, B., *Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u Bosanskoj državi*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, ur. M. Karamatić, Sarajevo 1991, 241–268.

Pandžić, B., *Hercegovački franjevci: sedam stoljeća s narodom*, Mostar 2011.

Parmentier, E., S. Schober, *Preopterećene Marte i šutljive Marije? Služenje oslobođeno zatvaranja između predanosti i odanosti*, u: *Žene čitaju Bibliju: dvadeset teologinja ponovo čitaju kontraveerzne tekstove*, ed. P. Daviau, E. Parmentier, L. Savoy, Zagreb 2022, 65–82.

Pasztor, E., *Francescanesimo e papato*, in: Francesco, il Francescanesimo e la cultura della nuova Europa, ed. I. Baldelli, A. M. Romanini, Firenze 1986, 103–118.

Patafta, D., *Franciscan Order from Reform of Fr. Paolo a Trinci to the division of the Order in 1517. The evidence from the Franciscan Sources*, *Služba Božja* 61 (2021) 214–256.

Patafta, D., *Franjevački red u doba Nikole Tavelića*, u: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, ur. D. Patafta, N. V. Kovač, Zagreb 2019, 27–46.

Patafta, D., *Franjevačko 13. stoljeće*, Zagreb 2018.

Patafta, D., *Franjevci u Senju—od konventualaca do opservanata. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 46.1 (2019) 137–158.

Patafta, D., *Opservancija 14. Stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju*, u: "Utile cum dulci." Zbornik u čast Pavlu Knezoviću, ur. R. Barišić, M. Jerković, T. Tvrtković, Zagreb 2019, 283–301.

Pegg, M. G., *On Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc*, *Journal of medieval history* 27/2 (2001) 181–195.

Pejić, M., *Anđeo Klarenski (Angelo Clareno) između kršćanskog istoka i zapada*, u: Sv. Nikola Tavelić mučenik – njegovo vrijeme i trajna poruka, Zagreb 2019, 171–184.

Pellegrini, L., *Gli insediamenti degli ordini mendicanti e la loro tipologia. Considerazioni metodologiche e piste de ricerche*, in: *Mélanges d'École Française de Rome* 89 (1977) 563–573.

Perojević, M., *Kralj Stjepan Tvrtko I*, u: *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1942, 313–349.

Pervan, M., *Fra Peregrin Saksonac. Prigodom 600 godišnjice njegove blažene smrti*, *Dobri pastir* 4–5 (1955) 150–158.

Petrović L., *Kršćani Bosanske crkve*, Sarajevo–Mostar 1999.

Piemontese, A. M., *Un testo latino–persiano connesso al Codex Cumanicus*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 53, 1/2 (2000), 121–132.

Plassmann, A., *Chronik des Nürnberger Klarissenklosters*, in: Encyclopedia of the Medieval Chronicle, Edited by: G. Dunphy, C. Bratu. Consulted online on 06 May 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00692>

Pop, I., *Romanians in the 14th–16th Centuries: From the "Christian Republic" to the "Restoration of Dacia"*. In History of Romania: Compendium. ed. I. Pop, I. Bolovan, Ioan, Bukurest 2005, 209–314.

Prozorov, V., *Salonitanski crkveni sabori iz šestog stoljeća*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 104 (2011) 309–337.

Пеинтер, С., *Историја средњег века*, Београд 1997.

Петровић, М. М., *Помен богумила – бабуна – у законоправилу светог Саве и „Црква босанска“*, Београд 1995.

Поповић М., *Стефан Драгутин и Римокатоличка црква*, Баштина 41 (2016) 77–99.

Поповић, М., *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2010.

Поповић, М., *Стефан Драгутин, верска политика и култ. Прилози за биографију*, Лепосавић 2020.

Приватни живот у српским земљама средњег века, ур. С. Марјановић–Душанић, Д. Поповић, Београд 2004.

Rabić, N., *Ban Stjepan II Kotromanić i njegovo doba*, neobjavljena doktorska disertacija, Sarajevo 2017.

Rački F., *Bogomili i Patareni*, Radovi JAZU 10 (1870)84–179.

Радојичић, Н., *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, у: Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку, Београд 1948, 77–82.

Радојичић, Н., *Da li se ban Tvrtko venčao 8. decembra u Ilincima u Sremu*, Из прошлости Војводине, Нови Сад 1956.

- Rainini, M., *Predicadores, inquisitores, olim heretici: il confronto tra frati Predicatori e catari in Italia*, u: Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 455–478.
- Ratzinger, J., *The theology of history in St. Bonaventure*, Chicago 1989.
- Raukar, T., *Hrvatsko srednjovjekovlje (proctor, ljudi, ideje)*, Zagreb 1997.
- Rengjeo, I., *Novci bosanskih banova i kraljeva*, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu 55 (1943–1944), 237–291.
- Ricci, V., *I Templari e le relazioni tra le due coste dell'Adroaico*, Meioevo Adriatico 5 (2014) 79–125.
- Ringrose, K. M., *Passing the test of sanctity: denial of sexuality and involuntary castration*, in: James, L. (Ed.), *Desire and Denial in Byzantium*, Aldershot 1999, 123–138.
- Ritsema van Eck, M. P., *Genealogy as a Heuristic Device for Franciscan Order History in the Middle Ages and Early Modernity: Texts and Trees*, Franciscan Studies 77 (2019) 135–169.
- Robinson, J., *William of Ockham on the Right to (Ab-) Use Goods*, Franciscan Studies 67 (2009) 347374.
- Robson, M., *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge 2006.
- Rode B., *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. P. Francisci Ragusii*, in: *Analecta Franciscana VI*, Quaracchi 1932, 395–565.
- Rode, B., *De antiquitate Provinciae Sclavoniae, O. F. M. nunc Dalmatiae*, u: *Archivum Franciscanum Historicum* 1 (1908) 505–514.
- Roest, B., *Franciscan Learning and Mission c. 1220–1650: Cium scientia sit donum Dei, armatura ad defendam sanctam fidem catholicam*, Leiden/Boston 2015.
- Roest, B., *Medieval Franciscan Mission: History and Concept*, in: *Strategies of Medieval Communal Identity: Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Wout J. van Bekkum and Paul M.Cobb, Louvain 2004, 137–141.
- Roest, B., *Order and Disorder: The Poor Clares between Foundation and Reform*, Leiden 2013.

Rollo–Koster, J., *Avignon and Its Papacy, 1309–1417: Popes, Institutions and Society*, New York–London 2015.

Romhany, B., *Mendicant Networks and Population in a European Perspective*, in: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective: From Frontier Zones to Lands in Focus*, ed. G. Jaritz, K. Szende, Routledge 2016, 99–122.

Roščić, N. M., *Integrazioni storiche sull'antica Provincia Sclavoniae O. Min.*, u: *Miscellanea Franciscana* 70 (1970) 405–409.

Roščić, N. M., *Povijest Provincije od dolaska franjevaca do novijeg doba*, u: *Veličina malenih: povijest i kulturna baština Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca*, ur. M. Pelc, Zagreb 2010, 9–70.

Рокаи, П., „*Gyletus dux Sirmii*“, *Зборник Матице српске за историју* 23 (1983) 121–127.

Рокаи, П., З. Ђере, Т.Пал, А.Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

Salmič, I., *Storia dei francescani in Slovenia*, I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine, ed. V. Nosilia, M. Scarpa, Venezia 2011, 53.

Salonen, K., *Papal Justice in the Late Middle ages*, New York– London: Routledge, 2016.

Šanjek, F., „*Krstjani*“ *crkve bosanske*, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 32–33 (1999–2000) 423–429.

Šanjek, F., *Bosansko–humski (hercegovački) krstjani i katarsko–dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb 1975.

Šanjek, F., *Crkvene i društvene prilike u Bosni i Humu u svjetlu franjevačkih „Dubia“*, *STARINE* 62 (2004) 43–97.

Šanjek, F., *Kronološki sljed rimskih biskupa/papa*, u: *Latinska palografija i diplomatika*, Zagreb 2005, 227–236.

Šanjek, F., *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata*, Zagreb 1996.

Šanjek, F., *Pavao Dalmatinac (1170/75–1255): Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena*, *Starine* 61 (2000) 21–121.

- Šanjek, F., *Žena u hrvatskom srednjevjekovlju*, Bogoslovska smotra, 60, 3–4 (1990) 176–191.
- Schabel, C., *Gerard Odonis*, in: *Encyclopedia of Medieval Philosophy* ed. Henrik Lagerlund, Amsterdam: Springer, 2011, 399–400.
- Schabel, C., *The Sentences Commentary of Gerardus Odonis, OFM*, *Bulletin de philosophie médiévale* 46 (2004), 124–125.
- Schematismus seu status localis et personalis Provinciae Franciscanae Sancti Hieronymi in Dalmatia et Histria*, Romae 1959.
- Schmieder, F., „*Cum hora undecima*“: *The Incorporation of Asia into the „orbis Christianus“*, in: *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, ed. G. Armstrong, I. Wood, Turnhout 2000, 259–265.
- Scjmidt, H. J., *Contested Frontiers: Mendicant Provinces Between Germany and Poland During the Late Middle Ages*, *Monasteries on the Borders of Medieval Europe Conflict and Cultural Interaction*, ed. E. Jamrozak, K. Stober, Brepols 2013, 129–145.
- Šehić Z., Tepić I., *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i istorijskim kartama*, Sarajevo 2002.
- Šematizam franjevačke provincije Bosne Srebrene*, Sarajevo 1974.
- Semren, M., *Il Francescanesimo vissuto nelle regioni croate di Bosnia e Erzegovina (fino al 1517)*, Romae 1987.
- Sergejevski, D., *Equites bistuenses*, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 17 (1962) 17–25.
- Seton, W., *Two manuscripts of Bartholomew of Pisa's*, *Archivum Franciscanum Historicum* 16 (1923) 191–199.
- Спремић, М., *Деспот Бураж и његово доба*, Београд 1994.
- Спремић, М., *Јадар у средњем веку*, *Јадар у прошлости*, Лозница 1985, 43–63.
- Станковић, В., *Краљ Милутин*, Београд 2012.
- Стојковски, Б., *Краљица Јелена и Угарска*, у: *Јелена, краљица, монахиња, светитељка*, ур. К. Митровић, Градац 2015, 41–48.

Šidak J., *Franjevačka "Dubia" kao izvor za povijest Bosne*, u: Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Zagreb 1975, 225–248.

Šidak J., *Nova građa o akciji Rimske kurije u Bosni 1245. godine*, Historijski zbornik 27–28 (1974–1975) 319–329.

Šidak J., *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću*, u: Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Zagreb 1975, 249–260.

Šidak, J., „Ecclesia Sclavoniae“ i misija dominikanaca u Bosni, *Studije o „crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975, 177–209.

Šidak, J., *O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2 (1954) 37–48.

Šidak, J., *Problem "bosanske crkve" u našoj historiografiji*, Rad JAZU 259 (1937) 140–145.

Šidak, J., *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*, Zagreb 1975.

Šišić, F., *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, Starine 39 (1918) 129–320.

Šišić, F., *Studije iz bosanske historije*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 15 (1903) 319–349.

Škegro, A., *Eliminacija Hrvata (i Srba) iz Bosne i Hercegovine na pseudoznanstveni način*. Bosna franciscana 10 (1998) 216–236.

Škrbo, A., I. Mašić, S. Škrbo, E. Ramakić, L. Žunić, *Bosnian Franciscans and the Monasteries in Kresevo and Fojnica as Source of Scientific Bibliography*, Matera Socio Medica 29 (2017) 149–154.

Škrivanić, G., *O najamničkoj vojsci u srednjovekovnoj Srbiji*, Vojnoistorijski glasnik 1 (1954) 80–93.

Škunca, S. J., *Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. Stoljeću*, Zadar–Split 1999.

Slišković, S., *Dominikanci i bosansko–humski krstjani*, Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 479–498.

Solovjev. A., *Saint Gregoire, patron de Bosnie*, Byzantion 1 (1949) 261–279.

Sophoulis, P., The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242, *Fragmenta Hellenoslavica*, Vol.2 (2015) 251–278.

Spahić, M., *Brak, žena i porodični odnosi u srednjovjekovnoj Bosni (XIV–XV vijeka)*, u: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju 2*, ur. H. Kamberović, Sarajevo 2011, 283–297.

Špoljarić, L., *Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio prvi: Leonardo Montagna i njegovi epigram*, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesno društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 36* (2018) 61–80.

Strayer, J. R. Grosseteste, *Dictionary of the Middle Ages. Vol. 6.*, New York 1985.

Sulejmanagić, A., *Novac podložnika bosanskih vladara*, *Numizmatičke vijesti 66* (2013) 44–78.

Šuljak, A., *Bosanski biskupi od prelaza u Đakovo do 1526. godine*, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, ur. Ž. Puljić, F. Topić, *Studia Vrhbosnensia 4* (1991), 277.

Šuljak, A., *Bosansko–humski krstjani i prijenost rezidencije bosanskih biskupa u Đakovo*, u: *Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, ur. F. Šanjek, Zagreb 2005, 441–454.

Šuljak, A., *Uzgoj rasnih konja na vlastelstvu bosansko–đakovačkih u srijemskih biskupa (1374.–1506.–2006.)*, *Diacovensia: teološki prilozi 14* (2006) 83–91.

Šunjić, M., *Bosna i Venecija: odnosi u XIV. i XV stoljeću*, Sarajevo 1996.

Шево, Љ., *Задужбине Краља Драгутина западно од Дрине: Историја и легенде*, *Рачански зборник 3* (1998) 39.

Шидак, Ј., *Фрањевачка „Dubia“ из г. 1372/3. као извор за повијест Босне*, *Историјски часопис 5* (1954/1955) 207–231.

Шпадијер, И., *Живот са књигом*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, ур. С. Марјановић–Душанић, Д. Поповић, Београд 2004, 447–470.

Штећић, М., *Лептра у средњовековним српским земљама*, у: *Пошаст на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)*, ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 71–86.

Шуица, М., *Приповести о српско–турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године*, Историјски часопис 53 (2006) 93–122.

Шуица, М., *О кесару Гргуру*, Зборник радова Византолошког института 34 (1995) 163–174.

Tavuzzi, M., *Renaissance Inquisitors: Dominican Inquisitors and Inquisitorial Districts in Northern Italy, 1474–1527*, Amsterdam 2007.

Ternovácз B., *A boszniai latin püspökség története 1344–ig*. In: *Micae Mediaevales. V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Ed. L. Fábíán, J. Gál, P.S. Haraszti, D. Uhrin, Bp 2016. 215–229.

Ternovácз, B., *Crkvene veze između Bosne i kraljevine Ugarske do 14. veka*, u: *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, ur. E. Duranović, E. Dedić, N. Rabić, Sarajevo 2019, 81–100.

Ternovácз, B., *Nastanak i rana povijest latinske biskupije Srijema*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 35 (2017) 1–14.

Tolić, Ž., *Franjevci u našim krajevima u 13. stoljeću*, Služba Božja 55 (2015) 233–261.

Tošić, Đ., *Dubrovčanin prezbiter Ratko, stonski kancelar, kapelan i protovestijar kralja Tvrtka I i trebinjsko mrkanjski biskup*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 28–30 (1977–1979), 39–58.

Тадић, Ј., *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII–XVI в.* I, Београд 1952.

Тошић Ђ., *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.

Тошић, Ђ., *Босанска краљица Катарина (1425–1478)*, у: Зборник за историју Босне и Херцеговине, ур. М. Екмечић, Београд 1997, 73–117.

Тошић, Ђ., *Примјер брачне бигамије 'more bosignanorum et patarinorum'*, Miscellanea 22 (2004) 123–127.

Truhelka, Č., *Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja 4 (1892) 340–365.

Turtas, R., *The Sardinian Church*, in: *A Companion to Sardinian History, 500–1500*, ed. M. Hobart, Brill 2017, 177–214.

Убипариповић, С., *Богослужбена употреба хлеба у Православној Цркви у светлу српске теологије 20. века*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати књ. 10 (2011) 244–261.

Узелац, А., *Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина*, Војноисторијски гласник 2 (2011) 9–27.

Узелац, А., *Под сенком пса: Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2015.

Vanino, M., *Prve pojave kršćanstva u Bosni*, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, ur. K. Draganović, Sarajevo 1942, 138–158.

Vauchez, A., *Between Virginity and Spiritual Espousals: Models of Feminine Sainthood in the Christian West in the Middle Ages*, *The Medieval History Journal*, 2/2 (1999), 349–359.

Васин, Д., *Погранични српски и угарски градови на Сави и Дунаву у средњем веку*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад 2017.

Вујковић, А., *Метод на испиту – перспективе бављења средњим веком у XXI веку*, у: *Наративи и политичка истина у контексту хуманистике*, зборник радова, ур. А. Вучковић, М. Галић, Бања Лука 2018, 59–75.

Вујковић, А., *Мачва у средњем веку*, Београд 2016 (необјављени мастер рад).

Vego, M., *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1980.

Vego, M., *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1982.

Velnić, J., *Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti*, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985, 95–184.

Velnić, J., *Samostan sv. Frane u Zadru. Povijesni prikaz njegova života i djelatnosti*, u: *Samostan sv. Frane u Zadru*, Zadar 1980, 31–53.

Velnić, J. V., *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb 1985.

- Vlasto, A. P., *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge 1970.
- Васин, Д., *Погранични српски и угарски градови на Сави и Дунаву у средњем веку*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад 2017.
- Wadding, L., *Scriptores Ordinis Minorum, s.v. Gerardus Oddonis*, Roma 1750.
- Wenzel, M., *Bosanski stil na stećcima*, Sarajevo 1999.
- Whalen, B.E., *Joachim of Fiore and the division of Christendom*, *Viator* 34 (2003) 89–108.
- Zadro, D., *Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima*, *Prilozi* 33 (2004) 59–100.
- Zelenika, A., *Katoličke crkve u starom Drijevu i Gabeli*, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291–1991*, Samobor 1994, 132.
- Zirdum, A., *Dioba franjevačke provincije Bosne Srebrene 1735*, *Bosna Franciscana* 12 (2000), 148–151.
- Zirdum, A., *Franjevački samostan Skakava (Dubrave)*, *Croatica Christiana periodica*, 6 (1982) 37–43.
- Zirdum, A., *Franjevci i bosansko–humski krstjani*, *Bosna Franciscana* 19 (2003) 50–78.
- Zirdum, A., *Provincija Bosna Srebrena u vrijeme Matije Divkovića (1563–1637)*, u: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, Sarajevo 1982, 287.
- Zirdum, A., *Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Plehan, Slovoznak 2007.
- Živković, P., *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek 2002.
- Živković, T. et al., *The World of the Slavs. Studies on the East, West, and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th – 11th Centuries AD)*, Beograd 2013.
- Живковић, В., *Проповеднички редови у касносредњовековном Котору*, *Историјски часопис* 50 (2003) 67–85.
- Живковић, В., *Религиозност и уметност у Котору (XIV–XVI век)*, Београд 2010.
- Zovko, V., *Samostan i crkva Sv. Ilije u Modriči*, *Bosna Franciscana* 34 (2011) 209–218.

Zsoldos, A., *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011.

Žugaj, M., *Hrvatska biskupija od 1352. do 1578. godine*, *Croatica Cristiana Periodica* 17 (1986) 92–112.

Žugaj, M., *Hrvatska provincija franjevac konventualaca (1217–1559)*, u: *Hrvatska provincija franjevac konventualaca nekad i danas*, ur. Ljudevit Maravić, Zagreb 1989, 64.

Žugaj, M., *I Conventi dei Minori Conventuali trai i Croati dalle origini fino al 1500*, *Quaderni Francescani*, 18 (1989) 155.

Žugaj, M., *San Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata 1217.–1239.*, *Miscellanea Francescana* 82 (1982) 247–310.

Žugaj, M., *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, *Croatica Christiana Periodica* 24 (1989) 1–26.

Žugaj, M., *Nomenklator franjevac konventualaca hrvatske provincije Sv. Jeronima 1217–1559*, Zagreb 1993.